

زنجیرە کتێبەکانی ئیعجازی زانستی
لە قورئان و سوننەتدا
(١)

بەڵگە ئاشکراکان

زنجیرە بابەتێکە دەربارەی ئیعجازی پزیشکی لە قورئان و سوننەتدا

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی
دکتۆر کاوە فەرەج سەعدون
پزیشکی شارەزا لە نەخۆشییەکانی
سنگ و کۆئەندامی هەناسەدان

١٤٢٦ی کۆچی / ٢٠٠٥ی زایینی

زنجیرە کتێبەکانی ئیعجازی زانستی
لە قورئان و سوننەتدا
١

بەڵگە ئاشکراکان

زنجیرە بابەتێکە دەربارەی ئیعجازی پزیشکی لە قورئان و سوننەتدا

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی
دکتۆر کاوە فەرەج سەعدون
پزیشکی شارەزا لە نەخۆشییەکانی سنگ و کۆئەندامی هەناسەدان

لە بڵاوکراوەکانی:
ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا
١٤٢٦ی کۆچی / ٢٠٠٥ی زایینی

ناوی کتێب: بەڵگە ئاشکراکان

نووسەر: د.کاوە فرج سعدون

چاپی یەکەم: ١٤٢٦ك — ٢٠٠٥ز

لە بڵاوکراوەکانی: ناوەندی کوردستان

بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا

ژمارەی سپاردنی (٩٢٤)ی دراوەتێ لە وەزارەتی رۆشنبیری

تیراژ: ١٠٠٠ دانە

چاپخانە و ئۆفسێتی سیما / سلێمانی

پێشکەش بێت

-بە زانا ماندوو نەناسەکانی بواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا کە هەڵگری پەیامی موعجیزەی قورئانن لەم سەردەمەدا.

-بە هەموو کەسێك کە دەنووسێت لەبواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

-بە دایك و باوکم.

-بە (د. تریفە)ی خێزانم.

-بە (بەهەست خان)ی کچم بەئومێدی گەورە بوونی لەناو گوڵزاری بە بەرەکەتی ووتە شیرینەکانی قورئان و سوننەت.

پێشەکی

بە پێنووسی: سەرۆکی ناوەند

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيد المرسلين وآله و صحبه أجمعين

لە پاش سڵاو ......

بەردەوام دەزگاکانی رۆشنبیری و بڵاوکردنەوە (سەر بە دەوڵەت بن یان سەربەخۆ) هەڵدەستن بە دەرکردن و بڵاوکردنەوەی گۆڤار و پەرتووکی نووسراو یان وەرگێڕدراو، بە مەبەستی پەخش کردنی رۆشنبیری‌یەکی خاوەن مەبەست، یان رۆشنبیری گشتی، یان رۆشنبیری ئابووری و بازرگانی... ئەوە بوو دەزگاکانی (الهلال)و(المعارف) لە ناوەڕاستی سەدەی رابوردوودا هەستان بە دەرکردنی زنجیرە کتێبێك، کە تا ئێستاش رۆڵێکی گرنگ دەبینن لە کتێبخانە گشتی و تایبەتی‌یەکاندا...

لە کتێبی (الهلال) و رۆمانەکانی (الهلال)وە، پاشان زنجیرەی (إقرأ) تا گەیشتینە زنجیرەی هەزار کتێب (سلسلة الألف كتاب)، و کۆمەڵە کتێبی رۆشنبیری (المجموعة الثقافية)، و کتێبی گەل (كتاب الشعب) و کتێبی کۆمار (كتاب الجمهورية)، و فەرهەنگی بچووك کراوە (الموسوعة الصغيرة)، و کتێبی (المعرفة) و (العربي) ..... و دەیان کۆمەڵە کتێب لە بوارەکانی: مێژوو، زانست، دەروونناسی، کۆمەڵناسی، ئاین، یاسا و چیرۆکی وەرگێردراو و ..... هتد.

کوردستانی ئازیزیشمان خاڵی نەبووە لەو جۆرە زنجیرە رۆشنبیری‌یانە، وەك زنجیرە کتێبەکانی دەزگای (سەردەم)، و کتێبخانەی (رۆشنبیر)، و نووسینگەی (تەفسیر) و چەندین دەزگای رۆشنبیری تر، لەم کورتەیەشدا نابێت رۆڵی کتێبخانەی (المثنى) لە شاری (بەغداد) لە یاد بکەین کە توانیویەتی کۆمەڵە کتێبێکی دەگمەن بە چاپ بگەیەنێت، و بەشداریشی کردووە لە بڵاوکردنەوەی چەندین کتێبی رۆشنبیری لە بوارەکانی: ئاین، مێژوو، یاسا، دەروونناسی و کۆمەڵناسی‌دا.

گۆڕەپانی کوردستان لەمڕۆماندا چالاکی‌یەکی رۆشنبیری بەرچاو بەخۆیەوە دەبینێت، لە بوارەکانی ئازادی رادەربڕین و بڵاوکردنەوەدا، کە وای لە دەزگا رۆشنبیری‌یەکانی هەرێم کردووە کە چالاکانە بەشداری بکەن لە دەرکردن و بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوە بەردەوامەکان، و کتێبە وەرگێڕدراوەکان. هەروەها لە گرتنە خۆ و یارمەتی دانی

نووسەران و ئەدیبان، ئەویش لەرێی پشتگیری کردنیان بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمە تایبەتەکانی خۆیان و بەرهەمە وەرگێڕدراوەکانیان.....

لەم بناغەیەوەیە کە دەستەی باڵای (ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا) بڕیاری دا کە زنجیرەیەك کتێبی تایبەت بە بابەتەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا بە زمانی کوردی بڵاوبکاتەوە، بۆ ئەوەی چیتر کتێبخانەی کوردی لەم بابەتە گرنگ و بە سوودانە بێبەش نەبێت و یەکەم هەوڵی رێکخراو بێت لەم بوارەدا.

لەم ماوەیەی دواییدا لەلای ناوەند کۆمەڵێك بەرهەمی ئەندامانی ناوەند کۆبوونەتەوە کە ئامادەن بۆ بڵاوکردنەوە، ئێمەش وەك کتێبی یەکەم لەم زنجیرەیەدا بەرهەمێکی بەڕێز (د.کاوە فەرەج)مان هەڵبژارد بە ناوی (بەڵگە ئاشکراکان)، کە کتێبێکە بە یارمەتی پەروەردگار جێی خۆی لە رۆشنبیری ئیعجازیی نوێدا دەکاتەوە، خوای گەورە بەرەکەت بخاتە ئەم پەرتووکە و کاری نووسەر و ناوەندەکەمان.

کتێبەکــە بریتیـیــە لــە چەند نموونەیەکی ئیعجازی پزیشکی لە قورئان و سوننەتی پیرۆزدا، و لە دوو توێیدا ئەم بابەتانەی خوارەوەی لەخۆ گرتووە:

- مرۆڤ لە بەرزاییە زۆرەکان لە نێوان قورئان و زانستی نوێ.
- ئیعجازی زانستی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی تەنینەوەی نەخۆشی.
- سیستمێکی هۆرمۆنی یەکتری تەواوکەر لە سەرەتای سوورەتی (مریم)دا.
- چەنــد نموونەیــەك لە ئیعجـازی پزیشکیی لـــە سوننــەتی پیـرۆزی پێغەمبــەر (ﷺ).
- هەستکردن بە ئازار لە نێوان قورئان و زانستی پزیشکیدا.
- تووڕبوون ... زیانەکان و چارەسەری لە سوننەتدا.
- ئیعجازی پزیشکی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی کلێنچکە (عجب الذنب).
- ناوچەوان و کاری ناوچەوانە پڵ لە مێشکدا... {لێکۆڵینەوەیەکی ئیعجازیی سوورەتی (العلق)}.
- چارەسەر بەڕەشکە لەنێوان ئیعجازی سوننەت و زانستی پزیشکیدا.
- موعجیزەی چارەسەرکـردن بـە هەنگویــن و ئەوەی لـــە سـکی هەنگـــەوە دەردەچێـت و چەند راستییەکی سەلمێنراو.

هەروەها چەندین گفتووگۆی زانستی لە روانگەی زانستی پزیشکییەوە لەخۆ گرتووە، لەگەڵ هێنانەوەی بەڵگەی زانستی و ووتەی زانایانی ناسراو لە پسپۆڕییە پزیشکییە جیاوازەکاندا لە کاتی روون کردنەوەی بابەتەکاندا.

له لایەکی ترەوە ئێمە لە دەستەی باڵای ناوەندەوە بەڵێن بە خوێنەران و قورئان دۆستانی خۆشەویست دەدەین کە بە یارمەتی پەروەردگار لە ماوەی ئەم ساڵدا چالاکی‌یەکی رۆشنبیری بەرچاوی ناوەند دەبینن، لە سازدانی کۆڕ و سیمیناری جۆراوجۆر، و گرێدانی کۆبوونەوەی زانستی لە پسپۆڕی‌یە جیاوازەکاندا، ئەویش بە میوانداریێتی کەسانی رووناکبیر و مامۆستا لەو بوارانەدا.

هەروەها بەردەوام دەبین لەسەر دەرکردنی گۆڤاری (هەیڤ)، بە هیوای پێشکەوتن و ناوازەیی و رۆشنبیری‌یەکی رەسەن لە بواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

خوای گەورە پشتیوانی هەموو لایەك بێت............

نەشئەت غەفور سەعید

سەرۆکی ناوەند

پێشەکی

الحمد لله و الصلاة والسلام على رسول الله و على آله و أصحابه و من اتبع هداه الى يوم الدين

مرۆڤایەتی لە رۆژگاری ئەمڕۆدا لە گیروگرفتدا دەژی، ئەم گیروگرفتە بەپلەی یەکەم ئابووری نییە چونکە مرۆڤەکان بەگشتی رۆژ لەدوای ڕۆژ ژیانیان بەرەو باشتر دەچێت و هەژاریی قەڵاچۆ دەکرێت، لەلایەکی تریشەوە خۆشگوزەرانی ماددی زۆرێك لە گەلانی سەر زەوی گرتووەتەوە (بۆ نموونە وڵاتانی ئیسکندیناڤی لەو وڵاتانەن کە لەو خۆش گوزەرانییەدان و ژیانێکی دابین کراویان هەیە لەهەموو لایەنەکاندا، بەڵام لەهەمان کاتیشدا یەکێك لە بەرزترین ڕێژەکانی خۆکوشتنیش لە جیهاندا هەر لەو وڵاتانەدایە!!)، هەروەها ئەم گیروگرفتە لە بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی ژیانی رۆژانەدا نییە، چونکە دەبینین روژ لەدوای ڕۆژ لەم بوارانەدا بەردەوام هەنگاوی گەورە دەنرێت و دەتوانین بڵێین شۆڕشێك لەو بوارانەدا بەرپابووە، ئێستا سەردەمی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت و ژیری دەستکردە.

ئەم سەرگەردانییە گەیشتووەتە رادەیەك کە مرۆڤایەتی بەدوای لەناوبردنی خۆیدا دەگەڕێت، بەردەوام بواری چەکسازی و خۆپڕچەك کردن بەرەوپێش دەچێت و ئێستا چەندین جۆر چەکی کۆمەڵ کوژ دۆزراونەتەوە، لەوانە: چەکی ئەتۆمی و هایدرۆجینی و نیوترۆنی و بایۆلۆژی و ...هتد، هەرئەوەندە بەسە بڵێین: ئەو چەکە ئەتۆمییانەی دەوڵەتە زلهێزەکانی دونیا ئێستا لەژێر دەستیاندایە و ئامادەیە بۆ بەکارهێنان، بەشی لەناوبردنی ٢٠هێندی هەموو دانیشتووان و زیندەوەرانی سەرزەوی دەکات.

ئەو گیروگرفتەی کە ئەمڕۆ مرۆڤایەتی تێیدا دەژی گیروگرفتی ویژدان و دەروونە، مرۆڤ لەگەڵ ئەم هەموو پێشکەوتنانەدا کێشە و گرفتە دەروونییەکان و گرفتە کۆمەڵایەتییەکان تەنگیان پێهەڵچنیوە و تا ئێستا چێژی بەختەوەری نەکردووە، دەبینین زۆرێك لە زانایانی ناسراو (بە تایبەتی رۆژئاواییەکان) هەستیان بەم بارە ناهەموارە کردووە، وەك زانای بەناوبانگ (د. ئەلیکسیس کاریل)ی فەرەنسی کە لە کتێبی: (الإنسان ذلك المجهول)دا داوای گۆڕینی شارستانییەتی ئەمڕۆ دەکات و دەڵێت: دەبێت بیرێکی نوێ لە رۆژگاری ئەمڕوماندا بێتە پێشەوە کە هەموو پێویستییەکی لایەنە جەستەیی و دەروونییەکانی مرۆڤ بە هاوسەنگی جێبەجێ بکات، بێگومان تەنها لە گەڕانەوەی مرۆڤ بۆ لای پەروەردگار و بەرنامە پیرۆزەکەیدا ئەم مەبەستانەی دێنەدی.

مرۆڤ لەمڕۆماندا زۆر لە دروستکەر و پەروەردگاری دوور کەوتووەتەوە، کە بووەتە هۆی لەدەستدانی مرۆڤ بۆ گرنگی و بەرزیی پلە و پایەکەی لەژیاندا، و تووش بوونی بەو

گیروگرفتانەی کە بەدەستی‌یەوە دەناڵێنێت، تەنها بە گەرانەوەی مرۆڤ بۆ لای پەروەردگاری گیروگرفتەکانی چارەسەر دەبن و بەختەوەری بەدەست دێنێت، چونکە بێگومان ئەو کەسەی بەو شێوە وورد و سەرسوڕهێنەرە مرۆڤی دروستکردووە زۆر لە مرۆڤ شارەزاتر و بە تواناترە بۆ زانینی هەموو پێویستی‌یە جەستەیی و دەروونی‌یەکانی و دابینکردنی لە هەموو رووەکانەوە.

بە مەبەستی دابین کردن و تێرکردنی هەموو ئەم پێویستی‌یانە، لەدێر زەمانەوە پەروەردگار لەلایەن خۆیەوە پەیامی ئاسمانی بە پەیامبەرە بەڕێزەکانی‌دا بۆ ئینسانەکان ناردووە، و هەمیشە وویستوویەتی مرۆڤەکان لە گێژاوی کوفر و نەفامی و زوڵم و ستەم و یەکتری پەرستی‌یەوە دەرچن بۆ رووناکی یەکتاپەرستی درووست کەرەکەیان و بەرچاوڕوونی پەیامە پیرۆزە ئاسمانی‌یەکان، بۆ سەلماندنی راستی خودایی لە ناردنی ئەو پێغەمبەرانە و پەیامەکانیان، پەروەردگار چەندین بەڵگەی روونی پێداون کە پێیان دەووترێت (موعجیزات)، کە لەگەڵ شتە باوەکانی سەردەمی ئەو پێغەمبەرانەدا گونجاوە بەڵام بەدەربووە لە توانای مرۆڤەکان و لە بەردەمی‌دا دەستەوسان بوون.

بێباوەرانی پێ دەمکوت کراوە و ئیماندارانی پێ باوەڕ پتەوتر بوون.

رۆژگارەکان هاتن و چوون و پەیامە ئاسمانی‌یەکان گەیشتنە کۆتایین پەیام کە ئیسلامی پیرۆزە، و کۆتایین پێغەمبەریش کە محمدە (ﷺ) لەلایەن پەروەردگارەوە بۆ مرۆڤەکان نێردرا، بەڵگەی پێغەمبەرایەتی محمد (ﷺ) بریتی‌یە لە موعجیزەیەك کە تا کۆتایی ژیان لەسەر زەوی‌دا بە زیندوویی و ناوازەیی دەمێنێتەوە و هەمیشە مرۆڤەکان سەرسام و دەستەوسان دەکات، کە ئەویش کتێبی پەروەردگار قورئانی پیرۆزە.

بە تێپەربوونی رۆژگارەکان مرۆڤەکان ئینجا دەگەنە راستی و بەڵگەی نوێ لەسەر موعجیزەی قورئان، کە ئەمەش سەلمێنەری ئەو راستی‌یە قورئانی‌یەیە کە دەفەرموێت: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ فصلت٥٣. واتە: ئێمە لە پاشەڕۆژ و داهاتوودا بەڵگەکانمان نیشانی خەڵکی دەدەین لە ئاسۆکان و لە لاشەی خۆشیاندا بۆ ئەوەی کە بۆیان دەربکەوێت ئەم کتێبەی پەروەردگار (قورئانی پیرۆز) هەق و راستی‌یە.

بەردەوام قورئانی پیرۆز موعجیزە و بەڵگەیەکی رۆشن و زیندووە بۆ مرۆڤەکان: ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ فصلت٤٢. واتە: هیچ کاتێك ئەم قورئانە پیرۆزە باطل و ناڕەوایی تێکەڵ نابێت، چونکە لەلایەن خودایەکی کاربەجێ و دانا و سوپاس کراوەوە هاتووەتە خوارەوە، قورئانی پیرۆز مرۆڤەکانی دەستەوسان کردووە بەڵام لە هەمان کاتدا هیدایەت و رێنومایی‌یان دەکات بۆ باشترین و تەواوترین بەرنامە کە لە ژیانیاندا پەیڕەوی بکەن.

...تیان زۆر دڵگیر بوون بە لێکۆڵینەوەی قورئان لە هەموو لایەنەکانەوە و تەفسیر کردنی ...هێتی یەکانی، بەڵام گرنگترین لایەنە ناوازەکانی قورئان بریتی یە لە باسکردن و دەرخستنی ئەو ...سیفەتانەی کە وای لە قورئان کردووە کە پەیامێکی موعجیز بێت، و هەرئەمیش بەرامبەرکێ و تحدی ی هەموو ئینسانەکان بکات کە بتوانن تەنها یەك سوورەت لە هاوشێوەی ئەو بهێنن: ﴿قل لئن اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثل هـذا القرآن لا يأتون بمثله و لو كان بعضهم لبعض ظهيرا﴾ الإسراء ٨٨، واتە: ئەگەر هەموو مرۆڤەکان و جنۆکەکانیش کۆ ببنەوە لەسەر ئەوەی کە بێنموونەیەك هاوشێوەی ئەم قورئانە بهێنن، ناتوانن هاوشێوەی بهێنن ئەگەر بەردەوامیش پشتیوانی و کۆمەکی یەکتری بکەن بۆ ئەم مەبەستەیان.

موعجیزاتی پێغەمبەرانی پێشوو تەنها لە سەردەمی خۆیاندا ڕۆڵی هەبووە و پاش وەفاتیان تەنها وەکو باسێك دەمایەوە، بێجگە لە موعجیزەی سەرەکی محمد(ﷺ) کە لە جۆرێکی ترە، و بەردەوام تاوەکو ڕۆژی دوایی مرۆڤەکان دەدوێنێت و سەرسامیان دەکات، و بە تێپەڕ بوونی سەردەمەکان خەڵکی موعجیزەکانی قورئان زیاتر دەبینن و دەبیستن، هەر بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) لە ووتەیەکی دا دەفەرموێت: ﴿ما من نبيّ منَ الأنبياء إلاّ أُعطيَ منَ الآيات ما مثلُهُ آمَنَ عليه البشر، وإنّما كان الّذي أوتيته وحياً أوحاهُ اللهُ إليَّ، فأرجوا أن أكون أكثرَهم تابعاً يومَ القيامة﴾ رواه البخاري. واتە: هەموو پێغەمبەرێکی گەلانی پێشوو ئەوەندەی شوێن کەوتوو هەبووە بە پێ ی ئەو موعجیزەیەی کە پێ ی درابوو و خەڵك بینیان، بەڵام موعجیزەکەی من کە پێمدراوە نیگا و پەیامێکە خودا پێ ی داوم و هیوام وایە بەهۆیەوە زۆرترین شوێن کەوتووم هەبێت لە ڕۆژی دوایی دا.

موعجیزەی قورئانی پیرۆز بەردەوامە تا ڕۆژی دوایی و تا ئێستا زۆر لایەنی ئەم موعجیزەیە دەرکەوتوون و زانایان باسیان لێوەکردووە، لەوانە: ئیعجاز لە لایەنەکانی: زمانەوانی، ڕەوانبێژی، مێژوویی و لایەنی بەسەرهات و چیرۆکەکانی، لایەنی شەریعەت و ئەحکامەکانی، یەکێکی تر لە گرنگترین لایەنەکانی ئیعجازی قورئان بریتی یە لەو بەسەرهاتە غەیبی یانەی باسی کردوون، کە لە سەردەمی هاتنە خوارەوەی قورئاندا نەزانراوە و خەڵکی زانیاری یان لەبارەیانەوە نەبووە، بەڵکو لە دوایی دا خەڵك گەیشتوونە ئەو ڕاستی یانە، یەکێك لەو لایەنە غەیبی یانەی کە تازە دەرکەوتووە بریتی یە لەو ئاماژە و ئیشاراتانەی کە باسی زۆرێك لە ڕاستی یە زانستی یە سەلمێنراوەکان دەکات لە بوونەوەر و گەردوونی فراواندا، کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆی سەردەمی زانست و پێشکەوتنی گەورەی تەکنۆلۆژی دا دۆزراونەتەوە و سەلمێنراون، لە هەموو ئاسۆکانی گەردوون و لاشەی مرۆڤدا، ئەمە سەلمێنەرێکی فەرموودەکەی پەروەردگارە: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ فصلت٥٣.

(ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا) وەك دەست پێشخەری کۆمەڵێك مامۆستا و کەسانی پسپۆڕ لە زانستە جیاجیاکاندا لە کوردستاندا هاتووەتە دی بۆ ناساندن و روون کردنەوەی ئەم لایەنە گرنگەی موعجیزەی قورئان و سوننەتی پیرۆزی پێغەمبەر(ﷺ) لەم سەردەمەماندا، کە گرنگترین لایەنی سەلمێنەری راستی فەرموودەکانی قورئان و سوننەتی پیرۆزە لەم رۆژگارەماندا، ئێمە بەپشتیوانی پەروەردگار هەوڵدەدەین کە زوربەی ئەو لایەنانە روون بکەینەوە و بۆ گەلی کوردی موسوڵمانی خۆمانی شیبکەینەوە، کە هیوادارین هەوڵێك بێت لەپێناو خزمەت کردنی قورئان و سوننەتی بەرێز.

خوێنەری ئازیز ئەم کتێبەی بەردەستت بەشی یەکەم دەبێت لە زنجیرە کتێبێکی تایبەت بە ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، و بە زمانی شیرینی کوردی لە لایەن ناوەندەوە بڵاو دەکرێتەوە و هەوڵێکە لەو بوارە پیرۆزەدا، لە دوو توێیدا چەندین بابەتی پزیشکیی جۆراوجۆر دەبینیت و ئاماژەکانی قورئان و سوونەت لەو بوارە پزیشکی‌یانەدا هێنراونەتەوە.

کتێبەکە لە ١٠بەشی سەرەکی پێك دێت، ئاماژەی تێدایە بۆ چەندین بواری جۆراوجۆری زانستی پزیشکیی نوێ و لەهەمان کاتدا ئاماژە وورده زانستی‌یەکانی قورئان و سوننەتیشی بەم بوارانە خستووەتە روو، پاشان هاوئاهەنگی فەرموودەکانی قورئان و سوننەت لەگەڵ ئەم راستی‌یە زانستی‌یە نوێیانەدا و لایەنی ئیعجازیی‌یەکانیان بە شێوەیەکی زانستی‌یانە و زۆر سادە و ئاشکرا روون کراوەتەوە.

یەکگرتنەوەی فەرموودە پیرۆزەکانی قورئان و سوننەت لەگەڵ راستی‌یە پزیشکی‌یەکاندا (بە شێوەیەکی تەواو و زۆر گونجاو، تەنانەت لە بچووکترین وردەکاریشدا دژ بەیەك و پێچەوانە نین) سەلمێنەری ئەو راستی‌یەیە کە ئەم پەیامە پیرۆزە و هەموو گەردوون بەگشتی و مرۆڤیش بە تایبەتی هەمان دروستکەر و رێك وپێك کەریان هەیە.

دەرکەوتنی ئەم راستی‌یە و روون بوونەوەی جارێکی تر سەلمێنەری حەقیقەتێکی تری قورئانە کە هەر ئەو بەڵێنی ئەوەی داوە کە گەورەیی و راستیی ئەم فەرموودانە لە داهاتوودا بۆ مرۆڤەکان روون دەبێتەوە: ﴿قُلْ أَنزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَات وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾ الفرقان٦، ﴿وَ قُلِ الْحَمْدُ للهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ النمل٩٣.

ئامادەکار

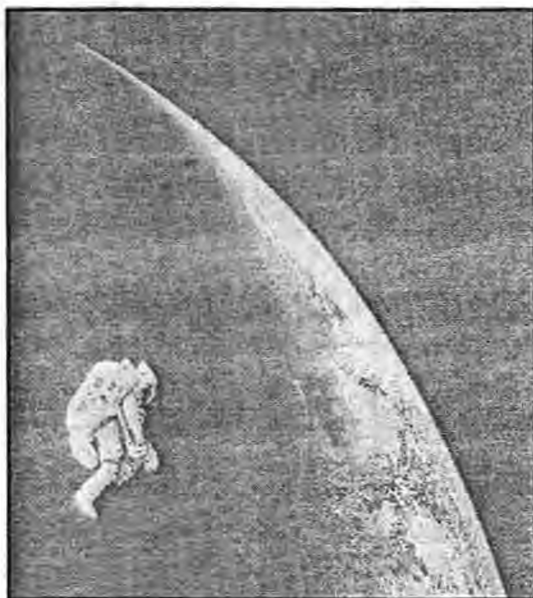
سلێمانی: ٢٠٠٥/٢/٢٦

1
مرۆڤ لە بەرزایی یە زۆرەکاندا
لە نێوان
قورئان و زانستی نوێدا

سەرەتا:

ئیعجازی زانستی قورئانی پیرۆز بەتەواوەتی لەم ئایەتە پیرۆزەدا دەردەکەوێت:﴿فَمَن يُرِدِ اللّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاء كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ﴾**الأنعام**١٢٥، واتە: هەر کەسێك پەروەدگار بیەوێت هیدایەتی بدات دڵی فراوان دەکات بۆ وەرگرتنی ئیسلام، و هەر کەسێکیش کە بیەوێت گومڕای بکات دڵ و سەرسنگی تەنگ و ناڕەحەت دەکات بۆ وەرگرتنی ئیسلام، بەشێوەیەك وەکو کەسێکی لێدێت کە بەئاسماندا سەربکەوێت بۆ سەرەوە (واتە یەکێك لە ماناکانی ئایەتەکە ئەوەیە: هەر مرۆڤێك بەئاسماندا سەر بکەوێت تووشی سنگ تەنگ بوون و هەناسەتوندی و ناڕەحەتی دەبێت).

زانستی فڕۆکەوانی ئەمڕۆ سەلماندوویەتی کە کاتێك مرۆڤ دووچاری بەرزایی زۆر دەبێت، کاتێك لەسەر رووی زەوییەوە بۆ چینە بەرزەکانی بەرگەهەوا (الغلاف الجوي **Atmosphere**) سەردەکەوێت تووشی چەندین نیشانەی فیسیۆلۆژی دەبێت کە لە هەست کردن بە هەناسە توندی لە سنگیدا دەست پێدەکات، کە ئەگەر بێت و بەردەوام بێت لە سەرکەوتن و رووبەروو بوونەوەی بەرزیی زۆر، و نزم بوونەوەی پەستانی هەوا، و کەم بوونەوەی ئۆکسجین، ئەوا دەگاتە قۆناغێکی ناڕەحەتی زۆر و شلۆق بوونی بارە تەندروستییەکەی بە تەواوی (مرحلة حرجة)، هەروەك ئایەتە پیرۆزەکەی سەرەوە ئاماژەی پێداوە.

دریژەی باس:

لە زیاتر لە ٢٠٠ ساڵ لەمەو پێشەوە (١٧٨٦م)، لێکۆڵینەوەی زۆر کراوە لە چینە بەرزەکانی بەرگەهەوادا، و کاریگەری ئەم بەرزاییانە لەسەر مرۆڤ لێك دراوەتەوە، لە نزیکەی ١٠٠ساڵ لەمەو پێشەوە (١٨٧٨م) چەندین لێکۆڵینەوەی پێشکەوتوو کرا سەبارەت بە باری فیسیۆلۆژی لەشی مرۆڤ (**Human Physiology**) و کاریگەری بەرزایی زۆر لەسەری.

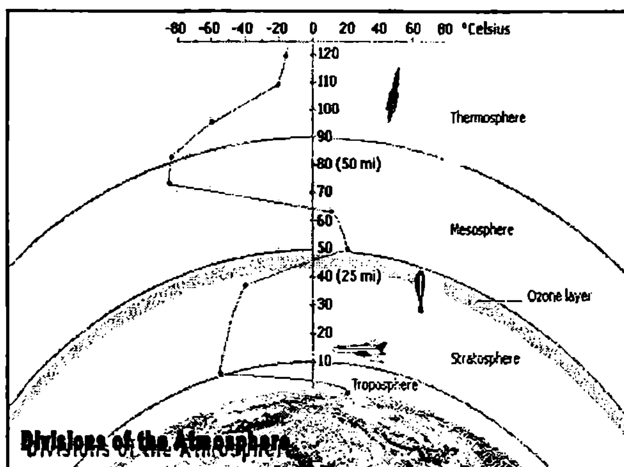
کە دەڕوانینە قورئانی پیرۆز کە بەر لە ١٤سەدە لەمەوپێش بۆ پێغەمبەر (ﷺ) هاتووە دەبینین لە بارەی ئیمان و بێباوەڕی یەوە دەفەرموێت: ﴿فَمَن يُرِدِ اللّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ وَمَن يُرِدْ

ن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ الأنعام ١٢٥، كە لە دووتوێی ووشەکانی‌دا زانیاری هەموو ئەو لێکۆڵینەوانەی لەخۆ گرتووە بەشێوەیەکی پوخت و موعجیز.*

لە زانستی پزیشکیی فەزا و فڕۆکەوانی‌دا ڕوونکردنەوەیەکی ئاشکرای ئایەتەکەمان بۆ دەردەکەوێت، ئەویش لەڕێی باسکردنێکی سادەی پێکهاتەی بەرگە هەوای زەوی و چینەکانی، و کاریگەری‌یان بۆ سەر مرۆڤ لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە.

پێکهاتەی بەرگە هەوای زەوی و دابەشکردنی لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە:

١-ناوچەیەکی تێروتەسەل لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە: (لەڕووی دەریاوە تا بەرزیی ١٠٠٠٠پێ دەگرێتەوە)، لەم ناوچەیەی بەرگە هەوادا مرۆڤ دەتوانێت بەئاسایی بژی چونکە ئەو بڕە ئۆکسجینەی کە هەیە بەشی ژیانی ئاسایی مرۆڤ دەکات.

٢-ناوچەیەکی ناتێر لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە: (لە بەرزیی ١٠٠٠٠ تـا ٥٠٠٠٠پێ)، زانایـان تێبینـی ئەوەیـان کردووە کـە لـەم ناوچەیەدا نوقسانی‌یـەکی زۆر هەیە لە ڕێژەی ئۆکسجیـن، هەروەها نزم بوونـەوەی پەستانـی هەواش، کە دەبنە هۆی پەیدا بـوون و دەرکـەوتنـی نیشانەکانی کەمی ئۆکسجین (Hypoxia)، و نیشانەکانی کەم بوونەوەی پەستانی هەوا (Dysbarism) لەسەر ئەو مرۆڤە.

٣-ناوچەی بۆشایی نزیك: (لە بەرزیی ٥٠٠٠٠پێ دەست پێ‌دەکات تاوەکو نزیکەی ٦٣٣٠٠٠پێ)، مرۆڤ ناتوانێت لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە لە بەرزی زیاتر لە ٥٠٠٠٠پێ بژی، تەنانەت ئەگەر ١٠٠٪ ئۆکسجینیشی بدرێتێ، بەڵکو دەبێت جل وبەرگی کەشتیوانی فەزا لەبەر بکات، کە ئامادە کراوە بە جۆرێك کە بتوانێت بەرگەی دابەزینی پەستانی هەوا و کەمی ئۆکسجین بگرێت لەو بەرزایی‌یە زۆرانەدا.

---

* (الزجاج)ی موفەسیر دەفەرموێت: (الحرج) لەئایەتەکەدا بەمانای ئەوپەڕی ناڕەحەتی دێت، ووتەی پەروەردگار (كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ) بەهۆی قورسی ئیمان لەسەر دڵ و دەروونی، بێباوەڕی بە یەکێك شوبهاندووە کە داوای شتێکی لێبکرێت کە لە توانایدا نەبێت، کە ئەویش سەرکەوتنە بەئاسماندا، (الشوكاني) دەفەرموێت: مانای ئەوەیە کە داوای کارێکی لێبکرێت کە لەتوانایدا نەبێت جار لەدوای جار.

دیاردەی کەمی ئۆکسجین لە لەشدا (Hypoxia):

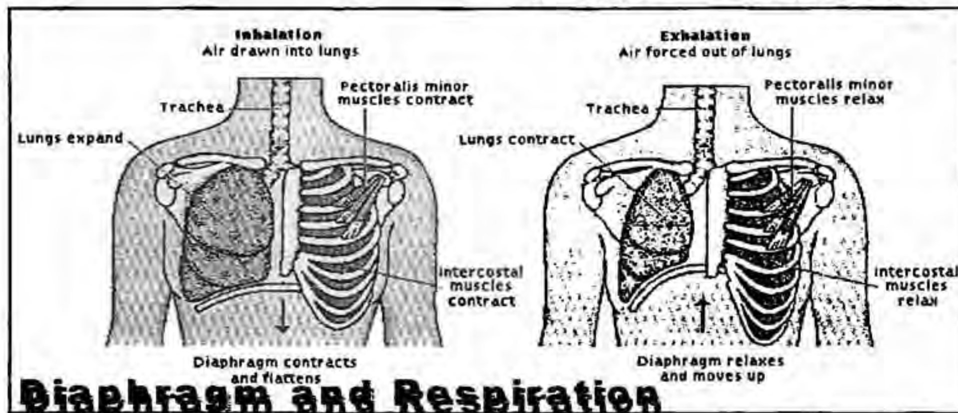
ئەم دیاردەیە تووشی فرۆکەوان دەبێت بەهۆی کەمی ئۆکسجین لە شانە وخانەکانی لەشی‌دا، کاتێك کە ئامێرەکانی راگرتنی پەستانی هەوا لەناو فرۆکەکەیدا لەکار دەکەون، ئەویش لە بەرزاییەیە هەرە زۆرەکاندا، ئەم دیاردەیە خۆی لە دابەزینی پەستانی هەوای ئۆکسجیندا دەبینێتەوە و دەبێتە هۆی کەمتر هەڵ مژینی ئۆکسجین و تێك چوونی رێژەکەی لە ناو لەشدا.

هەوای هەڵ مژراو لە لایەن مرۆڤەوە لە کاتی هەناسەداندا لەمانە پێك دێت:

* ٢٠,٩٥٪ گازی ئۆکسجین
* ٧٨,٠٩٪ گازی نایترۆجین
* ٠,٠٣٪ گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن.
* رێژەکەی تر کە دەمێنێتەوە چەند گازێك پێکی دەهێنن کە گرنگ نین بۆ زیندە چالاکی‌یەکانی لەش.

لەم تێکەڵاوە گازی‌یەدا -واتە هەوای هەڵمژراو- باشتر وایە کە باسی پەستانی هەوای گازەکان بکەین، ئەم پەستانە بریتی‌یە لە فاکتەری کاریگەر بۆ هەر گازێك لەم تێکەڵەیەدا، بەتایبەتی پەستانی هەوای ئۆکسجین لە سیکڵدانۆچکەکانی (توورەکە هەوایی‌یەکانی Alveoli) ناو سی‌یەکاندا، کە فاکتەری سەرەکی کاریگەرە بۆ سەر لەش، چونکە ئەم فاکتەرەیە کۆنترۆڵی ئەو رێژەیە لە ئۆکسجین دەکات کە دەچێت بۆ خوێن و پاشان بۆ ئەندامەکانی لەش.

پێویستە ئەوەش بزانین کە بەڵگە نەویستێکی زانستی‌یە، هەر کاتێك بە بەرگە هەوادا سەر بکەوین پەستانی هەوا و پەستانی ئۆکسجین کەم دەبێتەوە، هەربۆیە تەنانەت ئەگەر ئۆکسجین بە خەستی ١٠٠٪ بدرێت بە کەسێك لە بەرزیی ٣٣٧٠٠پێ، ئەوا پەستانی ئۆکسجین لە توورەکە هەوایی‌یەکانی سی‌یەکانی‌دا هەمان رێژەی ئەو پەستانەی توورەکە هەواکانی کەسێك دەبێت کە هەوای ئاسایی بمژێت لە ئاستی رووی دەریادا.

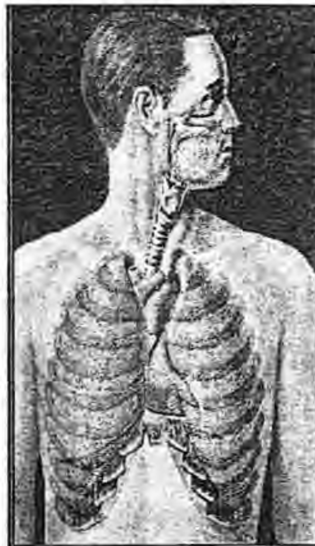
کاتێك که دەگەینە بەرزیی ٤٠٠٠٠پێ، پەستانی هەوای ئۆکسجین بەشێوەیەك نزم دەبێتەوە و بۆ ئاستێك کە مەترسی بۆ ژیان دروست دەکات، و ناپەڵێت کۆئەندام و ئەندامەکانی لەش بەئاسایی کاربکەن، ئەو بەرزییە مەترسیدارەی کە تێیدا پەستانی هەوا دا دەبەزێت بۆ ٨٧ملم/جیوە بریتییە لە بەرزیی ٥٠٠٠٠پێ، کە لێرەدا تەنانەت ئەگەر ١٠٠٪ ئۆکسجین هەڵبمژێن بەهیچ شێوەیەك پێویستییەکانی لەش دابین ناکات.

قۆناغەکانی نیشانەکانی دیاردەی کەمی ئۆکسجین:

دابەش دەکرێت بۆ چوار قۆناغ بەپێی پەستانی هەوا، و راددەی بەرزیی، و رێژەی ئۆکسجین لەخوێندا:

١-قۆناغی روونەدانی گۆڕانکاری (لە ئاستی رووی دەریاوە تا بەرزیی ١٠٠٠٠پێ): لەم قۆناغەدا هیچ جۆرە نیشانەیەکی کەمی ئۆکسجین روو نادات و بینین بە رۆژ زۆر ئاساییە.

٢-قۆناغی راگرتنی باری ئاسایی لەرووی فیسیۆلۆژییەوە (لە بەرزیی ١٠٠٠٠پێ تا ١٦٠٠٠پێ): لەم ئاستەدا ئەندامەکانی لەش هەڵدەستن بە راگرتنی باری ئاسایی لە لەشدا (هاوسەنگیی فیسیۆلۆژی)، کارێکی وا دەکەن کە نیشانەکانی کەمی ئۆکسجین دەرنەکەون، بەڵام ئەگەر بێتوو ماوەی مانەوە لەم ئاستەدا درێژ بێت یان ئەو کەسە هەستێت بە ئەرکێکی زیاد، ئەوا ئەمانە دەبنە هۆی زیاد بوونی قووڵی و ژمارەی جارەکانی هەناسەدان لە دەقیقەیەکدا، لێدانی دڵ زیاد دەکات و پەستانی خوێن بەرز دەبێتەوە، هەروەها خێرایی سوڕانەوەی خوێن بەلەشدا زیاد دەکات.

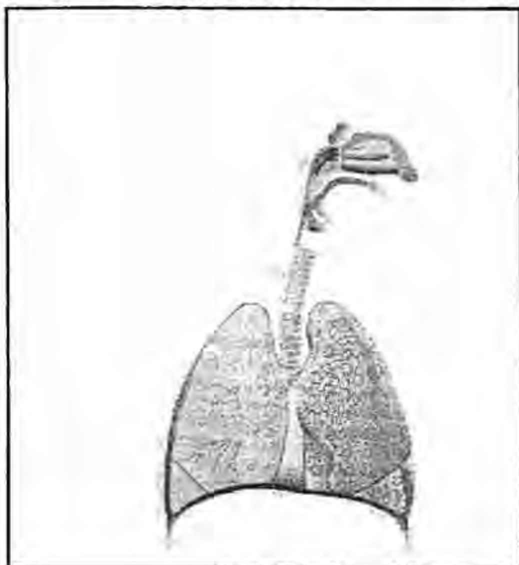
٣-قۆناغی تێکچوونی هاوسەنگیی فیسیۆلۆژی (لە بەرزیی ١٦٠٠٠پێ تا ٢٥٠٠٠پێ): لەم قۆناغەدا ئەندامەکانی لەش ناتوانن باری ئاسایی رابگرن، ئەویش بەهۆی ئەوەی ئۆکسجینی پێویست ناگات بە شانە و خانەکانی لەش، لێرەوە نیشانەکان دەست دەکەن بە دەرکەوتن، لەم قۆناغەدا روون کردنەوەیەکی ئاشکرامان دەست دەکەوێت بۆ دیاردەی سنگ تەنگ بوون و ئەو هەناسەتوندییەی تووشی مرۆڤ دەبێت کاتێك دەگاتە ئەو بەرزاییە زۆرانە، ئەمەش یەك دەگرێتەوە لەگەڵ ئەوەی ئایەتە پیرۆزەکە ئاماژەی پێداوە،کە ئەویش هەست کردنی مرۆڤە بە سنگ تەنگ بوون کاتێك بەئاسماندا سەردەکەوێت: ﴿كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾ واتە لە چینەکانی سەرەوەی بەرگە هەوادا، ئایەتە پیرۆزەکە بە روونی باسی ئەوە دەکات کە سنگ تەنگ بوون روو دەدات کاتێك مرۆڤ بە بەرگە هەوادا سەر دەکەوێت.

زانایان له کاتی تاقی کردنەوەکانیان لەسەر فڕۆکەوانان بۆیان دەرکەوت کە مرۆڤ لەو بەرزیی-یانەدا تووشی: هیلاك بوون، سەرئێشە، حەز لە نووستن کردن و خەوالّی بوون، هەناسە توندی و سنگ تەنگ بوون دەبێت، کە ئەمە یەك دەگرێتەوە لەگەڵ ئەوەی لە ئایەتەکەدا هاتووە، ووتەی پەروەردگار ﴿... يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا﴾ بە شێوەیەکی کورت و وورد و بە چەند ووشەیەکی موعجیز بۆمان روون دەکاتەوە کە مرۆڤ لەو بەرزییی‌یە زۆرانەدا لەڕووی فیسیۆلۆژی‌یەوە چی بەسەر دێت، ئەم راستی‌یە زانستی‌یانەی لە ئایەتەکەدا هاتوون زانایانی پسپۆڕ لەم بوارەدا دوای لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی دەیان ساڵ پێ‌ی گەیشتن.

٤-قۆناغی ناڕەحەتی و شلۆقی (المرحلة الحرجة) (لە بەرزیی ٢٥٠٠٠پێ و بەرەو سەرەوە): لەم بەرزی‌یەدا مرۆڤ بەتەواوەتی لەهۆش خۆی دەچێت، بەهۆی شکست هێنانی کۆئەندامی دەمار، ئەوەی بەسەر مرۆڤدا دێت کاتێك کە بەردەوام سەردەکەوێت بە بەرگە هەوادا و گەیشتنی بۆ بارێکی ناڕەحەتیی زۆر و شلۆقی تەندروستی، سەلمێنەری ئەو راستی‌یانەیە کە ئایەتەکە باسی کردوون: ﴿ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾.

یەکگرتنەوە لە نێوان مانای ئایەتە پیرۆزەکە و ئەوەی چەسپاوە لەڕووی زانستی‌یەوە بە ئاشکرا لەو نیشانانەدا دەردەکەوێت کە تووشی مرۆڤ دەبێت کاتێك دووچاری کەمی گازی ئۆکسجین دەبێتەوە لەو بەرزی‌یە زۆرانەدا، چونکە گۆڕانکاری‌یەکان لە سنگدا (کۆئەندامی هەناسەدان و دڵ) دەگاتە ئەوپەڕی.

لەدوای ئەم بارە ناهەموارە شکستی تەواو روو دەدات لە کاری فیسیۆلۆژی دڵ و سی‌یەکان بەهۆی ئەو ئەرکە قورسەی دەکەوێتە سەریان، هاوشان لەگەڵیاندا شکست هێنان لە کۆئەندامی دەماردا روودەدات، بەهۆی دابەزینی ترسناك لە پەستان و رێژەی ئۆکسجین لە بەرزی‌یە هەرە زۆرەکاندا، لێرەدا بۆمان دەسەلمێت کە قورئانی پیرۆز چەندین ئاماژەی داوە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) لە بوارە زانستی‌یە جۆرا و جۆرەکاندا، کە تەنها لە دوایی‌دا بەهۆی پێشکەوتنە زانستی‌یەکانەوە دەرکەوتووە و راستی‌یەکەی ئاشکرا بووە.

دیاردەی دابەزینی پەستانی هەوا (Dysbarism):

لەم حاڵەتەدا چەندین نیشانە روودەدات کە هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ کشانی قەبارەی گازەکان و زیاد بوونیان لە لەشی مرۆڤدا، کاتێك مرۆڤ دووچاری دابەزینی پەستانی هەوا دەبێت لە بەرزاییە زۆرەکاندا (ئاسمان)، هەروەها تووشی سواربووانی فڕۆکە دەبێت کاتێك کە ئامێرەکانی هاوسەنگ کردنی پەستان لەناو فڕۆکەکەدا شکست دەهێنێت و تێك دەچێت، ئەمیش بەهەمان شێوە دەبێتە هۆی کشانی گازەکانی لەش.

نیشانەکانی دیاردەی دابەزینی پەستانی هەوا:

نیشانەکانی ئەم دیاردەیە دەکرێن بە دوو بەشەوە:

یەکەم: ئەو نیشانانەی کە بەهۆی کشانی ئەو گازانەی گلدراونەتەوە لە بۆشاییەکانی ناو لەشدا روودەدەن، یاسای (بۆیل) ئەمەمان بۆ لێك دەداتەوە.

دووەم: ئەو نیشانانەی کە بەهۆی بەرزبوونەوەی گازە تواوەکانی ناو خانەکانی لەش دروست دەبێت بەشێوەی بڵقی گەورە (بە پلەی یەکەم گازی نایترۆجینە)، ئەم حاڵەتە روودەدات کاتێك کە مرۆڤ دووچاری بەرزی زۆر و دابەزینی پەستانی هەوا دەبێت، ئەم بارەش یاسای (هێنری) بۆ گازەکان بۆمان لێك دەداتەوە.

ئەو گازی نایترۆجینەی کە لە لەشی مرۆڤدایە قەبارەکەی دەگاتە نزیکەی (١لیتر)، کە (٧٥ سانتیمەتر سێجای) لەخوێندا تواوەتەوە و ئەوی تری لەناو شانەکاندا تواوەتەوە، تێبینی کراوە کە چەوری توانای مژین و توانەوەی نایترۆجینی زیاترە (٩ ئەوەندەی خوێن و شانەکانی تر)، هەروەها دەبێت تێبینی ئەوەش بکەین کە کۆئەندامی مێشك و دەمار رێژەیەکی بەرزی لە چەوری تێدایە.

نیشانەکانی بەشی یەکەم (گازە گلخواردوو و پەنگخواردووەکانی لەش):

١-گازەکانی کۆئەندامی هەرس و گەدە:

گەدە: ئەگەر گازەکانی ناو گەدە قەبارەیان زیاد بکات و بکشێن ئەوا گەدە خۆی دەکشێنن و وای لێدەکەن کە پەستان بخاتە سەر سییەکان، و دەبێتە هۆی تێکدانی کرداری هەناسەدان، ئەمە روون کەرەیەکی ئاشکرایە بۆ سنگ تەنگ بوون لە بەرزاییە زۆرەکاندا وەك قورئان ئاماژەی پێداوە.

رێخۆڵە گەورە (قۆڵۆن): زیاد بوونی قەبارەی گازەکانی ناو ریخۆڵە ئەستوورە و کشانیان دەبێتە هۆی دروست بوونی ئازارێکی زۆر لەناو سکدا کە هۆکارێکی هەست کردنە بە ناڕەحەتی زۆر (ضیق شدید) لە بەرزییە زۆرەکاندا.

٢-گازەكانی ناو سی‌یەكان:

گازەكانی ناو سی‌یەكان دەكشێن لە بەرزاییە زۆرەكاندا و قەبارەیان زۆر دەبێت و لەگەڵ هەناسە دانەوەدا دەچنە دەرەوە، ئەگەر مرۆڤ لەكاتی بەرز بوونەوەدا دەم و قورگی دابخات ئەوا بەهۆی ئەو گازە پەنگ خواردووانەوە شانەكان و بۆری هەواكانی ناو سی‌یەكانی تووشی دڕان و پارچە بوون دەبن.

٣-گازەكانی ناو ددانەكان و شەویلگەكان: ئازارێكی زۆر دروست دەكەن كاتێك دەكشێن.

٤-گازەكانی ناو گوێی ناوەڕاست: بەهەمان شێوە بەهۆی كشانیانەوە ئازارێكی زۆر دروست دەكەن.

٥-گازەكانی ناو كیرفانە هەواییەكان (الجيوب الأنفية): ئەمانەش ئازار دروست دەكەن بەهۆی زیاد بوونی قەبارەیان.

نیشانەكانی بەشی دووەم (گازە بەرز بووەكان):

ئەمانە وەك باسمان كرد بەهۆی بەرز بوونەوەی گازە تواوەكانی ناو شانەكانی لەش (گازی نایترۆجین) بەشێوەی بڵقی گەورە لەنێوان شانەكاندا لە بەرزاییە زۆرەكاندا دروست دەبن، نیشانەكان بریتین لە:

١-ئازاری جومگەكان: گازە بەرز بووەكان ئازارێكی زۆر لە جومگەكاندا دروست دەكەن.

٢-خنكان: ئازارێكی زۆر لەسەر سنگدا دروست دەبێت و مرۆڤ هەست بە ناڕەحەتی زۆر دەكات، كاتێك دووچاری پەستانی هەوای نزم دەبێت بەهۆی سەركەوتنی بەئاسماندا، هەروەها بینراوە لەكاتی ئەم سنگ تەنگ بوونەدا نیشانەی تر هەیە، وەك: كۆكەیەكی ووشكی بەئازار، ئازارێكی زۆر لە كاتی وەرگرتنی هەناسەی قووڵدا، ئەمانەش دروست دەبن بەهۆی بەرز بوونەوەی بڵقەكانی گازی نایترۆجین لە شانەكانی سی‌یەكانەوە لە دەوروبەری موولوولەكانی خوێن و لەناویاندا، هەروەها بەهۆی كارتێكردن و ئاگادار كردنەوەی دەماری دەیەمی دەرچوو لە مێشك (Vagus Nerve)، ئەمەش ئەوەیە كە ئایەتە پیرۆزەكە ئاماژەی پێداوە: ﴿وَ مَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا﴾، لێرەدا ووشەی (الصدر) -كە لە ناویدا كۆئەندامی هەناسەدان و كۆئەندامی دڵ وسووڕانی خوێن هەیە- باس كراوە بەوەی كە شوێنی هەست كردنە بە ناڕەحەتی لە كاتی سەركەوتن (بە ئاسماندا) بۆ بەرزیی زۆر، زانستی نوێش سەلماندوویەتی كە ئێرەیە تووشی ناڕەحەتی دەبێت، و بەسەر ئەو كەسانەدا دێت كە لەناو فرۆكەدا تووشی ئەو پەستانە نزمەی هەوا دەبن لە بەرزیيە زۆرەكاندا.

٣-پێست: بڵقە گازە دروست بووەكان لە ژێر پێستدا كۆدەبنەوە و دەبنە هۆی خوران و هەستیاری پێست (Urticaria) .

٤-كۆئەندامی دەمار و مێشك: هەستی بینین كاری تێدەكرێت، بواری بینین كەم دەبێتەوە، لەوانەیە ئەو كەسە تووشی ئیفلیجی تەواو یان نیمچە ئیفلیجی ببێت، ئەمانە هەمووی بەهۆی بەرز بوونەوەی ئەو گازانەوە دەبێت.

ـسنبەزینی کاری کۆئەندامی سووڕانی خوێن و دەمار: لەم حاڵەتەدا ئەمانە ڕوودەدەن: سەرئێشە، ـحۆش خۆچوون، بەرکەوتەی دەماری (صدمة عصبية Neural Shock) و شین بوونەوەی ـتش. ئەمە کۆتایی ئەو بارە زۆر ناڕەحەت وشلۆقەیە ﴿حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾، کە ـەرەنجامەکەی مردنە.

پوختە:

ئێمە توورەکەی هەوایی (سیکڵدانۆچکە)مان هەیە لەناو سیپەکانماندا، کە هەوا دەچێتە ناویان فوویان تێدەکات، کاتێك کە بەرز دەبینەوە بە چینەکانی بەرگە هەوادا ئۆکسجین و هەوا کەم دەبێتەوە، و دەبێتە هۆی چوونەوەیەکی ئەم سیکڵدانۆچکانە و تەنگە نەفەسی و سنگ تەنگ بوون دروست دەبێت.

بە کورتی ئەم ئایەتە پیرۆزە دوو ئیعجازی تێدایە:

١-سەرەنجامی ئەو کەسانەی کە بە ئاسماندا سەردەکەون بەبێ هیچ ئامێرێکی پارێزەر، کە کەمی ئۆکسجین و دابەزینی پەستانی هەوا دەبێتە هۆی تووش بوونیان بە سنگ تەنگ بوون و ئەو ناڕەحەتی‌یانەی کە باسمان کرد و لە کۆتایی‌دا مردن، ئاشکرایە لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) هیچ جۆرە هۆکارێك نەبووە بۆ سەرکەوتن بە ئاسماندا و زانینی ئەم ڕاستی‌یە.

٢-ئایەتەکە ئاماژەی تێدا بۆ ئەوەی کە هەوا پەستانی هەیە، چونکە هۆکارێکی سەرەکی ئەو ناڕەحەتی‌یانەی سەرەوە بریتی‌یە لە دابەزینی پەستانی هەوا لەو بەرزایی‌یە زۆرانەدا.

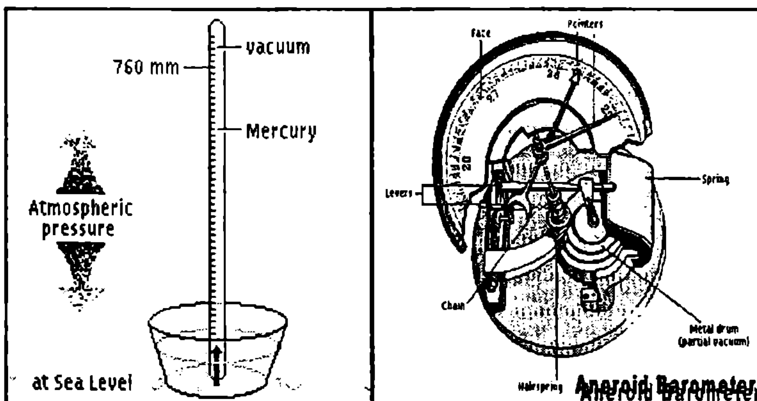
دۆزینەوەی ئەو ڕاستی‌یەی کە هەوا پەستانی هەیە لەسەر دەستی زانای ئیتاڵی ئیڤانجیلیستا تۆرشەلی (Torricelli, Evangelista)* بوو لە ساڵی (١٦٤٣ز)دا، ئەم زانایە ئامێری پێوانی پەستانی هەوا (بارۆمیتەر Barometer)ی داهێنا (ئەم ئامێرە پێکهاتووە لە لوولەیەك شووشە کە پڕە لە جیوە بە درێژی ١مەتر و دادەنرێت لەناو دەفرێکدا بە هەڵگێڕاوەیی بڕوانە وێنەی داهاتوو))، ئەم جۆرە لە پەستان پێو پێی دەووترێت بارۆمیتەری جیوەیی (Mercury Barometer)، کاتێك تۆرشەلی ئەم ئامێرەی لە ئاستی ڕووی دەریا دانا بینی جیوەکە لە ئاستی ٧٦٠ملم دا دەوەستێت، و ئەگەر بە بەرزیی‌دا ئەم ئامێرە ببرێت بینی کە ئاستی جیوەکە دادەبەزێت.

لێرەوە بۆی دەرکەوت کە پێوانەی پەستانی هەوا لە ئاستی ڕووی دەریا بریتی‌یە لە (٧٦٠ملم جیوە) و هەتا بە ئاسماندا سەربکەوین ئەم پەستانە کەم دەبێتەوە، کە کاریگەریی

* ئەم زانایە لە ساڵی ١٦٠٨ی زایینی‌دا لە دایك بووە لە شاری (فیینزا)ی ئیتاڵیا، دەرچووی زانکۆی (ڕۆما)یە، لە ساڵی (١٦٤١-١٦٤٢ز)دا وەك سکرتێری زانای بە ناوبانگ (گالیلۆ) کاری کردووە، لە پاش مردنی گالیلۆ لە ساڵی (١٦٤٢ز)دا سەرکەوتنی بەدەست هێنا لە وەرگرتنی پلەی (پرۆفیسۆر لە فەلسەفە و بیرکاری)دا، و لە ئەکادیمیای (فلۆرەنتینا) وەك مامۆستا وانەی دەووتەوە، دروست کەری ئامێری بارۆمیتەر و چەند ئامێرێکی تری پەیوەندی دارە بە پەستانی هەواوە، ساڵی ١٦٤٧ی زایینی کۆچی دوایی کردووە.

گەورەی دەبێت لەسەر تەندروستیمرۆڤ، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا چەندین جۆری تر لە بارۆمیتەر داهێنراون، کە یەکێك لەو جۆرە گرنگانە بارۆمیتەری هەواییە (**Aneroid Barometer**) (بڕوانە هەمان وێنە).

ئەم ڕووەی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا یەکێکە لە تازەترین ئەو زانیارییانەی کە زانستی نوێ پێی گەیشتووە لەم سەردەمەدا، کە سەردەمی زانست و زانینە، هەتاوەکو زانستیش بەرەو پێش بچێت و بوارەکانی فراوان ببێت، لایەنی تر لە لایەنەکانی ئیعجازی زانستی قورئان دەردەکەوێت، کە وا لە مرۆڤەکان دەکات باوەڕ بە قورئان بهێنن و بێنە ناو ئاینی ئیسلامەوە بەبێ جیاوازی لە نێوان زمان و ڕەنگی مرۆڤەکان.

Mercury Barometer
A mercury barometer is an accurate and relatively simple way to measure changes in atmospheric pressure. At sea level, the weight of the atmosphere forces mercury 760 mm (29.9 in) up a calibrated glass tube. Higher elevations yield lower readings because the atmosphere is less dense there, and the thinner air exerts less pressure on the mercury.

سەرچاوەکان:

١-قورئانی پیرۆز.

٢-تەفسیری (الشوكاني): فتح القدير/ چاپی (دار إبن كثير)/ بيروت-دمشق.

٣- فەرهەنگی: لسان العرب/ چاپی (دار صادر)/ بيروت.

٤-نامیلکەی: (الإعجاز العلمي في القرآن والسنة في: الإرتفاعات العالية و الإحساس بالألم)/ لە بڵاوکراوەکانی: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

5-Aerospace Medicine / H.G. Armstrong.

6-Intrnet: www.tasabeeh.com, www.science4islam.com.

7-Davison's Principles & Practice of Medicine\19th Edition 2002 Churchill Livingstone-UK.

2

ئیعجازی زانستی له فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی تەنینەوەی نەخۆشی

Robert Koch:

An illustration depicts German scientist Robert Koch at work in his laboratory. Considered the founder of modern medical bacteriology, Koch isolated the bacillus that causes tuberculosis in 1882. He won the Nobel Prize for physiology or medicine in 1905.

زۆر کەس لە ئێمە دەبێتە نێچیری خەیاڵاتی نەخۆشی و ترسان لە تووشبوون بە دەردە جیاوازەکان، هەندێك کەس زۆر زیادە ڕەوی لەم ترسانەدا دەکەن و دەبێتە هۆی تاڵبوونی ژیانیان و سەرف کردنی بەشێکی زۆر لە سامانیان لەسەر ترسێك کە هیچ بوونێك یان گرنگی‌یەکی نی‌یە، پێغەمبەری خودا (ﷺ) وەکو ڕێنمووکەری مرۆڤەکان ئەم ڕاستی‌یەی لەبیر نەچووە و لە چەند فەرموودەیەکیدا ئامۆژگاری مرۆڤەکانی کردووە لەم بارەیەوە، کە زانستی نوێی ئەمڕۆش پشتگیری تەواوی ئەو فەرموودانە دەکەن و ڕاستی‌یەکانیانی سەلماندووە، پێغەمبەر (ﷺ) جیاوازی کردووە لە نێوان ڕێگرتنی ڕاستەقینە لە تووش بوون بە نەخۆشی‌یە درمەکان و لەگەڵ ترسانی بێ‌هۆ و ناپێویست لەنەخۆشی، کە دەبێتە هۆی پشتگوێ خستنی نەخۆشەکان و گرنگی پێ‌نەدانیان و دوور کەوتنەوە لێیان.

سەبارەت بە ترسانی ناپێویست لە نەخۆشی پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿لا عَدوى و لا طِيَرَةَ و لا هامَّةَ و لا صَفَر﴾ رواه البخاري و مسلم، الطيرة بمعنى التشاؤم، واتە: مرۆڤی موسوڵمانان نابێت لە تووشبوون بە نەخۆشی بترسێت، نابێت ڕەشبین بێت بە گشتی و بە تایبەتی لە هەندێك گیاندار یان لە مانگی سەفەر (کە مانگێکی عەرەبی‌یە)، مەبەستی سەرەکی ئەم فەرموودەیە دوورکەوتنەی موسوڵمانە لە ڕەشبینی و تەشائوم، چونکە ڕەشبینی هەستی مرۆڤ لەناو دەبات و دڵنیایی دەروون ناهێڵێت، هەست کردن بە جوانی ژیان دەمرێنێت، مرۆڤ لە هەستان بە ئەرکەکانی سارد دەکات، چەندین مرۆڤی ڕەشبین دەبینین لە کۆمەڵگاکەماندا کە بەندی ترسەکانێتی و دوودڵی تەنگی پێ‌هەڵچنیوە، ئەمانە بوونەتە هۆی شکانی کەسێتی و نەمانی عەزیمەتی لە کارەکانی ڕۆژانەیدا، لەلایەکی ترەوە لە ژیاندا زۆر شت هەیە وا لە مرۆڤ دەکات ڕەشبین بێت، بەڵام موسوڵمان کە فەرموودەکەی پێغەمبەری بیر دەکەوێتەوە: ﴿لا طِيَرَةَ﴾ ئیتر ئەو کابوسی خەیاڵات و دوودڵی‌یانەی لەسەر لا دەچێت و دەچێت بۆ هەستان بە کارەکانی بەبێ ترس.

هەروەها فەرموودەکە ئاماژەی بۆ تەنینەوە و گواستنەوەی نەخۆشی داوە لەناو باسی ڕەشبینی‌دا و دەفەرموێت نابێت لە هەموو نەخۆشی‌یەك بترسین، چونکە ترسان لە تووشبوون بە نەخۆشی بەبێ بنەمایەکی ڕاستەقینە و بەهێز وەك ڕەشبینی وایە و جۆرێکە لەو، چونکە ئەمیش وەهم و خەیاڵاتێکی بێ‌بناغەیە و وەك ئەو کەسە وایە کە بەهۆی بینینی ئاژەڵێك کارەکەی یان سەفەرەکەی دەگۆڕێت، ئیسلام بۆ ئەوە هاتووە کە ئەم وەهم و خەیاڵە بێ‌بناغانە لەناو بەرێت لە کۆمەڵگادا، و مرۆڤەکان فێر دەکات کە

هەموو لایەکی ژیان لەسەر چەند یاسا و بنەمایەکی خودایی دەمەزراوە، و ئەو شتە بچووچانەی وەك: رەشبینی و رۆڵی رەنگێك یان تەیرێك لە رووداوەکانی ژیاندا، هیچ کاریگەری‌یەکیان نی‌یە و ناتوانن ئەو یاسا دامەزراوانە بگۆڕن.

لە لایەکی ترەوە زانستی پزیشکیی نوێ بۆمان باس دەکات کە ئەو نەخۆشی‌یانەی تووشی مرۆڤ دەبێت دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١-جۆرێکیان درمن و بڵاو دەبنەوە بەهۆی چەند رێگەیەکی دیاری کراو، کە ئەمانە ئەو نەخۆشی‌یانەن بەهۆی زیندەوەرە وردەکانی وەك: ڤایرۆس و بەکتریا و زیندەوەری ووردی ترەوە تووشی مرۆڤ دەبن.

٢-جۆری دووەمیان ئەو نەخۆشی‌یانەن کە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر ناگوێزرێنەوە و نابێت لێیان بترسین.

هەروەها فەرموودەکە ئاماژە بەوە دەدات و بۆمان باس دەکات: کە تاکە هۆکاری تووش بوون بە نەخۆشی بریتی نی‌یە لە (عدوى) واتە تەنینەوە، تەنانەت ئەگەر هۆکاری نەخۆشی‌یەکانیش وەك: میکرۆب، بچنە ناو لەشەوە مەرج نی‌یە کە نەخۆشی‌یەکە دروست بکەن، بەڵکو چەندین فاکتەری تر هەیە کە دەبنە هۆکاری دروست بوون و گرتنی نەخۆشی‌یەکان، بۆ نموونە بینراوە کە نەخۆشی ئیفلیجی منداڵ (شلل الأطفال Poliomyelitis) نابێتە هۆی دروست بوونی نەخۆشی‌یەکە لە ٩٩,٩٪ی ئەو منداڵانەی کە ڤایرۆسەکە وەردەگرن و دەچێتە لەشیانەوە و هەر هەستیشی پێناکەن. تەنها یەك منداڵ لە ١٠٠٠منداڵدا کە ڤایرۆسەکە دەچێتە لەشیانەوە تووشی ئیفلیجی منداڵ دەبن.

لەوانەیە چوونە ناوەوەی ئەو میکرۆبانە بۆ ناو لەش هەر خۆیان هۆکارێکی چارەسەر بن، ئەوەتا هەر لە ڤایرۆسی ئیفلیجی منداڵدا بینراوە کە چوونە ژوورەوەی ئەم ڤایرۆسە لە تەمەنی منداڵیدا بۆ ناو لەش دەبێتە هۆی پاراستنی ئەو کەسە لە تووش بوون بەم نەخۆشی‌یە بۆ هەموو تەمەنی، ئەم بیروبۆچوونە بوو کە بوە بنەمای داهێنانی کوتانەکان، شلەی کوتان بریتی‌یە لە ڤایرۆس یان بەکتریای نەخۆشی‌یەکە یان بەشێکیان، کە ئەوەندە لاواز دەکرێت کە گەشەنەکات و بەشێوەی دەرزی یان قەترە دەدرێت بە منداڵ، ئەم کوتانانە کە دەچنە لەشەوە دەبنە هۆی چالاك کردنی سیستمی بەرگری لەش بۆ دروست کردنی دژەتەن (اجسام مضادة Antibodies) لە دژی ئەو میکرۆب و ڤایرۆسی نەخۆشی‌یانە و ئەم دژە تەنانە بۆ ماوەیەکی زۆر دەمێننەوە لە لەشدا و دەبنە

هۆی پاراستنی ئەو کەسە لە تووشبوون بە نەخۆشی‌یە راستەقینەکە لە داهاتوودا، کەواتە تەنها (عدوی) و چوونە ژوورەی میکرۆب بۆ لەش نابێتە دروستبوونی نەخۆشی.

جارێکی تر دووپاتی دەکەینەوە کە مانای سەرەکی فەرموودەکە رێگە گرتنە لە رەشبینی بە هەموو جۆرەکانی‌یەوە، و مانای (لا عَدوى) هەر لە چوارچێوەی رێگرتنە لە رەشبینی بە نەخۆش و نەخۆشیی، و ئاماژەشە بۆ ئەوەی کە نەخۆشی تەنیا بە (عدوی) دروست نابێت و فاکتەری تر رۆڵی تێدا دەبینن، و زۆر جاریش (عدوی) دەبێتە پارێزەرێك بۆ مرۆڤ نەك فەوتێنەری، هەروەها موسوڵمانی راستەقینە باوەڕی پتەوی بەوەش هەیە کە هەموو شتێك لە گەردووندا بە ویستی خودایی هەڵدەسووڕێت، وەك لە بەسەرهاتێکدا هاتووە لەبارەی إبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خودای لێبێت): ﴿إنَّ إبراهيم (عَلَيه السَّلام) قال: يا رَبِّ ممَّن الداء؟ قال: منِّي. قال: فَممَّن الدواء؟ قال: منِّي. قال: فما بالُ الطبيب؟ قال: رَجُلٌ أُرْسِلُ الدواءَ على يديه﴾* واتە: (إبراهیم) خەلیلی خودا لە خودای پرسیوە: خودایە نەخۆشی لە کێوەیە؟ خوداش وەڵامی دایەوە: لە منەوەیە، پاشان پرسی: ئەی دەرمان و چارەسەر لە کێوەیە؟ خوداش فەرمووی: هەر لە منەوەیە، دوایی پرسی: ئەی پزیشك کاری چی‌یە؟ پەروەردگار وەڵامی دایەوە: پیاوێکە کە چارەسەر بەهۆی ئەوەوە دەنێرم، واتە پزیشك تەنیا هۆکار و سەبەبی چارەسەرە.

بەڵام با بزانین کە ئەو فەرموودەیەی سەرەوە مانای ئەوە ناگەیەنێت کە هیچ کاتێك لە گواستنەوەی نەخۆشی خۆمان نەپارێزین، بەڵکو مانای ئەوەبوو وەك باسکرا کە بە نەخۆشی رەشبین نەبین و هەمیشە پشت بەخودا ببەستین بۆ ئەوەی بمان پارێزێت، لە هەمان کاتدا نابێت ئەو هۆکارانەی کە لە نەخۆشی درم دەمانپارێزێت پشتگوێ بخەین، بەڵکو دەبێت بەردەوام هەوڵی دۆزینەوەیان بدەین و ئەگەر پێویست بکات دەبێت هەموو رێگایەکی پێویست بگرینە بەر بۆ خۆپارێزی لە نەخۆشی، چونکە هەر پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ئامۆژگاری ئەوەمان دەکات کە لە نەخۆشی خەتەرناك خۆمان بپارێزین.

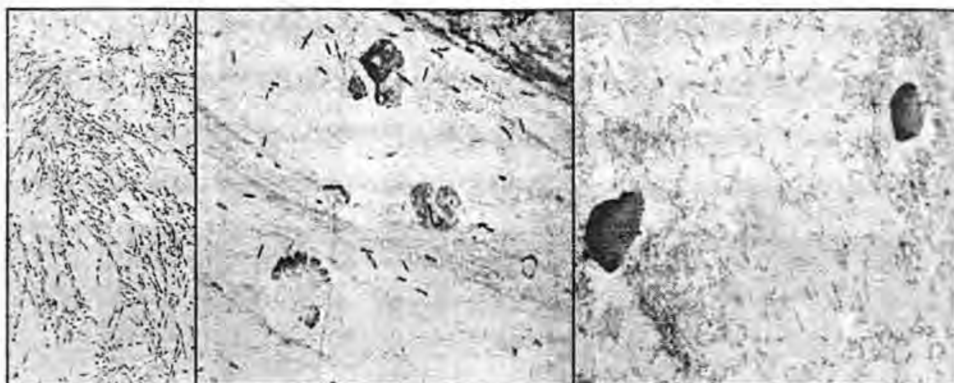
سەبارەت بە خۆپاراستن لە نەخۆشی درم و گوازراوە لە فەرموودەکەیەکیدا هاتووە: ﴿فِرَّ مِنَ المَجْذومِ فِرارَكَ من الأَسَدِ﴾ رواه البخاري، واتە: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: رابکە لەدەست ئەو کەسەی کە تووشی نەخۆشی (گولیی) بووە، وەك ئەوەی کە لە دەست شێر رادەکەیت، بێگومان ئەم راکردنە بە مەبەستی خۆپاراستن و تووش نەبوونە بەم نەخۆشی‌یە خەتەرناکە کە نەخۆشی گولی‌یە (الجذام Leprosy).

---

* بڕوانە کتێبی: الطب النبوي لإبن القيم الجوزية ص١٢.

کورتەیەك دەربارەی نەخۆشی گولیی:

ئەم نەخۆشی‌یە زۆر درمە و بەهۆی بەکتریایەکەوە تووشی مرۆڤ دەبێت کە شێوەیەکی درێژکۆلەی چیلکەیی هەیە و زۆر لە شێوە و قەبارەدا لە بەکتریای درێژکۆلەی نەخۆشی سیل (تدرن Tuberculosis) دەچێت، و ناوی (Mycobacterium Leprae)ە، کە ماوەی نزیکەی سەدەیەکە دۆزراوەتەوە، ئەم نەخۆشی‌یە یەکێکە لە مەترسیدارترین ئەو نەخۆشی‌یانەی کە تووشی پێستی مرۆڤ دەبێت بە پلەی یەکەم، ئەم نەخۆشی‌یە دوو جۆری سەرەکی هەیە: ١-گولی شێریی (الجذام الأسدي Lepromatous Leprosy).
٢-گولی تەدەرونی (الجذام الدرني Tuberculoid Leprosy).

چەند نموونەیەك لە بەکتریای گولیی

زانستی پزیشکی نوێ تا ئێستا کۆنترۆڵی تەواوی ئەم نەخۆشی‌یەی بۆ نەکراوە، نەخۆشی‌یەکە تووشی کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان دەبێت، بەتایبەتی لە پەلەکانی سەرەوەدا و وا لەو کەسە دەکات کە هەستەکانی وەك (هەست کردن بە ساردیی و گەرمیی و ئازار)ی نەمێنێت، هەروەها پووکانەوە ڕوودەدات لە ماسولکەکانی دەستەکان و قاچەکاندا و ئێسکەکانیشیان تووشی خوران دەبێت، بڵق و جەراعەت لە پێستدا ڕوودەدات، نەخۆشی گولیی تووشی گونەکانی پیاویش دەبێت و دەبێتە هۆی نەمانی توانای وەچە خستنەوە، کەواتە مرۆڤی گول بێوەچە دەبێت، لە پێستدا وەك چەند بڵقێك و پەڵەیەکی جیاواز لە شکڵ و قەبارەدا دەردەکەوێت، ئەم پەڵانە بە نەمانی هەست و ئارەق کردنەوە تێیاندا و بە کاڵی ڕەنگیان جیادەکرێنەوە، ئەمانە و چەندین کاریگەری و نیشانەی تر کە لەسەر ئەندامە جیاوازەکانی لەش لە جۆرە جیاوازەکانی گولییدا دەردەکەوێت.

لەبەر خەتەرناکی و درمیی ئەم نەخۆشی‌یەیە کە پێغەمبەر(ﷺ) ئامۆژگاریمان دەکات کە لە مرۆڤی گول رابکەین، تەنانەت لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێت: نابێت زۆر سەیری مرۆڤی گولیش بکەین: ﴿لا تُديموا النَظَرَ الى المَجْذومين﴾ حديث رواه ابن ماجة، ورد في إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، هەروەها لە لایەکی ترەوە زۆر سەیر کردنی گول دەبێتە تێکدانی دەروونی و هەست کردنی بە گەورەیی ناڕەحەتی‌یەکەی.

جۆری یەکەمی گولیی کە جۆری شێریی‌یە زۆر باوترە لە جۆرەکەی تر، لەگەڵ ڕوودانی ئەو گۆڕانکاری‌یانەی کە باسمان کرد لەم جۆرەیاندا دەم وچاوی نەخۆشەکە مووی پێوە نامێنێت، ئاوساوی و پەڵەی لێ‌پەیدا دەبێت، و روخساری مرۆڤی گول بەهۆی گۆانکاری‌یەکانی نەخۆشی‌یەکەوە وەکو شێری لێ‌دێت (**Lion Face**) (بڕوانە وێنەی خوارەوە)، ئەوەی سەرنج ڕاکێشە ئەوەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: لە مرۆڤی گول رابکە وەك چۆن لە شێر رادەکەیت، واتە مرۆڤی گول وەك شێر وایە، و وەك لەسەرەوە روون کراوەتەوە ئەو کەسەی تووشی نەخۆشی گولی دەبێت دەم وچاوی وەك شێری

بڕوانە لێکچوونی گەورەی نێوان روخساری نەخۆشی گول و روخساری شێر

لێ‌دێت، بەڕاستی سەرسوڕهێنەرە چونکە پێغەمبەر(ﷺ) لە ژیانی‌دا مرۆڤی گولی نەدیوە، تەنانەت لە هەموو ژیانیدا یەك جار مرۆڤێکی گول هات بۆ موسوڵمان بوون و پەیماندان، ئەم فەرموودەیە ئیمامی موسلیم گێڕاوی‌یەتەوە: کە کاتێك وەفدی هۆزی (ثقیف) هاتن بۆ موسوڵمان بوون و پەیماندان ئەوە بوو یەکێکی گولیان لەگەڵ بوو، پێغەمبەر یەکێکی نارد بۆ لای کە پێی بڵێت: بگەڕێرەوە ئەوا پێغەمبەر موسوڵمانێتی و پەیمانی لێوەرگرتیت و پێویست ناکات بچێت بۆلای، کەواتە لەم فەرموودەیەوە گرنگی خۆپاراستنمان بۆ

ـﺣ‌ﻪﻛﻪوێت لە تووش نەبوون بە نەخۆشی، دەتوانین بڵێین ئەم فەرموودەیە یەکەم ـﻨﻪمای ڕاست و زانستی‌یانەیە بۆ زانستێکی زۆر گرنگ کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا زۆر گرنگی پێدراوە و بەرەوپێش چووە کە ئەویش زانستی خۆپاریزی پزیشکی‌یە (علم لوقاية Preventive Medicine)، کەواتە زانستی ئەمڕۆ بە تەواوەتی پشتگیری ئەم فەرموودەیە دەکات و ئیعجازە زانستی‌یەکەی دەسەلمێنێت، زانایانی زانستی خۆپاراستن هەمیشە ووتویانە و دەڵێن: خۆپاراستن لە چارەسەر کردن باشترە.

لێرەوە بۆمان روون دەبێتەوە کە هیچ ناڕێکی‌یەکیش نی‌یە لە نێوان ئەو دوو فەرموودەیەی کە باسمان کرد: ﴿لا عَدوى و لا طِيَرَةَ﴾، ﴿فِرَّ مِنَ المَجْذومِ فِرارَكَ من الأَسَدِ﴾، چونکە لە فەرموودەکانەوە دەگەینە چەند ڕاستی‌یەك کە زانستی نوێ بۆمان دەسەلمێنێت: مرۆڤ دەبێت هەر حاڵەتێکی نەخۆشی بەجیا حیسابی خۆی بۆ بکات، ئەو نەخۆشی‌یە درمانەی کە مەترسی‌یەکی ڕاستەقینەن بۆ تەندروستی وەك: گولیی، تاعوون، کۆلێرا، گرانەتا، هەوکردنی جگەری ڤایرۆسی هتـ، ئەمانەن کە پێغەمبەر(ﷺ) مەبەستی بووە مرۆڤ خۆیانی لێبپارێزێت، لەبەر ئەوەی خەتەرناکن بۆ تەندروستی تاك و کۆمەڵگا، بەڵام خەیاڵات و ئەوهام لە بارەی تووشبوون بە نەخۆشی‌یەوە و ڕەشبینی، دەبێت ئاوڕیان لێنەدەینەوە، و تەوەکولی تەواومان بە پەروەردگار بێت (لەگەڵ وەرگرتن و بەکار هێنانی هۆکارەکان)، و بزانین کە (عدوى) و نەخۆشی گواستنەوە تەنها بە وویستی خودا دەبێت و خوای گەورەیە کە دروستکەر و بەڕێوەبەری هەموو گەردوونە، هەروەها مرۆڤەکان بشزانن کە هەرکەسێك دووچاری وەرگرتنی میکرۆب بوو مەرج نی‌یە نەخۆش بکەوێت، لێرەوە مرۆڤەکان دەروون ئارام دەبن لە ژیانیاندا و بەو گەشبینی‌یەوە دەڕواننە هەموو شتێك و یارمەتیدەر و پشتیوانی ساغ و نەخۆشەکانیش دەبن.

ئێستا با بچینە خزمەتی فەرموودەیەکی دیکە لەم بارەیەوە: قال رسول الله (ﷺ): ﴿الطاعون رِجْزٌ أُرسِلَ على طائفة من بني إسرائيل و على مَنْ كان قَبْلَكُم، فإذا سَمِعْتُم بِهِ بِأَرضٍ فلا تدخلوا عليه، و إذا وَقَعَ بِأَرضٍ وَأَنتُم بها فلا تخرجوا منها فِراراً منْهُ﴾ رواه البخاري و مسلم، واتە: نەخۆشی تاعوون غەزەب و سزایەك بووە خودا بۆ کۆمەڵێکی لە (بەنی ئیسرائیل) و میللەتانی پێشووی نارد بوو، ئەگەر گوێتان لێبوو لە شوێنێکدا بڵاوبووەتەوە مەچنە ئەو شوێنە، بەڵام ئەگەر لە شوێنێکدا بڵاوبووەوە کە خۆتانی لێبوون ئەوا لەو شوێنە دەرمەچن و لەترسی ڕامەکەن.

چەند زانیارییەك دەربارەی نەخۆشی تاعوون:

فەرموودەکە نەخۆشی تاعوونی کردووە بە نموونە، تاعوون (الطاعون Plague) نەخۆشییەکی زۆر مەترسیدار و درماوییە، لە کۆنەوە ناسراوە بە مردنی رەش (Black Death)، هۆکاری ئەم نەخۆشییە بەکتریایەکی چیلکەیی ووردە (تیرەکەی یەك ونیو مایکرۆمیتەرە) ناسراوە بە (Yersinia Pestis)، ئەم میکرۆبە بەهۆی کێچ کە لەسەر لەشی قرتێنەرەکانی وەك: مشك و جرج دەژی بۆ مرۆڤ دەگوێزرێتەوە، کاتێك ئەم کێچانە مرۆڤ دەگەزن میکرۆبەکە بۆ مرۆڤ دەگوێزنەوە، میکرۆبەکە دەچێتە ناو سیستمی لیمفی مرۆڤەوە و ئەگەر گەستنەکە لەبەشی خوارەوەی لەشدا بێت لیمفە گرێکانی بەر مووسەڵان (ناوچەی نێوان ران و خوارووی سك) دەئاوسێن، و ئەگەر بەشی سەرەوەی لەش بێت لیمفە گرێکانی بن باڵ دەئاوسێن*، ماوەی گۆشگرتن (فترة الحضانة)ی نەخۆشی تاعوون پێش دەرکەوتنی نیشانەکانی نەخۆشییەکە لە کەسی تووشبوودا لە نێوان ٣-٦رۆژدایە.

ئەم نەخۆشییە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا زۆر بە باشی ناسراوە و خەڵکی زۆر لێی ترساون و هیچ جۆرە چارەسەرێکی نەبووە، لە زوربەی شوێنەکانی جیهاندا وەك شەپۆلێکی تەنینەوە بڵاودەبووەوە، بە تایبەتی لە ئەوروپادا کە بەشێوەیەکی بەربڵاو لە سەدەی چواردەیەمی زایینیدا لە زوربەی وڵاتانی ئەوروپادا بڵاوبووەوە و بووە هۆی لەناوچوونی زیاتر لە ٢٥ملیۆن کەس، هۆکاری گەیشتنی ئەم درمە بۆ ئەوروپا لەرێی تەتارەکانەوە بوو کە چەندین وڵاتی خۆرهەڵاتی ئەوروپایان لەو کاتەدا داگیرکرد، هۆکارێکی تر بریتی بوو لەو کەشتیوانە ئەورووپییانەی کە هاتووچۆی بازرگانییان دەکرد، و لەناو کەشتییەکانیاندا مشك و جرجی هەڵگری نەخۆشییەکە کە دەچوونە ناو کەل وپەلەکانەوە، گوێزرانەوە و لە ئەوروپادا نەخۆشییەکەیان بڵاوکردەوە.

---

* لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە: ﴿عن عائشة أم المؤمنين (ﷺ) أنها قالت للنبي (ﷺ): الطعن عرفناه، فما الطاعون؟ قال (ﷺ): غُدَّةٌ كَغُدَّة البعير تَخرُجُ من المراق أو الإبْط﴾ رواه البخاري، واتە: دایکی ئیمانداران عائیشە لە پێغەمبەری پرسی تاعوون چییە؟ ئەویش فەرمووی: گرێیەکە وەك گرێی لەشی ووشتر، لە ناوچەی بەر مووسەڵان یان بن هەنگل و بن باڵی مرۆڤ دەردەچێت. بەڕاستی موعجیزەیە کە پێغەمبەر پێش ١٤٠٠ساڵ لەمەوبەر بەو شێوە ووردە وەسفی نەخۆشی تاعوونی کردووە، بە تایبەتی کە پێغەمبەر لە ژیانیدا نەخۆشی تاعوونی نەدیوە و لە هەموو دورگەی عەرەبیشدا نەناسراوە، بەڵگەشمان پرسیاری عائشەیە لەو بارەیەوە، تەنها ئەوەندە دەڵێین کە پێغەمبەر لەخۆیەوە قسەی نەکردووە ﴿وَ ما يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى، إنْ هُوَ إلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ النجم٣،٤.

ڕاڤەی فەرموودەکەی سەرەوە:

ڕێگرتن لە موسوسڵمان لە چوونە ناوەوەی شوێنی تووشبوو بە نەخۆشی ئاشکرایە، حێ هیچ زانیاری‌یەکیش لەبواری پزیشکیدا دەزانرێت کە بۆ پارێزگاری ژیانیان و تووش نەبوونیانە، بەڵام ڕێگرتن لەو کەسانەی لە شوێنێکدا دەژین کە تووشبووە بە نەخۆشی‌یەکی درمی وەك تاعوون کە نەچنە دەرەوە و هەر لەشوێنی خۆیاندا بمێننەوە، بە تایبەتی کەسانێکی تەندروست کە هیچ جۆرە نیشانەیەکی نەخۆشی‌یان تێدا نی‌یە، شتێکی سەیر و قورسە بۆ تێگەیشتن بۆ کەسانێکی ئاسایی کە شارەزایی‌یان لە بواری پزیشکی‌دا نی‌یە، هەروەها عەقڵ و مەنتیق بەسەرماندا دەسەپێنێت کە ئەو کەسەی لە شارێکی درماوی‌دا بێت دەبێت رابکات بۆ شوێنێکی سەلامەت لەو نەخۆشی‌یە، بۆ ئەوەی تووش نەبێت، چونکە ڕاکردن لە نەخۆشی و تیاچوون غەریزەتێکی ئاسایی‌یە لە هەموو مرۆڤێکدا، لەوانەیە کەسانێکیش هەبن کە بڵێن مرۆڤ دەبێت لەدەست تیاچوون رابکات، بەبیر ئەوەی خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ البقرة١٩٥، بەبێ ئەوەی لە مانای ڕاستەقینەی تیاچوون لەم ئایەتە پیرۆزەدا تێبگەن، لێرەدا ڕۆڵی شەریعەتی خودای پەروەردگار دێت، کە دەست پێگرتنی دەبێتە رزگاری و سەرفرازی دونیا و دوارۆژ، کە ئەم مەسەلەیە و هەموو پێویستی‌یەکی ژیان روون دەکاتەوە، و بۆمان دەردەخات کە ئەوەی بە زەرەر و تیاچوونی دەزانیت دەبێتە هۆی رزگاربوون، ئەگەر شەریعەت فەرمانی پێکردبێت، ئەمەش ئەوە بووە کە موسوڵمانان لە هەموو سەردەمەکاندا کردوویانە و مایەی سوودمەندی بەردەوام و رزگاری‌یان بووە.

زانستی پزیشکیی نوێ لە بواری خۆپارێزیی و گواستنەوەی نەخۆشی‌دا شتی سەرسوڕهێنەری دۆزیوەتەوە لەم بوارەدا، کە ڕاستیی و گەورەیی فەرموودەکەمان بۆ روون دەکاتەوە، زانایان و پزیشکان دەڵێن کاتێك پەتایەك یان درمێك لە شوێنێکدا بڵاودەبێتەوە و کاتێك نیشانەکانی نەخۆشی‌یەکە لەسەر هەندێك لە خەڵکەکەی دەردەکەوێت، لەو قۆناغەدا زوربەی خەڵکی ئەو ناوچەیە بوونەتە هەڵگری میکرۆبی نەخۆشی‌یەکە و چووەتە لەشیانەوە، با نیشانەکانی نەخۆشی‌یەکەش تێیاندا دەرنەکەوتبێت، بە تایبەتی ئەمە بینراوە لە کاتی دەرکەوتنی نەخۆشی تاعووندا، کەواتە مەرج نی‌یە ئەو کەسەی میکرۆبی نەخۆشی دەچێتە لەشی‌یەوە تووشی نەخۆشی‌یەکە

ناوچە تووشبووەکان بە (تاعون) لە جیهاندا

خۆی ببێت، چونکە دەرکەوتنی نەخۆشی‌یەکە بەندە بە چەندین هۆکاری ترەوە، کە گرنگترینیان بریتی‌یە لە باری کۆئەندامی بەرگری لەش، کە لە زوربەی هەڵگرەکاندا رێگر دەبێت نە دەرکەوتنی نەخۆشی‌یەکە (لە نەخۆشی ئیفلیجی منداڵاندا بینراوە کە ٩٩,٩٪ی ئەو کەسانەی ڤایرۆسەکە دەچێتە لەشیانەوە چاك دەبنەوە بەبێ سەرەنجام، و تەنها بۆ ماوەیەك هەڵگری ڤایرۆسەکە دەبن)، ئەو کەسانە تەنها هەڵگری میکرۆبەکە دەبن.

مەترسی‌یەکە لەم کەسە هەڵگرانەدایە چونکە بە شکڵ ئاسایی و لەش ساغ دەردەکەون، بەڵام میکرۆبی نەخۆشی‌یەکە لە لەشیاندایە و بڵاویشی دەکەنەوە، زۆرێك لە نەخۆشی‌یە درمەکانی وەك: گرانەتا (تایفۆئید)، سکچوونی ئەمیبی، کۆلێرا و تاعوونیش، سووری نەخۆشی‌یەکەی بەم شێوەیە دەبێت و هۆکاری سەرەکی بڵاوبوونەوەیان بریتی‌یە لەو کەسانەی کە هەڵگری میکرۆبەکەن بەڵام خۆیان نەخۆش نین، لەلایەکی ترەوە لە زوربەی نەخۆشی‌یەکاندا کاتێك هەیە پێش پەیدابوونی نیشانەکان، کە هەر لە سەرەتای چوونە ژوورەوەی میکرۆبەکە بۆ ناو لەش دەست پێ‌دەکات و پێی دەووترێت ماوەی گۆشگرتن یان گەشەکردنی نەخۆشی‌یەکە (فترة الحضانة **Incubation Period**)، لەم ماوەیەدا میکرۆبەکە لەناو لەشدا زیاد دەکات و گەشەدەکات، بۆ نموونە: ماوەی گۆشگرتنی ڤایرۆسی (ئینفلوەنزا) یەك یان دوو رۆژ دەخایەنێت، بەڵام لە ڤایرۆسی نەخۆشی (هەوکردنی جگەری ڤایرۆسی‌دا) لەوانەیە بگاتە زیاتر لە ٦مانگ، ئەو کەسەی لە ماوەی گۆشگرتنی میکرۆبەکەدایە زۆر درماوی‌یە، و نەخۆشی‌یەکە بڵاودەکاتەوە و خەڵکی خۆیانی لێناپارێزن، لەبەر ئەوەی زۆر ئاسایی و تەندروست دیارە.

هەر بۆیە و لەژێر رۆشنایی ئەم راستی‌یە نوێیانەدا زانایان و پزیشکان ئامۆژگاری ئەو کەسانە دەکەن کە لە ناوچەیەکدان کە نەخۆشی‌یەکی درمی تێدا بڵاوبووەتەوە و هەروەها بەرپرسانی ئەو ناوچەیەش ئاگادار دەکەن کە نەهێڵن هیچ کەسێك لەوێ بچێتە دەرەوە، تاوەکو بە پشکنینی تایبەت نەزانرێت کە هەڵگری نەخۆشی‌یەکە نین، کە ئەم کارانەش زۆر زەحمەت و گرانە، چونکە چوونە دەرەوە هیچ سوودێکی نی‌یە (جگە لەوەی ئەوەی رووی دابێت تازە بووە!) و مەترسیداریشە، لەبەرئەوەی هەر کەسێك کە هەڵگر بێت لەو شوێنە دەرچێت دەبێتە هۆی بڵاوکردنەوەی میکرۆبەکە بۆ شوێنی تر و کۆنترۆڵ کردنی تەنینەوەی نەخۆشی‌یەکە زۆر زەحمەت تر دەبێت.

سەبارەت بەم بابەتە پرسیار کرا لە (دکتۆر جۆن هانۆڤەر لارسن) کە بەرپرسی پزیشکانی نەخۆشخانەی رەسمی شاری (کۆبنهاگن)ە لە وڵاتی دانیمارك، و خۆیشی پسپۆری بەکتریۆلۆجی و بڵاو بوونەوەی نەخۆشی‌یە، کە ئەگەر لە شوێنێکدا بووین و لەو ناوچەیەدا نەخۆشی‌یەکی درمی وەك تاعوون بڵاوبووەوە، دەبێت ئێمە چی بکەین؟ ئایا دەرچین لەو شوێنە و رابکەین؟

-ئەویش وەڵامی دایەوە: ئەم ووتەیە زۆر کۆن و کلاسیکی‌یە، چونکە زانستی پزیشکیی بۆی سەلماندووین کە کاتێك نیشانەکانی نەخۆشی‌یەکە دەردەکەوێت لەسەر خەڵکەکە، لەو کاتەدا زوربەی زۆریان بوونەتە هەڵگری میکرۆبەکە و لەماوەی گۆشگرتنیدان، لە نەخۆشی تاعووندا بینراوە کە تەنها ٨-١٣٪ی خەڵکەکە تووشی نەخۆشی‌یەکە دەبن بەڵام ٧٠٪-٩٠٪یان دەبنە هەڵگر، ئەمانە کۆئەندامی بەرگری‌یان بەهێزە و بەسەر میکرۆبەکەدا زاڵ دەبێت و زەرەر بە لەشیان ناگەیەنێت، بەڵام تا ماوەیەك هەر لە لەشیاندا دەمێنێتەوە، ئەگەر من بریرسی شارێك بوومایە و ئەو شارە نەخۆشی‌یەکی درمی تێدا بڵاوببوایەتەوە ئەوا هەرچی سەربازم هەبوایە دەمهێنان و ئابلۆقەی شارەکەم پێدەدان، و نەمدەهێڵا کەس بچێتە ناوەوە و لێی بچێتە دەرەوە، چونکە ئەوانەش کە لەش ساغن و نەخۆشی‌یەکەیان تێدا دەرنەکەوتووە مانەوەیان لەو شوێنە زەرەری نی‌یە بۆیان، چونکە بەرگری‌یان وەرگرتووە لە دژی میکرۆبەکە، ئەمانە کە لەش ساغ دیارن ئەگەر بچنە درەوە بۆ شوێنی تر میکرۆبی نەخۆشی‌یەکە بڵاو دەکەنەوە و لەوانەیە ببنە هۆی تیاچوونی ملیۆنەها کەس.

+پرسیار: تا کەی ئەم ئابلۆوقەیە بەردەوام بێت باشە؟

-تا ماوەیەکی کەم پێویست دەکات بەردەوام بێت، تاوەکو ئەو کاتەی کە هەڵوێست و سیفەتەکانی ئەم میکرۆبە دەگۆڕێت، بەوەی کە خەسڵەتێکی بۆماوەیی نوێی بۆ دروست دەبێت کە وای لێدەکات خاسیەتی تەنینەوە و بڵاوبوونەوەی بۆ کەسانی دیکە لەدەست دەدات و ئیتر زەرەری نامێنێت.

لێرەوە گەورەیی ئامۆژگاری‌یەکانی پێغەمبەرمان بۆ دەردەکەوێت بە رێگە گرتن لە خەڵکی ئەو شوێنەی کە تاعوونی تێدا بڵاوبووەتەوە لەوەی لەو شوێنە رابکەن، لە هەر دوو رووی تەشریعی و زانستی‌یەوە، کە لەمڕۆدا و لەپاش ١٤سەدە بە روونی ئیعجازە زانستی‌یەکەی دەرکەوتووە، لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) بە شێوازێکی زۆر هەرەشە ئامێز دووبارە رێدەگرێت لە موسوڵمانان کە لەو شوێنە رانەکەن کە تاعوونی تێدا بڵاوبووەتەوە، ئەوەتا دەفەرموێت: ﴿عن جابر (ﷺ) قال: قال: رسول الله (ﷺ): الفارُّ من الطاعونِ كالفارِّ مِنَ الزَّحْفِ و الصّابِرُ فيهِ كالصّابِرِ في الزَّحْفِ﴾ رواه احمد، واتە: ئەو کەسەی لە شوێنێك رابکات کە تاعوونی تێدا بڵاوبووەتەوە وەك ئەو موسوڵمانە وایە کە لە شوێنی رووبەروو بوونەوەی موسوڵمانان و بێباوەڕان و مەیدانی جەنگ رادەکات، پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی کە مرۆڤ چەندی حەز لە رزگار بوونە و دەست بە ژیانەوە دەگرێت، بۆیە بەم شێوە توند و تیژانە هەرەشەی خودایی لەو کەسانە دەکات کە لە ترسی تاعوون شوێنی خۆیان جێدەهێڵن، چونکە ئەم دەرچوونەی ئەم کەسە هەڵگرانە بەڵاکە گەورەتر دەکات و کۆنترۆڵ کردنیشی دەبێتە کارێکی لە توانا بەدەر.

موسوڵمانانیش پابەندیی تەواویان بەم فەرمانانەوە هەبووە و بەردەوام جێبەجێیان کردووە، لە نموونەی ئەو پابەندی‌یە: بوخاری و موسلیم لە عبدالله ی کوڕی عەبباسەوە (رەزای خوای لێبێت) بۆمان دەگێڕنەوە: کە خەلیفەی موسوڵمانان عومەری کوڕی خەطاب (رەزای خوای لێبێت) لە مەدینەوە دەرچوو بۆ سەردانی وڵاتی شام، کاتێك گەیشتە دێی (سەرغ) کە نزیکی شامە ئەمیری وڵاتی شام (ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕراح) لەگەڵ سەربازاندا هاتنە پێشوازی، و پێیان ووت کە نەخۆشی‌یەکی درم و پەتایەك (کە نەخۆشی تاعوون بووە) لە شام بڵاوبووەتەوە، ئەوەبوو ئیمامی عومەر نەیزانی چی‌بکات و ووتی: هاوەڵە کۆچکەرە ئەوەڵەکانم بۆ بانگ بکەن با بزانم چی دەڵێن، ئەوەبوو جیاوازی لە نێوانیاندا رووی‌دا، هەندێکیان ووتیان: ئێمە پێمان باشە بەردەوام بیت لەسەر سەفەرەکەت و بچین بۆ شام بۆ ئەو کارەی کە بۆی هاتووین، ئەوانی تر ووتیان:

ـخێر ئێمە دەڵێین دەبێت بگەڕێیتەوە لەگەڵ خەڵکەکەدا و نەیانبەیت بۆ ناو ئەو بەڵایە ـەرنەوەی هاوەڵە گەورەکانی پێغەمبەرت لەگەڵدایە، ئەوەبوو ئیمامی عومەر ئەم ـولزیەی پێناخۆش بوو و ووتی ئێوە هەستن، پاشان داوای کرد کە هاوەڵە ـتیوانەکان (الأنصار)ی بۆ بانگ بکەن و پرسیاری لەمانیش کرد، ئەمانیش بەهەمان ـێوە جیاوازییان هەبوو و بوون بە دوو بۆچوون.

ئیمامی عومەر بەمانیشی ووت هەستن، و داوای کرد کە ریش سپییەکانی قورەیشی ـو بانگ بکەن ئەوانەی لەوێ ئامادە بوون، ئەمان هەموویان کۆبوون لەسەر یەك بۆچوون کە دەبێت عومەر بگەڕێتەوە و نابێت موسوڵمانان بەرێت بۆ ناو ئەو نەخۆشییە، ئەوەبوو خەلیفە عومەر ئەمەی پێباش بوو و داوای کرد کە موسوڵمانان ئامادەبن بۆ گەڕانەوە لە ـۆژی دواییدا بۆ مەدینە، (ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاح) کاتێك ئەمەی بیست هات ـۆلای عومەر و پێی ووت: تۆ لە قەدەری خودا رادەکەیت؟ عەمەریش ووتی: ئەگەر غەیری تۆ ئەی (ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاح) ئەم قسەیەی بکردایە دەمزانی چی ـێدەکەم! بەڵێ ئێمە لە قەدەری خودا رادەکەین بۆ قەدەرێکی تری خودایی، باشە ئەگەر تۆ ـێك ووشترت هەبێت و بیانبەیت بۆ دۆڵێك، ئەگەر لایەکی دۆڵەکە بەپیت بێت و هەمووی ـەوەربێت و لاکەی تر ووشك بێت، ئەگەر تۆ ووشترەکان بەریت بۆ هەر یەکێك لەو دوو لا ووشك و بەپیتە هەر بە وویست و قەدەری خودا نییە!؟ لەو گفتوگۆیەدا بوون کە یەکێکی تر لە هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە ناوی (عبدالرحمن ی کوڕی عەوف) بوو هات (کە چووبوو بۆ کارێکی خۆی و ئاگای لەم حاڵە نەبوو)، ئەوەبوو عبدالرحمن ووتی: من فەرموودەیەکی پێغەمبەرم بیستووە لەم بارەیەوە، کە دەربارەی نەخۆشی تاعوون رۆژێك پێی فەرمووین: ﴿إذا سَمِعْتُم بِهِ بِأَرضٍ فلا تقدموا عليهِ، و إذا وَقَعَ بِأَرضٍ وَأَنتُم بِهَا فلا تخرجوا فِراراً منهُ﴾، ئیمامی عەمەریش ووتی: سوپاس بۆ خودا، و داوای کرد لەوانەی لەگەڵی هاتبوون کە بکەونەرێ بۆ گەڕانەوە بەرەو شوێنی خۆیان لە شاری مەدینەی پیرۆز.

ئەم پابەندییەی موسوڵمانان بوو بە فەرمانەکانی خودا و پێغەمبەرەوە کە بووە هۆی پاراستنیان و پاراستنی نیوە دورگەی عەرەب لەو نەخۆشییە ترسناکانە، بە تایبەتی پاراستنی شاری پێغەمبەر مەدینەی پیرۆز لەو بەڵای تاعوونەی کە لە سەردەمی پێشەوا عومەردا لە شام بڵاوبووەوە، بەدرێژایی مێژووش نەخۆشی ئاوا ترسناك لە مەدینە بڵاونەبووەتەوە؛ ئەمەش سەلمێنەری راستیی ئەو بەڵێنەیە کە لە فەرموودەیەکی

پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە کە ئیمامی بوخاری گێڕاویەتەوە: ﴿إنّ الطاعون لا يدخُلُ المدينة﴾، و في رواية أُخرى: ﴿لا يَدْخُلُ المدينةَ المَسيحُ الدجّال و لا الطاعون﴾، واتە: نەخۆشی تاعوون و مەسیحی درۆزن (دەجال) ناچنە ناو مەدینەوە، ئەمەش مژدەیەك و دڵنیاییەکی گەورەیە بۆ دانیشتوانی شاری مەدینەی پیرۆز و پرشنگێکی درەوشاوەیە لە موعجیزەکانی پێغەمبەر، چونکە تەنها کەسێك دەتوانێت ئەم بەڵێنە بدات کە پشتگیری کرا بێت بە وەحی لە لایەن دروستکەری بوونەوەر و ئاگادار لە هەموو گۆڕانکارییەکانی رۆژگار.

Plague Victim

Death personified lays violent claim to a plague victim in this grim work from the 14th-century. Devastating epidemics of diseases commonly known as plague swept through Europe starting in the Byzantine era, killing tens and even hundreds of thousands quickly and painfully. The plague's cause and transmission remained a frightening mystery until the late 1800s, although speculation ranged from foul air from the Earth's core to divine punishment for the sins of humankind.

لە لایەکی ترەوە فەرموودەی ﴿الطاعون رِجْزٌ أُرسِلَ على طائفة من بني إسرائيل و على مَنْ كانَ قَبلَكُم، فإذا سَمعْتُم به بأرضٍ فلا تدخلوا عليه، و إذا وَقَعَ بأرضٍ وَأَنتُم بها فلا تخرجوا منها فِراراً مِنْهُ﴾ یەکەم ئاماژەیە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بۆ بابەتێك و پرۆسەیەکی پزیشکی خۆپارێزی نوێ کە گرنگییەکی زۆری هەیە و بووە بە یاسایەکی پزیشکی و دەستووری، ئەویش کرداری ئابلۆقە و جیاکردنەوەی شوێنی تووشبووە بە پەتایەك یان درمێکی بڵاوەبوو (عملية الحجر الصحي **Medical Quarantine or Area Isolation**) لە لایەن دەسەڵاتە پزیشکییەکانی ئەو وڵاتەوە.

واتە نەهێشتنی چوونە دەرەوە و چوونە ناوەوە بۆ شوێنێکی تووشبوو تاوەکو مەترسی نامێنێت، ئەم کردارە موسوڵمانان پێش ١٤٠٠ساڵ جێبەجێیان کردووە، پێش ئەوروپا و وولاتانی پێشکەوتووی ئەمڕۆ، ئەورووپا بۆ یەکەمجار گرنگی ئەم بابەتەیان زانی لەکاتی بڵاوبوونەوە بەناوبانگەکانی تاعوون لە سەدەی ١٤یەمی زایینیدا، ئەوەبوو بۆ یەکەمجار لە وولاتی ئیتاڵیادا ئەو شوێنەی تووشبوو بوو بۆ ماوەی ٣٠رۆژ لە شوێنانی تر جیادەکرایەوە، بەم کردارەیان دەووت (ترینتینا Trentina)، پاشان ئەم ماوەی جیاکردنەوەیان زیاد کرد بۆ ٤٠رۆژ کە پێیان دەووت (کیورەنتینا Curantina)، لێرەوە دەبینین کە ئیسلام بنەماکانی جیاکردنەوەی پزیشکی (الحجر الصحي) لە پێش ئەورووپاوە بە نزیکەی ٧٥٠ساڵ داناوە، کە لەگەڵیدا هاندەری بەهێزیشی هێناوە بۆ پابەند بوون پێیەوە و جێبەجێ کردنی.

هەڕەشەی گەورە دەکات لەو کەسانەی کە گوێڕایەڵیی ناکەن و لەهەمان کاتدا بەڵێن دەدات بەوانەی کە ئەم فەرمانانە جێبەجێ دەکەن کە پاداشتێکی بی سنووریان هەیە لە رۆژی دواییدا، ئەو موسوڵمانەی کە ئەم فەرمانە جێبەجێ دەکات و شوێنی درماوی بەجێ ناهێڵێت خوای گەورە لێی خۆش دەبێت، و ئەگەر بەو نەخۆشییە بمرێت وەك شەهید وایە لە پێناوی خوادا، چونکە ئەو بە رۆحی خۆی پارێزگاری لە هەموو موسوڵمانان کردووە، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿الطاعون شَهادَةٌ لِكُلِّ مُسْلِم﴾ اخرجه البخاري، واتە: مردن بە تاعوون شەهادەتە بۆ هەموو موسوڵمانێك، هەروەها دەفەرموێت: ﴿المَطْعونُ شَهيدٌ وَ المَبْطونُ شَهيدٌ﴾ أخرجه البخاري، واتە: ئەو موسوڵمانەی بە تاعون دەمرێت شەهیدە و ئەوەشی بە سكئێشە دەمرێت شەهیدە.

ئەو نەخۆشیانەی جیاکردنەوەی نەخۆشی دەوێت:

مەفهومی کۆکردنەوە و جیاکردنەوەی ئەو کەسانەی کە نەخۆشی درمیان هەیە لە شوێنێکی تایبەتدا یان (عَزل Isolation) زۆر نوێیە و زانستی پزیشکیی خۆپارێزی لە رۆژگاری ئەمڕۆدا پیادەی دەکات، زۆر گەورە و سەرسوڕهێنەرە کە دەبینین پێغەمبەر (ﷺ) ئامارەی بەم راستییە داوە:

-لە یەکێك لە فەرموودەکانیدا دەفەرموێت: ﴿لا يُورِدَنَّ مُمْرِضٌ على مُصِح﴾ رواه البخاري و مسلم، واتە: با خاوەنی ووشتری نەخۆش ئەمان نەهێنێتە سەر ئاوێك کە ووشتری ساغ لێی دەخۆنەوە، چونکە ئەم تێکەڵاو بوونە دەبێتە هۆی بڵاوبوونەوەی درمی ووشترە

نەخۆشەکان بۆ ووشترە ساغەکان، بۆیە پێغەمبەر ڕێی لەمە گرتووە بەمەبەستی ئەوەی نەخۆشی بڵاونەبێتەوە، و دەبێت ئاژەڵی نەخۆش لە ئاژەڵی ساغ جیابکرێتەوە، جا ئەگەر ئەمە بۆ ئاژەڵی نەخۆش پێویست بێت ئەوا بۆ مرۆڤ زۆر پێویستتر و گرنگترە چونکە مرۆڤ لە هەموو گیاندارانی تر لە پێشترە و سەروەری هەموویانە.

ئەم فەرموودەیە نموونەیەکی گەورەی تری ئیعجازی زانستی‌یە لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (ﷺ)، لەم فەرموودە پیرۆزەوە چەندین ڕاستی زانستی گرنگمان بۆ دەردەکەوێت، کە هەموویان لەڕێی زانستی پزیشکی‌یەوە وەك ڕاستی‌یەکی دان پێدانراو وەرگیراون و سەلمێنراون، هەروەها بۆ بیروباوەڕی موسوڵمانیش چەندین سوودی هەیە، لەو سوودانە:

١-ئەو تەنینەوەیە (عدوی)یەی کە پێغەمبەر باسی کردووە لە فەرموودەی (لا عَدوى)دا، تەنها نەخۆشی‌یە نەگوێزراوەکان دەگرێتەوە، کە نابێت ئەوەندە زیادڕەوەی لە ترس لێ بکەین کە ئەم ترسە خۆی ببێت بە نەخۆشی‌یەکی تر.

٢-پێویستیی گێڕانەوەی هەموو شتێك بۆ خوای گەورە، لە دەوروبەرێکی پڕ لە کوفر و شیرك و سیحر و جادووگەری سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ)، هەر بۆیە پێغەمبەر بۆ دەمکوت کردنی ڕەشۆکی‌یەك کە ڕەخنەی لە ووتەکەی پێغەمبەر: (لا عَدوى و لا هامَّة و لا صَفَر) گرت و ووتی: ئێمە دەبینین ووشترێکی گەڕ کە دەچێتە ناو ووشتری ساغەوە هەموویان تووش دەکات، پێغەمبەریش فەرمووی: ئەی کێ ئەو ووشترەی یەکەمی تووشکرد؟ ئەمە مانای ئەوەیە کە هەموو شتێك بە نەخۆش کەوتنیشەوە دەبێت بگێڕینەوە بۆ ووستی پەروەردگار، چونکە هیچ هۆکارێك بەبێ ووستی خودا کارناکات، بۆیە دەبێت بەردەوام داوای پشتیوانی لەخودای بەدەسەڵات بکەین.

٣-لەهەمان کاتدا دەبێت هەموو هۆکارێکی پێویستیش بگرینە بەر بۆ جێبەجێ کردنی کارەکانی ژیانمان، کە ئێمە دەزانین نەخۆشی درم دەبێتە هۆی تووشبوونی ساغ، بۆیە دەبێت جیای بکەینەوە.

٤-دەبێت نەخۆشەکانیش ڕاددەی مەترسی حاڵەتەکانیان بزانن و ئازاری خەڵکی نەدەن و نەبنە هۆکاری تووشبوونی هاووڵاتیانیان، لەڕێی تێکەڵاو بوونیان لە بازار و شوێنە گشتی‌یەکاندا، نابێت لە خواردن و خواردنەوەشدا تێکەڵاوی‌یان بکەن، ئەمە هەمووی بۆ ڕێگرتنە لە بڵاوبوونەوەی نەخۆشی‌یە درمەکانی وەك: کۆلێرا، وەناق، گرانەتا، سەحایا،

Effects of the Black Death
The Black Death, an epidemic of plague in Europe that lasted from 1347 to 1351, resulted in the deaths of almost one-quarter of Europe's population. The Black Death was the first in a cycle of plagues in Europe that continued into the 18th century. Shown here, the French city of Marseille is devastated by a later outbreak of plague.

سیل و تەنانەت ئینفلوەنزاش، دەبێت نەخۆش لەماڵەوە ئیسراحەت بکات بۆ ئەوەی ڕێبگرێت لە بڵاوبوونەوەی نەخۆشی‌یەکەی.

-هەر لەبارەی جیاکردنەوەی نەخۆش، لە فەرمووودەیەکی تردا کە پێشتر باسکرا ئەفەرموێت: ﴿لا تُدِيمُوا النَظَرَ الى المَجْذومين﴾، واتە: نزیکی مرۆڤی گول مەکەون بە شێوەیەك کە بەردەوام بیان بینن، هەر کاتێکیش بینیتانن زۆر سەیریان مەکەن، ئەم ئاگادارکردنەوەیەی پێغەمبەر لە سەیر کردن و تێکەڵاوی مرۆڤی گول لەبەر ئەوەیە کە نەخۆشی گولیی بەهۆی تێکەڵاوی‌یەوە بڵاودەبێتەوە، ئەمە هەمووی لەبەر کەمکردنەوەی چانسی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی‌یە، لێرەوە دەگەینە ئەو ڕاستی‌یەی کە جیاکردنەوە و عەزلی نەخۆشە درمەکان زەروورەتێکە کە ئیسلام هانی‌داوە بۆ پاراستنی ژیان، و دوورخستنەوەی زەرەر و ئەو شتانەی کە روونیی ژیان لێڵ دەکەن.

-لە فەرمووودەیەکی تریشدا دەفەرموێت: ﴿إنَّ مِنَ القَرَفِ التَلَفُ﴾ رواه أحمد و أبو داود و البيهقي، زانا (إبن قتيبة) لە راڤەی ئەم فەرمووودەیەدا دەڵێت: (القَرَف) واتە: نزیك بوونەوە لە نەخۆشیی یان نزیك بوونەوە لە نەخۆش، کەواتە مانای تەواوەتی فەرمووودەکە ئەوەیە کە: نزیك بوونەوە لە نەخۆشیی یان لە نەخۆش دەبێت هۆی تیاچوون یان فەوتان، لێرەوە

پێغەمبەر (ﷺ) فێری وەرگرتنی هۆکارەکانی خۆپارێزیمان دەکات هەروەك چۆن خۆیشی پابەندی هۆکارەکانی خۆپاراستن بووە، ئەبو نەعیم لە کتێبی (الطب النبوي)دا بۆمان دەگێڕێتەوە، کە ئەگەر پێغەمبەر (ﷺ) بیزانیایە کە هاوسەرێکی نەخۆشی هەیە وەك هەوکردنی چاوی، نەدەچووە لای بۆ مانەوە تاوەکو چاك نەبووایەتەوە.

کۆتایی:

فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) هەمووی پڕن لە بابەتی بەسوود و راستیی زانستی کە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا زانایان و پزیشکانی سەرسام کردووە، و بووەتە مایەی رێزلێنان و پێزانینیان بەو ووتە بە نرخ و درەوشاوانە، ئێمە هەرچەند باسی ئەو فەرموودانە بکەین هەرگیز ناتوانین حەقی خۆیان بدەینێ و بگەینە مانا قووڵە بێکۆتاییەکانیان، لە کۆتاییدا دەگەینە ئەوەی کە بڵێن: لەبەرئەوەی ئەم فەرموودانەش هەر وەحیی خوداین، بۆیە ئێمە هەمیشە ملکەچین بۆیان.

فەرموودەکانی پێغەمبەر سەبارەت بە بابەتی تەنینەوەی نەخۆشی و هۆکارەکانی خۆپاراستن لێیان، هەروەها دەربارەی مەترسی نەخۆشییەکان و هۆکانی رێگرتن لە بڵاوبوونەوەیان، وەك: ئابلۆقە و جیاکردنەوەی نەخۆشەکان، تیشکێکن لەو دەریا پڕ نوورە، کە وەك باسکرا هەمووی راستیی زانستین و پڕن لە سوود بۆ هەموو مرۆڤایەتی، هەروەها دەست پێشخەری ئیسلام و موسوڵمانانیشمان بۆ دەردەخەن لە بواری پاراستنی تەندروستی مرۆۆ و رێگرتن لە بڵاوبوونەوەی نەخۆشیدا.

سەرچاوەکان:

١-صحيح البخاري، صحيح مسلم.

٢-کتێبی: الطب النبوي/ دانراوی: إبن القيم الجوزية.

٣-گۆڤاری (الإعجاز العلمي)/ ژمارە ٤، ١٤٢٠هـ-١٩٩٩م/ دەرکراوی: هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة.

٤-الطب الوقائي في الإسلام/ الصيدلي عمر محمود عبدالله/ الموصل ١٩٩٠.

٥-الإعجاز العلمي في القرآن و السنة النبوية/ د.محمد کامل عبدالصمد.

6-Davison's Principles & Practice of Medicine\19th Edition 2002\Churchill Livingstone-UK.

7-www.tasabeeh.com.

سیستمێکی هۆرمۆنی
یەکتری تەواوکەر
لە سەرەتای سوورەتی
(مریم)دا

سەرەتا:

موعجیزەی قورئانی پیرۆز لەوەدایە کە کتێبێکە لە چەند ووتەیەك پێکهاتووە، کە بە زمانێکی عەرەبی پڕ لە ڕەوانبێژی هاتووە، ئەم ووتانە چەند سیفاتێکیان لەخۆگرتووە کە هیچ کەسێك نەیتوانیوە و ناتوانێت هاوشێوەیان بهێنێت: ﴿قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَ الْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَـذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ الإسراء٨٨، سیفەتی یەکەمی لە بەهێزی زمانەوانی و ووردی و شیرینی ووتەکانیدایە، هەروەها لە وێنەگرتن و پیشاندانی شەپۆلە دەروونییەکان و بارەکانی ژیانی خەڵکی بەشێوەیەکی گونجاو و نموونەیی لەگەڵ یاساکانی زمان و نەحو و صەرف ورەوانبێژی زمانی عەرەبیدا، ئەمە لە رووی زمانەوانییەوە، سیفەتی دووەم بریتییە لە ناوەڕۆکی ئەم ووتانە، کە بەشێوەیەکی لێکۆڵینەوەیی هەموو لقەکانی زانستە مرۆڤایەتییەکانی لەخۆگرتووە و سەلماندوویەتی کە ئاگادارییەکی قووڵی هەیە لە هەر یەکێك لەو لقانەدا، سەبارەت بە ووردەکارییەکانی زانستە گەردوونییەکان تەنها ئیشارەتی پێداون، مەبەست لەم ئاماژە پێدانە ئەوە نییە کە مرۆڤ هەموو ووردەکارییەکان و نهێنییەکانی ئەو زانستانە بزانێت لەم کتێبەوە، بەڵکو تەنها ئەوەیە کە بۆیان روون ببێتەوە و گومانیان لەوەدا نەمێنێت کە سەرچاوەی ئەم زانیارییانەی ناو قورئانی پیرۆز بریتییە لەو کەسەی کە بەدیهێنەر و ئاگاداری هەموو زانستەکان و نهێنییەکانیانە، چونکە ئەو زانیارییانەی کە باسی کردوون مەحاڵ بووە لەو سەردەمەدا کەس بیزانێت، تەنانەت پێغەمبەریش (ﷺ)، ئەگەر وەحی نەبوایە: ﴿وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَ لَا الْإِيمَانُ وَ لَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَنْ نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ الشورى٥٢، لێرەوە دەبێت کەسانی خاوەن ئینصاف دان بە راستیی و گەورەیی ئەم پەیامەدا بنێن کە تارۆژی دوایی و رۆژ لەدوای رۆژ موعجیزەکانی ئاشکرا دەبن و هەگیز کۆن نابێت، ئەم دان پێدانەشیان رەنگ بداتەوە لە کردارياندا و ببنە شوێن کەوتەیەکی ئەم رووناکی و رێگا راستە.

لەم باسەماندا دەچینە خزمەتی گەنجینەیەك لە دەربڕینە قورئانییەکان، کە لەگەڵ جوانیی شێوازی دەربڕین و رەوانبێژی بێهاوتادا، باسی بابەتێکی ووردی زانستیی دەکات کە پەیوەندە بە بابەتێکی پزیشکیی زۆر هەستیار و تازە دۆزراوەوە هەیە، ئەویش سیستمی دەماری هۆرمۆنییە (Neuro Endocrinal System) لە لەشی مرۆڤدا،

ئەم بابەتە بەشێوازێکی رێك و پێکی سەرسوڕهێنەر لە ئایەتەکانی سەرەتای سوورەتی مریم)دا هاتووە، کە دەفەرموێت: ﴿کهیعص{١} ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا{٢} إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا{٣} قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَ لَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا{٤} وَ إِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي وَ كَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا{٥} يَرِثُنِي وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا{٦} يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا{٧} قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَ كَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا{٨}﴾، واتە*: باسی رەحمەتی خواتان بۆ دەکەین لەگەڵ زەکەریای بەندەیدا، کاتێك بە بێدەنگی و بە نهێنی لەخودا پاڕایەوە، ووتی: خودایە من ئێسکم لاواز بووە و سەرم بە سپی‌یەتی گڕی گرتووە و هیچ کاتێك من لە داواکردن و ئومێد بوون بە رەحمەتی تۆ کافر نەبووم و تۆش وەڵامت داومەتەوە، من دەترسم لە دوای من خەڵکی بێڕێز ببنە پێشەوای خەڵك و خێزانەکەشم نەزۆکە بۆیە خودایە منداڵێکی صالحم لەلایەن خۆتەوە پێبدە، بۆ ئەوەی ببێتە میراتگری پێغەمبەرایەتی و زانیاری من و نەوەی یەعقوب، و خودایە بیکەرە کە سێك کە خۆت پاشان بەندەکانیشت لێی رازیبن لە دین و رەوشتی‌دا، ئەی زەکەریا ئێمە مژدەت پێدەدەین کە منداڵێکت دەدەینێ ناوی (یەحیا)یە کە هیچ کەسێك پێش ئەم ئەو ناوەی نەبووە و لەمیش نەچووە، زەکەریا (لە گەرمەی خۆشی‌دا و بە سەرسوڕمانەوە!!) ووتی: خودایە من چۆن منداڵم دەبێت کە خێزانەکەم نەزۆکە و خۆشم گەیشتوومەتە ئەوپەڕی پیریی (کە لەش و ئێسکەکانم لاواز بوون و ووشك بوونەتەوە)!! پاشان پەروەردگار لە رێی مەلائیکەتەوە وەڵامی دایەوە: ﴿قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَ قَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَ لَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ مریم ٩، واتە: خوای گەورە فەرموویەتی ئەم کرداری دروست کردنی نەوەیە لە تۆوە لەلای ئەو زۆر ئاسانە، وەك چۆن سەرەتا تۆشی دروست کرد لە سکی دایکتدا کە هیچ نەبوویت.

ئەم هەشت ئایەتە بەیەکەوە باسی پێنج نیشانە دەکەن کە لە پیاودا روودەدەن کە هەر نیشانەیەکیان پەیوەندی بە پسپۆڕی‌یەکی پزیشکیی تایبەتی‌یەوە هەیە:

١-لاوازبوونی ئێسکەکان (وهن العظام): ئەمە پەیوەندی بە پسپۆڕی ئێسك وشکاوی‌یەوە (Orthopedics) هەیە.

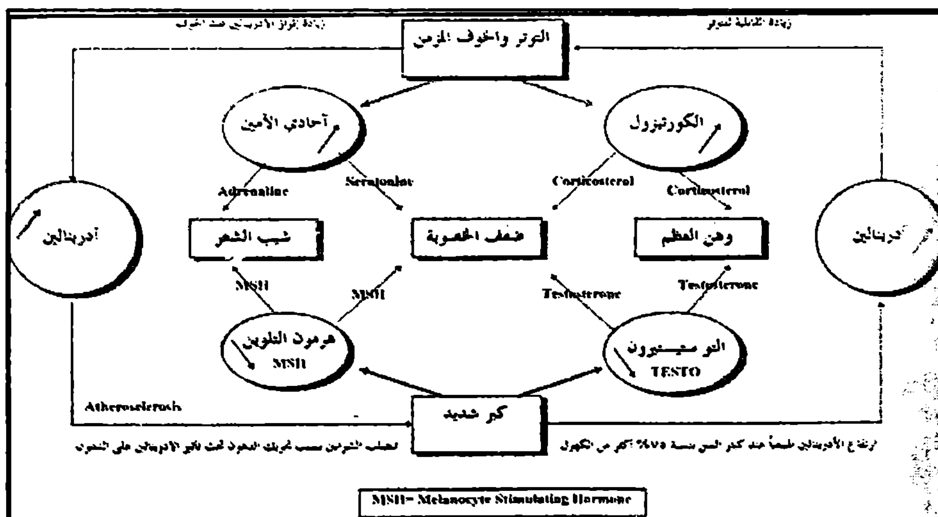
* بۆ روون کردنەوەی زیاتری تەفسیری ئایەتەکان بڕوانە: تفسیر القرآن العظیم لإبن کثیر/ سورة مریم.

٢-سەر سپیبوون (شیب الرأس): پەیوەندی بە پسپۆڕی پێستەوە (Dermatology) هەیە.

٣-ترسان (الخوف): پەیوەندی بە زانستی دەمار و دەروونەوە (Neurology & Psychology) هەیە.

٤-لاوازی وەچە خستنەوە(ضعف الخصوبة): پەیوەندی بە زانستی نەزۆکیەوە (Fertility) هەیە.

٥-پیری زۆر (الكبر الشديد): پەیوەندی بە زانستی پیرناسییەوە (Geriatrics) هەیە.

پەیوەندی هاوبەشی نێوان پێنج نیشانەکەی سەرەتای سوورەتی (مریم)

-لێرەدا پرسیارێك دێتە مێشکمانەوە دەربارەی کۆبوونەوەی ئەم نیشانانە لە سەرەتای سوورەتی (مریم)دا؟ و ئایا بۆ تەنها ئەم نیشانانەی پیریی باس کراون لەناو دەیان نیشانەی تر کە لە کاتی پیربوونی مرۆڤدا دەردەکەون؟ ئایا ئەم نیشانانە بە تایبەتی پەیوەندییەکی زانستی لەنێوانیاندا هەیە کە لە یەکەیەکی پزیشکی رێك وپێکدا کۆیان کاتەوە؟

+بۆ وەلامی ئەم پرسیارانە دەڵێین: بەڵێ، ئەم نیشانانە کە بە تایبەتی باس کراون بەیەکەوە حیکمەتێکی گەورەی تێدایە کە تەنها خوای گەورە بە تەواوەتی دەیزانێت، و ئێمەش لە رۆژگاری ئەمڕۆدا و بەهۆی ئەو زانستانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، و هەروەها بە یارمەتی زانستی کارئەندامزانی یان فیسیۆلۆژی (علم الفسلجة Physiology)یەوە گەیشتووینەتە راستییە زانستییەکان لەم بارەیەوە.

لێکۆڵینەوەی نیشانە پزیشکییەکانی سەرەتای سوورەتی (مريم):

ئەو نیشانە پزیشکییانە لەوانەیە بەسەر هەموو مرۆڤێکدا بێت و تایبەت نییە بە تەنیا زەکەریا پێغەمبەرەوە (سەلامی خودای لێبێت)، هەموو مرۆڤێك کە دەچێتە تەمەنەوە سکاڵای لاوازی ئێسکەکانی و سەرسپی بوون دەکات و توانای وەچە خستنەوەی کەم دەبێتەوە، هەروەها ترسیش دایدەگرێت لە مردن (کە چەندین هۆکاری هەیە)، دەبینین لێرەدا هۆکاری ترسی زەکەریا پێغەمبەر بریتی بوو لە ئەگەری بەردەوام نەبوونی بانگەوازەکەی و شلۆق بوونی باری خێزانەکەی، ئەگەر کوڕێکی نەبێت پاش خۆی بەو کارانە هەستێت، ئەو رەحمەت و بەخشینەی خوداش بۆ زەکەریا بریتی بوو لە موعجیزەیەك، چونکە منداڵ بوون و وەچەخستنەوە لەگەڵ پیری زۆری خۆی و نەزۆکی خێزانەکەیدا ناگونجێت لەگەڵ باری ئاسایی باوی خەڵکیدا، چونکە وەچەخستنەوە لەگەڵ ئەو نیشانانە (ئێسك لاوازی، سەرسپی بوون، نەزۆکی، ترسان و پیری زۆر) زۆر زەحمەتە و مەحاڵە، ئەم نیشانانە تایبەت نین بە پێغەمبەرانەوە و تووشی خەڵکانی تریش دەبن بۆیە ئێمە بە گشتی وەك چەند نیشانەیەکی پزیشکی باسیان دەکەین کە بە یاسایەکی رێك وپێك و ووردی لەشی مرۆڤ بەرێوە دەچن.

١- پیری زۆر (الشيخوخة):

مرۆڤ لە ژیانیدا بە چەند قۆناغێکدا دەڕوات، وەك خودا دەفەرموێت: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّى مِن قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾غافر٦٧، ئەم قۆناغانە هەر لە کۆرپەلەوە لە سکی دایکیدا دەست پیدەکات، پاشان لەدایك بوون و منداڵی و دوایی گەنجێتی و لە کۆتاییدا پیربوون پاشان مردن، قۆناغی پیریی کۆتایین قۆناغەکانی ژیانە و بریتییە لە قۆناغی چوونە دواوەی چالاکییەکانی لەش و دەرکەوتنی عەیب و نوقسانی لە توانای کۆئەندامە جیاوازەکانی لەشدا، لەگەڵ ئەوەشدا کە تا ئێستا لە رووی زانستییەوە بە تەواوەتی هۆکارە راستەوخۆکانی پیربوون نەزانراوە بەڵام چەندین بیردۆز و روونکردنەوە دانراون، لەو روونکردنەوە پەسەندکراوانە: کەڵەکە بوونی عەیب و نوقسانی لەسەر ئاستی ماددەی بۆماوەیی کە ترشەڵۆکە ناوکییەکانە (الأحماض النووية DNA) لە ناوکی خانەدا دەبێتە هۆی بێتوانایی خانەکان لە دروست کردنی پرۆتینی

ساغ و بێعەیب (ئەم پرۆتینانە یەکەی سەرەکین لە بەڕێوەبردنی چالاکی‌یەکانی لەش بە شێوەیەکی ڕێك وپێك)، بەهۆی ئەمەوە ئەم پرۆتینانە ناتوانن کارەکانیان بەرێك وپێکی لەناو لەشدا ئەنجام بدەن و ئەم دەبێتە هۆی دەرکەوتنی نیشانەکانی پیریی.

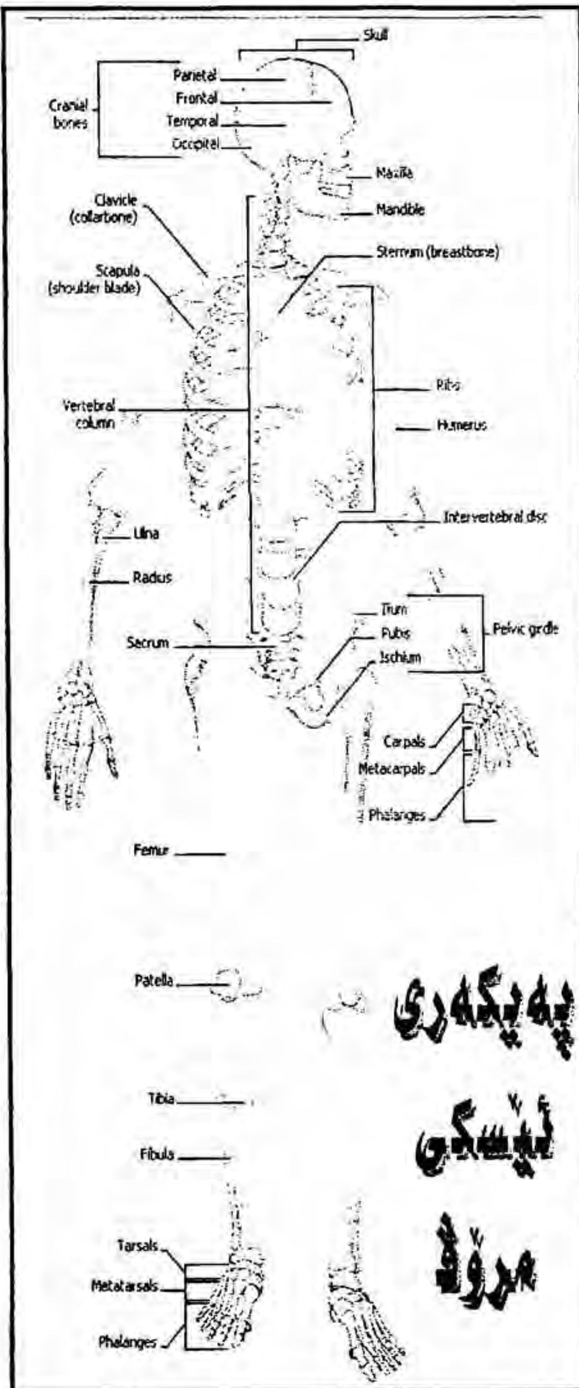
لە لایەکی ترەوە توێژینەوەکان لەم بوارەدا گەیشتوونەتە ئەوەی کە: ڕەگە بەرەڵاکان (الجذور الحرة Free Radicals) کە چەند ماددەیەکی ژەهراوین بۆ لەش و لە ئەنجامی زیندە چالاکی‌یەکانەوە پەیدا دەبن، بەرپرسن لەو زەرەرانەی کە لە خانەکاندا ڕوودەدەن و دەبنە هۆی پیریی، لەگەڵ ئەمانەشدا ڕەقبوونی دیواری خوێنبەرەکان (ئەستوور بوونی دیواری لوولەکانی خوێن بەهۆی نیشتنی چەوری لەژێر ناوپۆشی دیوارەکانیاندا) دەبنە هۆی کەمیی گەیشتنی خۆراك و ئۆکسجین بۆ شانە و خانە جیاوازەکانی لەش بە تایبەتی مێشك کە دەبێتە هۆی پووکانەوەی بە هێواشی، و پاشان دەرکەوتنی نیشانەکانی پیریی.

نیشانەکانی پیربوون:

وەك بینیمان پیریی قۆناغێکی ئاسایی‌یە لە ژیاندا، کە تێیدا چالاکی‌یەکەی سیستمەکانی لەش دەچنە دواوە و گورجی‌یان نامێنێت، پیریی خۆی جیاوازە لەو نەخۆشیانەی تێیدا ڕوودەدەن، لە نیشانەکانی پیربوون: لاوازی لە: بینین و بیستن و بیرهاتنەوە و ماسولکەکانی لەشدا، هەروەها کەم نوستن، لەرزین، چرچ بوونی پێست و لاوازی ئێسکەکان و سەرسپی بوون. ئێمە تەرکیز دەخەینە سەر ئەو دوو نیشانەیەی کۆتایی و پەیوەندی‌یان بە نیشانەیەکی ترەوە کە ئەویش کەمتوانایی وەچەخستنەوەیە لە مرۆڤی پیردا، هەروەها لێکۆڵینەوە دەکەین لەسەر پەیوەندی: لاوازی ئێسکەکان و سەرسپی بوون و پیریی زۆر و ترسان لەگەڵ کەمتوانایی منداڵبوون و نەزۆکی‌دا.

٢-لاوازی ئێسکەکان (وَهَنُ العظام):

لاوازی ئێسکەکان بەوە پێناسە دەکرێت کە بریتی‌یە لە نوقسانی‌یەکی بەرچاو لە بڕی ماددەی ئێسکیی لە لەشی مرۆڤدا، لەگەڵ ئەوەشدا کە بڕی ماددەی ئێسکی دەگاتە زۆرترین ڕێژەی لە سەرەتای پیریدا، بەڵام دابەزینی ئەم ڕێژەیە لەم کاتەوە دەست پێدەکات دوای تەمەنی ٤٠ساڵی، ئێسکەکان بەشێکی زیندووی گرنگی لەشن کە کردارەکانی بنیاتنانی ئێسك {بەهۆی خانە بنیاتنەرەکانی ئێسکەوە (Osteoblasts)} و رووخانی ئێسك {بەهۆی خانە خۆرەکانی ئێسکەوە (Osteoclasts)} بە بەردەوامی

تێیاندا روودەدات، ئەگەر بێتو کرداری رووخان و نەمانی ئێسك زیاتر ببێت لە کرداری دروست کردنی ئێسك ئەوا لێرەوە کەمبوونەوە روودەدات لە بڕی ماددەی ئێسکیدا.

پەیوەندی نێوان پیری و لاوازبوونی ئێسکەکان:

لاواز بوونی ئێسك لە پیریدا دەگەڕێتەوە بۆ کەم بوونەوەی چالاکی خانە بنیاتنەرەکانی ئێسك(**Osteoblasts**)، هەروەها کەمیی لە ڤیتامین(**D**) لە پیریدا، کە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی مژینی کانزای کالیسیۆم لە ریخۆڵەکانەوە و کەمیی رێژەکەی لەخوێندا.

ئەمە دەبێتە هۆکاری زیادبوونی هۆرمۆنی پاراثایرۆید (**Parathyroid Hormone**) لە رژێنی هاوڕێی دەرەقییەوە (**Parathyroid Gland**)، ئەم هۆرمۆنە کاردەکاتە سەر ئێسکەکان و دەبێتە هۆی زیادبوونی کرداری تێکشکان و کەمبوونەوەی رێژەی ماددەی ئێسکیی، لە پیاودا هۆکارێکی

زیاتر هەیە بۆ کەمبوونەوەی ماددەی ئێسکیی، ئەویش هۆرمۆنی نێرینە یان تێستۆستیرۆنە (Testosterone)، ئەم هۆرمۆنە کاریگەریەکی پۆزەتیڤانەی هەیە و چالاکی خانە بنیاتنەرەکانی ئێسك زیاد دەکات، کاریگەریەکەی ئەوەندەی کاریگەریی نێگەتیڤانەی هۆرمۆنی کۆرتیزۆن (Cortisone) دەبێت کە چالاکی خانە بنیاتنەرەکان کەم دەکات، هاوسنگی‌یەك هەیە لەکاری ئەم دوو هۆرمۆنەدا.

چالاکی جنسی و هۆرمۆنی تێستۆستیرۆن لە پیریی‌دا کەم دەبێتەوە و دەبێتە تێکچوونی هاوسەنگی‌یەکە و زاڵ بوونی کاری کۆرتیزۆن کە چالاکی خانە بنیاتنەرەکان کەمدەکاتەوە، لێرەوە خانە خۆرەکان (Osteoclasts) چالاکتر دەبن و بە بەردەوامی ئێسك دادەخورێنن، بەبێ ئەوەی ئەو ئێسکە داخوراوە جێی بگیرێتەوە بە ئێسکی نوێ لە رێی خانە بنیاتنەرەکانەوە، چونکە ئەمان چالاکی‌یان کزبووە بەهۆی نەمانی تێستۆستیرۆن و کاریگەریی کۆرتیزۆنەوە.

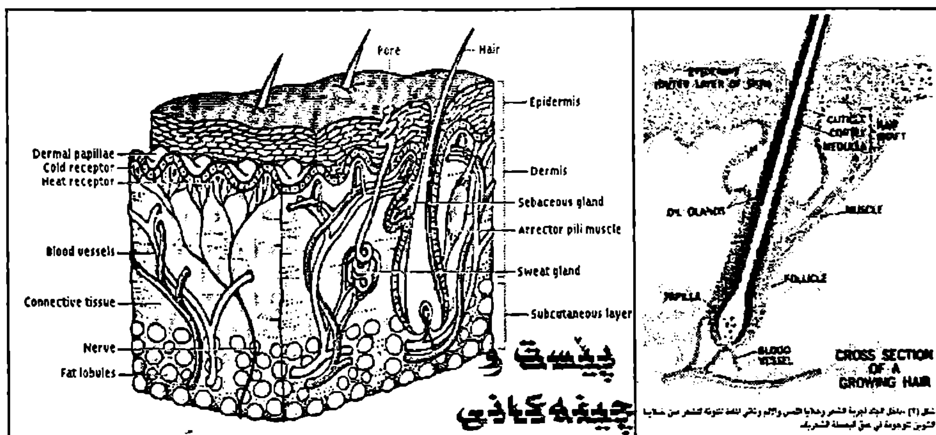
پەیوەندی نێوان ترس و لاوازی ئێسك:

ترسانی بەردەوام و کاریگەر حاڵەتێکی هەژان دروست دەکات کە دەبێتە هۆی روودانی چەندین گۆڕانکاری لە لەشدا، لەو گۆڕانکاری‌یانە بریتی‌یە لە زیاتر رژاندنی هۆرمۆنی کۆرتیزۆن لە کوێرەرژێنی سەر گورچیلەوە، راددەی ئەم رژاندنە لە حاڵەتی ترس و دڵەراوکێی زۆر و تۆقیندا ئەوەندە زۆر دەبێت وەك هاوشێوەی رژاندنی لێدێت لە حاڵەتی وەرەمی رژێنی سەر گورچیلەدا، وەك باسمان کرد بەهۆی کاریگەری کۆرتیزۆنەوە بنیاتنانی ئێسك دەوەستێت لەگەڵ بەردەوام بوونی تێکشکانی‌دا، ئەم حاڵەتە راستەوانە دەبێت لەگەڵ راددەی رژاندنی هۆرمۆنی کۆرتیزۆندا، سەرەنجامی گشتی ئەم پرۆسانە لاواز بوونی ئێسکەکانە.

٣-سەرسپی بوون (الشّیْب):

بریتی‌یە لە سپی بوونی رەنگی مووەکان بەهۆی لەدەستدانی ماددە رەنگ کەرەکەی، ئەم ماددە رەنگکەرە لە چینی ناوەڕاستی ئەو سێ چینی خانە ووشکەوەبووە یان کیراتینی‌یەدایە کە مووی لێپێك دێت لەسەر رووی لەشەوە، سەرچاوەی ئەم ماددە رەنگکەرە لەو خانە رەنگی‌یانەوەیە (کە پێیان دەووترێت میلانۆسایت Melanocytes) و دەکەونە بنکی سەلکی مووەکەوە (کە رەگی مووەکەیە)، ئەم خانانە ماددەی رەنگیی

یان میلانین (Melanin) دەگوێزنەوە بۆ خانە کیراتینی‌یەکان لە پێست و مووددا، لە خوار ئەم سەلکی مووانەوە چەندین موولوولەی خوێن و کۆتایی دەمار و گورزی کۆلاجین هەیە لە پاڵ خانە ڕەنگکەرەکاندا. لەسەر رووی پێست زیاتر لە ۲ملیار خانەی ڕەنگکەر (Melanocytes) هەیە، کێشی ئەو خانانە هەمووی بریتی‌یە لە (۱گرام) و ڕاددەی چڕی‌یان ۱۵٦۰خانەیە بۆ هەموو میللیمەتر سێ‌جایەك لە پێست، ئەم ڕێژە و چڕیی‌یە نەگۆڕە بۆ هەموو ڕەگەزەکان و تیرەکانی مرۆڤ، جیاوازی ڕەنگیان تەنیا لە چڕی ئەم ماددە ڕەنگکەرە (Melanin)یە لەناو هەر خانەیەکی میلانۆسایتدا.

پەیوەندی نێوان پیریی و سەرسپی بوون:

تا مرۆڤ بە تەمەندا بچێت نیشانەی پیریی زیاتر لە سەری‌دا دەردەکەوێت و وورده وورده قژی سەری سپی دەبێت، هەندێ کەس کە دەگاتە تەمەنی ۵۰ساڵ ۵۰٪ی زیاتری سەری سپی دەبێت، لەگەڵ کەمبوونی ماددەی ڕەنگکەر لەگەڵ تەمەندا، بە هێواشیش چالاکی ئەنزیمی ثایرۆکسین لەناو خانە ڕەنگ کەرەکاندا کەم دەکات، و هەروەها خانە ڕەنگکەرەکان یان میلانۆسایتەکان خۆشیان ژمارەیان کەمدەبێت، بە ڕێژەی ۱٪ بۆ هەموو ساڵێك، چالاکی خانە ڕەنگکەرەکان لەژێر کۆنترۆڵی هۆرمۆنێکی تایبەتی‌دایە کە کوێرە ڕژێنی ژێرمێشك دەری دەدات، و بە هۆرمۆنی چالاك کەری خانە ڕەنگ کەرەکان (Melanocyte Stimulating Hormone یان MSH) دەناسرێت، گومانی تێدانی‌یە لەگەڵ بەرەوپێش چوونی تەمەندا ڕژاندنی هۆرمۆنی (MSH) کەمدەکات و دەبێتە هۆی کەمبوونی ژمارەی خانە ڕەنگ کەرەکانی پێست و خاوبوونی چالاکی‌یان، پاشان دەرکەوتنی سپێتی لە مووی سەردا.

پەیوەندی نێوان ترسان و سەرسپی بوون:

زانراوە کە غەم و دڵەڕاوکێی درێژخایەن سەری مرۆڤ سپی دەکات، تاقی کردنەوەکانیش پەیوەندی کۆئەندامی دەماریی بەسۆز (Sympathetic Nervous System)یان سەلماندووە لەگەڵ دیاردەی سەرسپی بوون، چالاکی زیادبووی ئەم کۆئەندامە لەکاتی هەڵچوونەکاندا دەبێتە هۆی سەرسپی بوون، زانا لورنەر (Leurner) تێبینی ئەوەی کرد کە ئەو شوێنانەی پێستی سەر کە پەیوەندی ئەم سستمەی لێدەبڕدرێت درەنگتر سپی‌دەبن، زانا (ئارتون) و هاوەڵەکانیشی گەیشتنە هەمان ئەنجام لە تاقی کردنەوەکانیاندا، ئاشکرایە کە گرفتە دەروونی‌یە ئاڵۆزەکانیش دەبنە هۆی زۆر خێراتر دەرکەوتنی سپێتی لەسەردا، ئەمە ئەوەیە کە قورئان بە دەستەواژەی (وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا) واتە (سەر گڕی گرتووە بەسپێتی) دەری‌بڕیوە، زانا لورنەر گەیشتووەتە ئەو باوەڕەی کە لەدەستدانی رەنگی قژ بەهۆی ژەهراوی بوونی خانەکانی رەنگ کەری پێستەوە دەبێت، بە ماددەیەکی ژەهراوی بۆ ئەو خانانە، کە لە سیستمی دەماریی بەسۆزەوە دەردەدرێت لە نزیك ئەو خانانەوە، ئەم ماددەیەش بریتی‌یە لە ئەدرینالین (Adrenaline)، کە بریتی‌یە لە یەکێك لە زۆرترین دەردراوەکان لە کاتی هەڵچوونە دەروونی‌یەکاندا، بە تایبەتی دڵەڕاوکێی زۆر.

٤-لاوازی وەچەخستنەوە (ضعف الخصوبة):

بەهێزی وەچەخستنەوە لە پیاودا لە رووی بایۆلۆجی‌یەوە خۆی لە دروست کردنی تۆو (سپێرم)دا دەبینێتەوە لە گونەکاندا، گون لە پیاودا پێك هاتوون لە لوولە پێچاوپێچە سپێرمی‌یەکان: کە خانە سپێرمی‌یە سەرەتایی‌یەکانی تێدایە، ئەم خانانە وورده وورده گەشە دەکەن لەناو ئەو لوولانەدا و پێدەگەن و دەردەپەڕنە دەرەوە، پێکهێنەری دووەمی لوولە سپێرمی‌یەکان بریتی‌یە لە شانە نێوەندەکان لە نێوان خانە سپێرمی‌یەکاندا، لەناو ئەم شانانەدا خانەکانی لایدیگ (Interstitial Cells of Leydig) هەیە، کە هەڵدەستن بە رژاندنی هۆرمۆنی نێرینە تێستۆستیرۆن، کە کاردەکاتە سەر کرداری گەشەکردنی خانە سپێرمی‌یەکان، ئەویش بە کاریگەریی بۆ سەر چەند خانەیەکی ناوپۆشی لوولە سپێرمی‌یەکان کە پێیان دەووترێت خانەکانی سێرتۆلی (Sertoli cells) کە رۆڵێکی سەرەکی لە پێگەیاندنی سپێرمەکاندا هەیە، لە هەمان کاتدا خانەکانی سێرتۆلی پێویستی‌یان بە هۆرمۆنێکی تر هەیە بۆ چالاك بوونیان کە لە

ژێرمێشکه رژێنەوه دەردەرێت و راستەخۆ دێت بۆ لوولەکانی گون، ئەویش هۆرمۆنی چالاك كەری رژێنەکانی زاووزێیه (Follicular Stimulating Hormone یان FSH)، هەروەها ژێرمێشکه رژێن هۆرمۆنێکی تر دەرێژێت که کاریگەری بۆ سەر خانەکانی لایدیگ هەیه و هانیان دەدات بۆ دروست کردنی تێستۆستیرۆن، ئەو هۆرمۆنەش بریتی‌یه له (LH) یان (Luteinizing Hormone).

الفصول الرئيسية في خلق الجنين

لا يزال تضارب الأطباء قائما حتى يومنا هذا في تحديد الفصول الاساسية لعملية خلق الجنين والتي تمر عبر مئات المراحل.
في حين أن كتابا منذ ١٤٠٠ عام حدد أنها خمسة فصول أساسية:
١- نطفة.
٢- علقة . وتعني الشيء المعلق... انظر الصورة ولاحظ كيفية التعلق بجدار الرحم..
٣- مضغة . قبل العظام واللحم..
٤- عظام.
٥- اللحم.
لقد اصيب العلماء بالذهول. فمنهم من أقر بالإسلام ومنهم من جحد الحق وهو يعلم.

پیری و لاوازی وەچەخستنەوه:

له نێوان تەمەنی ٢٠ بۆ ٦٠ساڵیدا بەرەو پێش چوونی تەمەن کاریگەری‌یەکی گرنگی دەبێت لەسەر دروست کردنی تۆو له پیاودا، له تەمەنێکی سەرووتردا توانای وەچەخستنەوه لاواز دەبێت بەهۆی چەندین فاکتەرەوه، پیریی تووشی زۆربەی شانەکانی لەش دەبێت، لەوانه ئەو دیواره تفتەی چواردەوری لووله سپێرمی‌یەکان دەدات که به شێوەیەك ئەستوور دەبێت که رێ‌دەگرێت له چوونی خۆراك له خوێنەوه بۆ خانه سپێرمی‌یەکان، و له هەمان کاتدا چوونی هۆرمۆنەکانیش له خوێنەوه بۆیان لاواز دەبێت، لەمانەش گرنگتر بریتی‌یه له کەمبوونی هۆرمۆنی تێستۆستیرۆن و هۆرمۆنێکی تریش که

لە ژێرمێشکە ڕژێنەوە دێت کە بریتی‌یە لە هۆرمۆنی چالاك کەری خانە ڕەنگکەرەکان (MSH) یان هۆرمۆنی ڕەنگکەر، کە ئەمەیش ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لەم کردارەدا.

کاریگەریی کەمبوونی تێستۆستیرۆن:

تیمێکی پزیشکی لە سەنتەری (ماساشوستس)ی ئەمریکی بۆ لێکۆڵینەوەی بەتەمەنا چووەکان، گەیشتنە ئەوەی کە کەمبوونی ڕێژەی تێستۆستیرۆنی سەربەست و ئەوەی کە بەندە بە ئەلبۆمینەوە لە خوێندا ساڵانە بەڕێژەی ١٪ دادەبەزێت لەنێوان تەمەنی ٤٠ بۆ ٧٠ساڵیدا، واتە لە سەروو ٧٠ساڵیدا ڕێژەی تێستۆستیرۆن بە ڕاددەی ٣/١ دادەبەزێت، لەگەڵ ئەم دابەزینی تێستۆستیرۆنەدا چەندین نیشانەی پزیشکیی پەیدا دەبێت، لەوانە: کەمبوونی ڕێژەی ماددەی ئێسکی و ماسولکەیی، کەمبوونەوەی ئارەزوو بۆ ڕەگەزی بەرامبەر و دابەزینی چالاکی سێکسی بە ڕاددەی ٣/٢ لە تەمەنی ٧٥ساڵیدا، ئەم چوونە دواوەیە بەهۆی ئەمانەوە دەبێت: کەمبوونەوەی ژمارە و چالاکی خانەکانی لایدیگ کە تێستۆستیرۆن بەرهەم دێنن، بەهۆی کەمبوونی ڕێژەی هۆرمۆنی (LH) لە ژێرمێشکە ڕژێنەوە بەهۆی بەرەو پێش چوونی تەمەن، هەروەها ئەستوور بوونی دیواری لوولە سپێرمی‌یەکان وەك پێشتر باسکرا.

کاریگەریی کەمبوونی هۆرمۆنی (MSH):

پێشتر باسمان کرد کە ژێرمێشکە ڕژێن هۆرمۆنی (MSH) دەرێژێت کە دەبێتە هۆی ڕەنگکردنی پێست و قژ، کەمبوونی ئەم هۆرمۆنە دەبێتە هۆی سپی‌بوونی تووکی سەر لە پیریدا، ئەوەی سەرسوڕهێنەرە ئەو پەیوەندی‌یەیە کە لەنێوان کەمبوونی ئەم هۆرمۆنە و لاوازی وەچەخستنەوەدا هەیە، باشە چۆن سەرسپی بوون لەهەمان کاتدا دەبێتە هۆی لاوازی لە توانای منداڵ خستنەوەدا؟! با بزانین ڕۆڵی ئەم هۆرمۆنە چی‌یە وەك زانستی فیسیۆلۆژی نوێ بۆی دەرخستووین:

هەردوو زانا (کارلا پواتنی و جینی ماثر) لە دوای توێژینەوە لەم بوارەدا دەڵێن: خانەکانی لایدیگ لە گونی پیاودا هۆرمۆنی (MSH) دروست دەکەن هەروەك ڕژێنی ژێرمێشك، ئەم هۆرمۆنە ڕۆڵێکی گەورەی هەیە لە چالاك کردنی خانەکانی سێرتۆلیدا، کە وەك پێشتر باسمان کرد ئەم خانانەی سێرتۆلی بریتین لە کارگە و دایەنی دروست کردنی سپێرمەکان، بەهۆی کاریگەریی هەردوو هۆرمۆنی تێستۆستیرۆن و (FSH)، هەروەها سەلمێنراویشە کە بوونی هۆرمۆنی (MSH) لە پاڵ خانەکانی سێرتۆلیدا دەبێتە هۆی

زیاتر کردنی ریسپۆنسی ئەم خانانە بۆ هۆرمۆنی (FSH) و زیاتر کردنی دروستبوونی سپێرم لە گوندا، لێرەوە گرنگی هۆرمۆنی (MSH)مان بۆ دەردەکەوێت لە دروست کردنی سپێرمدا، هەر بۆیە کەمبوونی ئەم هۆرمۆنە لە پیریدا دەبێتە هۆی سەرپی بوون و هەروەها لاوازیش لە توانای وەچەخستنەوەدا.

ترسان و رۆڵی لە لاواز بوونی وەچەخستنەوەدا:

توێکڵی مێشك (Cerebrum) بریتی‌یە لە بەرزترین دەسەڵات لە کۆئەندامی دەماردا، و کۆنترۆڵی رژاندنی هۆرمۆنە جنسی‌یەکان دەکات بەهۆی کاریگەریی لەسەر گەورەی هەموو کوێرە رژێنەکانی لەش کە رژێنی ژێرمێشکە، ژێرمێشکە رژێنیش وەك پێشتر ئاماژەی پێدرا بەهۆی کاریگەریی هەردوو هۆرمۆنی (FSH) و (LH) کە دەیرێژێت کۆنترۆڵی بەرهەمهێنانی سپێرم دەکات لە گوندا. هەڵچوون و تێکچوونە دەروونی‌یەکان کاریگەریی راستەوخۆیان دەبێت بۆ سەر توێکڵی مێشك و کەمکردنەوەی چالاکی‌یەکانی، لێرەوە و بە زنجیرە ئەم کاریگەریی‌یە دادەبەزێت بۆ کەم کردنەوەی چالاکی ژێرمێشکە رژێن، و لە کۆتایی‌دا بۆ کارگەی دروست کردنی سپێرمەکان لە گوندا و دەبێتە هۆی کەمبوونی دروستبوونی سپێرم.

لە لایەکی ترەوە بینراوە کە ترس و دڵەراوکێ دەبێتە هۆی کەڵەکە بوونی ماددەیەکی زیانبەخش بۆ دروستبوونی سپێرم، ئەویش ماددەی سیرۆتۆنینە (Serotonin) لە لوولە سپێرمی‌یەکانی گوندا، و دەبێتە هۆی کاریگەریی‌یەکی نێگەتیڤانە بۆ سەر لوولە سپێرمی‌یەکان و کەمبوونەوەی رێژەی دروست کردنی تۆو لە پیاودا، هەروەها سەلمێنراوە کە ئەو نەخۆشانەی کە تووشی کەم بەرهەمهێنانی سپێرم بوون رێژەیەکی بەرز لەم ماددەی سیرۆتۆنینەیان هەیە، لە توێژینەوەیەکی تردا کە لەسەر ئەو کەسانە کرا کە چاوەڕێی حوکمی لە سێدارەدران بوون بینرا کە بە رادەیەکی زۆر دروستبوونی سپێرم تیایاندا هاتووەتە دواوە تا رادەی وەستانی تەواو، ئەویش بە هۆی کاریگەری ترسەوە، لە نموونەیەکی تردا کە لە رووی پزیشکی‌یەوە تۆمار کراوە پیاوێك لەگەڵ برایەکی‌دا تووشی کارەساتێکی سەیارە بوون، ئەوە بوو یەکێکیان لە رووداوەکەدا گیانی لەدەستدا، پاش دوو مانگ لە روودانی ئەم کارەساتە شیکاری شلەی سپێرمی ئەو کەسەی مابوو کەمبوونێکی سەیری نیشاندا لە ژمارەی تۆوەکانی‌دا کە لە ٣٠ملیۆن لە پێش رووداوەکەوە دابەزیبوو بۆ تەنها ٤ملیۆن لە یەك سانتیمەتر سێجادا لە دوای رووداوەکە، لەم نموونەیەدا بەڵگەیەکی ئاشکرا هەیە لەسەر کاریگەریی ئەو داڕووخانەی کە تێکچوونی دەروونی سەخت دروستی دەکات لەسەر توانای وەچەخستنەوە لە پیاودا.

لەگەڵ زیادبوونی سیرۆتۆنین لە گونەکاندا، بەرزبوونەوەی ڕێژەی هۆرمۆنێکی تریش کە (کۆرتیزۆن)ە لە کاتی ترسدا کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی بەرهەم هێنانی خانە سپێرمی‌یەکان، تاقی‌کردنەوەکان سەلماندوویانە کە ئەگەر بڕی ٣٠میللیگرام لە کۆرتیزۆن بدرێت بە کەسێك بۆ ماوەی ٤هەفتە دەبێتە هۆی دابەزینێکی مەترسیدار لە ڕاددەی بەرهەمهێنانی سپێرم، ئەوەش زانراوە کە دڵەڕاوکێ ئەگەر درێژخایەن و بەهێز بێت ئەوندە کۆرتیزۆن دروست دەکات بە ڕاددەیەك لە ئاستی بەرهەمهێنانی کۆرتیزۆن لە وەرەمی ڕژێنی سەر گورچیلەش زیاتر دەبێت.

٥- پەیوەندی هاوبەشی نێوان ترس و پیریی:

ترسان مرۆڤ پیردەکات:

ترسانی زۆر و درێژخایەن لە ڕژاندنی چەندین هۆرمۆن زیاد دەکات لە لەشدا لەوانە هۆرمۆنی ئەدرینالین، توێژینەوەکان سەلماندوویانە کە زیادبوونی ئەدرینالین دەبێتە هۆی بەرز بوونی ئاستی کۆلیسترۆڵ و پەیدابوونی نیشانەکانی ڕەقبوونی خوێنبەرەکان، ئەمە ڕوودەدات لەکاتی داباریینی مەترسی‌یە ماددی‌یەکاندا، چونکە ئەدرینالین ڕێژەی شەکر و چەوری لە خوێندا بەرز دەکاتەوە، بۆ ئەوەی لەکاتی ئەو پێویستی‌یە لەشی‌یەدا سەرف بکرێت، چونکە چالاکی لەش چەندجارە دەبێتەوە، بەڵام لەلایەکی ترەوە لە کاتی قەیرانە دەروونی‌یەکاندا پێویست بەو ڕووبەڕوو بوونەوە و ئەرکە جەستەیی‌یە ناکات، لێرەوە ئەو چەوری‌یە زیادەیە لە دیواری لوولەکانی خوێندا دەنیشێت و چینێکی کۆلیسترۆڵ دروست دەکەن، و دەبێتە هۆی نەچوونی خۆراك و ئۆکسجین بۆ شانەکانی ژێر و دەوروبەری ئەم شوێنی نیشتنە، لێرەوە ئەم شانانە دەپووکێنەوە و حاڵەتێك دروست دەکات پێی دەووترێت ڕەقبوونی خوێنبەرەکان، توێژینەوەکان سەلماندوویانە کە دڵەراوکێ و دوودڵی دەروونی دەبێتە هۆی زیادبوونی جۆرێکی تایبەت لە چەوری لە خوێندا پێی دەووترێت (Very Low Density Lipoprotein) یان (VLDL) ئەمیش دەبێتە هۆی زیادکردنی کۆلیسترۆڵ و پاشان نیشتنی لە دیواری خوێنبەرەکاندا، لەگەڵ ئەوەشدا کە نەخۆشی ڕەقبوونی خوێنبەرەکان هۆکاری سەرەکی بریتی‌یە لە چوون بەتەمەنا، بەڵام بینراوە کە هۆکاری پەیدا بوونی لە تەمەنێکی گەنجتردا بریتی‌یە لە دوودڵی و دڵڕاوکێ لەگەڵ خواردەمەنی چەور و کەمجووڵان و چەند فاکتەرێکی تر، کەواتە بۆمان دەرکەوت کە ترسان و دڵەراوکێ مرۆڤ زووتر پیردەکات لەڕێی کرداری ڕەقبوونی خوێنبەرەکانەوە.

پیربوون ترس زیاد دەکات:

لەلایەکی ترەوە توێژینەوەکان لەسەر مرۆڤە بەتەمەنە ئاسایی‌یەکان دەریان خستووە کە ڕێژەیەکی زیاتر لە ئەدرینالین لە لەشیاندا دەڕێژرێت بە بەراورد لەگەڵ کەسانی گەنج، ئەم زیادەیە دەگاتە ٧٥٪، کە ڕێژەیەکی بەرچاوە ئەگەر بزانین ڕێژەی ٤٠٪ی زیادە لە ڕاددەی ئاسایی لە ئەدرینالین کاردەکاتە سەر چالاکی‌یە ئاسایی‌یەکانی لەش، ئەم زیادبوونی ئەدرینالینە بەهۆی بارێکی قەلەقی‌یەوە نی‌یە، بەڵام هەر ئەمیشە کە وا دەکات مرۆڤی پیر زیاتر دووچاری هەڵچوونە دەروونی‌یەکانی وەك ترس ببێت، چونکە دەبێتە هۆی هەستیارکردنی سیستەمی دەماری بەسۆز تیایاندا بۆ هەڵچوون و تێکچوونی دەروونی، ئەمەش هەر بەهۆی زیادبوونی ئەدرینالینەوەیە.

لێرەوە پەیوەندی هاوبەشی دڵەڕاوکێ و ترسانمان لەگەڵ پیربووندا بۆ دەردەکەوێت، کە چۆن کاردەکەنە سەر یەکتری و هۆکاری دروست بوونی یەکترین، چونکە ئەگەر بێتو ترسان ببێتە هۆی زوو پیربوون، پیربوون خۆیشی چانسی تووشبوون بە ترس و دڵەڕاوکێ زیاد دەکات و یەکتری گەرم دەکەن و هەردوو لایان بەرەو زیادبوون دەڕۆن.

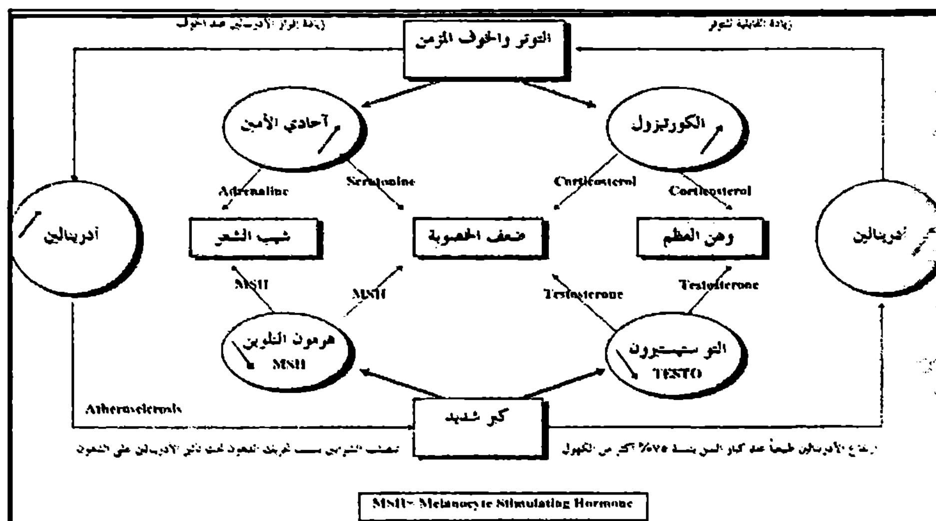
پوختەی هاوئاهەنگی هۆرمۆنی لە سەرەتای سوورەتی (مریم) دا:

ئەو پێنج نیشانەیەی لە سەرەتای سوورەتی (مریم)دا هاتووە کە بریتین لە: لاوازی ئێسك، سەرسپی بوون، ترسان، پیریی زۆر و لاوازی وەچەخستنەوە، بریتین لە پایەکانی پەیوەندی‌یەکی هۆرمۆنی یەکتری تەواوکەر، ئەمە روونکەرەوەی ئەوەیە کە بۆ ئەم نیشانانە بە تایبەتی باس کراون لەناو هەموو نیشانەکانی چوون بەتەمەندا، ئەویش بەهۆی ئەم پەیوەندی‌یەی کە بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە لە یەکەیەکی لۆژیکی و پڕ لە حیکمەتدا، ئەمەش پوختەی ئەو پەیوەندی‌یەیە:

لە سەرەتای دوعاکەی زەکەریا پێغەمبەردا باسی لاوازی ئێسك و پاشان سەرسپی بوون و دوایی ترسان کراوە، لەرووی زانستی‌یەوە لاوازی ئێسك لەکاتی ترساندا ڕوودەدات بەهۆی زیادبوونی هۆرمۆنی کۆرتیزۆن کە لە کاتی دڵەڕاوکێی بەردەوامدا بەرزدەبێتەوە، هەروەها کۆرتیزۆن دەبێتەهۆی لاوازی لە وەچەخستنەوەدا، سەبارەت بە سەرسپی بوونی خێرا وەك ئەوەی کە قورئان باسی لێوە کردووە بە گڕتێبەر بوون (وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا) هیچ شتێك وەك سووتانی گڕێك خێراتر نی‌یە لەبەر چاودا، ئەم

سەرسپی بوونەش بەهۆی قەلەقیەوە ڕوودەدات، کە دەبێتە هۆی ڕژاندنی ماددەیەکی زیانبەخش بە خانە ڕەنگکەرەکانی پێست و قژ، کە ماددەی ئەدرینالینە لە کۆتایی‌یە دەمارییەکانی سیستمی دەماری بەسۆزەوە لە نزیك ڕەگی مووەکاندا، هەر لە حاڵەتی قەلەقیدا ماددەیەکی زیانبەخشی تر بەڵام بۆ سپێرمی پیاو زیاتر دەرێژرێت کە ئەویش ماددەی سیرۆتۆنینە.

کەواتە سەرەنجامی کۆتایی دڵەڕاوکێ بریتی‌یە لە زیاتر ڕژاندنی هەر سێ هۆرمۆنی: کۆرتیزۆن، ئەدرینالین و سیرۆتۆنین، لەلایەکی ترەوە و بەهۆی چوونە تەمەنەوە کەمکردنێکی زۆر لە ڕژاندنی هەردوو هۆرمۆنی تێستۆستیرۆن و هۆرمۆنی هاندانی ڕەنگکردن(MSH)دا ڕوودەدات، کە لەگەڵ زیاتر ڕژاندنی ماددە زیانبەخشەکاندا هەموویان بەیەکەوە کاردەکەنە سەر سپێرمەکان و زیان بە پێگەیشتنیان دەگەیەنن، ئەگەر پەیدابوونی یەك هۆکار لەوانەی سەرەوە بەس بێت بۆ وەستاندنی بەرهەمهێنانی سپێرم، ئایا کۆبوونەوەی ئەو هەموو ؛ ۆکارە بەیەکەوە چی دروست بکەن؟!

پەیوەندی هاوبەشی نێوان پێنج نیشانەکەی سەرەتای سوورەتی (مريم)

دوای ڕوونکردنەوەی ئەم یەکە هۆرمۆنی‌یە زۆر جوانە سەرسوڕهێنەرە یەکتری تەواوکەرە، ئایا هیچ گومانێك لەوەدا دەمێنێت کە زەکەریا پێغەمبەر لە حاڵەتێکدا بووە کە زۆر مەحاڵە توانای منداڵ خستنەوەی هەبێت؟!

هەر بۆیە و لەبەر ئەم بارە قورسەی لەشی بوو کە خودا خستیەیە دڵی‌یەوە کە بپاڕێتەوە بۆ ئەوەی کوڕێکی ببێت، ئەوەبوو موعجیزە هاتەدی و کوڕێکی بوو لەو پیری‌یە زۆرەی خۆی و نەزۆکی خێزانەکەی‌دا، زەکەریا (سەلامی خوای لێبێت) حاڵی خۆی بە دوو نیشانە باس کرد (لاوازی ئێسك و سەرسپی بوون) کە هەردووکیان پەیوەندی‌یان هەیە بە توانای منداڵبوونەوە، لاوازی ئێسك لەگەڵ لاوازی وەچەخستنەوەدا لەوەدا بەشدارن کە هەردووکیان بەشدارن لە هۆکارەکانیاندا، کە کەمیی رژاندنی تێستۆستیرۆن بەهۆی پیری‌یەوە و زیادبوونی رژاندنی کۆرتیزۆنە لە حاڵەتی ترس و قەلەقی‌دا، هەروەها سەرسپی بوون بەشدارە لەگەڵ کەمتوانایی منداڵبوون لە هەمان هۆکاردا، کە بریتی‌یە لە کەمیی رژاندنی هۆرمۆنی (MSH) لە ژێرمێشکە رژێن و گونەکاندا و زیادبوونی دووماددەی تاك ئەمین کە ئەدریناڵینە لە قژ و پێستدا و سیرۆتۆنینە لە گوندا.

لەلایەکی ترەوە هەریەك لە ترسان و پیریی کار لەیەك دەکەن و یەکتری بە ئاراستەی زیادبوونی زۆردەکەن، کە دەبێتە هۆی چەندجار بوونی شوێنەوارەکانیان کە بریتین لە: سەرسپی بوون و لاوازی ئێسك، هەر کاتێکیش ئەم دوو نیشانە ئاشکرایە (سپێتی سەر و لاوازی ئێسك کە پشت دەچەمێنێتەوە) زیاتر دەرکەوتن، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە نیشانە شارراوە سەرەکی‌یەکە کە بریتی‌یە لە کەمتوانایی وەچەخستنەوە و بەرهەمهێنانی سپێرم بەرەو خراپتر رۆیشتووە.

لێرەوە دەبینین کە سەرەتای سوورەتی (مریم) چەند موعجیزەیەکی زۆر گەورەی لەخۆ گرتووە: هەر لەجوانی و کورتی و پڕ مانایی دەستەواژەکەی و ووردی وەسفەکەی بە شێوازێکی زۆر رەوانبێژ، پاشان لە سەرووی هەموویەوە بوونی پەیوەندی‌یەکی زانستی وورد لە نێوانیاندا، باشە کێ دەتوانێت ئەم وەسفە پڕ لە رەوانبێژی و زانستە بکات تەنها خودای پەروەردگار نەبێت، کە چەند زانیاری‌یەکی لەخۆگرتووە لە پێش ١٤سەدە لەمەوپێش لەسەردەمی هاتنە خوارەوەی قورئاندا و لە نێوەدورگەیەکی بیباندا وەك راستی‌یەکی بێگومان داویەتی بەگوێی خەڵکی‌دا!! بەڵێ تەنها خودای تاك و تەنها و دانا و زانایە بە هەموو نهێنی‌یەکانی بوونەوەر و مرۆڤ، هەر ئەوە کە توانای وەچەخستنەوە لە مرۆڤدا و لاواز بوونی بەپێی چەند یاسایەك داناوە، کە خۆی وویستی لێبووە، و هەر ئەویشە بەو شێوە بەلاغی‌یە ئاماژەی بەو یاسایانە داوە لە سەرەتای سوورەتی (مریم)دا، ئەمەش بۆ ئەوەیە کە ئێمە لەم سەردەمەماندا بزانین کە ناتوانین

پێش زانیاری‌یە قورئانی‌یەکان بدەینەوە بە زانستە گەردوونی‌یەکانمان، بەڵام ئێمە تەنها پاش هەوڵێکی زۆر کە عەقڵەکان و ئامێرە زانستی‌یە ووردەکان ڕۆڵیان تێدا بینیوە ئینجا بە هەندێك لەو زانیاری‌یانە و ئاماژە زانستی‌یانە گەیشتووین، کە ئەمانەیش تەنها خوای گەورە ڕێی پێداوین بیدۆزینەوە، بەڕاستی پەروەردگار جوانی فەرمووە: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ فصلت٥٣.

سەرچاوەکان:

١-تفسير القرآن العظيم/ الإمام إسماعيل إبن كثير/ دار الكتاب العربي-بيروت.

٢-گۆڤاری (الإعجاز)-ژمارە٣، ربيع الأول١٤١٨/ بڵاوکراوەی: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

3-Review of Medical Physiology-William F. Ganong-eighthteenth Edition-1997.

4-Clinical Review-Androgens in the Angina male\ A. Vermeulen-Endocrinology Magazine-1991.

چەند نموونەیەك لە ئیعجازی زانستیی پزیشكیی لە سوننەتی پیرۆزی پێغەمبەر (ﷺ)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين (محمد) و على آله و صحبه و أمته أجمعين

پێشەكی:

ئامادەبووانی بەڕێز *

سەرەتا لەكانگای دڵمانەوە و بەناوی دەستەی باڵای ناوەندی كوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا بەخێرهاتنێكی گەرمی بەڕێزتان دەكەین، هیوادارین ئەم هاتنەتان لەم مانگەدا** كە یادێكی زۆر پیرۆزی تێدایە ببێتە مایەی خێر و بەرەكەت و خۆشی بۆ هەموو لایەكمان.

پەروەردگار وەك پێغەمبەرانی پێشوو پێغەمبەری خۆمانی ناردووە، تاوەكو ڕێنمایی كەری مرۆڤەكان بێت: ﴿وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾الرعد ٧، بۆ هەموو خەڵكی سەر زەوی، بۆ مرۆڤەكان بەگشتی، بۆئەوەی خەڵكی لە ژیانیاندا بەپێی فەرمانەكانی خودا ڕەفتار بكەن و تووشی سەرگەردانی نەبن و ژیانی خۆیان و خەڵكانی تریش تاڵ و ناخۆش نەكەن.

ناردنی پێغەمبەر(ﷺ) منەتێك و (فضل)ێكی گەورەی پەروەردگارە، خوای پەروەردگار منەت بەسەر ئیماندارانەوە دەكات و دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِن كَانُواْ مِن قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُّبِينٍ﴾ آل عمران١٦٤، واتە: خودا منەت بەسەر ئیمانداراندا دەكات چونكە نیعمەتێكی زۆر گەورەی پێ بەخشیون، كە هەر لە خۆیان (واتە مرۆڤە) پێغەمبەرێكی بۆ ناردوون كە ڕێنمایی كەریان بێت، پەروەردگار بۆ ئەوەی ڕاستی ئەوە بسەلمێنێت كە ئەم پێغەمبەرە لەلایەن خواوە هاتووە چەندین بەڵگەی پێداوە، و گەورەترین بەڵگەی كە تا ڕۆژی دوایی دەمێنێتەوە بریتی‌یە لە قورئانی پیرۆز و فەرموودە پیرۆزەكانی، كە

---

* ئەم بابەتە بە سیمینارێك پێشكەش كرا ڕۆژی ٢٠٠٢/٦/٧ لەهۆڵی مۆتێل میر، لەژێر ناونیشانی: چەند نموونەیەك لە ئیعجازی زانستی پزیشكیی لە سوننەتی پیرۆزی پێغەمبەردا، كە لەلایەن: ناوەندی كوردستان بۆئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا بۆ نووسەر ساز كرا بوو.

** ئەم سیمینارە لە مانگی لەدایك بوونی پێغەمبەردا(ﷺ) (مانگی ربیع الأول) پێشكەش كرا.

فەرموودەکانی پێغەمبەریش (ﷺ) بەهەمان شێوە بریتی‌یە لە وەحی لەلایەن خوداوە و پێغەمبەر(ﷺ) لەخۆیەوە نەیوتووە: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾النجم٢,٤.

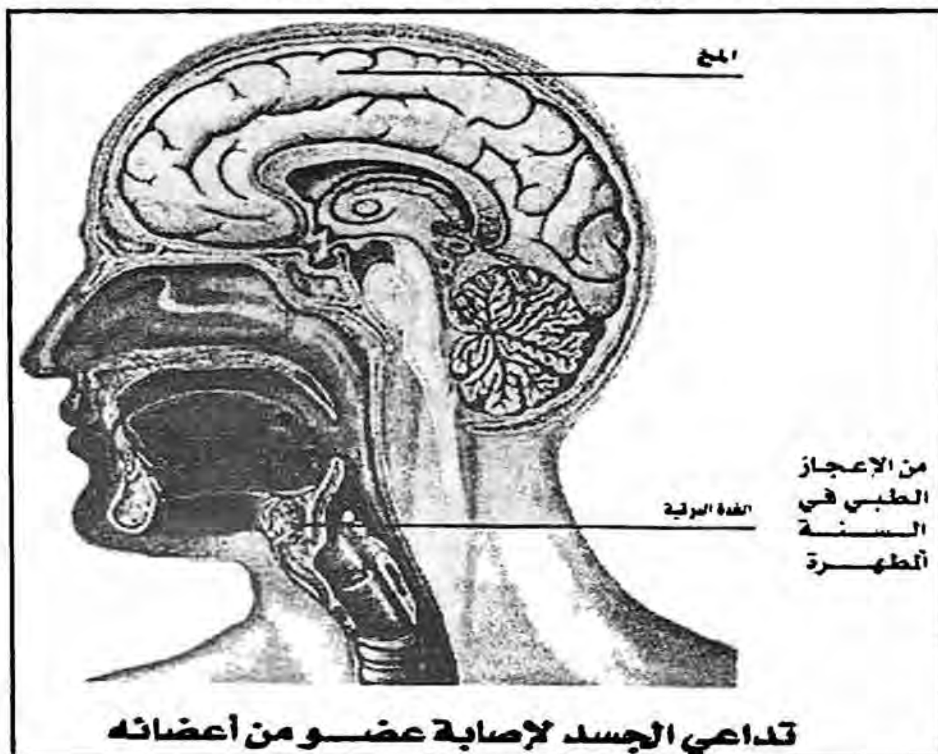
بە تێپەڕبوونی ڕۆژگارەکان مرۆڤەکان بۆیان دەرکەوتووە و دەردەکەوێت کە ئەم پەیامە پیرۆزە لەلایەن خوداوە بۆمرۆڤەکان هاتووە، ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا گەورەترین سەلمێنەری ئەم راستی‌یەن و بەڵگەیەکی زۆر ڕۆشنە لەم ڕۆژگارەماندا لەسەر راستی پەیامی پێغەمبەر (ﷺ)، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا کە کوفر و ئیلحاد جیهانی داگرتووە ئێمەی موسوڵمان دەبێت بزانین چۆن خەڵکانی ئەمڕۆ دەدوێنین و بەزمانی سەردەم گفتوگۆ بکەین کە بێگومان سەردەمی ئەمڕۆ سەردەمی پێشکەوتنی زانستی و تەکنۆلۆژیایە، ئێمەش هەوڵ دەدەین کە بەزمانی ئەمڕۆ قسە لەگەڵ خەڵکدا بکەین و لەهەمان کاتدا بیروباوەڕی خۆمان پتەوتر بکەین.

ئەو سەردەمەی پێغەمبەری تێدا نێردرا سەردەمی تاریکیی و جەهل و نەفامی بوو، نەزانی و جەهل و نەخوێندەواری هەموو دونیاری داگرتبوو، مرۆڤەکان بیروباوەڕێکی زۆر سەرەتایی‌یان هەبوو لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، بۆنموونە: کاتێك کە مانگ دەگیرا خەڵك دەیانوت ئەوە ئەژدیهایەك لە ئاسماندا هەیە کە مانگ وورده وورده دەخوات و بەوشێوەیە بچووکی دەکاتەوە تاوەکو دیارنامێنێت، یان لە بارەی زەوی‌یەوە دەیانووت زدوی تەختە و لەسەر پشتی گایەکە کە ئەم گایەش لەسەر ماسی‌یەکی گەورەیە و ئەم ماسی‌یەش لەسەر دەریایەك راوەستاوە، ئەمانە بریتی‌بوون لە بیروبۆچوونی خەڵکانی ئەو سەردەمەی پێغەمبەری تێدا نێردرا، بەڵام کاتێك کە قورئانی پیرۆز هاتەخوارەوە و چەندین ئیشارەت و ئاماژەی سەرسوڕهێنەری تێدابوو بۆ زۆرێك لە راستی‌یە زانستی‌یەکان لە ئاسۆکانی گەردوون و لە لەشی مرۆڤیشدا، تەنانەت زانایانی موسوڵمانیش لەو سەردەمەدا لە بەرامبەر ئەم فەرموودانەدا سەرسام بوون، و نەیاندەزانی چۆن بتوانن بەتەواوەتی راڤە(تفسیر)ی بکەن، و لەزۆر شوێندا دەیانووت (الله ورسوله أعلم بمراده) واتە: خوا و پێغەمبەری خوا باشتر دەزانن کە واتای تەواوەتی ئەم فەرموودانە چی‌یە، لەهەمان کاتدا باوەڕی تەواویان پی‌ی هەبووە چونکە (یقین)ی تەواویان هەبووە کە لەلایەن خوداوە ئەم قورئان وسوننەتە پیرۆزە هاتووە، بەڵام لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا پاش ئەو پێشکەوتنە بێ‌ئەندازەیەی زانست و تەکنۆلۆژیا مانا و راڤەی تەواوەتی ئەو فەرموودانە بۆ ئێمە دەرکەوتووە، کە خۆی لەخۆی‌دا سەلمێنەری راستی ئەو فەرموودانەیە و موعجیزەیەکی بێ‌هاوتایە و گەورەیی قورئان و سوننەت دەردەخات.

پێغەمبەر(ﷺ) خۆی نەخوێندەوار بووە و لەناو گەلێکی نەخوێندەواردا هاتووە: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ﴾ الجمعة ٢، لەناو رۆژگارێکی تاریکستاندا کە هیچ جۆرە پێشکەوتنێکی زانستی و تەکنۆلۆژی ئەوتۆ لەو کاتەدا نەبووە، لەلای هیچ میللەتێکی ئەو سەردەمە تاوەکو خەڵکی بڵێن کە پێغەمبەر لەوانەوە ئەم ووتانەی وەرگرتووە یان خۆی دایناوە.

هەروەها با بزانین کە سوننەتی پیرۆزیش لە پلەی قورئاندایە، ئەوەتا پێغەمبەر (ﷺ) خۆی دەفەرموێت: ﴿ألا إنّي أوتيت القرآن ومثله﴾ رواه أحمد و الطبراني و الشوكاني و قال المباركفوري في التحفة: هو حديث صحيح، واتە: من قورئان و هاوتایەکی قورئانیشم پێدراوە کە سوننەتی خۆمە، کەواتە فەرموودەکان و سوننەتی پێغەمبەریش (ﷺ) هەر نیگایە و لەلایەن خواوەیە و وەك قورئان ئێمە سەیری دەکەین.

بەڕێزان با ئێستەش دەست پێبکەین بە باسکردنی چەند نموونەیەکی ئیعجازی پزیشکی لە سوننەتی پێغەمبەردا، نموونەی یەکەممان بریتی‌یە لە دیاردەیەکی لەشی مرۆڤ کە لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا هاتووە کە ئەویش بریتی‌یە لە:

تداعي الجسد لإصابة عضو من أعضائه

دیاردەی سکاڵا و گەلەکۆمەکی لە لەشی مرۆڤدا:

دەقی فەرموودەکان:

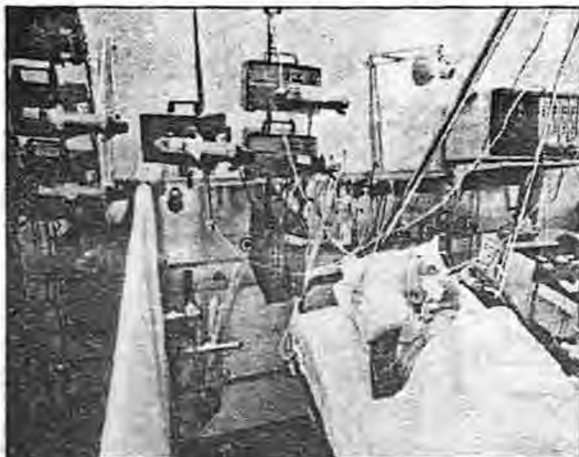
-**عن النعمان بن بشير رضي الله عنهما قال: قال رسول الله (ﷺ):** ﴿مثل المؤمنين في توادهم و تراحمهم و تعاطفهم مثل الجسد الواحد إذا أشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالسهر و الحمى﴾ رواه مسلم.

-**و لفظ البخاري:** ﴿ترى المؤمنين في تراحمهم و توادهم و تعاطفهم كمثل الجسد إذا أشتكى عضوا تداعى له سائر جسده بالسهر والحمى﴾.

-**و رواية الإمام احمد:** ﴿مثل المؤمنين في توادهم و تعاطفهم و تراحمهم مثل الجسد إذا اشتكى منه شيءٌ تداعى له سائر الجسد بالسهر و الحمى﴾.

مانای فەرموودەکە: نوعمانی کوڕی بەشیر کە هاوەڵێکی پێغەمبەر بووە بۆمان دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: نموونەی ئیمانداران لە خۆشەویستی و بەزەیی و هاوسۆزی‌یان بۆ یەکتری وەکو نموونەی لەشێك وایە. کاتێك ئەندامێکی ئەو لەشە تووشی زەرەرێك دەبێت و سکاڵا دەکات، و هەموو ئەندامەکانی لەش بە گشتی گەلەکۆمەکی بۆدەکەن و یارمەتی دەدەن و هەموو لەش تووشی شەونخوونی و خەوزڕان و تا دەبێت.

پێغەمبەر (ﷺ) لەم فەرموودەیەدا باسی برایی و تەبایی و یەکڕیزیی ناو موسوڵمانان دەکات، کە دەبێت چۆن بن لە نێوان یەکتری‌دا، و بۆ ئەوەی لەم بابەتە تێبگەین نموونەیەکمان لە لەشی خۆماندا بۆ دێنێتەوە، ئەویش نموونەی لەشی مرۆڤە بە گشتی و چی تێیدا روودەدات کاتێك کە ئەندامێکی تووشی زەرەرێك دەبێت، بۆمان باس دەکات کە لەم کاتەدا هەموو لەش تووشی شەونخوونی و تا دەبێت لە پێناوی ئەم ئەندامەدا و ئەم حاڵەتە کۆتایی نایەت تاوەکو ئەو ئەندامە ناڕەحەتی‌یەکەی چارەسەر دەکرێت.

ئەم فەرموودە پیرۆزە چەند نموونەیەکی زۆر گەورەی لەخۆ گرتووە، کە لە سێ ڕووەوە موعجیزەیە: ئیعجازی زمانەوانی و ڕەوانبێژی و ئیعجازی زانستی، ئیعجازی زمانەوانی و ڕەوانبێژی لەو ڕووەوەیە کە ئەم فەرموودەیە چەند ووشەیەکی زۆر گونجاوی بەکار هێناوە بۆ وەسف کردنی ئەم دیاردەیەی لەشی مرۆڤ بە تایبەتی فرمانەکانی (إشتكى، تداعى)، ئەگەر بێت و لەزمانی عەرەبیدا بگەڕێین ئەوا پێویستیمان بە چەندین فرمان دەبێت بۆ جێگرتنەوەی ئەم دوو ووشەیە، هەروەها بە چەند ووشەیەکی کەم بابەتێك ڕوون دەکاتەوە کە بە چەند کتێبێك نەبێت ناتوانرێت باس بکرێت کە ئەویش بنەماکانی یەکریزی و برایەتی و تەبایی موسوڵمانانە، بەکارهێنانی نموونەیەك لە لەشی خۆماندا تێگەیشتنی ئەم دیاردەیە و مانای فەرموودەکەمان زۆر بۆ ئاسان دەکات، چونکە هیچ کەسێك نییە لە ئێمە کە تووشی ناڕەحەتی نەبوو بێت لە ئەندامێکیدا، تەنانەت بۆ نموونە کە درکێك چوو بێت بە دەستماندا لە ئەنجامی ئەمە ئازار و ئاوسان ی هەوکردن و هەستکردنێکی گشتی لە هەموو لەشدا بە ئازار ناڕەحەتی ڕوویداوە.

تا ئێستا موسوڵمانان مانا ئاشکرا و ظاهرییەکەی تێگەیشتبوون، بەلام لە هەمان کاتدا فەرموودە پیرۆزەکە ئاماژەیەکی سەرسوڕهێنەری تێدایە بۆ دیاردەیەك کە لە لەشی

مرۆڤدا ڕوودەدات، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا و لەژێر ڕۆشنایی زانستی نوێدا بۆمان ڕوون بووەتەوە.

لەمڕۆدا زانستێکی تایبەت پەیدا بووە کە باس لە کار و ئەرکی ئەندامەکانی لەشی مرۆڤ دەکات کە ئەویش زانستی کارئەندامزانییە (علم الفسلجة-Physiology) کە ئێستا لە پاش ١٤سەدە بەسەر ووتنی ئەم فەرموودەیەدا بۆمان دەرکەوتووە کە ئەم فەرموودەیە چ ئاماژەیەکی زانستیی ووردی تێدایە.

روون كردنەوەی زانستی:

له فەرمووده‌كەوه بۆمان دەردەكەوێت كه ئەگەر ئەندامێكی لەشی مرۆڤ تووشی زەرەر ببێت، سەرەتا ئەو ئەندامه خۆی سكالاّ دەكات كه دەفەرموێت (إشتكی)، له زمانی عەرەبی‌دا ئەم ووشەیه بەم مانایه دێت: (إشتكی: هو إظهار مابك من مكروه أو مرض للجهة التي تظن أنها تتحكم بمجريات الأمور وتملك الإمكانات لإنقاذ الشاكي). واته: دەرخستنی هەر زەرەرێك یان نەخۆشی‌یەكت بۆ ئەو لایەنەی كه دەزانیت كۆنترۆڵی كارەكانتی له دەستدایه و توانای هەیه كه لەو زەرەره رزگارت بكات.

پاك و بێگەردی بۆ پەروەردگار و پێغەمبەره راستگۆكەی، زانستی فیسیۆلۆژی نوێی ئەمڕۆ چەندین زانیاری زۆر سەرسوڕهێنەری بۆ دۆزیوینەتەوه سەبارەت به كارلێكەكانی لەش بەرامبەر به مەترسی‌یه جۆراو جۆرەكان، و رێگاكانی بەرگری و وەڵام دانەوه له بەرامبەر ئەم مەترسی‌یانەدا، هەروەها ئەو راستی‌یەی بۆ سەلماندووین كه هەر ئەندامێكی لەشی سرۆڤ كه تووشی زەرەرێك یان نەخۆشی‌یەك دەبێت، سەرەتا ئەو ئەندامه چەند وەڵامێكی دەبێت و چەند ئیشاراتێك دەنێرێت كه خۆی لەخۆی‌دا بریتی‌یه له سكالاّكردن، كەواته زانستی ئەمڕۆ بۆی سەلماندووین كه ئەم فەرموودەیه ١٠٠٪ بەووردی باسی ئەم بەسەرهاتەی بۆ كردووین له لەشی‌مرۆڤدا، ئێمه له باس كردنی ئەم بابەتەدا له رووی زانستی‌یەوه پشت دەبەستین به چەند كتێبێكی ناسراوی زانستی كارئەندامزانی (فیسیۆلۆژی).

دەبا ئێستا بچینه نێو ووردەكاری بابەتەكەوه:

زانستی فیسیۆلۆژی بۆمان باس دەكات كه له كاتی تووش بوونی هەر بەشێك یان ئەندامێكی لەشی مرۆڤ به زەرەرێك، لەوانه: برینداری، سووتان، شكاوی، تەنانەت كه دڕكێكیش دەچێت به لەشماندا، یان تووش بوونی به نەخۆشی‌یەك، ئەوا سەرەتا ئەو شوێنەی كه تووشی ئەو زیانه هاتووه وەڵامی خۆی دەبێت، و سەنتەری كۆنترۆڵكردنی هەموو چالاكی‌یەكانی لەشی لێ‌ئاگادار دەكاتەوه كه مێشكی مرۆڤه، ئەمه بریتی‌یه له سكالاّكردن، مێشكی مرۆڤیش وەڵامی خۆی دەبێت بۆ ئاگاداركردنەوەی هەموو لەش بۆ به هاناچوونی ئەو ئەندامه، دیاره ئەم سكالاّكردن و بەهانا چوونه راستەوانه دەگونجێت لەگەڵ راددەی ئەو زیانەی كه رووی داوه، ئێمه لێرەدا باسی برینداری دەكەین وەكو نموونەیەك بۆ ئەو زیانەی كه تووشی لەش دەبێت.

سەرەتای ئەم سکالآیە لە شوێنی برینداروە دەست پێدەکات، بەهۆی بران و بریندار بوونی ماسولکە و لوولە خوێنەکان و پچڕانی وورده دەمارەکان لەم شوێنی برینداری‌یەوە چەند ئیشارەت و تەزوویەکی دەماری دەردەچێت بۆ لایەنە جیاوازەکانی لەش، لەگەڵ روودانی چەندین گۆڕانکاری و کارلێکی کیمیایی (ئەمانە لە راستی‌دا هاواری سکالآکردنن)، کەواتە بە گشتی هەر شوێنێکی مرۆڤ کە تووشی برینداری دەبێت، لە شوێنی برینداری‌یەکەدا چەند چالاکی‌یەك و وەڵامێك روودەدات بۆ ئەم زەرەرە، کە پێی دەووترێت وەڵامی دەماری و کیمیایی (Neuro-Endocrinal Response)، ئەم وەڵامانە دەبنە هۆی روودانی گۆڕانکاری لە زیندە چالاکی‌یەکانی لەشدا(Metabolic activities)، ئەنجامی گشتی ئەم چالاکی‌یانە بریتی‌یە لە ئاگادار کردنەوەی چەند سەنتەرێکی تایبەتی لە مێشکدا بۆ یارمەتی‌دانی ئەندامی بریندار، کە خۆی لەخۆی‌دا ئەم چالاکی‌یانە :بریتی‌یە لە سکالآکردن، چونکە وەك وتمان سکالآکردن بۆ لایەنێك دەبێت کە بزانێت دەتوانێت بە هاناتەوە بێت و لە توانای‌دا هەیە

دەمارەخانەکان و چالاکی‌یەکی بەردەوام

چارەسەری کێشەکەی بۆ بکات، کە دیارە مێشکی مرۆڤ گەورەترین دەسەڵاتە لە لەشدا و کۆنترۆڵی هەموو چالاکی‌یەکانی دەکات، لێرەوە مێشك هەموو ئەندامەکانی لەش ئاگادار دەکاتەوە، و بە تایبەتی گۆڕانکاری دروست دەبێت لە کاری گورچیلەکان و کۆئەندامی هەناسە و سوڕانی خوێن و هەروەها کۆئەندامی بەرگری لەش(Immunity System) کە سەرەنجامی ئەم چالاکی‌یانە بریتی‌یە لە ئاراستە کردنی هەموو تواناکانی لەش بۆ هەستان بە چالاکی‌یەکی بەکۆمەڵ بۆ یارمەتی ئەندامی بریندار، و سارێژ کردنی برین و ناڕەحەتی‌یەکەی.

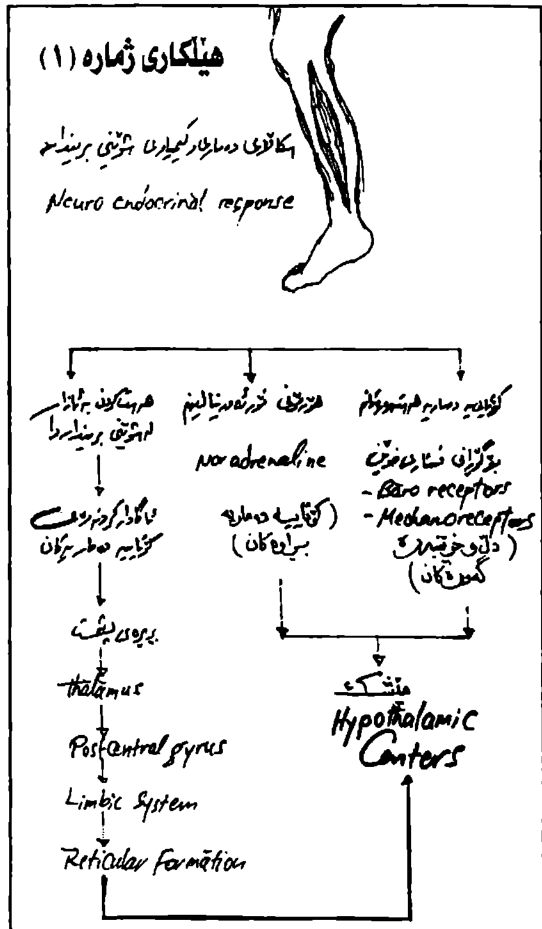
ئەم پێشەکی‌یەی کە باسمان کرد لە چیرۆکێکی ئەدەبی یان باسێکی فەلسەفی دەچێت، بەڵام ئەو راستی‌یە زانستی‌یانەی توێژینەوە ووردەکان لەم بوارەدا سەلماندوویانە، زۆر لەمە کاریگەرترن و بەشێوەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەر باسی ئەو

واقیعەمان بۆ دەکەن کە رۆژانە روودەدات، بەڵکو هەموو ساتێك لە ملیۆنەها لەشی مرۆڤەکاندا روودەدات کە تووشی نەخۆشی یان برینداری دەبن، دەبا ئێستا بە کورتی ئەم رووداوانە باس بکەین:

ئیشارەتەکانی (سکاڵای) ئەندامی بریندار:

هێڵکاری ژمارە (١)

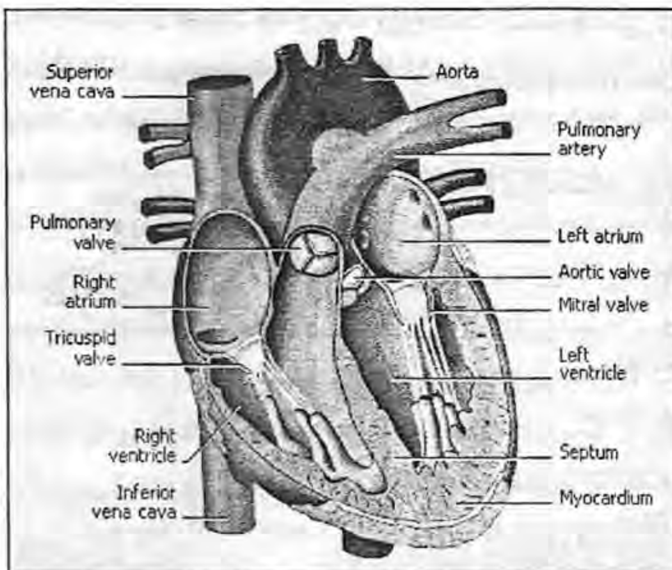
کەناڵەکانی سکاڵاکردنی ئەندامی بریندار

وەك لە هێڵکاری‌یەکەوە دەردەکەوێت، لە سێ کەناڵی سەرەکی‌یەوە ئەم سکاڵاکردنە روودەدات:

<u>*کەناڵی یەکەم:*</u> خوێن بەربوون:

کاتێك کە شوێنێك یان ئەندامێکی لەشی مرۆڤ تووشی برینداری دەبێت، ئەم برینداری‌یە دەبێتە هۆی خوێن بەربوون، ئەم خوێن بەربوونە دەبێتە هۆی دابەزینی فشاری خوێن، ئەم دابەزینەی پەستانی خوێن دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی چوونەوەی خوێن بۆ دڵ، کە ئەمە دەبێتە هۆی ئاگادارکردنەوەی کۆتایی‌یە دەماری‌یە هەستەوەرە جۆراو جۆرەکان بۆ دابەزینی فشاری خوێن، وەك: (Baro Receptors & Mechano Receotors) کە لەناو دڵ و خوێنبەرە گەورەکانی لەشدا هەن، ئەم کۆتایی‌یە دەماری‌یانەش هەڵدەستن بە ناردنی ئیشارات و تەزووی دەماری بۆ ئاگادار

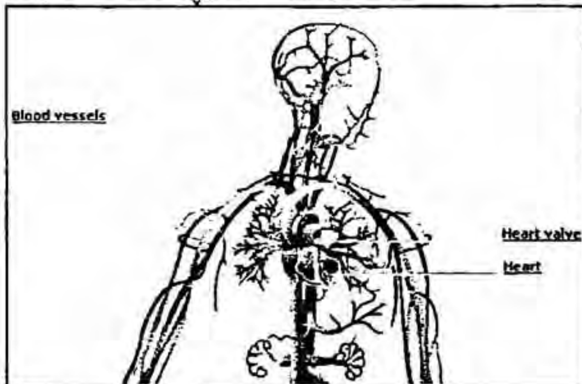

Human Heart
The human heart is a hollow, pear-shaped organ about the size of a fist. The heart is made of muscle that rhythmically contracts, or beats, pumping blood throughout the body. Oxygen-poor blood from the body enters the heart from two large blood vessels, the inferior vena cava and the superior vena cava, and collects in the right atrium. When the atrium fills, it contracts, and blood passes through the tricuspid valve into the right ventricle. When the ventricle becomes full, it starts to contract, and the tricuspid valve closes to prevent blood from moving back into the atrium. As the right ventricle contracts, it forces blood into the pulmonary artery, which carries blood to the lungs to pick up fresh oxygen. When blood exits the right ventricle, the ventricle relaxes and the pulmonary valve shuts, preventing blood from passing back into the ventricle. Blood returning from the lungs to the heart collects in the left atrium. When this chamber contracts, blood flows through the mitral valve into the left ventricle. The left ventricle fills and begins to contract, and the mitral valve between the two chambers closes. In the final phase of blood flow through the heart, the left ventricle contracts and forces blood into the aorta. After the blood in the left ventricle has been forced out, the ventricle begins to relax, and the aortic valve at the opening of the aorta closes.

کردنەوەی چەند سەنتەرێکی مێشـــك لـــە ناوچـــەی (Hypothalamus) لـــە مێشـکدا لـەو برینداریـیـە و دابەزینی فشاری خوێنـە، ئەم سەنتەرانەی مێشك بریتین لە بنکەی سەرەکی بۆ وەرگرتن و هەست کـردن بـەو ئیشـاراتە جۆراوجۆرانـــەی کـــە دوای بریندار بوون و نەخۆش کەوتن دەردەچن، بەڵام با بزانین هەر

کۆئەندامی دڵ و سووڕانی خوێن

Human Circulatory System: The human circulatory system is composed of the muscular heart and an intricate network of elastic blood vessels known as arteries, veins, and capillaries. These structures work together to circulate blood throughout the body, in the process delivering life-preserving oxygen and nutrients to tissue cells while also removing waste products.

لە شوێنی بریندار خۆیدا چەند چالاکی‌یەك روودەدات بۆ راگرتنی ئەم خوێن بەربوونە:

شوێنی بریندار هەڵدەستێت بە دروست کردن و رژاندنی چەند ماددەیەکی کیمیایی کە دەبێتە هۆی بانگکردن و کۆبوونەوەی چەندین خڕۆکەی خوێن، لەوانە: خڕۆکە سوورەکانی خوێن (RBCs) و خەپلەکانی خوێن (Platelets) کە بە یارمەتی فاکتەرەکانی تری خوێن مەیین (کە بەشێکن لە پێکهاتەکانی خوێن) بە تایبەتی ماددەی فایبرینۆجین کە دەگۆڕدرێت بۆ فایبرین (Fibrinogen → Fibrin)، ئەم کردارانە بەیەکەوە دەبنە هۆی دروست بوونی خوێن مەیین لە شوێنی برینداری‌دا، و وەستاندنی خوێن بەربوونەکە، هەروەها شانە بەستەرەکان لەو شوێنەدا چالاك دەبن بە مەبەستی دەست کردن بە سارێژ کردنەوەی ئەو برینداری‌یە، لە لایەکی ترەوە ئەم کردارانە دەبنە هۆی بانگ کردن و کۆکردنەوەی خانە قووت دەرەکان (کە جۆرێکن لە خڕۆکە سپی‌یەکانی خوێن) بە مەبەستی پاك کردنەوەی شوێنی بریندار لە پاشماوە، و لە ماددە زیانبەخشەکان، لە لایەکی ترەوە ئەم خانانە دەبنە هۆی چالاك کردنی خانەکانی تری بەرگری.

خانەیەکی قووتدەر لە کاتی قووتدانی میکرۆب و ماددەی زیانبەخشدا

لە هەمان کاتدا بەهۆی ئەم خوێن بەربوون و دابەزینی فشاری خوێنە رێژەیەکی کەمتر لە خوێن بەناو ئەندامەکانی لەشدا دەروات، بەتایبەتی بەناو بۆری‌یەکانی گورچیلەدا، کە ئەم گۆڕانە دەبێتە هۆی رژاندنی ماددەیەکی تایبەتی لە گورچیلەکانەوە بۆ ناو سووڕی خوێن کە ئەویش هۆرمۆنی (ڕەنین)ە (Rennin Hormone) ئەم هۆرمۆنە کە دەچێتە سووڕی خوێنەوە و دەبێتە هۆی گۆڕینی ماددەی: ئەنجیۆتێنسینۆجین بۆ ئەنجیۆتێنسین١ (Angiotensinogen → Angiotensin I)، ئەم ماددەیە (ئەنجیۆتێنسین١) دوایی لەناو سی‌یەکاندا دەگۆڕدرێت بۆ (ئەنجیۆتێنسین٢)، کە ماددەیەکی بەهێزی گرژکەری بۆری‌یەکانی خوێنە، و دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن بۆ ئاستی ئاسایی خۆی، لە هەمان کاتدا ئەم دوو ماددەیە (هۆرمۆنی ڕەنین، ئەنجیۆتێنسین٢) لەگەڵ سووڕی

خوێندا دەگەنە مێشك و زیاتر ئاگاداری سەنتەرەکانی (Hypothalamus) دەکەنەوە بۆ وەرگرتنی هەڵوێستی زیاتر بەرامبەر بەو زیانەی رووی‌داوە.

کەناڵی دووەم:

لە ژێر پێستی مرۆڤدا تۆڕێکی ناکۆتا لە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان هەیە، لە کاتی هەر برینداری‌یەکدا ئەو کۆتایی‌یە دەماری‌یانە تووشی بڕان دەبێت، هەر لە شوێنی برینداری‌یەکەدا کۆتایی‌یە دەماری‌یە بڕاوەکانی ژێر پێپێست هۆرمۆنێك دەڕژن کە ئەویش هۆرمۆنی (نۆرئەدرینالین)ە (Noradrenalin)، کە دەچێتە سووڕی خوێن و لەوێوە دەگاتە مێشك، بەهەمان شێوە ئەم هۆرمۆنە رۆڵی ئاگادارکەرەوە دەبینێت بۆ سەنتەرەکانی (Hypothalamus) لەمێشکدا، لەگەڵ ئەو فاکتەرانەی تر کە باسمان کردن، لەم سەنتەرانەوەیە کە هەموو لەش ئاگاداردەکرێن بۆ بە هانا چوون و یارمەتی دانی ئەندامی بریندار.

کەناڵی سێیەم:

هەر لەو کۆتایی‌یە دەماری‌یە بڕاوانە خۆیانەوە ئیشارات (ڕیسپۆنس) و تەزووی دەماری بەهۆی دەمارەکانی هەستەوە دەچن بۆ سەنتەرەکانی دەمار لەبڕبڕەی پشتدا (Spinal Cord)، لەوێوە سەردەکەون بۆ (Thalamus) لەمێشکدا پاشان بۆ ناوچەی (Post Central Gyrus) لە توێکڵی مێشکدا و پاشان بۆ ناوچەی(Limbic System) و دوایی ناوچەی (Reticular Formation)، کە لە سەرەنجامی کۆتایی‌دا دەگەنە سەنتەرەکانی کۆنترۆڵکردنی چالاکی‌یەکان لە (Hypothalamus)دا.

کەواتە لێرەوە دەگەینە ئەو راستی‌یەی کە شوێنی زیان لێکەوتوو سکاڵا دەکات لەو کەناڵە جیاوازانەی کە باسمان کرد، و ئەم راستی‌یە زانستی‌یانە ١٠٠٪ پڕاوپڕی مانای فەرموودە پیرۆزەکەی پێغەمبەرە (ﷺ).

وەڵامەکانی سەنتەرەکانی مێشك و کۆئەندامەکانی لەش:

پاشان لە فەرموودە پیرۆزەکەدا هاتووە کە کاتێك ئەو ئەندامە کە سکاڵا دەکات، هەموو ئەندامەکانی لەش بەهانایەوە دەچن ﴿إذا أشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد ...﴾، لەزمانی عەرەبی‌دا تداعى بەم مانایانە هاتووە: تداعى: ١-دعى بعضه بعضاً، من الدعوة اي النداء. ٢-تجمع و اقبل من جهات شتى. ٣-إستعد و تجهز، يقال تداعو للحرب اي إعتدوا.

واته: ١-بەمانای بانگ کردنی یەکتری بۆ کارێك و بەهاناوە چوون. ٢-کۆبوونەوە لە چەند لایەنێکی جیاوازەوە بۆ شوێنێك. ٣-خۆئامادەکردن و ئامادەباشی بە مەبەستی بەرەنگار بوونەوە.

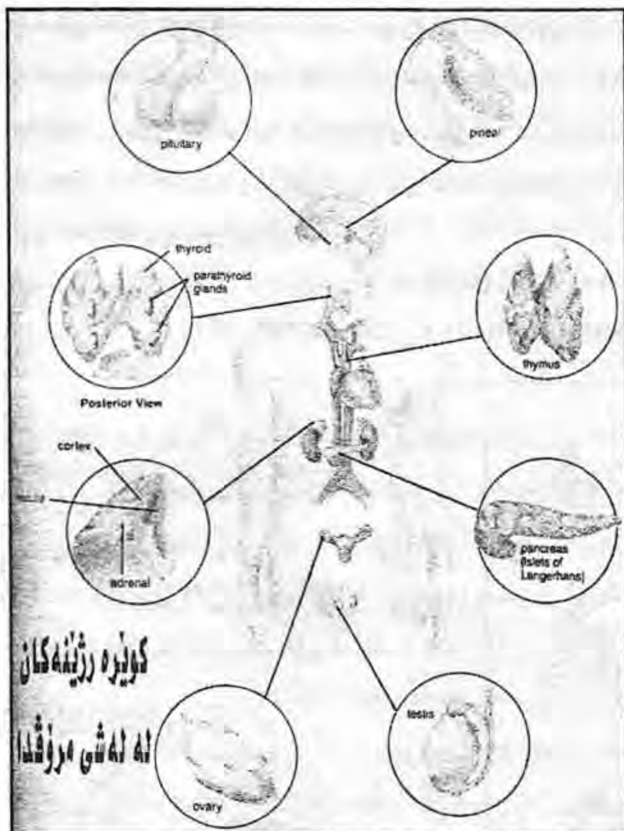
هەر بەهۆی زانستی کارئەندامزانییەوە (فیسیۆلۆژی) بۆمان دەردەکەوێت کە چۆن هەموو لەش دەچن بەدەم ئەندامی زیان لێکەوتووەوە، کە بێگومان هەموو ئەندامەکان لەلایەن سەنتەرەکانی مێشکەوە ئاگادار دەکرێنەوە و فەرمانیان پێدەدرێت کە چ کارێك بکەن و چۆن بتوانن بە هەموو لایەکیان بە هاوئاهەنگی و سەنگینییەکی تەواوەوە یارمەتی ئەندامی زیان لێکەوتوو بدەن، دەبا ئێستا وەڵامی مێشك و ئەندامەکانی لەش بۆ ئەو ئەندامە بریندارە بزانین:

هێڵکاری ژمارە (٢)

وەڵامی سەنتەرەکانی (**Hypothalamus**) لە مێشکدا

ئاشکرایه له مێشکی مرۆڤدا چەندین سەنتەری تێدایە بۆ کۆنترۆڵکردنی چالاکی‌یەکانی هەموو ئەندامەکانی لەش، و بۆ ئەوەی کە وەڵامی گونجاو هەبێت بۆ ئەو برینداری‌یەی کە تووشی لەش هاتووە، ئەم فەرمانانەی لای خوارەوە لە مێشکەوە بەهۆی دەمارەکانەوە کە دەچنە ناو هەموو ئەندامەکانەوە دەردەچێت:

۱-ئاگادار کردنەوەی کوێرە رژێنی ژێر مێشک(Pituitary Gland): بە شای کوێرە رژێنەکانی لەش دەناسرێت، کوێرە رژێنێکە لەناو کەللەی سەردا و چەندین هۆرمۆن دەرێژێت بۆ کۆنترۆڵ کردنی سەرجەم چالاکی‌یەکانی لەش، ئەم رژێنە لە پلی پێشەوە و پلی دواوە پێك هاتووە، ئەم لە سەنتەرە باڵاکانی مێشکەوە فەرمانی رژاندنی هۆرمۆنەکانی بۆ دێت، ئاگادار کردنەوەی پلی پێشەوەی ئەم رژێنە دەبێتە هۆی رژاندنی زیاتری چەند هۆرمۆنێك لەوانە:

*هۆرمۆنی ACTH (AdrenoCorticoTrophic Hormone): ئەم هۆرمۆنە کاردەکاتە سەر رژێنی سەر گورچیلە (Adrenal Gland)، کە ئەمیش هەڵدەستێت بە رژاندنی زیاتری هەردوو هۆرمۆنی: کۆرتیزۆڵ (Cortizol) و ئەڵدۆستیرۆن (Aldosterone)، لە توێکڵی ئەم رژێنەوە (لەگەڵ ئەوەی دوو رژێنەکەی سەرگورچیلە بە قەبارە بچووکن، بەڵام یەکێکن لە گرنگترین ئەندامەکانی لەش بە تایبەتی لە کاتی روودانی زەرەرێك بە لەش، بە تایبەتی هۆرمۆنی کۆرتیزۆڵ زۆر گرنگە بۆ بەردەوامبوونی ژیان و بەرەنگار بوونەوەی نەخۆشی)، پاشان هۆرمۆنی کۆرتیزۆڵ هەڵدەستێت بە

هاندانی بەشی ناوەوەی (مۆخی) ئەم ڕژێنە بۆ ڕژاندنی زیاتری هۆرمۆنی ئەدرینالین (Adrenaline)، کەواتە سەرەنجامی کۆتایی بریتی‌یە لە زیادبوونی ڕژاندنی ئەم سێ هۆرمۆنە گرنگە (کۆرتیزۆڵ، ئەڵدۆستیرۆن، ئەدرینالین)، دوو هۆرمۆنی (کۆرتیزۆڵ و ئەڵدۆستیرۆن) هەڵدەستن بەزیادکردنی زیندە چالاکی (Metabolism)ی شانە و خانەکانی لەش بەگشتی، بۆ دروست کردنی ووزەی زیاتر و گورجوگۆڵ بوونیان و ناردنی یارمەتی بۆ ئەندامی بریندار، هەروەها کردارەکانی دروست کردن و بنیاتنان لە شانەکاندا زیاد دەکەن بە مەبەستی زووتر چاکبوونەوەوە، هەردوو هۆرمۆنی (ئەدرینالین و کۆرتیزۆڵ) کرداری پشتیوانی یەکتری‌یان هەیە لەسەر سی‌یەکان، و دەبنە هۆی فراوان کردنی بۆری‌یەکانی هەناسەدان بۆ وەرگرتنی ئۆکسجینی زیاتر، هەروەها هۆرمۆنی ئەڵدۆستیرۆن (Aldosterone)یش هەڵدەستێت بە هاندانی مژینەوەی زیاتری ئاو و کانزاکان لە بۆری‌یە پێچاوپێچەکانی گورچیلەوە بۆ یارمەتی‌دانی بەرزبوونەوەی فشاری خوێن بۆ ڕاددەی ئاسایی خۆی.

*هۆرمۆنی Thyroid Stimulating Hormone) TSH): کار دەکاتە سەر ڕژێنی دەرەقی (Thyroid Gland) کە دەکەوێتە بەردەم قوڕگی مرۆڤ ، بۆ ڕژاندنی هەردوو هۆرمۆنی ئایرۆکسین(T4-Thyroxin) و (T3-Tri Iodo Thyronine)، کە دەبنە هۆی زیاتر دروست بوونی ووزە، و بەرز بوونەوەی پلەی گەرمی لەش، واتە دروست بوونی تــا (کە لە دوایی‌دا باسی دەکەین)، ئەمانەش لە ڕێی چالاك کردنی زیندە چالاکی‌یەکانی ئەندامەکانی لەش، هەروەها ئەم هۆرمۆنە کاریگەریی هۆرمۆنی ئەدرینالین لەسەر کۆئەندامی سووڕانی خوێن و شانەکان زیاد دەکات.

*هۆرمۆنی گەشەکردن Growth Hormone) GH): ئەم هۆرمۆنە دوو کاریگەریی سەرەکی دەبێت: ١-زیاتر کردنی دروست بوونی فاکتەرەکانی گەشەکردن (Growth Factors)، و چالاك کردنیان بە تایبەتی فاکتەری سۆماتۆمیدین (Somatomedine)، کە لە جگەر و شانە بریندارەکانەوە دەروست دەکرێن، و کاردەکاتە سەر شانە بەستەرەکان (لکێنەرەکان Connective Tissues)، بە تایبەتی لە شوێنی شانە بریندارەکاندا و دەبێتە هۆی دەست پێکردنەوەی گەشەکرنەوەیان بۆ پڕکردنەوە و چاك کردنەوەی برینداری‌یەکە. ٢-هەروەها هۆرمۆنی گەشەکردن دەبێتە هۆی زیاتر دروست بوون و ڕژاندنی هۆرمۆنی ئیریثرۆپۆیتین (Erythropoietin) لە گورچیلەکانەوە، کە دەبێتە هۆی دروست بوونی زیاتری هیمۆگلۆبین و خڕۆکە

سوورەكانی خوێن لە مۆخی ئێسقاندا، كە گەیەنەری خۆراك و ئۆكسجین و ماددە گرنگ و پێویستەكانە بۆ شانەكانی لەش، بەتایبەتی بۆ شانە بریندارەكان.

٢-ئاگادار كردنەوەی پلی دواوەی ژێرمێشكە رژێن: دەبێتە هۆی رژاندنی چەند هۆرمۆنێك كە گرنگترینیان بریتی‌یە لە: هۆرمۆنی دژی دەردانی میز (**Antidiuretic Hormone**) **ADH**، ئەم هۆرمۆنە لە پلی پشتەوەی ژێر مێشكە رژێن و بەهۆی كاریگەریی راستەوخۆی ناوچەی (**Hypothalamus**) لە مێشكدا دەرێژرێت، ئەم هۆرمۆنە كاردەكاتە سەر گورچیلەكان بە تایبەتی لوولەكانی دەردان و ئاراستەیان دەكات بۆ كەم كردنەوەی دەردراوەكان و مژینەوەی زیاتری ئاو و كانزاكان بۆ ناو خوێن و نەهێشتنی فەوتانی شلەمەنی لەش، ئەمەش بە مەبەستی بەرزكردنەوەی فشاری نزمبووی خوێن.

٣-ئاگادار كردنەوە و چالاكتر كردنی سەنتەرەكانی كۆئەندامی دەماریی هەستیی یان بەسۆز (**Sympathetic Nervous System**): كە دەكەونە ناوچەی ملی مێشك و لاكێشە مۆخ (**Brain Stem & Medulla Oblongata**) لە دەماغدا، ئەم كۆئەندامە

Autonomic Nervous System
The autonomic nervous system directs all activities of the body that occur without a person's conscious control, such as heartbeat, breathing, and food digestion. It has two parts: the sympathetic division, which is most active in times of stress, and the parasympathetic division, which controls maintenance activities and helps conserve the body's energy.

چەندین سەنتەری گرنگی تێدایە کە کاردەکەنە سەر دڵ و سی‌یەکان و خوێنبەرە گەورەکان، لە سەنتەرە گرنگەکانی ئەم کۆئەندامە:

-سەنتەری هەناسەدان (Respiratory Center): لە لاکێشە مۆخدایە، بەهۆی چەند دەمارێکی تایبەتی‌یەوە کار دەکات، کە دەچنە ناو سی‌یەکان و ناوپەنچک، ئاگادار کردنەوەی ئەم سەنتەرە کاردەکاتە سەر هەناسەدان، بۆ زیاد کردنی ڕێژە و قووڵی هەناسەدان، کە سەرئەنجام دەبێتە هۆی وەرگرتنی زیاتری ئۆکسجین بۆ ناو خوێن، بۆ پڕکردنەوەی ئەو پێویستی‌یەی کە هەیە بۆ گازی ئۆکسجین، کە بەهۆی زیادبوونی زیندە چالاکی‌یەکانەوە دروست بووە.

-سەنتەری خێراکردنی لێدانی دڵ (Cardiac Acceleratory Center): لەڕێی ئاگادار کردنەوەی ئەم سەنتەرە لە لاکێشەمۆخدا کاریگەری‌یەکەی دەبێتە هۆی زیادکردنی ڕێژە و هێزی لێدانی دڵ، سەرەنجام پەستانی نزەبووی خوێن بەرز دەکاتەوە، بۆ ئـ ڕەی خوێنی پێویست بچێت بۆ ئەندامە گرنگەکان وەك: دڵ و مێشك و گورچیلەکان، ئەمە سەرەڕای کەمبوونەوەی قەبارەی خوێن بەهۆی خوێن بەربوون و پاڵاوتنی پلازما لە برینەکەوە، مەبەستێکی گرنگی تری ئەم کردارە بریتی‌یە لە زیاتر گەیاندنی ماددە خاوە پێویستەکان: (خۆراك، ئۆکسجین، هۆرمۆنەکان، ماددەکانی مەیینی خوێن، خرۆکە سپی‌یەکانی خوێن...... هتد) بۆ سەرجەم شانەکانی لەش و بە تایبەتی بۆ شانە برینداره‌کان.

-سەنتەری گرژکردنی خوێنبەرەکان(Vasomotor Center): ئاگادار کردنەوەی دەبێتە هۆی گرژکردنی خوێنبەرەکان، بە مەبەستی بەرز کردنەوەی پەستانی خوێن کە دابەزیوە و بۆ باشتر و زووتر گەیاندنی ماددە خاوە پێویستەکان بۆ لەش.

-سەنتەری هاندانی بەشی ناوەوەی (مۆخی) کوێرە ڕژێنی سەر گورچیلە (Adrenal Medulla): ئەمیش بەمەبەستی ڕژاندنی هەردوو هۆرمۆنی پێویستی (ئەدرینالین و نۆرئەدرینالین) بە ڕێژەیەکی زیاتر.

٤-ڕژاندنی هەردوو ماددەی (ئەندرۆفین، ئینکیفالین): لە مێشك خۆیەوە (دەماخ و دڕکە پەتك) دەڕێژرێن: لە کاتی ئەو برینداری‌یەدا دوو ماددەی تایبەتی دەڕێژرێن وەك وەڵامێك بۆ برینداری و هەست کردن بە ئازار، کە بینراوە ئەم دوو ماددەیە ١٨-٣٠جار لە ماددەی مۆرفین بەهێزترن، دوو ماددەی بەهێزی ئازار کەمکەرەوەن هەروەها دەبنە هۆی هێمن

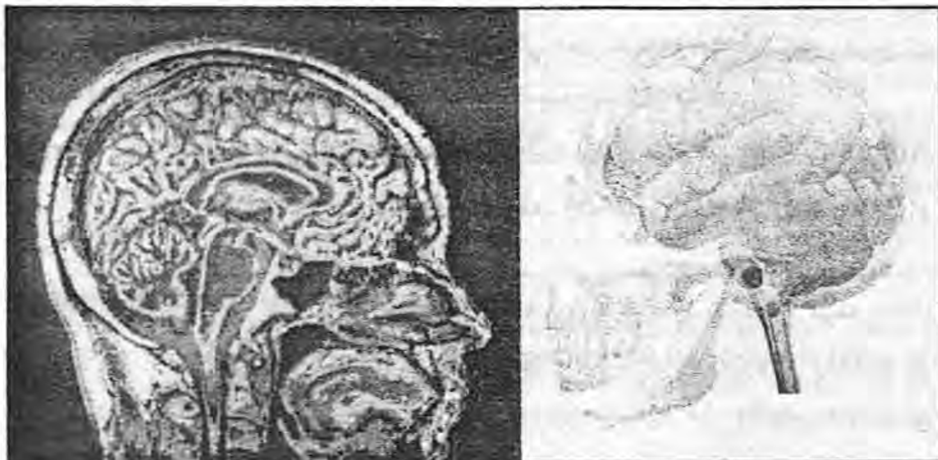
کردنەوەی لەش و چالاکی‌یەکانی لەو کاتی ترس و تێکچوونەی کە بەسەر برینداردا دێت، کە لەم کاتەدا بریندارەکە توانای راکردن و بەرپەچ دانەوەی نامێنێت، کاریگەری ئەم دوو ماددەیە بە ئاشکرا لەو بریندارانەی جەنگدا دەبینرێت کە تووشی برینێکی کاریگەر بوون بەلاّم هەست بەئازار ناکەن، ئەمەش بۆ ئەوەیە کە هەموو لەش بەسەنگینی کاربکەن، بزرکاندن لەکارەکاندا روونەدات و هەموو ئەندامەکانی لەش بەسەنگینی کارەکانیان راپەرێنن بۆ یارمەتی ئەندامی بریندار.

٥-کاریگەریی ئاگادار بوونەوەی سەنتەرەکانی تری مێشك:

-ئەو وەلاّمانەی روودەدات لەکاتی ئاگادار بوونەوەی هەردوو سەنتەری (Limbic System) و (Reticular Formation) لە مێشکدا لە بوونی مەترسی‌یەك لەسەر لەش: دەبێتە هۆی روودانی بە خەبەری تەواو و بەردەوام بۆ مێشك و هەموو لەش بەگشتی، هەروەها دەبێتە هۆی ئاگادار بوونەوەی زیاتری **کۆئەندامی دەماریی بەسۆز** (Syr.:pathetic Nervous System) بۆ هەستان بە گورجی بەو چالاکی‌یانەی کە پێشتر باسمان کرد، و بەرز کردنەوەی رادەی گرژیی ماسولکەکان و هەستیاری‌یان.

دەرەنجامی کۆتایی ئەمانە بریتی‌یە لە روودانی شەونخونی و بەخەبەریی تەواو و بەردەوامی مێشك و لەش و بەرزبوونەوەی چالاکی‌یان لە کاتی برینداری یان نەخۆشی‌دا.

-چەند ئیشاراتێك و تەزوویەکی دەماریی دەنێردرێت بۆ ناوچەی هەلّگرتنی بیرەوەری‌یەکان (مراكز الذاكرة Memory Centers): بە مەبەستی وەرگرتنەوەی بیرەوەری کۆن سەبارەت بە برینداری و نەخۆشی لە رابوردوودا، و سوود وەرگرتن لەو

تاقیکردنەوە و شارەزاییی‌یە کۆنانە لەو بارەیەوە، ئەمیش بۆ ئاراستەکردنی هەوڵەکان بە شێوەیەکی باشتر بۆ چارەسەر کردنی ئەم گرفتە نوێیە.

بەڵگە لەسەر ئەمە ئەوەیە کە هەر جارێك مرۆڤ تووشی برینداری‌یەك دەبێت وەڵامی ئەندامەکانی بۆ چارەسەر کردنی ئەو برینداری‌یە جار لەدوای جار باشتر دەبێت، بە تایبەتی لەچاو کەسێکدا کە ئەو برینداری‌یەی نەبینیبێت.

لە مرۆڤ و گیانداراندا بەڵگەی زانستی دۆزراونەتەوە لەسەر رۆڵی باشی بیرەوەری کۆنی نەخۆشی و برینداری لە باشتر چارەسەر کردنی گرفتی نوێدا.

باسی وەڵامەکانی مێشك و لەش بە درێژی:

بە گەیشتنی ئەو سکاڵایانەی ئەندامی بریندار بۆ سەنتەرەکانی مێشك لە ناوچەی (Hypothalamus)دا، لێرەوە سەنتەرە باڵاکانی مێشك لە ناوچەی توێکڵی مێشکدا (Cerebral Cortex) لێی ئاگادار دەکرێن، و لەم سەنتەرە باڵایانەوە دیسانەوە و بە بەردەوامی فەرمان دادەبەزێ. بۆ ناوچەی (Hypothalamus) بۆ بەردەوام بوونی چالاکی‌یەکانی، کە دەبێتە ئاراستە کردنی چالاکی‌یەکانی لەش بۆ چارەسەر کردنی ئەو گرفتە، بەردەوام بوونی ئەم کارتێکردنە هاوبەشە بازنەیی‌یە:

(ئەندامی بریندار↔ناوچەی Hypothalamus↔سەنتەرە باڵاکانی توێکڵی مێشك)

کۆتایی نایەت تەنیا بە چارەسەر کردنی ئەندامی بریندار نەبێت.

وەك باسمان کرد لەم سەنتەرانەی مێشکەوە کارتێکەرەکان کە بریتین لە: (١-تەزووی دەماری بەهۆی دەمارەکانەوە کە بەناو هەموو ئەندام و بەشەکانی لەشدا بڵاوبوونەتەوە، ٢-هۆرمۆنەکانی ژێرمێشکە رژێن کە بەهۆی سووڕی خوێنەوە دەگوێزرێنەوە)، دەردەچن بۆ هەموو ئەندامەکانی لەش، بەهۆی ئەم کارتێکەرانەوە تەنانەت هیچ شانەیەك و خانەیەکی لەش نامێنێت کە کاری تێنەکرێت، بۆ ئەوەی هەموویان رۆڵیان هەبێت لە چارەسەر کردنی ئەو گرفتەی لەشدا، بەڵام هەندێك ئەندام زیاتر لە ئەندامەکانی تر کاردەکەن لەم کاتانەدا بە تایبەتی ئەم ئەندامانە:

رۆڵی گورچیلەکان لە کاتی نەخۆشی و بریندارىدا:

پێشتر باسکرا کە گورچیلەکان هەڵدەستن بە هێشتنەوەی ئاو (لەژێر کاریگەری هۆرمۆنی دژەدەردان ADH) و خوێی سۆدیۆم، و دەرکردنی پۆتاسیۆم (لە ژێر کاریگەری هۆرمۆنی ئەڵدۆستیرۆن) بۆ زۆرترین رێژەی توانراو، ئەمەش زۆر گرنگە بۆ

بەرەنگار بوونەوەی ئەو لەدەستدانی شلەمەنی‌یەی لە برینەکەوە روو دەدات، و بەرەنگار بوونەوەی ئەو بارەی کە نەخۆشەکە لەوانەیە نەتوانێت بۆ ماوەیەکی باش ئاو بخواتەوە، هەروەها گورچیلەکان رۆڵێکی گرنگ دەبینن لە بەرهەمهێنانی هۆرمۆنی (ئەڵدۆستیرۆن)، ئەویش بە رژاندنی هۆرمۆنی (رەنین)، کە چەندین رۆڵ و کاریگەریی گرنگی تری هەیە (وەك لەسەرەوە ئاماژەی پێدراوە).

گورچیلەکان هەڵدەستن بە دەرکردنی پۆتاسیۆمی زیادە و دروستبوو لە خانەکانی لەشەوە لە کاتی کردارەکانی زیندەچالاکی و کردارەکانی تێکشکاندنی زیادە لە لەشدا (Catabolic & Hypercatabolic States)، و گۆڕینەوەی بە سۆدیۆم کە لە لوولەکانی گورچیلەوە دەمژرێنەوە، ئەگەر ئەم کردارە روونەدات (وەك کاتێك کە گورچیلەکان تووشی سستی و وەستان دەبن) ئەوا دەبووە هۆی مردنی مرۆڤەکە، بەهۆی بەرز بوونەوەی رێژەی پۆتاسیۆم لە لەشدا بۆ راددەیەك کە دەبووە هۆی وەستانی دڵ و لەکار کەوتنی، کەواتە رۆڵی گورچیلەکان زۆر گرنگ و سەرەکی‌یە لە کاتی نەخۆشی و برینداری‌دا.

رۆڵی دڵ و کۆئەندامی سووڕانی خوێن:

زۆر ئاشکرایە کە خوێن گوێزەرەوەی ئۆکسجین و خۆراکە بۆ ئەندامی بریندار و ئەندامە چالاکەکان بۆ یارمەتی ئەندامی بریندار، هەر ئەوە کە هۆرمۆنە جیاوازەکان دەگوێزێتەوە لە نێوان ئەندامەکاندا، ماددە مەیەنەرەکانی خوێنیش دەگوێزێتەوە بۆ ئەندامی بریندار، و لەهەمان کاتدا ماددە دژە مەیینەکانیش هەڵدەگرێت بۆ رێگرتن لە مەیینی خوێن لەناو لوولەکانیدا، هەروەها دژە تەنەکان و خانەکانی بەرگری هەڵدەگرێت بە مەبەستی بەرەنگار بوونەوەی هەر تەنێکی بێگانە یان میکرۆبێکی زیانبەخش کە لە هەر شوێنێکی لەشەوە دەچنە ژوورەوە.

بە مەبەستی ئەنجامدانی ئەم کردارانە بە شێوەیەکی خێراتر، ماسولکەکانی دڵ چالاکتر دەکرێن لەرێی تەزووە دەماری‌یەکان و هۆرمۆنەکانەوە (بڕوانە پێشتر)، بۆ ئەوەی لێدانی خێراتر و پەمپدانی بەهێزتر بێت، لێرەوە رێژەی پاڵنان و پەمپدانی خوێن (Cardiac Output) چەند جارە دەبێتەوە لە کاتی نەخۆشی‌دا، هەروەها لوولە خوێنبەرەکانیش گرژدەبن بۆ ئەوەی پەستانی خوێن بەرز بکەنەوە، کە زیاتر لوولەکانی پەلەکان گرژدەبن بە مەبەستی گێڕانەوەی خوێن لێیانەوە بۆ شوێنە چالاکەکانی لەش.

زیاد بوونی زینده چالاکی‌یەکان لە کاتی برینداری‌دا:

ئەم زیندە چالاکی‌یانەی لەش(Metabolic Responses) مەبەست لێیان دروست کردن و دەرپەڕاندنی ووزەیە و هەڵگرتنێتی لە گەردەکانی ئەدینۆسینی سێ فۆسفاتی‌دا (Adenosine Triphosphate) یان (ATP)، ڕۆڵی سەرەکی لەم کردارانەدا بۆ هۆرمۆنەکانی: کۆرتیزۆڵ، ئەدرینالین، نۆر ئەدرینالین، هۆرمۆنی گەشەکردن و هۆرمۆنی گلوکاگۆنە (کە لە پەنکریاسەوە دەردەدرێت)، کە هەڵدەستن بە تێکشکاندنی شەکری هەڵگیراو (گلایکۆجین) و گۆڕینی چەوری و پرۆتینەکان کە هەڵگیراون لە جگەر و ماسولکەکان و شانە بەستەرەکاندا و هەڵیاندەوەشێنن بۆ ماددە خاوەکانیان، لە ئەنجامی ئەمەدا چەندین گەردی ئەدینۆسینی دوو فۆسفاتی (ADP) دەگۆڕدرێن بۆ ئەدینۆسینی سێ فۆسفاتی (ATP)، لە کاتی هەموو نەخۆشی‌یەك یان برینداری‌یەکدا بە ڕێژەیەکی بەرچاو ئەم زیندەچالاکی‌یانە زیاد دەکەن و هەموو لەش دەگرێتەوە، ئەو ووزەیەی پەیدا دەبێت بەزۆری بەکاردێت لە:

أ-پاراستنی سەلامەتیی ناوچەی دەوروبەری برینداری‌یەکە و چاکردنەوەی زیانەکان، چونکە ئەو خانانە ووزەیەکی زۆریان دەوێت بۆ چاکردنەوەی ئەو زەرەرانەی پێیان گەیشتووە، هەروەها بۆ کردنە دەرەوەی ئاو و سۆدیۆمی زیادە لە ڕێی پەمپی سۆدیۆم (Sodium Pump)وە لە دیواری خانەکاندا، ئەم پەمپە ووزەیەکی زۆری دەوێت و لە گەردەکانی (ATP) وەری دەگرێت.

ب-ووزەیەکی بەرچاو پێویستە بۆ بەڕێوەبردنی کردارەکانی تێکشکاندن و بنیاتنان و چاك بوونەوەی شانە بریندارەکان، هەروەها کرداری دروست کردنی پرۆتینی نوێش دەگرێتەوە کە ووزەیەکی زۆر-زۆری پێویستە.

ج-بۆ چالاکی‌یەکانی کۆئەندامی بەرگری لە لەشدا دژی ئەو میکرۆبانەی کە هێرش بۆ لەش دێنن لە کاتی برینداری‌دا، کە خانە قووتدەرەکان هەڵدەستن بە پاکردنەوەی لەش لەمانە (Phagocytosis) و لە هەمان کاتدا دژە تەنەکان دروست دەکەن.

د-دەست خستنی ووزە بۆ چالاکی‌یە زیاد بووەکانی هەندێك لە ئەندامەکان وەك: دڵ و سی‌یەکان، گورچیلەکان، جگەر.

لەمانەی سەرەوە کە باسکران بۆمان دەردەکەوێت کە هیچ ئەندامێکی لەش نامێنێت کە کاری نەکرێتە سەر تەنانەت خانەیەکیش نامێنێت لە لەشدا کە بەهۆی ئەم هەموو کارلێکە کیمیایی و دەماری‌یانەی کە باسمان کرد کاری تێنەکرێت و ڕۆڵێکی نەبێت،

لێرەوە دەگەینە ئەو ڕاستی‌یەی کە لە کاتی هەر زەرەرێکدا و پاش سکالاکردنی ئەندامی زیان لێکەوتوو هەموو ئەندامانی لەش کاریان تێدەکرێت، و بەهەموویان کاردەکەن بۆ یارمەتی دانی ئەندامی زیان لێکەوتوو، بە تەواوی و پڕ بە مانای خۆی هەر سێ ماناکەی (تداعی) لە گەلەکۆمەکی کردن و بانگکردنی یەکتری و کۆبوونەوە و خۆئامادەکردن (وەك لەسەرەوە باسمان کرد) بە تەواوەتی دێنەدی.

دیاردەی شەونخونی و دروست بوونی (تــــا):

ئەوەی لــە ســەرەوە باسـکرا بەشــی یەکــەمی ئیعجــازی فەرموودەکەیــە، لـە کۆتـایی فەرموودەکەدا دەفەرموێت: ﴿تداعی لــــه ســــائر الجســــد بالسَّــــهَرِ والحمــــی﴾، واتـە: هـەموو ئەندامەکانی لەش گەلەکۆمەکی دەکەن بۆ ئەندامی زیان لێکەوتوو، و سەرەنجامی گشتی ئەم کارە بریتی‌یە لە دروست بوونی شەونخونی و تــا(الحمی) لە لەشدا.

با بزانین زانستی فیسیۆلۆژی چی دەڵێت لەم بارەیەوە و ئایا چۆن ڕوودەدات؟

بەهۆی ئەو کاریگەریی‌یانەی پێشتر باسکرا، ئاگادار بوونەوەی دوو سەنتەری تایبەتی (Limbic System) و (Reticular Formation) لە مێشکدا دەبێتە هۆی ڕوودانی بە خەبەری تەواو و بەردەوام بۆ مێشك و هەموو لەش بەگشتی، هەروەها دەبێتە هۆی ئاگاداری زیاتری کۆئەندامی دەماریی بەسۆز (Sympathetic Nervous System) بۆ هەستان بە بەرز کردنەوەی ڕاددەی گرژیی ماسولکەکان و هەستیاری‌یان، دەرەنجامی کۆتایی ئەمانە بریتی‌یە لە ڕوودانی شەونخونی و بەخەبەریی تەواو و بەردەوامی مێشك و لەش لە کاتی برینداری یان نەخۆشی‌دا.

یەکەم: خەوزڕان و سوودەکانی:

(السَّهَر) بە مانای (الأرَق) واتە خەو لێنەکەوتن و خەوزڕان، بەهۆی ئەو میکانیزمەی پێشتر باسمان کرد، لەشی مرۆڤی نەخۆش و بریندار بەردەوام لە حاڵەتێکی ئاگاداری و ئامادەباشی‌دا دەبێت، واتە هەموو ئەندامەکانی لەش لە کاری بێووچان و بەردەوامدا دەبن، تەنانەت ئەگەر ببینین نەخۆشەکەش نوستووە و چاوەکانی داخراون، یان لەوانەیە نەخۆشەکە لەهۆش خۆی چووبێت بۆ ماوەیەکی زۆر، هەرگیز ئەندامەکان ناخەون و لەوپەڕی شەونخونی‌دا دەبن، پێشتر سەلماندمان کە چۆن دڵ و لوولەکانی خوێن، سی‌یەکان، گورچیلەکان، جگەر، کوێرە ڕژێنەکان، کۆئەندامی بەرگری و زیندە چالاکی‌یەکان لەوپەڕی چالاکی‌دا دەبن، دەتوانین هۆکاری ئەمە بگەڕێنینەوە بۆ ئەوەی کە

(کۆئەندامی دەماریی خۆنەویست) لە چالاکی بەردەوامدا دەبێت لە کاتی نوستنیشدا و بەردەوامی بە چالاکییەکانی لەش دەدات، کاتێك نوستن روو دەدات لەم کاتانەدا نوستنێکی ئاسایی نییە، چونکە لەگەڵ ئەوەدا کە چاو داخراوە بەڵام هەموو لەش بە خەبەرە، بەخەبەریی بەهۆی ئازارەوە نییە، وەك خەڵك وا دەزانێت، بەڵکو پرۆسەیەکی سەربەخۆیە کە گرنگی زۆری هەیە بۆ بەرەنگار بوونەوەی نەخۆشی و برینداری.

بابزانین سوودی ئەم شەونخوونی و خەوزڕانە چییە؟

خەوتنی ئاسایی بریتییە لە بارێکی خاوبوونەوە وسستی لە چالاکییەکانی ئەندامەکاندا، چونکە لێرەدا زیندە چالاکییەکان و کردارەکانی تێکشکاندن لاواز دەبن و لەبرییان کرداری هەڵگرتنی ووزە و بنیاتنان بەهێز دەبن، هەروەها حاڵەتێکی سستی و خاوبوونەوە لە چالاکی ئەندامەکاندا روودەدات، بۆ نموونە: (دڵ) لێدان و هێزی لێدانەکەی سست دەبێت، (ماسولکەکان) خاو دەبنەوە، زیندە چالاکییەکان کەم دەبنەوە و تەنانەت پلەی گەرمی لەش دادەبەزێت، باشە ئەم بارە د گونجێت لەگەڵ بوونی ئەندامێکی نەخۆش یان بریندار؟!! کە ئەم ئەندامە پێویستی بە رووبەروو بوونەوەیەکی خێرای ئەم زیانە هەیە بۆ ئەوەی خەتەرتر نەبێت و پاشان هەموو لەش نەگرێتەوە.

بێگومان نەخێر، چونکە ئەگەر خەوی ئاسایی روویدات ئەوا دەبووە هۆی شکست هێنانێکی خەتەرناك لە رووبەروو بوونەوەی ئەو برینداریی‌یە، و ئەندامەکە خۆی و بگرە هەموو لەش دەکەوتنە مەترسی فەوتان بەهۆی ئەو زەرەرەوە، ئەمەش بە تەواوەتی لەوە دەچێت کە ئەگەر کۆمەڵێك دوژمن بدەن بەسەر شوێنێکدا لە شەودا، خەڵکی ئەو شوێنە یەکسەر بەرگری نەکەن و وەڵامیان نەدەنەوە بە چالاکی، بەڵکو بڵێن: ئێمە چاوەڕوانی بەیانی دەکەین پاشان وەڵامیان دەدەینەوە، بێگومان تا بەیانی کەسیان نامێنن بەرگری بکات. هەربۆیە شەونخونی و خەوزڕانی ئەندامەکان روو دەدات، وەك بەشێکی سەرەکی لە چالاکییەکان بۆ رووبەڕوو بوونەوەی نەخۆشی یان برینداری، ئەمەش ئەوەیە کە زانستی فیسیۆلۆژی سەلماندوویەتی.

دووەم: دروستبوونی تــا (الحُمّى Fever):

سەبارەت بە راگرتنی پلەی گەرمی لەش، بەهۆی چەند سەنتەرێکی تایبەتەوە دەبێت لە ناوچەی (Hypothalamus) لە مێشکدا، کە چەند دەمارەخانەیەکی تایبەتی تێدایە کە هەست بە پلەی گەرمی خوێن دەکەن و دەیپێون، کاتێك پلەی گەرمی خوێن (لەش) بەرز دەبێتەوە ئەم خانانە ئیشارەت دەنێرن بۆ سەنتەرەکانی (کۆئەندامی دەماریی

خۆنەویست الجهاز العصبي اللا إرادي)، بۆ ئەوەی ئاماژە بنێرن بۆ ماسولکەکان کە خاوبینەوە، و لوولە خوێنەکانی ژێرپێست فراوان دەبن و ئارەق کردنەوە زیاد دەکات، ئەمە هەمووی بۆ لەدەست دانی ئەو گەرمییە زیادەیە، لەگەڵ ئەمانەشدا ئەو کەسە هەست بە گەرمیی بۆ دروست دەبێت و خۆی فێنك دەکاتەوە، کاتێکیش کە پلەی گەرمی لەش نزم ببێتەوە بە پێچەوانەوە ماسولکەکان زیاتر گرژ دەبن و دەلەرزن (ئەو کەسە تووشی لەرزی سەرما دەبێت)، لوولە خوێنەکانی ژێر پێست گرژدەبن و مووەکانی پێست رێك دەبنەوە بۆ دروست کردنی چینێکی جیاکەرەوە بە مەبەستی نەهێشتنی فەوتانی گەرمی لەرێی پێستەوە، هەروەها هەست کردن بەسەرما لای ئەو کەسە دروست دەبێت و وای لێدەکات خۆی بپارێزێت، پلەی گەرمی گونجاو بۆ ژیان بریتییە لە ٣٧پلەی سەدی.

لەبارەی دروست بوونی تـــا لەکاتی نەخۆشی و زەرەرهێنانی لەشدا، زانایان ئاماوەی چەند ساڵێکیش لەمەوبەر وایان دەزانی تـــا بە تەنها بەهۆی میکرۆب و ماددە بێگانەکانەوە روودەدات کە دەچنە ناو لەشەوە، واتە هۆکاری دروست بوونی تـــا دەرەکییە، بەڵام تازە بۆیان دەرکەوتووە کە نەخێر هۆکاری سەرەکی دروست بوونی تـــا بریتییە لە چەند ماددەیەك کە خرۆکە سپییەکانی خوێن و شانە بریندارەکان دەریدەدەن، لە ئەنجامی کارلێکی نێوان میکرۆب و ماددە بێگانەکان لەگەڵ خرۆکە سپییەکانی خوێن کەئەو ماددانە پایرۆجینەکانن (Pyrogens)، بەتایبەتی ماددەی (Interleukin1)، کە کاتێك دەچنە سووڕی خوێنەوە و پاشان دەگەنە مێشك، سەرەنجام کاریگەرییەکی وا لە سەنتەری راگرتنی پلەی گەرمی لەش لە مێشکدا دروست دەکەن کە دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی پلەی گەرمی لەش لەرادەی ئاسایی خۆی (کە لەنێوان ٣٦,٦-٣٧,٤ پلەی سەدیدایە)، هەروەها هۆکارێکی تری دروست بوونی تـــا بریتییە لە هۆرمۆنی ثایرۆکسین کە لەلایەن رژێنی دەرەقییەوە بە رێژەیەکی زیاتر دەرپێژرێت، لە کاتی هەر زەرەرێك کە تووشی لەش دەبێت، کە دەبێتە هۆی دروست بوونی زیاتری ووزە و گەرمی لەلەشدا و پاشان بەرز بوونەوەی پلەی گەرمی لەش، کەواتە وەك لە فەرموودەکەدا هاتووە زانستی نوێی ئەمڕۆ زۆر تازە گەیشتووەتە ئەم راستییە و بۆی سەلماندووین کە: ماددەکانی لەش خۆی دەبێتە هۆی دروست بوونی تـــا لە نەخۆش و برینداردا (وەك فەرموودە پیرۆزەکە ئاماژەی پێداوە).

با بزانین سوودی بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی و دروست بوونی تـــا بۆ لەش چییە:

یەکەم: زانایـان سـەلماندوویانە لەگەڵ بەرزبوونـەوەی پلـەی گـەرمی لـەش بـەراددەی ١پلـەی سـەدی ئەمـە دەبێتـە هـۆی زیـادبوونی زیندەچـالاکی‌یەکانی لـەش بەرێـژەی ١٠٪، دیارە چالاك بـوونی لەش لە کاتی نارەحـەتی‌دا زۆر پێویستە بـۆ دروست کردنـی ووزەی زۆرتر بۆ زاڵ بوون بەسەر ئەو ناڕەحەتی‌یەدا بەزووترین کات.

دووەم: لەش لە کاتی برینـداری‌دا تووشـی هێرشـی میکرۆبە زیانبەخشـەکان دەبێـت و بینراوە کە پلەی گـەرمی گونجاو بۆ زیـاد بـوون و گەشـە کردنـی ئـەم میکرۆبانـە لـە پلـەی گەرمی لـەش کەمترە (٢٥-٣٧پلەی سەدی)، کەواتە ئەگەر پلەی گەرمی لەش بەرز ببێتەوە بۆ نزیکەی ٣٨ یان ٣٩پلەی سەدی، بینراوە کە ئەم گەرمی‌یە زیادەیە دەبێتە لەناوبەر بـۆ زۆرێك لە جۆرەکانی بەکتریا، یان زیادبوون وگەشەیان دەوەستێنێت یان کەمی دەکاتەوە.

سـێیەم: شـانەکانی لـەش لـەکاتی برینـداری‌دا پێویسـتی‌یان بە رێژەیـەکی زیـاتر لـە ئۆکسجین دەبێت، کە لە خوێنەوە و بەهۆی ماددەی هیمۆگلۆبینی ناو خڕۆکە سوورەکانی خەڕێن بۆیان دەچێت، بینراوە کە ئۆکسجین لە هیمۆگلۆبین دەبێتەوە لە پەسـتانێکی گـازی دیاری کراو و هۆکاری تردا، لە کاتی بەرز بوونـەوەی پلـەی گـەرمی لـەش و دروستبوونی تـــادا ئۆکسـجین لـە پەسـتانێکی کـەمتردا لـەو هیمۆگلۆبینـە دەبێتـەوە و بـە شـێوەیەکی ئاسانتر دەگاتە شانەکان.

چوارەم: زانسـتی ئـەمڕۆ بـۆی ڕوون کردووینـەتـەوە کـە لـە کـاتی بەرزبوونـەوەی پلـەی گـەرمی لەشـدا خڕۆکـە سـپی‌یەکانی خـوێن رێژەیـەکی زیـاتر لـە مـاددەی ئینتـەرفیرۆن (Interferon) دەرێـژن، کـە ماددەیـەکی دژە ڤـایرۆس و میکرۆبـە و خڕۆکـە سـپی‌یەکان خۆیان توانای باشتریان دەبێت بۆ دروست کردنی دژەتەنەکان، بـەم شـێوەیە هـیچ بوارێـك بۆ زیندەوەرە مشەخۆرەکان ناهێڵنەوە کە هەڵی تووش بـوونی لـەش بـەو زەرەرە بقۆزنـەوە، هـەروەها بێجگـە لـەم کـارەی، دۆزراوەتـەوە کاتێـك مـاددەی ئینتـەرفیرۆن لـە کـاتی تـــادا بەخەستی دەڕێژرێت بەرگری لەش لە بەرامبەر بە تووشبوون بە نەخۆشی زیاد دەکات، و توانای لەناو بردنی خانە شێرپەنجەیی‌یەکانیشی هەیە لە سەرەتای دروست بوونیاندا.

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە تـــا چەندێك سـوودی هەیـە، بۆیـە پزیشـکان لـە کـاتی پەیدابوونی تـــادا دڵخۆش دەبن چونکە سوودی زۆر دروست دەکات، تەنانەت لە هەندێك نەخۆشـــی‌دا پێویســـت دەکـــات پلـــەی گـــەرمی لـــەش بـــەرز بکرێتـــەوە، بەتایبـــەتی نەخۆشی‌یەکانی جومگە و ڕۆماتیزم (ئەمـە لـە کـاتی کردنـی (عـلاج طبیعي) بـۆ نەخۆشـدا دەبینرێـت، کـە هەنـدێك ئـامێر شـوێنی نەخۆشـی‌یەکە گـەرم دەکـات)، لێـرەدا سـەرنجتان ڕادەکێشم بۆ فەرموودەیەکی پیرۆزی تـری پێغەمبـەر (ﷺ) کە موعجیزەیـەکی گەورەیـە و

باسی سوودی تـــا دەكات كە ئیمامی موسلیم بۆمان دەگێڕێتەوە كە: ﴿ ذكرت الحمى عند رسول الله (ﷺ) فَسَبَّها رجل، فقال: لا تسبها فإنها تنقي الذنوب كما تنقي النار خبث الحديد﴾ رواه مسلم، واتە: جارێك لەلای پێغەمبەر (ﷺ) باسی تـــا كرا و پیاوێك جنێوی پێدا، ئەویش فەرمووی: جنێوی پێمەدە، چونكە تـــا مرۆڤ لە تاوان پاك دەكاتەوە هەروەك چۆن ئاگر پیسی ئاسن پاك دەكاتەوە، بەڕاستی موعجیزەیەكی گەورەیە چونكە مرۆڤ لە لایەنی مەعنەوی هەروەها ماددیش لە میكرۆب و خانەی زیانبەخش پاك دەكاتەوە.

بەڵام بابزانین كە هەموو تـایەك سوود بەخش نییە چونكە تـای زۆر بەرز (بە تایبەتی لە پلەكانی ٤١-٤٢پلەی سەدی‌دا) دەبێتە هۆی وەستاندنی ئەندامەكانی لەش لە كاركردن و دروست كردنی لەهۆش خۆچوونی قووڵ (Deep Coma) و پاشان مردن، هەر بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) لە فەرموودەیەكی تردا ئەم جۆرە تـایە زۆرەی بە پریشكێكی ئاگری دۆزەخ داناوە وەك دەفەرموێت: ﴿إن الحُمَّى من فَيح جهنم فأَبردوها بالماء﴾ رواه البخاري، واتە: تـــای زۆر پریشكێكی دۆزەخە، هەر بۆیە بەئاو ساردی بكەنەوە، باشترین هۆكاری دابەزاندنی ئەو تـــایە زۆرە لە رووی زانستی‌یەوە هەر ئەوەیە كە لە فەرموودەكەدا هاتووە كە ئەویش ئاوی ساردە، تەنانەت دەتوانرێت نەخۆشەكە لەئاو هەڵبكێشرێت یان ئاو بكرێت بەسەری‌دا، هەر بۆیە لە سوونەتیشدا و لە كارەكانی پێغەمبەر (ﷺ) خۆی‌دا هاتووە: كە هەر كاتێك تـــای گرتبێت داوای كردووە كە كونەیەك ئاوی بۆ بهێنن بۆ ئەوەی بیكات بەسەر خۆی‌دا.

كورتەی باس:

ئەم فەرموودە پیرۆزانە باسی زانستێكیان نەكردووە كە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) زانرا بێت، تەنانەت نەك لەدوای سەدەیەك یان ١٠سەدە، بەڵكو لەدوای زیاتر لە ١٣سەدە ئینجا زانایان گەیشتنە ئەو راستی‌یانە، فەرموودەكە باسی سكاڵای ئەندامی زیان لێكەوتوو دەكات، كە سكاڵایەكی راستەقینەیە بە هەموو مانایەك، باشە چۆن دەتوانێت بەبێ زمان سكاڵا بكات؟! ئایا خەڵكانی سەردەمانی پێشتر دەیانزانی كە ئەم سكاڵایە راستەقینەیە و مەجازی نی‌یە؟!

زانستی فیسیۆلۆژی ئەمڕۆ زۆر بەروونی بۆی ئاشكرا كردووین كە سكاڵای راستەقینە روودەدات كاتێك ئەندامێك یان بەشێكی لەش تووشی نەخۆشی یان برینداری یان هەر زەرەرێكی تر دەبێت، و ١٠٠٪ لەگەڵ فەرموودەكەی پێغەمبەردا (ﷺ) یەكدەگرێتەوە،

پاشان فەرموودەکە باسی ئەوە دەکات کاتێك کە سکاڵای ئەم ئەندامە زیان لێکەوتووە دەگاتە شوێنی مەبەست (کە بەرزترین دەسەڵاتە لە لەشدا کە ئەویش مێشکە)، لێرەوە وەڵام دەردەچێت بۆ هەموو ئەندامانی لەش کە بە هەموویان و بە کارێکی گەلەکۆمەکیی هەستن بە بەهانا چوونی ئەندامی زیان لێکەوتوو، بۆ ئەوەی گرفتەکەی چارەسەر بێت و بگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی جارانی.

یەکێك لەو شتە سەرسوڕهێنەرانەی لە فەرموودەکەدا هاتووە ئەوەیە کە ووشەکانی (توادهم، تعاطفهم، تراحمهم)ی بەکار هێناوە بۆ وەسفی شێوازی ئەو گەلەکۆمەکی و بە هانا چوونەی لەش بۆ ئەندامی بریندار، کەواتە بە شێوازێکی زۆر بەسۆز و پڕ لە بەزەیی و خۆشەویستی‌یەوە ئەندامەکانی لەش بە هانای ئەو ئەندامە زەرەر لێکەوتووەوە دەچن، (کە پێویستە موسوڵمانانیش ئاوا بن لە بەرامبەر یەکتری‌دا و ئاوا بە هانای زیان لێکەوتووەکانیانەوە بچن)، سەرسوڕهێنەرەکە لەوەدایە کە زانایانی رۆژئاوا؛ ووشەی (Sympathetic) یان بەکار هێناوە بۆ ناوی ئەو کۆئەندامە دەماری‌یەی کە لە کاتی نەخۆشی و برینداری‌دا کۆنترۆڵی هەوڵەکان دەکات بۆ بەهاناوە چوونی ئەندامی زیان لێکەوتوو و رێکیان دەخات، کە ئەم ووشەیە ئەگەر وەریگێڕین بە مانای (المتواد، المتعاطف، المتراحم) دێت، واتە: بە مانای بەسۆز، بەهەست، بە بەزەیی و پڕ لە خۆشەویستیی دێت، بەڕاستی فەرموودەکە موعجیزەیەکی گەورەیە لە هەڵبژاردنی ووشە و زاراوەکانیشی‌دا.

هەروەها لە فەرموودەکەدا هاتووە کە سەرەنجامی گەلەکۆمەکی لەش بریتی‌یە لە خەوزڕان(السهر)، و دروست بوونی تـــا (الحمی)، هەر لە زانستی فیسیۆلۆجی‌یەوە بۆمان دەرکەوت کە لە کاتی تووش بوونی ئەندامێکی لەش بەزیانێك و گەیشتنی سکاڵاکەی بۆ مێشك (هەروەك پێشتر باسمان کرد) یەکێك لە دەرئەنجامەکانی ئەم کردارە بریتی‌یە لە چالاك بوونی سەنتەری ئاگاداری لە مێشکدا و سست بوونی سەنتەری خەوتن کە لە ناوچەکانـــی (Reticular Formation و Limbic System)دان لە مێشکـدا، لە ئەنجامی ئەمەدا ئەندامەکان ئیسراحەت و خەویان لێدەزڕێت و کەسی تووش بوو زۆر بە زەحمەت خەوی لێدەکەوێت، و ئەگەر خەویشی لێبکەوێت ئەوا خەوی ئاسایی نی‌یە و تەنیا چاوەکانی داخراون، مێشك و هەموو لەش هەر لەباری وورییایی و ئامادەباشی و خەوزڕاندا دەبن، لە هەمان کاتدا ئاگادار بوونەوەی کۆئەندامی دەماریی بەسۆز (Sympathetic Nervous System) بە شێوەیەکی تایبەتی وسەرەکی دەبێتە هۆی

بەرزکردنــەوەی ڕاددەی ئاگـاداری لــەش بەگشــتی و گرژبــوونی زیــاتر و بــەردەوامی ماسولکەکانی لـەش، کـە سـەرەنجامی گشـتی ئـەم پرۆسـانەش بریتی‌یـە لـە ئاگـاداری و خەوزڕانی مێشك و لەش بەگشتی.

هەروەها وەك باسکرا هەر لە شانەکانی لەش خۆیەوە فاکتەرە سەرەکی‌یەکانی دروست بـوونی تــا هەیـە، ئـەم بـەرز بوونەوەیـەی پلـەی گـەرمی لـەش لەگـەڵ شـەونخونی و خەوزڕانـدا ئەوپـەڕی بەسـوودە بـۆ بـەرەنگار بوونـەوەی ئـەو بـارە نـا ئاسـایی‌یەی بەسـەر ئەندامێکی لەشدا هاتووە.

پاك و بێگەردی بۆ پەروەردگار و پێغەمبەرەکەی، لەمانەی سەرەوە بۆمان دەرکەوت کە زانستی ئـەمڕۆ بـە تـەواوەتی پشـتیوانی هـەموو ووردەکاری‌یـەکانی ئـەم فـەرموودە پـیرۆزە دەکات و راستی‌یەکانی بۆ سەلماندووین، هـیچ دۆزینەوەیـەك و زانسـتێکی نـوێی ئـەمڕۆ پێچـەوانەی ئـەم فـەرموودە پـیرۆزە و هـیچ فەرموودەیـەکی تـری خـودا و پێغەمبەرەکـەی نی‌یە، بەڵکو سەلمێنەری راستی‌یەکانیان و روون کەرەوەی موعیزەکەیانە.

ژمارەی جومگەکانی لەشی مرۆڤ :

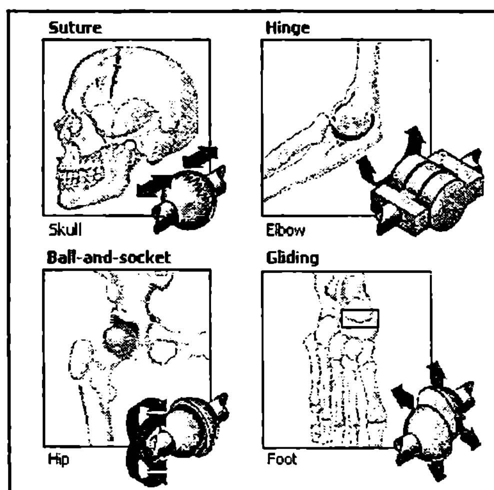
یەکێکی تـر لـەو فـەموودە پیرۆزانـەی کـە ئیعجـازێکی زانسـتی زۆر نـوێی تێدایـە، ئـەم فەرموودەیەی خوارەوەیە:

–عن عائشة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله (ﷺ): ﴿أنّه خُلِقَ كُلُّ إنسانٍ من بني آدم على ستين و ثلاثمائة مفْصَل، فمن كَبّرَ الله و حمدَ الله و هلّلَ الله و سبّح الله و استغفرالله و عَزَلَ حَجَراً عن طريق الناس أو شوكةً أو عظماً عدد الستين و الثلاثمائة فإنّه يُمسي يومئذ و قد زَحزَح نفسه عن النار﴾ رواه مسلم، واتـە: لـە عائشـەی خێزانـی پێغەمبـەرەوە دەگێڕنـەوە: کـە پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویەتی: خوای پەروەردگار هەموو مرۆڤێکی لە سێ‌سـەد و شەسـت جومگـە دروسـت کردووە، هەر کەسێك رۆژانە (الله أكبر، الحمد لله، لا الـه الا الله، سبحان الله، أسـتغفر الله) بڵێت، یان بەردێك لەرێی خەڵك لاببات، یان درکێك یان ئێسقانێك لاببات، بەقـەد ژمـارەی ئەو سێ‌سـەد و شەسـتە، ئەوا ئەو کەسە کە ئێوارەی بەسەردا هات خـۆی لـە ئـاگری دۆزەخ پاراستووە و دوورخستووەتەوە.

سەرەتا با بزانین ئەم فەرموودە پیرۆزە باسی ڕەووشتی بەرز دەکات، کە چۆن پێویستە هەموو موسوڵمانێك بەردەوام خەریکی کاری چاکە بێت و ڕەووشت بەرزی خۆی بنوێنێت لەیارمەتی دانی خەڵکی‌دا و بزانیت کە هۆکاری رزگاربوونی لـە سـزای دۆزەخ و بەدەسـت

هێنانی بەهەشت و ڕەزامەندی خودا بریتی‌یە لەم کردەوە چاکانە، لەهەمان کاتدا دەبینین ئەم فەرموودەیە ئاماژەیەکی زانستی زۆر سەرسوڕهێنەری تێدایە، کە زۆر مەحاڵە لەو ڕۆژگارەدا ئەو ڕاستی‌یە لەڕووی زانستی‌یەوە بزانرایە، کە ئەویش ئەوەیە کە دەفەرموێت: مرۆڤ کە دروست دەبێت لەشی لە (٣٦٠)جومگە پێك دێت.

زانستی توێکاری لەشی مرۆڤ (علم التشريح-Anatomy) لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا وردەکاری‌یەکانی پێك هاتنی لەشی مرۆڤی بۆ ڕوون کردووینەتەوە، دکتۆرێکی موسوڵمان لەسەر بناغەی ڕاستی‌یەکانی زانستی توێکاری لەساڵی ١٩٨٥دا هەستا بە ژماردنی جومگەکانی لەشی مرۆڤ و گەیشتە ئەو ڕاستی‌یەی کە لە لەشی مرۆڤدا ٣٦٠جومگە هەیە، ئەو کەسەش (دکتۆر السباعي حماد) بوو کە ئێستا مامۆستا و سەرۆکی بەشی توێکاری و شانەزانی و کۆرپەلەزانی‌یە لە کۆلیجی پزیشکی (زانکۆی ئنبار) لە عێراق، کە بە هاوکاری خێزانەکەی (د.شاديه أحمد) هەستان بەم توێژینەوەیە و کاتێك کە بڵاویان کردەوە بووە مایەی خۆشحاڵی موسوڵمانان و ڕێزلێنانیان لە وڵاتە ئیسلامی‌یەکاندا بە گشتی.

Types of Joints in the Human Body
The point where two or more bones meet is called a joint. Joints are classified by their structure or the way they move. The joints of the skull are known as sutures (*top, left*). Sutures do not have a wide range of movement. Instead, they allow for growth and very limited flexibility. Hinge joints (*top, right*) allow for movement in one plane. The hinge joints of the elbow and knee, for example, bend up and down. Two flat-surfaced bones that slide over one another make up a gliding joint (*bottom, right*). Gliding joints, such as those in the wrist and the foot, provide for limited movement. Ball-and-socket joints (*bottom, left*) allow for the greatest range of motion. The ball-and-socket joints of the shoulder and hip, for example, can rotate in a complete circle.

گەیشتن بەم حەقیقەتە بەڵگەیەکی ترە لەسەر موعجیزەی قورئان و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)، کە چۆن و بە چ شێوازێك پێغەمبەر توانی لەشی مرۆڤ توێکاری بکات و بۆی دەرکەوت کە لەناو لەشدا ٣٦٠جومگە هەیە؟! لە ڕۆژگارێکدا کە زانستی پزیشکی ئەوەندە دواکەوتوو بوو کە خەڵکی و پزیشکانیش لەو سەردەمەدا وایان دەزانی تەنیا هۆکاری تووش بوون بە نەخۆشی بریتی‌یە لە چوونە ژوورەوەی جنۆکە و شەیتانەکان بۆ ناو لەشی مرۆڤ، دیارە پێغەمبەریش (ﷺ) خۆی

ئەمەی نەدەزانی ئەگەر بە نیگا و وەحی لەلایەن دروست کەری مرۆڤەوە لەم بابەتە ئاگادار نەکرایەتەوە، بەڕاستی ئەم بەڵگانە بەسن بۆ کەسێك کە تێبگات، بۆ ئەوەی کە بۆی دەرکەوێت کە قورئان و سوننەتی پێغەمبەریش (ﷺ) هەر وەحییە و لەلایەن خوای بەدەسەڵاتەوە بۆ مرۆڤەکان نێردراوە.

ئێستاش فەرموو ئێوە و ووردەکارییەکانی ژمارەی جومگەکانی لەشی مرۆڤ کە لەم خشتەیەی لای خوارەوەدا روون کراوەتەوە

شوێن	هەردوو پەلی سەرەوە	هەردوو پەلی خوارەوە	بڕبڕەی پشت	پەراسووەکان	کەللەی سەر	قوڕگ	لووت
ژمارەی جومگەکان	٥٢	٥٥	٧٦	٩٠	٧٠	٦	١١

کــــۆی گشتـــــی = ٣٦٠ جومگە

لە کتێبی: قبسات من إعجاز القرآن في خلق الإنسان (د.السباعي حماد)

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين

سەرچاوەکان:

١-صحيح البخاري-الإمام البخاري.

٢-صحيح مسلم-الإمام مسلم.

٣-معجم لسان العرب-أبوالفضل جمال الدين محمد بن منظور.

٤-گۆڤاری (الإعجاز العلمي)-ژمارەکانی ٢/٣-دەرکراوی: هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة.

٥- پێگەی (www.tasabeeh.com) لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت.

6- A textbook of Medical Physiology \ Guyton-USA.

7-Ganong Review of Medical Physiology \ Apelton&Lange - USA.

8-Textbook of Pain \ Wall.P.D. & Mwlzook-UK.

9-Stress Hormones, their Interaction & Regulation \ Axelrod J. & Reisine T.D.

10-Essentials of Surgery - (NeuroEndocrinal Response, Haemostasis and Shock Chapters) \ D.C.Sabiston-USA.

هەستکردن بە ئازار
لەنێوان
قورئان و
زانستی پزیشکیدا

بەرگوڵ:

لە چەندین سەدە لەمەو پێشەوە و تا ماوەیەکی نزیك لە ئێستا بیروباوەڕی خەڵکی وەهابوو کە هەموو ئەندامەکان و پارچەکانی لەشی مرۆڤ هەستیارە بۆ ئازار، وایان دەزانی کە لە سەری دەدەیت هەموو سەری دێشێت، ئەگەر لە چاوی بدەیت هەموو بەشەکانی چاوی ئازاریان دەبێت!! لای هیچ کەسێك ئەو ڕاستی‌یە نەزانرابوو کە لە لەشدا چەند دەمارێکی تایبەت هەیە بۆ گواستنەوەی جۆرە جیاوازەکانی ئازار، تاوەکو زانستی توێکاری (علم التشريح Anatomy) پەردەی لەسەر ڕۆڵی کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان و دەمارەکان خۆیان لادا لە هەست پێ‌کردن و گواستنەوەی جۆرە جیاوازەکانی ئازاردا.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا چەندین ڕاستی زانستی ڕوون دەکەینەوە کە ئەو بیروباوەڕە کۆنە هەڵدەوەشێنێتەوە و بە بەراورد کردنی ئەم ڕاستی‌یە زانستی‌یانە لەگەڵ ئەوەی کە لە قورئاندا هاتووە دەربارەی پێست، و پسپۆڕیی پێست لە گواستنەوەی هەستە جیاوازەکاندا دەگەینە ئەو ڕاستی‌یەی کە ئەم قورئانە ووتەی خوای دروستکەری بوونەوەرە و هەر ئەویشە ئەم ڕاستی‌یانەی لە نیگاکەی‌دا بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ناردووە.

با سەرەتا ئەو ئایەتانە بهێنین کە باس لەم بابەتە دەکەن:

-خوای گەورە لەبارەی سزای بێ‌باوەڕان لە ڕۆژی دوایی‌دا دەفەرموێت:﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُواْ الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ النساء٥٦.

-لەسەر هەمان بابەت لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت:﴿وَسُقُوا مَاء حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءهُمْ﴾ محمد١٥.

ڕاڤە (تەفسیری) ئایەتەکان:

-سەبارەت بە ئایەتی یەکەم (الطبري) لە تەفسیرەکەی‌دا دەڵێت: فەرموودەی (سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا) مانای ئەوەیە کە ئێمە بێ‌باوەڕان دەکولێنین لە ئاگری دۆزەخدا و دەیان برژێنین، (كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ) واتە هەر کاتێك پێستی لەشیان ببرژێت تا بە تەواوەتی دەسووتێت، (بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا) ئێمە پێستەکانیان بۆ دەگۆڕین بە پێستی تر غەیری ئەو پێستەیان کە سووتاوە، (لِيَذُوقُواْ الْعَذَابَ) واتە ئێمە وایان لێ‌دەکەین بۆ ئەوەی ئازاری سزادان و پیسترین شێوەی ببینن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە ئەوان لە دونیادا باوەڕیان بە ئایەتەکانی خودا نەهێناوە و پشت گوێ‌یان خستووە و بە درۆیان دەخستەوە[•]

[•] بڕوانە: تفسير الطبري ٥/١٤٢-١٤٣.

-(الزمخشري)یش له تەفسیرەکەیدا (الکشاف) دەڵێت: بۆ ئەوەیە کە ئەو سزایە بۆیان بەردەوام بێت و لێیان نەبڕێت.

-دەربارەی ئایەتی دووەم (القرطبي) له تەفسیری (الجامع لأحکام القرآن)دا دەڵێت: ﴿وَسُقُوا مَاء حَمِيمًا﴾ واتە ئاوێکی لەکوڵ و زۆر زۆر کوڵاویان بۆ دەهێنرێت، کە نزیك دەکرێتەوە لێیان دەم وچاویان دەبرژێنێت و دەبێتە وەرینی تووك و پێستی سەریان، کاتێك دەرخواردیان دەدرێت ناوسك و ریخۆڵەکانیان پارچە پارچە دەکات و لە کۆمیانەوە دێتە دەرەوە.

-(الطبري) دەڵێت: ئەو کەسانەی کە لە دۆزەخدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە ئاوێکیان دەرخوارد دەدرێت کە گەیشتووەتە ئەوپەڕی گەرمیی و دەبێتە هۆی پارچە پارچە کردنی ریخۆڵەکانیان و ناوسکیان، هەردوو زانا (الشوکاني لە تەفسیری (فتح القدیر)دا و إبن کثیر لە تەفسیرە بەناوبانگەکەیدا) هەمان تەفسیری ئەم ئایەتەیان کردووە.

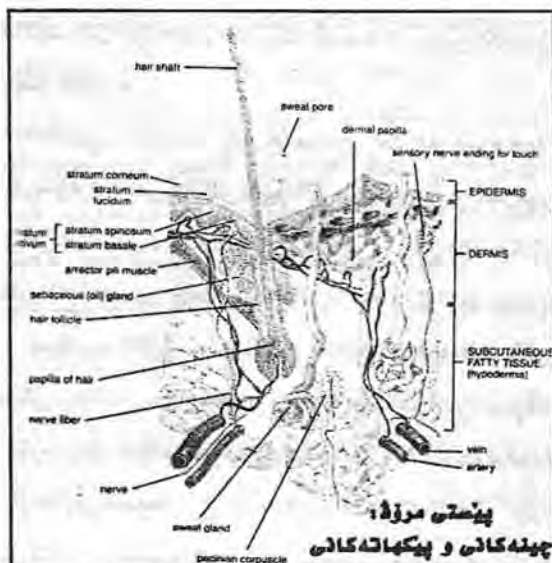
موفەسیرەکان لە هۆکاری هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە پیرۆزەی یەکەمدا دەڵێن: لە پێش هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانەدا بێباوەڕەکان دەیانووت: ئێوە ئێمە بە ئاگر دەترسێنن، بەڵام کە پێست و لەشمان ئاگر خواردی و هەمووی وەك خەڵووزی لێهات ئەوا ئیتر ئازار نامێنێت و ئێمە ئیسراحەت دەکەین، چونکە ئاگر هیچ شتێکی بۆ نامێنێتەوە کە ئازاری بدات، هەر بۆیە خوای گەورە ئەم ئایەتانەی نارد بۆ ئەوەی بۆیانی روون بکاتەوە کە دوای تیاچوون و نەمانی هەموو لەشیان بە گشتی و پێستیان بە تایبەتی، دووبارە پێستیان نوێ دەبێتەوە بۆ ئەوەی سزایان هەمیشە بەردەوام بێت بەبێ کۆتایی.

پێست و ئازاردانی بە ئاگر

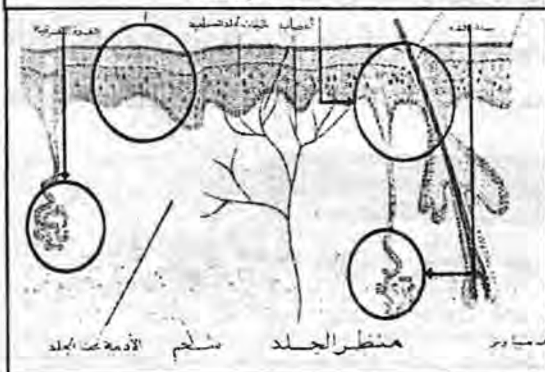
باشە دەبێت نهێنی هەست کردن لە پێستدا چی بێت؟ چۆن ئێمە هەست بە ئازار و ساردیی و گەرمیی دەکەین؟ چۆن دەتوانین ئەو شتەی پەنجەی لێدەدەین یەکسەر بیناسینەوە؟ چۆن ئێمە هەست بە ئازارەکانی ناو لەشمان دەکەین؟

راستیی‌یە زانستیی‌یەکان لەم بارەوە چەند ساڵێکی کەم دەبێت دۆزراونەتەوە، ئەویش لە رێی هەردوو زانستی توێکاری و زانستێکی نوێتر کە پێی دەووترێت شانەزانی (علم الأنسجة Histology)، کە پاش دۆزینەوەی ووردبینە زۆر بەهێزەکان نهێنیی‌یەکانی پێست و ژێر پێستی مرۆڤی بۆ ئاشکرا کردووین، و میکانیزمی هەست کردنی لە پێستدا

بۆ روون کردووینەتەوە، زانستی توێکاری ئەو زانستەیە کە پێکهاتە گەورە بەچاو بینراوەکانی لەشمان بۆ روون دەکاتەوە، بەڵام شانەزانی ئەو زانستەیە کە گرنگی دەدات بە دۆزینەوەی نهێنی‌یەکانی شانە و خانەکانی لەش کە بەچاو نابینرێن، (واتە لەژێر ووردبیندا و بە بەکارهێنانی ئەم ئامێرانە نهێنی و شاراوەکانی شانەکان وخانەکانی ئەندامەکان و بەشەکانی لەش دۆزراونەتەوە).

پێستی مرۆڤ: چینەکانی و پێکهاتەکانی

راستی‌یە زانستی‌یەکان دەربارەی پێست:

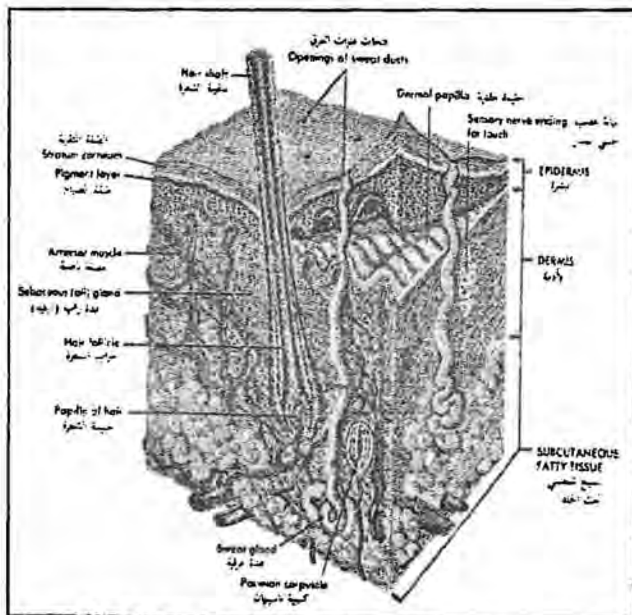
پێستی مرۆڤ لە دوو چینی سەرەکی شانە (چینی سەرەوە یان چینی روویی **Epidermis**، و چینی خوارەوە **Dermis**) و چینێکی هاوپێچ لە ژێریانەوە (**Subcutaneous Layer**) یان چینی (**Hypodermis**) پێک هاتووە، پێست شانەکانی ناوەوەی مرۆڤ دەپارێزێت لە ووشك بوونەوە یان فەوتانی شلەمەنی، لە ماددە زیان بەخشەکان و لە گۆڕانکاری -یەکانی پلەی گەرمی.

بەشی خوارەوەی پێست ئەم پێکهاتووانەی تێدایە: ئەو رژێنانەی ئارەق دەردەدەن یان ئارەقە رژێنەکان (**sweat glands**)، لوولەکانی خوێن، کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان یان هەست وەرگرەکان (**sensory receptors**) و بنی مووەکان و نینۆکەکان، بەشی سەرەوە ٨٠٪ی پێکهاتووە لە خانە مردووەکان وخانە هەڵوەریوەکان کە لە لەش دەبنەوە، هەریەکێك لە پێکهاتووەکانی پێست بە کارێکی گرنگ هەڵدەستێت بۆ پاراستنی لەش و

باره ئاسایی‌یەکەی، ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە لە پێك هاتووەکانی پێست بریتین لە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان، و خانە و تەنۆلکەکانی هەستە کردن لە پێستدا، کە وەك زەنگی ئاگادار کەرەوەن بۆ لەش لەهەر بارێکی نائاسایی.

هەروەك ئامارژەمان پێدا زانایان بۆیان دەرکەوتووە کە هەست کردن لە پێستدا بەهۆی تۆڕێکی ناکۆتا لە کۆتایی‌یە دەماریی‌یەکانەوە دەبێت، کە لە کۆتایی‌یەکانیاندا چەندین جۆر خانە و تەنۆلکە هەیە، کە هەر یەکێکیان تایبەتن بە جۆرێکی دیاری کراو لە هەست کردن، کە پێیان دەووترێت سەنتەرەکانی هەست کردن لەپێستدا.

ئەگەر بڕوانینە نەخشەی پێکهاتنی پێست دەسەلاتی گەورەی پەروەردگارمان بۆ دەردەکەوێت، سەرەتا لە رەنگینی شێوەکەی (بڕوانە وێنەی خوارەوە)، کە بۆمان روون دەکاتەوە چۆن هەستە دەمارەکان دابەشبوون لە پێستی مرۆڤدا، دەبینین کە نزیکەی ١٥جۆر سەنتەری جیاواز بۆ هەموو جۆرەکانی هەستی دەماریی دۆزراونەتەوە لەلایەن پزیشکان و زانایانی توێکاری‌یەوە، کە هەندێکیان بەناوی ئەو زانایەوە ناونراوە کە یەکەمجار دۆزیویەتەوە، شێوەی ئەم تەنۆلکانە زۆر جیاواز و تایبەتین: هەندێکیان لە شێوەی سەبەتەدان، و هی تریان لە شێوەی کۆمەڵێك هێڵی یەك سەنتەردان وەك شێوەی پیاز، یان لەگەڵ کۆتایی‌یە دەماری‌یەکاندا درێژ بوونەتەوە.

زانایان هەست کردنیان لەلایەن مرۆڤەوە بەهۆی ئەم تەنۆلکانەوە دابەش کردووە بۆ ٣ ئاست:
أ-هەستی سەر رووی (سطحي). ب-هەستی قووڵ.
ج-هەستی تێکەڵاو (مركب).

هەستی سەر رووی پێست (سطحي) چوار جۆرە:
١-بەرکەوتن و پەستان، ٢-ئازار، ٣-هەستکردن بە گەرمیی، ٤-هەست کردن بە ساردیی.

هەستی قووڵیش تایبەتە بە جومگە و ماسولکەکان و بریتی‌یە لە هەستەکانی: هەستکردن بە باری لەش و قبووڵ کردنی (Proprioception)، هەروەها ئازاری قووڵی ماسولکەکان و هەستکردن بە لەرینەوە (Pallesthenia)، میکانیزمی هەست کردن و بەیەکەوە کارکردن لە هەردوو هەستەکەدا (ڕوویی و قووڵی) بریتی‌یە لە ناسینەوە و ناونانی شتە ناسراوەکان و ئەوانەی دەخرێنە ناو دەستەوە، واتە هەستی ناسینەوەی شتەکان بەدەست لێدانیان (Stereognosis)، هەروەها توانای دیاری کردنی شوێنی بەرکەوتن لەسەر پێست یان ئاگاداربوونی پێستیی، هەستی بەرکەوتنیش واتە ناسینەوەی تەنەکان بە دەست لێدانیان، ئەم هەستەیان دەبێت توێکڵی مێشك سەلامەت بێت بۆ ئەوەی هەبێت.

دابەشکردنێکی تایبەت هەیە بۆ جۆرەکانی هەست، ناسراوە بە دابەشکردنی دکتۆر هێد (**Dr. Head's Classification**) کە هەستاوە بە دابەشکردنی هەستی پێستیی بۆ دوو کۆمەڵەی سەرەکی کە ئەمانەن:

هەستێکی وورد (إحساس دقيق Epicritic) کە تایبەتە بە ناسینەوەی بەرکەوتنی سووك، و جیاوازی کەم لە پلەکانی گەرمی‌دا، هەروەها هەستی سەرەتایی (إحساس أولي Protopathic) کە تایبەتە بە ئازار و پلەی گەرمی بەرز، هەریەکێك لەم دوو هەستە بە شێوازێکی جیاواز لە یەکە دەماری‌یەکاندا کاردەکات، دکتۆر هێد ئەم دابەش کردنەی داناوە لەسەر بناغەی ئەو شارەزایی و تێبینی‌یانەی هەیبوو لەسەر کرداری نوێ بوونەوەی دەمارەکان کە دوای تووشبوون بە برینداری و زەرەر ڕوو دەدات، بینی کە هەستی سەرەتایی(Protopathic) بە خێرایی و پاش ١٠هەفتە دەگەڕێتەوە، بەڵام هەستی وورد لەوانەیە دوای تێپەڕ بوونی زیاتر لە دوو یان سێ ساڵ بگەڕێتەوە، یان لەوانەیە هەرگیزا و هەرگیز نەگەڕێتەوە.

خانەکان و تەنۆلکەکانی هەستکردن بە گۆڕانکارییە ژینگەییەکان لە پێستدا:

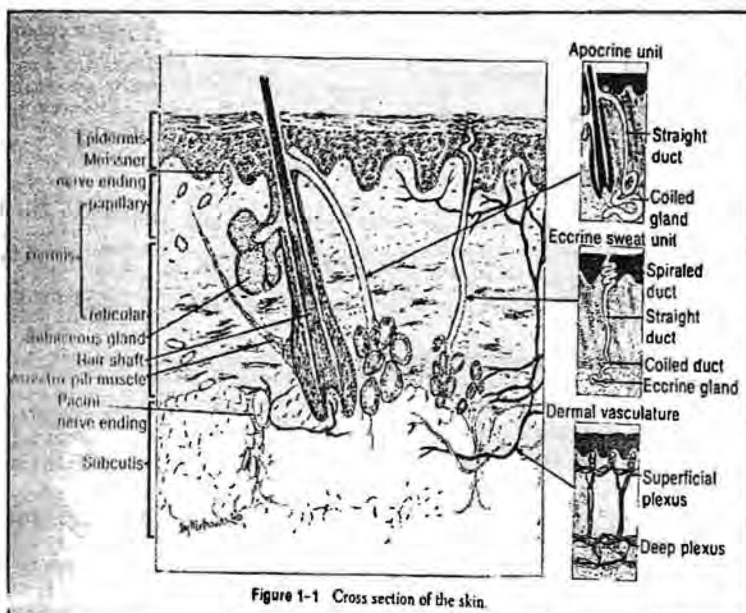
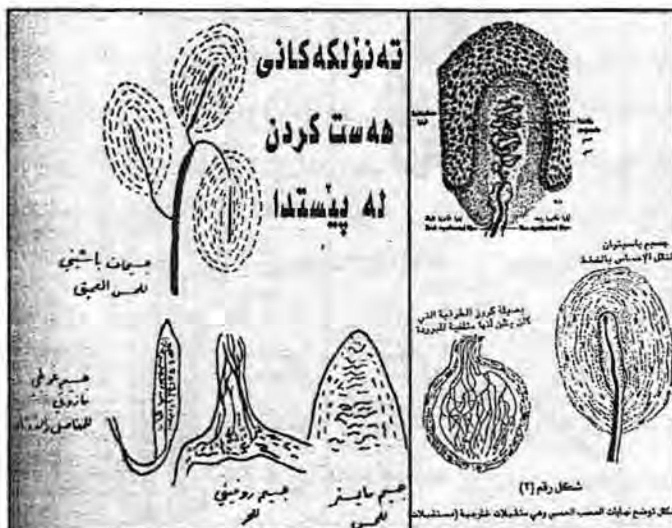

Figure 1-1 Cross section of the skin.

وەك پێشتر باسمان کرد چەند تەنۆلکەیەك و خانەی تایبەت هەیە بۆ دۆزینەوە و هەست کردن بە گۆڕانکارییەکان لە ژینگەی مرۆڤدا کە پێیان دەووترێت (وەرگرەکان) یان هەست پێکەرەکان (Receptors)، کە دابەش دەکرێن بۆ ئەم بەشانە:

-ئەو خانانەی بە دەوروبەر کاریان تێدەکرێت (Extroceptors): ئەمانە تایبەتن بە هەستی بەرکەوتن (واتە هەستکردن بە دەست لێدان)، بریتین لە تەنۆلکەکانی مایسنەر (Meissner's Corpuscles) کە زۆر بڵاون، و خانەکانی میرکل (Merkles Corpuscles) کە ئەمانە زیاتر لە شوێنە بێمووەکاندا هەن، وەك سەرە پەنجەکان و لێوەکان.

-تەنۆلکەکانی پاسینی Pacinian corpuscles هەیە کە زیاتر لەو شوێنانەدان کە قورسییان لەسەرە وەك ناو لەپی دەست و ناوەوەی پێ، شێوەیان وەك پیاز وایە و تایبەتن

به گواستنەوەی هەست بە پەستان و لەرینەوە، ئەم تەنۆلکانە هەموویان بەگشتی ژمارەیان دەگاتە زیاتر لە ٥٠٠,٠٠٠ لەسەر هەموو رووی لەش.

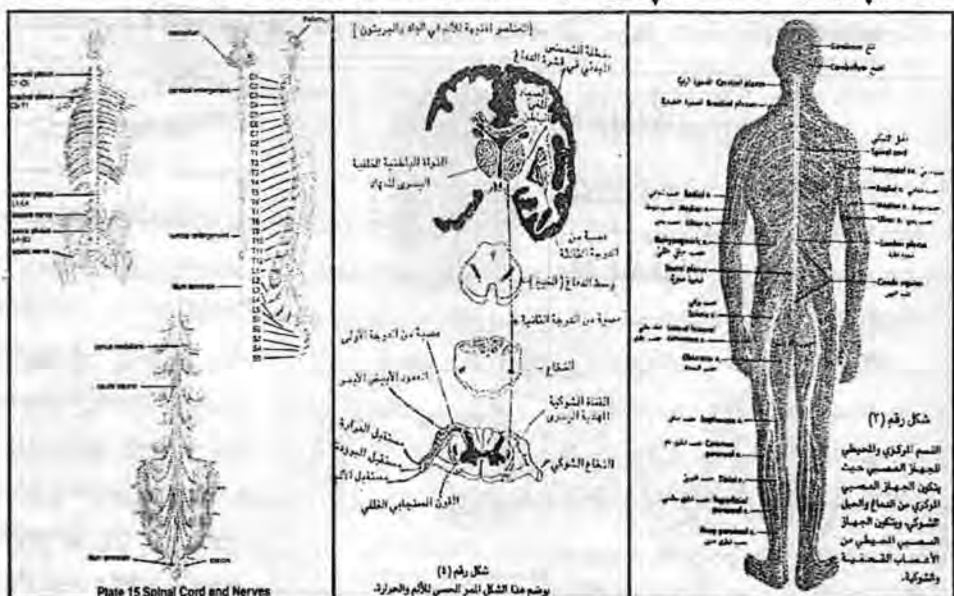
-خانەکانی مووەکان و تەنۆلکە کۆتایی‌یەکانی کرۆز (Crause End Bulbs)، هەروەها تەنۆلکەکانی تومسا: کە تایبەتن بە هەستن کردن بە ساردیی.

-قووچەکەکان یان لوولەکانی روفینی (Ruffini's Cylinders): کە تایبەتن بە هەست کردن بە گەرمیی، ژمارەی ئەم تەنۆلکانەش دەگاتە زیاتر لە ٢٠٠٠٠٠ لە هەموو رووی لەشدا.

-تەنۆلکەکانی گۆڵجی (Golgi Corpuscles): کە لەناو جومگە و ماسولکە و گوررزە بەستەرەکان (الأوتار)دا هەن و هەستە قووڵەکان دەگوێزنەوە.

-کۆتایی‌یە دەماری‌یە هەستی‌یەکان یان کۆتایی‌یە دەماری‌یە بەرەڵاکان (کە تۆڕێکی ئاڵۆز پێك دەهێنن و پێ‌یان دەووترێت تۆڕی لانگەرهانس Langerhans): بۆ هەست کردنە بە ئازار، ئەم کۆتایی‌یە دەماری‌یانە زۆر بەربڵاو وزۆرن لەسەر رووی پێست، کە بینراوە ژمارەیان دەگاتە (٣-٥ملیۆن) لە هەموو رووبەری پێستدا.

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە پێستی مرۆڤ بریتی‌یە لە رووپۆشێك کە تۆڕێکی ناکۆتا لە ریشاڵ و کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان دادەپۆشێت، و پێستی مرۆڤ نەخشە و خەریتەیەکی سەرسوڕهێنەرە لە یەکتر برینی ئەو دەمارانەی کە کۆنترۆڵی دەکەن، ئەوەتا ٦٢دەمار

کۆنترۆڵی هەموو لەش دەکەن (بێجگە لە دەمارە مێشکی‌یەکان)، و هەستەکانیان لێوە کۆدەکەنەوە و بۆ مێشکی دەگوێزنەوە، لە مێشك خۆیەوە راستەوخۆ ١٤دەمار دەردەچن کە دەمارە مێشکی (یان سەری‌یەکانن)، کەواتە کۆی گشتی ٧٦دەمار کۆنترۆڵی رووبەرەکانی هەست دەکەن لە لەشی مرۆڤدا.

لە لایەکی ترەوە زانستی توێکاری سەلماندوویەتی کە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان و ریشاڵە دەماری‌یەکانی تایبەت بە گواستنەوەی ئازار و هەست بە گەرمیی زۆر لەیەکەوە نزیکن، هەروەها بۆشی روون کردووینەتەوە کە ئەو رێگەیەی کە دەیبڕن بۆ سەرەوە هەمان رێگەیە، ئەم دەمارانە لە پێستەوە دەڕۆن تا دەگەنە دڕکە پەتك (النخاع الشوکي Spinal Cord)، و لەوێوە بۆ مێشکۆکە (المخیخ Cerebellum)، و پاشان بۆ ناوەندە مێشك (الدماغ المتوسط Mid Brain)، و لە کۆتایی‌دا بۆ بەرزی‌یەکانی پلی لا ئەنیشت لە توێکڵی مێشکدا (Gyrus of the Parietal Lobe)، لەمانەی سەرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە پێست گرنگترین بەشی لەشە بۆ هەست کردن بە ئازار و گەرمیی، لەبەرئەوەی کە زۆر دەوڵەمەندە بەو کۆتایی‌یە دەماری‌یانەی کە هەستەکانی ئازار و گەرمیی دەگوێزنەوە (وێنەی پێشتر).

هەست کردن بە گەرمیی و ساردیی:

بەهۆی ئەو تەنۆلکانەی کە هەستەکانی ساردیی و گەرمیی دەگوێزنەوە هاوسەنگیی لە پلەی گەرمیی لەشدا روودەدات، کە لە پلەیەکی دیاری کراودا دەمێنێتەوە (کە بریتی‌یە لە ٣٧پلەی سەدی)، ئەگەر بێتو پلەی گەرمی لەش دابەزێت بۆ ٢٥پلەی سەدی ئەوا سەرەتا ئەو تەنۆلکانەی هەستیارن بۆ ساردیی هاوار و ئاماژەی مەترسی دەنێرن، و مێشکی مرۆڤ و لەم بارە ئاگادار دەکەن، ئەگەر ئەم باری ساردبوونەوەیە بەردەوام بێت و هاوارەکان وەڵامی نەبێت، ئەوا وورده وورده لەش دەچێتە حاڵەتێکی سڕبوون و نەمانی هەستەوە، هەر بۆیە جۆرێك لەو رێگایانەی بۆ سڕکردنی نەخۆش لەکاتی نەشتەرگەری‌دا بەکاردێت بریتی‌یە لە سارد کردنەوە، بە تایبەتی لەکاتی نەشتەرگەری‌دا لەسەر دڵ، کە بینراوە بەم رێگەیە دڵەکە لە خوێن ووشك دەبێتەوە و خوێن بەربوون تەواو کەم دەبێتەوە، لەلایەکی ترەوە ئەگەر پلەی گەرمی لەش و پێست بەرزبێتەوە لە ئاستی ئاسایی خۆی بە هۆی دووچار بوونی مرۆڤ بۆ سەرچاوەیەکی گەرمی یان ئاگر، سەرەتا مرۆڤ هەست بە ناڕەحەتی دەکات، پاشان ئازار پەیدا دەبێت کە وورده وورده زیاد دەکات

تا دەگاتە ئەوپەڕی و بەرزترین پلەی ئازار، کە بینراوە ناڕەحەتترین ئازار لەکاتی سووتانە روویی (سەطحی)یەکاندا دەبێت، بە زیاد بوونی پلەی سووتانەکە ئازارەکەی ورردە وورردە دەوەستێت لەو ئاستەدا و زیاتر نابێت، بەڵکو بە هێواشی بەرەو نەمان دەڕوات، تەنانەت ئەگەر هەموو پێستیش بسووتێت و ببێت بە خەڵووز ئیتر ئازار نامێنێت.

پلەکانی سووتانی پێست و جۆرەکانی:

ئەگەر پلەکانی سووتان باس بکەین کە مرۆڤ تووشی دەبێت، زانایان و پزیشکان دابەشی دەکەن بۆ چوار پلەی سەرەکی، ئەم پلانە بەپێی ئەو چینانەی پێست کە دەسووتێت دیاری دەکرێت و تا سووتانەکە قووڵتر بێت پلەی سووتانەکە زیاد دەکات.

چوار پلە بۆ سووتانی پێست دانراوە، ئەگەر سەیری پێستی مرۆڤ بکەین لەکاتی هەر یەکێك لەم سووتانانەدا، دەبینین لە سووتانی پلە یەکدا تەنها چینە ووشکەکەی بەشی سەرەوەی پێست دەگرێتەوە و لەسەر شێوەی هەوکردنێکی پێست دەردەکەوێت، لەم سووتانەدا هەڵئاوسان و ئازارێکی کەم روو دەدات لەبەرئەوەی سووتانەکە پلە یەکە و تەنها خانەکانی رووی دەرەوەی پێست دەگرێتەوە، ئەوەش ئاشکرایە کە ئەم سوور بوونەوە و هەڵئاوسان و ئازارە دوای دوو تا سێ رۆژ نامێنێت.

ئەگەر یەکسەر باسی سووتانی پلە سێ بکەین دەبینین کە هەموو چینەکانی پێست دەگرێتەوە و لەوانەیە شانەکانی ژێرەوەش وەك ماسولکە و ئێسکیش بگرێتەوە، لێرەدا پێست نەرمی و لاستیکیی لە دەست دەدات و ووشك و رەق دەبێت، لەم حاڵەتەدا نەخۆشەکە زۆر هەست بە ئازار ناکات لەبەرئەوەی کۆتاییە دەمارییەکان و تەنۆلکەکانی هەست کردن زوربەیان لەناو چوون بەهۆی سووتانەوە، ئەگەر بچینە سەر پلەی چوارەمی سووتان، ئەم پلەیە پێی دەووترێت بوون بەخەڵوز (التفحم)، کە هەر وەك لە ناوەکەیەوە دیارە پێستی مرۆڤ وەك خەڵوزی لێدێت، لەم حاڵەتەشدا نەخۆش هەست بەهیچ ئازار و هەستێکی تر ناکات لەو بەشەی پێستیدا لەبەر ئەوەی هەموو تەنۆلکەکان و کۆتاییە دەمارەکان بە تەواوەتی لەناوچوون.

ئێستاش با بگەڕێینەوە بۆ سووتان لە جۆری پلەی دووەم، ئەم پلەیە دەکرێت بە دوو بەشەوە: ١-روویی (سطحي). ٢-قووڵ. لە حاڵەتی سووتانی روویی پلە دوودا چینی سەرەوەی پێست (رووی پێست) دەکولێت(تَنْضَج) و هەروەها چینی ژێرەوەش (ناوەوەی

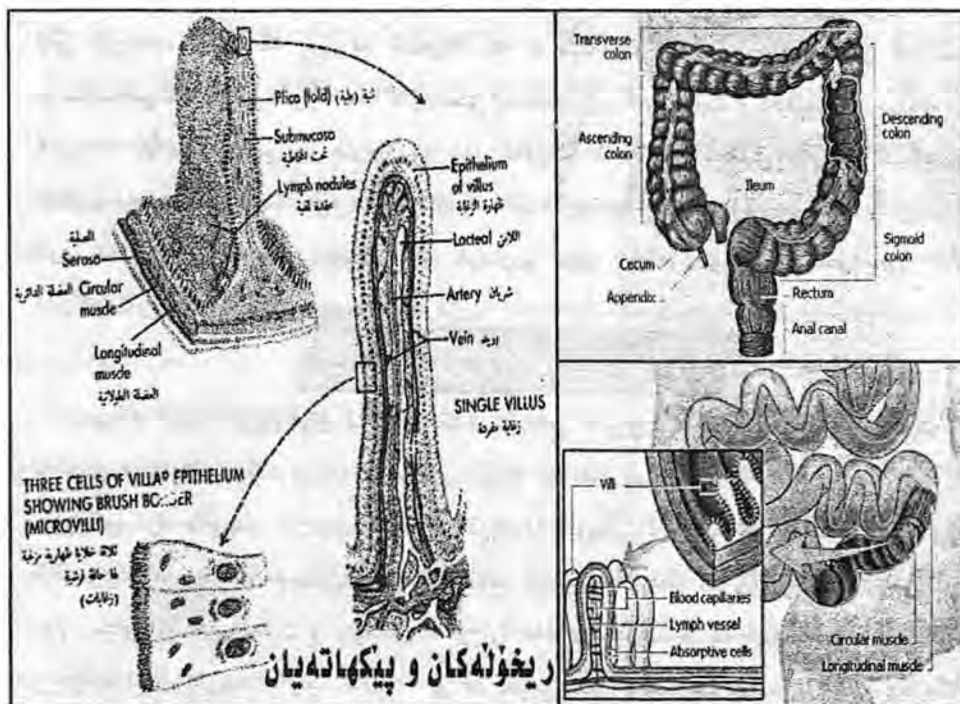
پێست) کە لەژێر چینی سەرەوەدایە، لەم حاڵەتەدا هەردوو چینەکەی پێست لەیەك جیادەبنەوە و چەندین دەردراو و پاڵاوتە لە نێوانیاندا کۆدەبنەوە، لەژێر چینی سەرەوەدا بڵق دروست دەبن، کە پڕن لە شلەیەك کە لە شلەمەنی یان پلازمای خوێن دەچێت، نەخۆشەکە لەم جۆرە سووتانەدا ئازارێکی یەکجار زۆر دەچێژێت و دەتلێتەوە پێیەوە و هەروەها هەستیاریشی بۆ ئازار زۆر زۆر دەبێت، ئەمانەش بەهۆی هەژانی کۆتاییە دەمارییە دەرکەوتووەکانەوە دەبێت، لێرەدا چاکبوونەوە و یەکبوونەوەی پێست زیاتر لە دوو هەفتە دەخایەنێت بەهۆی ئەو کرداری نوێ بوونەوە و جێگرتنەوەیەی شانە فەوتاوەکان کە لە پێستدا روودەدات.

ناوسك و سزای رۆژی دوایی

هەروەك چۆن بێباوەڕان لە دۆزەخدا تووشی سزای ئاگر دەبن لەرووی دەرەوەی لەشیان و لەرێی پێستیان، بە هەمان شێوە تووشی سزایەکی ناوەکیش دەبن کە لە جۆرێکی ترە، ئەویش لەرێی دەرخواردانیان بە ئاوێکی ئەوەندە کوڵاو کە ئەویش وەك ئاگر وایە (ماء حميم: بمعنى ماء حار شديد الغليان)، کاتێك کە لێیان نزیك دەکرێتەوە دەم وچاویان دەبرژێنێت و پێستی سەریان هەڵدەوەرێنێت و کە دەیخۆنەوە ناوسك و ریخۆڵەکانیان پارچە پارچە دەکات و لە کۆمیانەوە دێتە دەرێ، خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَسُقُوا مَاء حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءهُمْ﴾ محمد١٥.

زانستی توێکاری و شانەزانی بۆیان روون کردووینەتەوە کە ریخۆڵە باریکە درێژترین بەشی کۆئەندامی هەرسی مرۆڤە (درێژییەکەی دەگاتە نزیکەی ٦مەتر)، دیوارەکەی لە سێ چین پێکدێت: ١-چینی دەرەوە: یان چینی رژێندار، کە بریتییە لە رووپۆشێکی تەنکی شێدار بەهۆی ئەو دەردراوانەی دەری دەدات. ٢-چینی ناوەڕاست: یان چینی ماسولکەیی، کە ئەمیش لە دوو چینی تر پێك دێت، چینێکی ماسولکەیی درێژ کە لە دەرەوەیە و چینێکی ماسولکەیی تر کە بازنەییە و لە ناوەوەیە. ٣-چینی ناوەوە: یان چینی ناوپۆش، کە لە پەرەیەکی خانە و ماسولکەیی و هەروەها شانەی ژێر ئەم ناوپۆشە پێکدێت، رووی ناوەوەی ئەم ناوپۆشە چرچ و لۆچاوییە و لە خانەی درێژی میمیلەدار (Ciliated Columnar Epithelium) پێك هاتووە (بڕوانە وێنەی داهاتوو)، لە ناو ئەم ناوپۆشەدا رژێنی ریخۆڵەیی و توورەکەی لیمفاوی هەیە، دەبینین لەم پێکهاتە پڕ

ووردەکاریی‌یە خودایی‌یەدا ریخۆڵەکان خۆیان لە ناوەوە پارێزراون لەو کارتێکەرانەی کە بەناوی‌دا دەڕۆن، کە لەوانەیە ئازار دروست بکەن وەك ئازاری گەرمیی.

بۆشایی ناوسکی مرۆڤ بە گشتی ناوپۆش کراوە بە پەردەیەك کە ناسراوە بە پریتۆن (Peritoneum)، کە قەبارەکەی دەگاتە (٢٠٤٠٠سم سێجا) و یەکسانە بە هەمان قەبارەی پێستی دەرەوەی مرۆڤ، ئەم پریتۆنەش لە دوو بەش پێك هاتووە: بەشێکیان ناوپۆشی هەموو دیواری ناوسکی کردووە و ناسراوە بە پریتۆنی دیواری یان دەرەوە (Parietal Peritoneum)، بەشەکی تریش ئەندامەکانی ناوسکی داپۆشیوە و ناسراوە بە پریتۆنی ناوەوە (Visceral Peritoneum)، پریتۆنی دیواری زۆر هەستیارە چونکە پڕە لە تەنۆلکەکانی هەست کردن بە ئازار و کۆتایی‌یە دەمارەکان، کاتێك کە دەهەژێنرێت ئازارێکی زۆر قورس و بەهێز دروست دەکات، بە پێچەوانەوە پریتۆنی ناوەوە زۆر کەمتر ئەم کۆتایی‌یە دەماری‌یانەی تێدایە و کە دەهەژێنرێت ئازارێکی نەناسراو دروست دەکات، لە نێوان پریتۆنی دیواری و پەردە رووپۆشەکەی ریخۆڵەکاندا پێکهاتوویەکی پەردەیی ناوپۆشیی تر هەیە کە پێی دەووترێت مێزەنتەری

(المساريقا Mesentery) کە لە ناویدا ژمارەیەکی زۆر لە تەنۆلکەکانی پاسینی (Pacinian corpuscles)ی هەستیاریان تێدایە، ئەم مێزەنتری‌یە لە پەڕەیەکی دوو توێ پێکهاتووە کە بە نێوانیاندا دەمارەکان و لوولەکانی خوێن و لیمف دەڕوات.

وەرگرەکانی ئازار (Pain Receptors) و یەکە هەستی‌یەکان کە تەنیا لە پریتۆنی ناوپۆشی هەناودا هەیە، (بە تایبەتی پریتۆنی دیواری)، هەمان ئەوانەن کە لە پێستدا هەن بەڵام لەگەڵ جیاوازی لە دابەش بوونیاندا، بە تایبەتی یەکەکانی هەستیار بۆ ئازار و گەرمیی لە پریتۆنی دیواری‌دا، هەر بۆیە کاتێك کە دیواری سك سڕدەکرێت بە بەنجێکی مەوزیعی و سك دەکرێتەوە، ئەگەر ریخۆڵەکان دەربهێنین یان تەنانەت پارچە پارچەیان بکەین یان بیانسووتێنین ئەو کەسە هیچ ئازارێك یان هەست بە ناڕەحەتی ناکات، چونکە وەك باسمان کرد هەستەوەرەکان بۆ ئازار لەناو ئەندامەکانی سکدانین.

بەڵام کاتێك کە ریخۆڵەکان پارچە پارچە دەبن بە هۆی خواردنەوەی ئاوی لەکوڵ یان ئاوی حەمیم، ئەم ئاوە زۆر گەرمە لە ریخۆڵەکا[illegible]وە دەگاتە بۆشایی ناوسك و پریتۆن و مێزەنتری کە دەوڵەمەندن بە کۆتایی‌یە دەماری‌یە هەستەوەرەکان بۆ ئازار و دەبنە هۆی ئاگادار کردنەوەیان و دروست کردنی سك ئێشە، و ئازارێکی هێجگار زۆر، کە ئەو کەسە پێوەی دەتلێتەوە، لێرەدا ئازاری ئەو ئاوە داخبووە دەگاتە ئەوپەڕی.

رووەکانی ئیعجازی ئایەتەکان:

١-خوای گەورە بۆی روون کردووینەتەوە کە پێست شوێنی هەست کردنە بە ئازار ئەویش بەوەی پەروەردگار پێستی بەستووەتەوە بە هەستکردن بە ئازار لە ئایەتی: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾، لێرەوە روون دەبێتەوە کە پێست بریتی‌یە لە هۆکاری هەست کردن بە ئازار بۆ بێباوەڕان لە دۆزەخدا، و کاتێك کە پێستیان دەبرژێت و دەسووتێت و پێکهاتنەکەی و ئەرکەکەی لەدەست دەدات، سەرەنجام هەست کردن بە ئازار نامێنێت، هەر بۆیە خوای گەورە ئەم پێستە فەوتاوەیان بۆ دەگۆڕێت بە پێستێکی نوێ لە پێکهاتن و ئەرکەکانیدا، کە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکانی (کە تایبەتن بە هەستی ئازار و گەرمیی) ئەم پێستە نوێ‌یە هەڵدەستن بە ئەرکەکانیان لە دروست کردنی ئەم ئازارە جەرگ بڕانەدا، ئەمەش هەمووی بۆ ئەوەیە کە ئەو بێباوەڕانە بەردەوام بن لە ئازار چەشتندا.

زانستی نوێش بۆی روون کردووینەتەوە کە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکان و تەنۆلکەکانی تایبەت بە هەست کردن بە ئازاری گەرمی و سووتان تەنیا لە پێستدا بە شێوەیەکی چڕ

کۆبوونەتەوە، هیچ مرۆڤێك نەیدەتوانی پێش دۆزینەوەی ووردبین و پێشکەوتنی زانستی توێکاری لە پێش ١٤سەدە لەمەوبەر ئەم راستی‌یانە بزانێت، لێرەوە موعجیزەکە ئاشکرا دەبێت و بەڵگەکانی پەروەردگار دەردەکەون بەروونی.

٢-قورئانی پیرۆز هەڕەشە لە کافران دەکات بە سزادانیان بە ئاوی حەمیم بەوەی کە ناوسك و ریخۆڵەکانیان پارچە پارچە دەکات، نهێنی ئەم هەڕەشەیە لەم دوایی‌یانەدا روون بووەتەوە بە دۆزینەوەی ئەوەی کە ریخۆڵەکان هەست بە گەرمی ناکەن، بەڵام کاتێك کە پارچە دەبن ئاوە کوڵاوەکە دەڕژێتە ناوسك و بەر پریتۆنی دیواری دەکەوێت کە زۆر هەستیارە بۆ ئازاری گەرمیی و سووتان و دەبێتە هۆی دروست بوونی بەرزترین پلەی ئازار و بەردەوام بوونی، بەڵام لە پێستدا بەم شێوەیە نی‌یە چونکە بەردەوام بوونی هەست بە ئازار بەندە بە نویّ بوونەوەی پێست دوای برژان و لەناوچوونی.

جیاوازی ئەو وەسفەی کە قورئان کردوویەتی بۆ دروستبوونی ئازار بە ئاگر، کە لە دەرەوە بەهۆی گۆڕین و نویّ بوونەوەی پێست دوای برژانی و لە ناوەوە بە پارچە پارچە کردنی ریخۆڵەکان بە ئاوی کوڵاو زۆر گونجاوە و لە شوێنی خۆی‌دایە، و بە تەواوەتی یەکدەگرێتەوە لەگەڵ راستی‌یە زانستی‌یە دۆزراوەکانی ئەم دوو بوارە لەمڕۆدا، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە قورئان ووتەی ئەو خودا زانا و بەدەسەڵاتەیە کە هەموو نهێنی‌یەکان و ووردەکاری‌یەکانی دروست بوونی مرۆڤ دەزانێت، چونکە هەر ئەوە کە بەدیهێنەری ئەو مرۆڤەیە.

لێرەدا بە تەواوەتی ئیعجازی زانستیی قورئان لە باس کردنی هەست کردن بە ئازار بە پشتیوانی راستی‌یە زانستی‌یە پزیشکی‌یەکان ئاشکرا دەبێت و وەك خۆر دەدرەوشێتەوە.

هۆی موسوڵمان بوونی پزیشکێك:

رۆژ لە دوای رۆژ بابەتەکانی ئیعجازی زانستی ئاشکرا دەبن و رۆڵی گەورەی خۆیان دەبینن لە هیدایەت و رێنومایی مرۆڤەکان بۆ لای رۆشنایی پەیامە پیرۆزەکەی خودایی، دەرکەوتنی ئەم ئیعجازانە یەکێکە لە گەورەترین هۆکارەکانی هیدایەت کە خودای گەورە لەناو کتێبە پیرۆزەکەی‌دا هەڵیگرتووە، یەکێك لەو کەسانەی کە دانی بە ڕاستی‌دا نا و ڕێگەی هیدایەتی وەرگرت کاتێك کە راستی‌یەکانی قورئانی بۆ دەرکەوت بریتی بوو لە

(پرۆفیسۆر دکتۆر تاجاتات تاجاسون) که خەڵکی وڵاتی تایلەندە و راگری کۆلیژی پزیشکی زانکۆی (شاینج مای)ە له تایلەند وخۆیشی پرۆفیسۆری زانستی توێکاری‌یە، لەسەر بیروباوەڕ و دیانەتی بووزی بووە (بینراوە که خەڵکانی بووزی زۆر بە زەحمەت لەسەر ئەم بیروباوەڕەی خۆیان لادەچن و باوەڕی تر وەردەگرن).

گەشتی وەرگرتنی هیدایەت له لایەن پرۆفیسۆر تاجاسون ماوەی ٢ساڵی خایاند، سەرەتا زانای موسوڵمان پرۆفیسۆر عبدالمجید الزنداني گفتوگۆیەکی لەگەڵ سازکرد که تێیدا چەند ئایەتێکی قورئان و فەرموودەی پێغەمبەری له بواری پسپۆڕی خۆیدا که توێکاری و کۆرپەلەزانی‌یە بۆ باس کرد، ئەوەبوو ئەو بابەتەی زۆر بەدڵ بوو و سەرنجی راکێشا، بەڵام له کۆتایی‌دا ووتی: ئێمەش له کتێبەکانی دینی بووزی‌دا وەسفی قۆناغەکانی کۆرپەله کراوە، ئەوەبوو (زیندانی) پێی ووت منیش پێم خۆشه که ئەو زانیاری‌یانەم بۆ بێنیت و ئاگام لێی بێت.

ئەوەبوو دوای ساڵێك که یەکتری‌یان بینی‌یەوە له یەکێك له کۆنگرە زانستی‌یەکاندا، ئەوەبوو (زیندانی) لێی پرسی: سەبارەت بەو زانیاری‌یانەی که ووتت له کتێبەکانی دینی بووزی‌دا هەیە، پێم خۆشه بۆم باس بکەیت، پرۆفیسۆر تاجاسون وەڵامی دایەوە: من داوای لێبوردنت لێدەکەم سەبارەت بەو شتانەی بیستبووم، چونکه من پێم ووتیت پێش ئەوەی دڵنیا ببم له راستی‌یان، بەڵام که گەڕامەوە بۆ کتێبە بووزی‌یەکان هیچ جۆرە ئاماژەیەکم لەو بارەوە تێدا نەبینی، زیندانی دەڵێت: پاشان موحازەرەیەکم بۆ باس کرد که لەلایەن (دکتۆر کیث مور)ەوە ئامادەکرابوو که مامۆستای توێکاری‌یە له چەند زانکۆیەکی کەنەدا، ناونیشانی موحازەرەکە بریتی بوو له (مطابقة علم الأجنة لما في القرآن و السنة)، واتە: یەکبوون و چوونیەکی کۆرپەلەزانی لەگەڵ راستی‌یەکانی قورئان و سوننەتدا، دوایی لێم پرسی تۆ پرۆفیسۆر (مور) دەناسی؟ ئەویش ووتی: بەڵێ، یەکێکە له گەورە زانایان و سەرچاوەیەك لەم بوارەدا، و من زۆر سەرم سوڕماوە لەوەی لەم موحازەرەیەدا کۆی کردووەتەوە، پاشان زیندانی هەندێك پرسیاری لێدەکات له بواری پسپۆڕی خۆی که توێکاری‌یە، یەکێك لەو پرسیارانە لەبارەی پێستەوە بوو: که ئایا قۆناغێك هەیە که هەست کردن بە ئازاری سووتان تێیدا نامێنێت؟ پرۆفیسۆر تاجاسون وەڵام دایەوە: بەڵێ، ئەگەر سووتانەکە قووڵ بێت و پێکهاتووەکانی هەست کردن بە

ئازاری لەناو بردبێت، زیندانی ووتی: باشە تۆ رات چۆنە ئەو قورئانەی بۆ محمد (ﷺ) هاتووە پێش ١٤٠٠سالْ ئاماژەی بۆ ئەو راستی‌یە کردووە، ئەویش لە باسیدا دەربارەی شێوازی سزای بێباوەڕان لە دۆزەخدا کە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُواْ الْعَذَابَ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾، لێرەدا قورئان بڕیاری ئەوە دەدات کە کاتێك بێباوەڕان پێستەکانیان دەبرژێت و لەناو دەچێت خوای گەورە پێستێکی نوێیان بۆ دروست دەکات بۆ ئەوەی کە ئازارەکانیان بۆ نوێ ببێتەوە، ئەمەش ئاماژەیەکی قورئانی‌یە کە کۆتایی‌یە دەماری‌یەکانی هەستەوەر بۆ ئازار دەکەونە پێستەوە، پرۆفیسۆر تاجاسون ووتی: بەڕاستی ئەمە بابەتێکی سەیر و سەرسوڕهێنەرە، چونکە ئەمە زانیاری‌یەکی زۆر کۆنە لەبارەی سەنتەرەکانی هەستکردن لە پێستدا، و نازانم چۆن قورئانەکەی ئێوە ئەم بابەتەی باس کردووە؟!

پرۆفیسۆر (تاجاسون) لە کاتی ئاشکرا کردنی موسوڵمان بوونی لە یەکێك لە کۆنگرە ئیسلامی‌یەکاندا

لێرەدا زیندانی لێی پرسی: دەبێت ئەم زانیاری‌یانە پێغەمبەری ئیسلام محمد لەو کاتەدا لە سەرچاوەیەکی مرۆیی‌یەوە وەری گرتبێت؟ ئەویش ووتی: بێگومان نەخێر، چونکە لەو کاتەدا هیچ جۆرە زانیاری‌یەکی مرۆیی لەو بارەیەوە نەبووە، زیندانی: باشە لە کوێوە و چۆن ئەمانەی زانی؟ تاجاسون: من دڵنیام لەوەی کە سەرچاوەیەکی مرۆیی نەبووە، بەڵام من لێتان دەپرسم: محمد لە کوێوە ئەم زانیاری‌یەووردانەی زانیوە؟ زیندانی: لە لایەن خوداوە، تاجاسون:

خودا!! خودا کێیە؟؟ زیندانی دەڵێت: پاشان هەستاین بە روونکردنەوەی بیروبۆچوونی ئیسلام دەربارەی خودا و سیفاتە بەرزەکانی، ئەوەبوو زۆری بەدڵ بوو، کە گەڕایەوە بۆ وولاتی خۆی چەندین کۆڕی لەوێ پێشکەش کرد بۆ روونکردنەوەی ئەم دیاردە قورئانی‌یە بۆ قوتابیانی خۆی کە زۆر پێی کاریگەربوو بوو.

دوای تێپەڕبوونی ساڵێکی تر دیسان زیندانی و پرۆفیسۆر تاجاسۆن بۆ جارێکی تر یەکتری‌یان بینی‌یەوە، ئەمجارە لە کۆنگرەیەکی جیهانی تایبەتدا دەربارەی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، کە بە درێژی ٤رۆژ لە هۆڵەکانی کۆنگرەکەدا پرۆفیسۆر تاجاسون گوێی گرت بۆ چەندین موحازەرە دەربارەی بابەتەکانی ئیعجازی زانستی، کە زۆرێك لەو موحازەرانە لەلایەن زانای ناموسوڵمانەوە دەدران دەربارەی دیاردەی ئیعجازی زانستی لە فەرموودەکانی قورئان سوننەتدا، ئەوەبوو لە رۆژی کۆتایی کۆنگرەکەدا پرۆفیسۆر تاجاسون چووە سەر شانۆی هۆڵی کۆنگرەک. و ئاشکرای کرد: لەدوای ئەم گەشتە خۆش و سەرنج راکێشە، من باوەڕی تەواوم هەیە بەوەی کە هەرچی لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە دەتوانرێت راستی‌یەکەی بسەلمێنرێت بە هۆکارە زانستی‌یەکان، و لەبەر ئەوەی کە محمد پێغەمبەری ئیسلام نەخوێندەوار بووە دەبێت ئەم زانیاری‌یانەی لەرێی نیگا و وەحی‌یەوە لەلایەن دروست کەرێکی زانا بە هەموو شتێکەوە پێ گەیشتبێت، من لێرەدا ئاشکرای دەکەم و باوەڕی تەواوم هەیە کە کاتی ئەوە هاتووە بڵێم: أشهد أن لا إله إلاّ الله و أشهد أن محمداً رسول الله.

ئەمە زانایەکی راستەقینە بوو چونکە کە راستی‌یەکانی بۆ روون بووەوە بەبێ گوێدانە هیچ شتێك و بێ هیچ خۆبەزل زانینێك دانی بەو راستی‌یانەدا نا، و بەمەشەوە نەوەستا بەڵکو باوەڕی تەواوی پێ‌هێنا و چووە سەر راستە رێگای پەیامەکەی ﴿وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾سورةسبا٦.

سەرچاوەكان:

١-تەفسیرەكانی: الطبري، الزمخشري (الكَشَّاف)، القرطبي (الجامع لأحكام القرآن)، إبن كثير (تفسير القرآن العظيم)، لەگەڵ الشوكاني(فتح القدير).

٢-كتێبی: الإعجاز العلمي في الإرتفاعات العالية والإحساس بالألم: دەركراوی (الهيئة العالمية للإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

٣-گۆڤاری: (الإعجاز)/ ژمارە ٢/ ١٤١٧هـ، ١٩٩٦ز/ دەركراوی: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

٤-الطب محراب للإيمان: د.خالص جلبي كنجو.

٥-ئینتەرنێت: www.tasabeeh.com

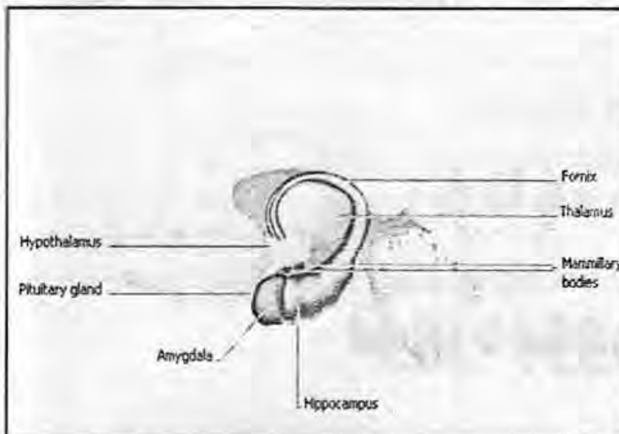
5-Bailey & Love's: Short Practice of Surgery, 21st Edition, 1991, Chapman & Hall, UK.

6-Andrews' Diseases of the skin, 1982, W.B. Saunders, USA.

تووڕەبوون
زیانەکان و چارەسەری
لە سوننەتدا

-له فەرموودەیەکی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە: ﴿عن أبي هريرة (رضي الله عنه) أن رجلاً قال للنبي (ﷺ): أوصِني، قال: لا تغضب، فردد مراراً، قال: لا تغضب﴾ رواه البخاري، واتە: جارێك پیاوێك بە پێغەمبەری ووت: ئامۆژگاریم بکە، ئەویش فەرمووی: تووڕە مەبە، چەند جارێك ئەم پیاوە پرسیارەکەی دووبارە کردەوە لە پێغەمبەر، ئەویش هەر هەمان وەڵامی دەدایەوە و دەیووت: تووڕە مەبە.

Limbic System

The limbic system is a group of brain structures that play a role in emotion, memory, and motivation. For example, electrical stimulation of the amygdala in laboratory animals can provoke fear, **anger**, and aggression. The hypothalamus regulates hunger, thirst, sleep, body temperature, sexual drive, and other functions.

لە رووی زانستی‌یەوە سەلماوە کە تووڕەبوون وەك جۆرێك لە جۆرەکانی کار تێکەرە دەروونی‌یەکان، بە شێوەی راستەوخۆ و نا- ڕاستەوخۆ کاریگەریی هەیە، راستەوخۆ کاردەکاتە سەر ماسولکەکانی دڵ، وەك چۆن وەرزشی ڕاکردن کاری تێدەکات، هەڵچوونی تووڕە بوون دەبێتە هۆی زیاتر لێدانی دڵ لە خوولەکێکدا و وای لێدەکات کە رێژەی ئەو خوێنەی دەینێرێت بە خوێنبەرەکاندا زیاتر ببێت لەگەڵ هەر یەکێك لەم لێدان و گرژبوونانەدا، ئەمە دەبێتەهۆی هیلاك کردنی دڵ چونکە زۆر لێکردنێتی بۆ ئەنجامدانی کاری زیادە لەوەی کە خۆی ئاسایی پێی هەڵدەستێت، تەنانەت تووڕەبوون بە بەراورد لەگەڵ راکردندا خراپترە چونکە مرۆڤی راکەر دەتوانێت بوەستێت ئەگەر بیەوێت و ئەم هیلاك کردنەی دڵ کۆتایی پێدەهێنێت، بەڵام مرۆڤی تووڕە ناتوانێت کۆنترۆڵی ئەم هەستەی بکات تەنانەت لەو کەسانەشدا کە دەتوانن کۆنترۆڵی هەستەکانیان بکەن.

بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بینراوە کە تووڕەبوون دەبێتە هۆی زیاتر رژاندنی هۆرمۆنی ئەدرینالین (Adrenaline) لە هەر دوو کوێرە رژێنەکەی سەر گورچیلەوە (Adrenal Glands)، لە کاتی تووڕەبووندا چەند سەنتەرێکی تایبەت لە مێشکدا

چالاك دەبن بە تایبەتی سەنتەری هاندانی بەشی ناوەوەی (مۆخی) رژێنی سەر گورچیلە (Adrenal Medulla)، کە یەکێکە لە سەنتەرەکانی (کۆئەندامی دەماریی هەستیی یان بەسۆز Sympathetic Nervous System) لە مێشکدا و ئەم سەنتەرەش ئاماژە دەنێرێت بۆ رژێنەکانی سەر گورچیلە بۆ رژاندنی زیاتری ئەدرینالین، هۆرمۆنی ئەدرینالین کاریگەریی هەیە لەسەر ماسولکەکانی دڵ و دەبێتە هۆنی کشانیان و زیاد بوونی هێزی گرژبوونیان، ئەمە دەبێتەهۆی لێدانی دڵ بەشێوەیەکی بەهێزتر و هەست کردن بەم لێدانەی لەلایەن ئەو کەسەوە، (لە باری ئاساییدا مرۆڤ هەست بەلێدانی دڵی خۆی ناکات)، هەروەها بینراوە کە رژاندنی ئەم هۆرمۆنە و کاریگەرییەکانی لە حاڵەتە دەروونییەکانی تری وەك: ترسی زۆر و شڵەژانیشدا روودەدات.

{لێرەدا سەرنجتان رادەکێشم بۆ ئایەتێکی قورئانی پیرۆز کە ئاماژەیەکی سەرسورهێنەری تێدایە لەم بوارەدا، خوای گەورە لە سوورەتی (الأحزاب)دا دەفەرموێت: ﴿إِذْ جَاؤُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا(١٠) هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا(١١)﴾، واتە: کاتێك کە بێباوەڕەکان بۆتان هاتن لە شەڕی (خەندەق)دا لە هەموو لایەکەوە، ترس رووی کردبووە ئیمانداران بە شێوەیەك کە چاویان تەرکیزی نەمابوو و لێدانی دڵیان ئەوەندە بەهێز بووبوو کە گەیشتبووە لای ملیان، بەڕاستی ئاماژەیەکی سەرسوڕهێنەرە؟! چونکە لە رووی زانستی فیسیۆلۆژییەوە سەلماوە کە لە کاتی ترسی زۆردا ئەوەندە ماددەی ئەدرینالین بەڕێژەیەکی زۆر دەڕێژرێت کە لێدانی دڵ بە شێوەیەك بەهێز دەکات کە تا لامل مرۆڤ هەستی پێدەکات}، هەروەها ئەم هۆرمۆنی ئەدرینالینە بینراوە کە چەندین کاریگەریی تری هەیە لەوانە: گرژتر کردنی ماسولکەکان و لەرزینی لەش بەگشتی، کەمبوونەوەی ئاگاداری و تەرکیزی ئەو کەسە کە چاوی رەشکەوپێشکە دەکات، کشانی لوولە خوێنەکانی ژێر پێست و گەرمبوونی پێستی لەش.

بینراوە ئەو مرۆڤەی کە فێرە بە تووڕەبوون لە دوا رۆژدا تووشی بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن لە ئاستی ئاسایی خۆی دەبێت، چونکە دڵی بەردەوام زۆری لێدەکرێت بە ناردنی رێژەیەکی زیاتر لە خوێن بەناو لوولەکانی خوێنیدا و هەروەها بینراوە کە لوولە ووردەکانی خوێنی ئەو کەسانە تووشی رەقبوون و تەسك بوونەوە دەبن، و لاستیکیی دیوارەکانیان لەدەست دەدەن بۆ ئەوەی رێبدەن بە تێپەڕبوونی ئەو رێژە زیادەیەی خوێن

که ئەو دڵە کارتێکراوە دەیننێرێت، لێرەوە پەستانی خوێن لە کاتی تووڕە بووندا بەرز دەبێتەوە (لە لایەنی پزیشکی‌یەوە سەلماوە کە ئەم رەقبوونی خوێنبەرانە دەبێتە هۆی دروست بوونی نەخۆشی‌یەکانی دڵ)، ئەمانە سەرەڕای ئەو شوێنەوارە خراپە کۆمەڵایەتی و دەروونی‌یانەی لە ئەنجامی تووڕبووندا لە نێوان خەڵکی‌دا دروست دەبێت، کە دەبێتە هۆی رووخاندنی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان، ئەوەی شایەنی باسە ئەوەیە کە زانایان پێشتر وایان دەزانی کە تووڕەیی ئاشکرا زەرەری نی‌یە، و تەنیا تووڕەیی شاراوە لەناو دەروونداا زەرەری هەیە، و دەبێتە هۆی دروست بوونی زۆرێك لە نەخۆشی‌یە دەروونی‌یەکان، بەڵام توێژینەوەیەکی ئەمریکی نوێ لێکۆڵینەوەیەکی نوێی پێشکەش کرد بۆ کاریگەریی هەر یەکێك لەم دوو جۆرە تووڕەبوونە، کە دەڵێت: شاردنەوەی تووڕەبوون (خۆخواردنەوە) و تووڕەبوونی ئاشکرا هەردووکیان زیانی تەندروستی‌یان هەیە بەڵام لەگەڵ جیاوازی توندی‌یاندا، لە حاڵەتی تووڕەبوونی شاراوەی ناو دەروون لە کاتی بەردەوام بوون و دووبارە بوونەوەی‌دا دەبێتە هۆی تووشبوونی خاوەنەکەی بە نەخۆشی بەرز بوونی پەستانی خوێن و تەنانەت تووشبوون بە شێرپەنجە (سرطان)، لە

Facial Expression and Emotion
What emotions do you associate with these facial expressions? Research has shown that people around the world—whether they are from the United States, Brazil, Japan, or New Guinea—interpret these six facial expressions in much the same way. The emotions displayed are, *top row, left to right,* anger, fear, disgust, and *bottom row,* surprise, happiness, and sadness. A seventh emotion not shown here, contempt, also has a distinct facial expression recognized across cultures.

کاتی تووڕەبوونی ئاشکرا و دەربڕاودا و لە دووبارە بوونەوەی‌دا لەوانەیە زیان بگەیەنێت بە خوێنبەرەکانی دڵ و چانسی تووش بوون بە نۆرەی کوشندەی دڵ (ازمة قلبية قاتلة) زیاد دەکات.

باری لاشەیی مرۆڤ جیا نی‌یە لە بارە دەروونی‌یەکەی، هەر بۆیە بارە دەروونی‌یە خراپەکان کاریگەریی خۆیان لەسەر لەشی مرۆڤ هەیە، ئەم بەیەکەوە گرێدراوی‌یە وا دەکات کاریگەریی تووڕەبوون بە خێرایی بۆ ئەندامەکان بگوێزرێتەوە، ئەو ئەندامانەی کە زیاتر کاریان تێ‌دەکرێت وەك: ژێرمێشکە رژێن لەناو کەللەی سەردا و چەندین رژێنی تر،

ئەمانە هۆرمۆنەکان دەرێژن، کە کۆنترۆڵی هەموو چالاکی‌یەکانی لەش دەکەن، تێکچوونی ڕێژەی هەندێك لەم هۆرمۆنانە و کەمبوونەیان کاریگەریی زۆر خراپی هەیە بۆ سەر کۆئەندامەکانی لەش، بە تایبەتی کۆئەندامی بەرگری لەش کە چالاکی خانەکانی کەم دەبێتەوە، و ئەو دژە تەنانەی دژی نەخۆشی‌یەکان دروستی دەکات ناگەنە شوێنی مەبەستی خۆیان و کاریگەریی‌یان نابێت، ئەم باری شڵەژانە ئاکامی زۆر خراپی لێدەکەوێتەوە، لەوانە گۆڕانی خانە ئاسایی‌یەکانی لەش بۆ خانەی شێرپەنجەیی و دروست بوونی ئاوساوی شێرپەنجەیی (أورام سرطانية)، دیارە پێغەمبەر (ﷺ) لەخۆیەوە قسەی نەکردووە، و ئەم ڕاستی‌یە زانستی‌یانەی باسکران گەورەیی و گرنگیی دووبارە کردنەوەی ئەو ئامۆژگاری‌یە لەلایەن پێغەمبەرەوە دەردەخەن، کە تووڕەبوون چەند خراپە و مرۆڤ نابێت تووڕە بێت.

دکتۆر (أحمد شوقي إبراهيم) کە ئەندامی کۆلیژی پزیشکی شایانەی بەریتانی‌یە و پسپۆڕی نەخۆشی‌یەکانی هەناو و دڵە، دەڵێت: ئارەزووە مرۆیی‌یەکان دەکرێن بە چوار بەشەوە، هەڵس وکەوتی مرۆڤەکان جیاواز دەبێت بە جیاوازی بەهێزیی ئەم ئارەزووانە و ڕاددەی کۆنترۆڵ کردنیان، ئەوانیش: ئارەزووە سێکسی یان شەهوانی‌یەکان کە دەبنە هۆی دروست بوونی هەڵچوون و تووڕەبوون، ئارەزووی خۆسەپاندن کە دەبنە هۆی دروست بوونی فیز و خۆبەزل زانین و خۆشەویستی دەسەڵات، ئارەزووە شەیتانی‌یەکان کە هۆکاری دروستبوونی ڕق لێبوون و دوژمنایەتی‌یە لە نێوان خەڵکی‌دا.

ئارەزوو و مەیلی مرۆڤ بە هەر شێوەیەك بێت هەر تووشی تووڕەبوون دەبێت، لێرەوە لەش دەهەژێنرێت، پەستانی خوێن بەرز دەبێتەوە و مرۆڤ تووشی نەخۆشی‌یە دەروونی و لەشی‌یەکانی وەك: شەکرە و سنگەکوژە (ذبحة صدرية) دەبێت، لێکۆڵینەوە زانستی-یەکانیش سەلماندوویانە کە تووڕەبوون و دووبارە بوونەوەی تەمەنی مرۆڤ کورت دەکات، هەر بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ئامۆژگاری موسوڵمانان دەکات لە فەرموودەکەی‌دا، با بزانین مانای (لاتغضب) لە فەرموودەکەدا ئەوە نی‌یە کە هەرگیز نابێت تووڕە ببیت، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە کە زیادڕەوی تێدا مەکەن و بەردەوام نەبن لەسەری، لە هەندێك حاڵەتیشدا تووڕەبوون پێویستە بە تایبەتی لە کاتی شکاندنی سنوورە خودایی‌یەکاندا، پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیەکی‌دا ئامۆژگاری کەسی تووڕەبوو دەکات کە لەو کاتەدا دابنیشێت و بێدەنگ بێت، چونکە هەر کردەوەیەك کە کەسی تووڕەبوو دەیکات تەنانەت

خۆیشی لێی رازی نابێت ئەگەر دوایی پیشانی بدرێتەوە، هەروەها ئامۆژگاری موسوڵمانان دەکات: ﴿لا يقضينَّ حَكَمٌ بين إثنين وهو غضبان﴾ واتە: کەس لە کاتی تووڕەیی‌دا ناوبژیوانی دوو کەسی تر نەکات و حوکم دەنەرکات.

قورئانی پیرۆز باسی تووڕە بوونمان وەك هێزێکی شەیتانی بۆ دەکات کە مرۆڤ دەبەزێنێت، و وای لێدەکات کە چەند کارێك بکات کە ئەگەر تووڕە نەبێت هەرگیز ئەو کردارانە ناکات، هەروەك باسی موسا پێغەمبەرمان (سەلامی خوای لێبێت) بۆ دەکات: ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا، وَأَلْقَى الأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ﴾ الأعراف١٥٠، واتە: کاتێك موسا پێغەمبەر گەڕایەوە بۆ لای قەومەکەی بە تووڕەیی و پەشیمانی‌یەوە، پاشان لەوحەکانی تەوراتی فڕێدا و سەری هارونی برای بۆ لای خۆی راکێشا، هەروەك دوایی بۆی روون بووەوە کە ئەو تووڕەیی‌یە وەسوەسەیەکی شەیتان بووە و کاتێك کە ئەو هەڵچوونەی نیشتەوە لەوحەکانی تەوراتی هەڵگرتەوە و بەردەوام بوو لەسەر ئامۆژگاری شوێن کەوتووانی: ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ﴾ الأعراف١٥٤، خۆپاراستن لە تووڕەیی پێویستی بە خۆڕاگریی و باوەڕێکی پتەو بە پەروەردگار هەیە، هەر بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) وەسفی ئەو کەسانە دەکات کە لە کاتی تووڕەیی‌دا خۆیان رادەگرن و دەپارێزن بەوەی کەسانێکی زۆر بە توانان: ﴿عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: رسول الله (ﷺ): ليس الشّديد بالصُّرْعَة، إنّما الشّديد الذي يملك نفسه عند الغضب﴾ رواه البخاري و مسلم.

چارەسەری تووڕەیی لە سوننەتدا:

لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا (ﷺ) چارەسەریی تووڕەبوون باسکراوە: ﴿أوصَى رسول الله (ﷺ) الغضبان أن يَتَوَضّأ﴾، واتە: پێغەمبەر ئامۆژگاریی کەسی تووڕەبووی کردووە کە دەستنوێژ بگرێت، هەروەها لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: ﴿إنَّ الغَضَبَ من الشيطان، وإن الشيطان خُلِقَ من النار، وإنّما تُطفَأُ النار بالماء، فإذا غَضِبَ أحدكم، فَلْيَتَوَضّأ﴾ رواه أحمد وأبو داود، واتە: تووڕەبوون لە شەیتانەوەیە و شەیتان لە ئاگر دروست بووە و ئاگریش بە ئاو دەکوژێنرێتەوە، بۆیە ئەگەر تووڕەبوون ئەوا هەستن دەستنوێژ بگرن، کەواتە چارەسەری تووڕەیی بە ئاو بەخۆدا کردن دەبێت.

زانستی نوێ سەلماندوویەتی کە لە کاتی تووڕەیی‌دا پێستی مرۆڤ گەرم دەبێت، بەهۆی فراوان بوونی لوولە خوێنەکانی ژێرپێست، کردنی ئاوی سارد بە لەشدا لەکاتی

توورەیی و هەر حاڵەتێکی تری لەشدا کە دەبێتە هۆی ڕژاندنی زیادی هۆرمۆنی ئەدرینالین (وەك کاتی ترسی زۆر یان شڵەژان)، بەرکەوتنی ئەم ئاوە لەگەڵ پێستدا دەبێتە هۆی دابەزاندنی پلەی گەرمی پێست و ئاگادار بوونەوەی کۆتاییەیە

دەمارییەکانی هەستیار بۆ ساردیی لەژێر پێستدا، ئەمانیش مێشکی مرۆڤ ئاگادار دەکەن کە ئەویش کارێك دەکات کە پلەی گەرمی لەش دانەبەزێت لە ئاستی ئاسایی خۆی.

یەکێك لەو کارانەی ناردنی تەزووی دەمارییە بۆ ڕژێنی سەر گورچیلە بۆ کەمکردنەوەی ڕژاندنی هۆرمۆنی ئەدرینالین بە مەبەستی گرژبوونی لوولە خوێنەکانی ژێر پێست و کەمکردنەوەی فەوتانی گەرمی لەرووی پێستەوە، ئاشکرایە کە ئەگەر بکرێت مرۆڤ لە کاتی توورەییدا خۆی بشوات ئەوا زۆر باشتر دەبێت لە دەستنوێژ گرتنەکە، چونکە بەکارهێنانێکی زیاتری فاکتەری هێور کردنەوەی توورەییەکەیە، و کاریگەریی ئاوەکە خێراتر و باشتر دەبێت.

لە قورئانی پیرۆزیشدا ئاماژە بۆ ئەو ڕاستییە هاتووە کە ئاو بە لەشدا کردن دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی هەژان و شڵەژان، و مرۆڤ ئارام دەکات، لە سوورەتی (انفال)دا خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ﴾ الأنفال١١، واتە: لە کاتی جەنگی بەدردا پەروەردگار بوو کە خەواڵووی کردن بۆ ئەوەی دڵتان ئارام ببێت، و لە ئاسمانەوە بارانێکی بۆ باراندن کە پاکتان بکاتەوە، و وەسوەسەی شەیتان لە دڵتان دەربهێنێت، و دڵە ترس تێچووەکانتان دامەزراو و ئارام بێت، و پێیە لەرزیوەکانیشتان دامەزراو بکات.

دیاردەی ترس و کاریگەریی باران:

یەکەم جەنگێك کە پێغەمبەر (ﷺ) تێیدا لەگەڵ بێباوەڕاندا رووبەڕوو بووەوە بریتی بوو لە جەنگی (بەدر)، لەم جەنگەدا موسوڵمانان کە کەم بوون دەرچوون بۆ رێگرتن لە قافڵەی بێباوەڕان، بەڵام تووشی سووپایەکی بەهێزی بێباوەڕان بوون کە چەند جارەی ئەمان دەبوون، جەنگ رووی‌دا و بێباوەڕان لەوە دڵنیابوون بە خەیاڵی خۆیان کە سەرکەوتن بۆ ئەوان دەبێت: ﴿وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ﴾ الانفال٤٤، واتە: خوای گەورە ئێوەی لەبەرچاوی بێباوەڕان کەم پیشاندا، بۆ ئەوەی خوای گەورە کە کارێکی بڕیاردابوو بێتەدی (کە ئەویش سەرکەوتنی ئیمانداران بوو)، هەر بۆیە بێباوەڕان دڵنیابوون لە سەرکەوتن، چونکە دەیان بینی موسوڵمانان تەنیا ٣٠٠کەسن و ئەوان ١٠٠٠کەس بوون کە ٢٠٠یان سوار بوون (لە جەنگدا هەر سوارێك بە ١٠پیادەیە)، لە لایەکی ترەوە خوای گەورە ئیمانداران لە چاویاندا زیاتر کەمکردەوە، و وای لێکردن کە خۆیان لێبگۆڕێت و دڵنیابوون لە سەرکەوتنی خۆیان، بەڵام هەرگیز پەروەردگار پێغەمبەرەکەی و بەندەکانی خۆی زایە ناکات و نایان فەوتێنێت، هەروەها پێغەمبەری خوداش دەیزانی کە ئەم رووبەڕوو بوونەوەیە زۆر چارەنووس سازە بۆ ئیمانداران، هەر بۆیە زۆر بەکوڵ لە خودا دەپاڕایەوە کە بەهانای ئیماندارانەوە بێت لە جەنگی مان و نەمانیاندا، هەر بۆیە خوای پەروەردگار بە پەلە یارمەتی نارد بۆ ئیمانداران: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ، وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ الانفال٩-١٠، واتە: کاتێك ئێوە لە خوا دەپاڕانەوە بە هاناتانەوە بێت، ئەو بە پەلە هەزار فریشتەی بۆ ناردن، خوای گەورە ئەمەی کرد بە مژدەیەك بۆتان بۆ ئەوەی دڵەکانتان جێگیر ببێت، هەر بۆیە کاتێك کە ئیمانداران سەربازانی خودایی‌یان بینی لە نێوانیاندا دەجەنگن دڵەکانیان بەهێز و ئارام بوو بۆ سەرکەوتنی خودایی، چونکە بە دڵنایی سەرکەوتنیش هەر لە لایەن پەروەردگارەوەیە.

یەکێکی تر لە پشتگیری و یارمەتی‌یە خودایی‌یەکان بۆ ئیمانداران کە زۆر پێویست بوو لەو کاتەدا، و لە پێش هەڵگیرسانی جەنگەکەوە خوای گەورە ئیماندارانی پێدامەزراو کرد، و پێشتریش ئاماژەمان پێدا، ئەوەیە کە خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا باسی کردووە، کە دەفەرموێت: ﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ﴾ الانفال١١، واتە: لە پێش

جەنگەکەدا و لە چاوەڕوانی بێباوەڕاندا پەروەردگار خەواڵووی کردن و خەوتان لێکەوت، بۆ ئەوەی دڵە ترساوەکانتان ئارام و جێگیر ببێت لەسەر سەرکەوتن، و لە ئاسمانەوە بارانێکی بۆ باراندن کە پاکتان بکاتەوە، و وەسوەسەی شەیتان لە دڵتان دەربهێنێت و دڵتان دامەزراو و ئارام بێت، و پێکانیشتان دامەزراو بکات.

سەرەتا با بزانین ئەو خەواڵوویی و خەوتنە وەك نیعمەتێك وایە چونکە نوستن دەبێتە هۆی گەڕانەوەی چالاکی بۆ ئەندامەکان، ئەوەبوو هەموویان یەك یەك و لە یەك کاتدا و هەر کەسە و لەسەر شێوازی خۆی لە شەوی شەڕەکەدا خەویان لێکەوت بە قووڵی، کە بووە هۆی بەخشینی ئارامی‌یەکی زۆر پێیان لە بەیانی‌دا و لە پێش شەڕەکەدا، بەڵام گرفتێکی تر سەری هەڵدا ئەوەبوو بەیانی کە هەستان هەندێکیان لەو شەوەدا (إحتلام)بوو بوون، ئەمە بووە هۆی ناڕەحەتی بۆ ئەو ئیماندارانە و شەیتانیش خستی‌یە دڵی هەندێکیانەوە، کە ئێوە چۆن دەچن بۆ ئەو جەنگە پیرۆزە بەو حاڵەتەتان، و ناکرێت بەشداری بکەن تا خۆتان نەشۆن و پاك نەبنەوە، هەر بۆیە لێرەشدا پەروەردگار بەهانای ئیماندارانەوە هات، و لە پێش هەڵگیرسانی شەڕەکەدا بارانێکی باراند کە بووە هۆی پاك بوونەوەی ئیمانداران، و ڕەواندنەوەی ئەو خەیاڵانەی شەیتان خستی‌یە دڵیانەوە.

لەم ئایەتەدا ئاماژەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەری تێدایە کە ئەویش ئەوەیە: لە کاتی هەڵچوونە دەروونی‌یەکاندا وەك (ترسی زۆر، تووڕەبوون و شڵەژاندا)، کردنی ئاو بە لەشدا دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی کاریگەریی ئەم حاڵەتە دەروونی‌یانە، زانستی فیسیۆلۆژی لەمڕۆدا ئەم بابەتەی بۆ باس کردووین، وەك پێشتر باسکرا لە کاتی حاڵەتە دەروونی‌یەکانی وەك ترسی زۆر و تووڕەبووندا هۆرمۆنی ئەدرینالین بەرێژەیەکی زیاتر دەڕێژرێت، (موسوڵمانان لە جەنگی بەدردا ترس چووبووە دڵیانەوە کە شتێکی زۆر ئاسایی‌یە لە کاتی پێش جەنگێکی ئاوا چارەنووس سازدا، و زۆری ترسی هاوەڵەکان لەسەر دینەکە بوو کە بێگومان لە کاتی دۆڕاندنی موسوڵماناندا دینە پیرۆزەکەش دەفەوتا!)، زۆربوونی ڕژاندنی ئەدرینالین دەبێتە هۆی زیاد بوونی لێدانی دڵ و لەرزینی لەش و نەمانی تەرکیزی مرۆڤ، کەواتە هۆرمۆنی ئەدرینالین بەرپرسە لەو کارلێکە خراپانەی لە کاتی تووڕەیی و ترسی زۆردا ڕوودەدات و تاوانباری یەکەمە، بینراوە کە یەکێك لە ڕێگاکانی کەمکردنەوەی ڕژاندنی ئەم هۆرمۆنە بریتی‌یە لە کردنی ئاو بە لەشدا، گەیشتنی ئەم ئاوە بە پێست دەبێتە هۆی ئاگادار کردنەوەی کۆتایی‌یە دەماری‌یەکانی ژێر پێست و ئەمانیش مێشکی مرۆڤی لێئاگادار دەکات کە پاشان زنجیرەیەك ڕووداو

روودەدات و دەبێتە هۆی کەمکردنی ڕژاندنی هۆرمۆنی ئەدرینالین لە کوێرە ڕژێنەکانی سەر گورچیلەوە و پاشان هەڵگەڕانەوەی کارە خراپەکانی ئەم هۆرمۆنە، لێرەوە دڵ و دەروون و لەش هێمن دەبنەوە.

یەکێکی تر لە ئاماژە سەرسوڕهێنەرەکانی ئەم ئایەتە ئەوەیە کە دەفەرموێت: ﴿وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ﴾، واتە: کە باران بەر لەشی هاوەڵەکان کەوت بووە هۆی چوونەوەیەك و دامەزراندنی دڵ بە شێوەیەکی بازنەیی، و پاشان جێگیر بوونی پێکانیان لەسەر زەوی جەنگەکە، زانستی فیسیۆلۆژی بۆمان باس دەکات کە دڵ ئەندامێکی ماسولکەیەکی زۆر بەهێزە، و ماسولکەکانی دڵ بەشێوەیەکی بازنەیی بە دەوری شانەکانی تری دڵدا سووڕاونەتەوە، و جێگیر بوون، کاتێك کە ئەم ماسولکانە گرژ دەبن لە کاتی لێدانی دڵدا بەشێوەیەکی بازنەیی دەبێت، و کاتێك خاودەبنەوە بە هەمان شێوە بە شێوەیەکی بازنەیی دڵ دەچێتەوە یەك، گەر تێبینی ئایەتەکە بکەین دەبینین کە پەروەردگار ووشەی (وَ لِيَرْبِطَ)ی بەکار هێناوە بۆ چوونەوەیەکی دڵ، و خاوبوونەوەی، کە لە (ربط)ەوە هاتووە، لە فەرهەنگەکانی زمانی عەرەبی‌دا ووشەی (ربط) بە مانای بەستنەوەی شتێك دێت بە شێوەیەکی بازنەیی، عەرەب دەستەواژەی (مربط الفرس) بەکار دەهێنێت بۆ ئەو شوێنە بازنەیی‌یەی کە ئەسپی تێدا دەبەسترێتەوە، کەواتە مانای تەواوی ئایەتەکە ئەوەیە کە: کاتێك باران بەر لەشی تووشبوو بە ترسێکی زۆر دەکەوێت دەبێتەهۆی خاوو بوونەوە و چوونەوەیەکی دڵی ئەو کەسە بە شێوەیەکی بازنەیی و دامەزراندنی، بەڕاستی ئەم ئایەتە هەروەها دامەزرێنەری (دڵ)یشە لەسەر ئیمان و یەکتاپەرستی.

لە کۆتاییدا ئایەتەکە دەفەرموێت: ﴿وَ يُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ﴾، واتە: بەم بارینی بارانە پێکانیشتان لە سەر گۆڕەپانی جەنگەکە دامەزراو بوو، وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا لە رووی زانستی‌یەوە یەکێك لە ئاکامەکانی ڕژاندنی زۆری هۆرمۆنی ئەدرینالین بریتی‌یە لە گرژبوون، پاشان لەرزینی ماسولکەکانی لەش، و دوایی لەرزینی هەموو لەش، کە یەکێك لە ئاکامەکانی لەرزینی قاچەکان و دانەمەزرانی پێکانە لەسەر زەوی، بەرکەوتنی ئاو لەگەڵ پێستدا دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی هۆرمۆنی ئەدرینالین، کەمبوونەوەی کاریگەریی ئەم هۆرمۆنە لەسەر ماسولکەکان دەبێتە خاوبوونەوەیان، و نەمانی لەرزینی لەش، لێرەوە لەرزینی قاچەکانیش نامێنێت و پێکان لەسەر زەوی جێگیر دەبن.

هەروەها یەکێکی تر لە سوودەکانی ئەو باران بارینە بریتی بوو لەوەی کە باران زەوی‌یەکەی ژێر پێی ئیماندارانی تەڕکرد و زەوی‌یەکە جێگیر و دامەزراو بوو، چونکە زەوی لماوی کە تەڕ دەبێت جێگیر دەبێت و یەك دەگرێت، و خۆشدەبێت بۆ رۆشتن بە سەری‌دا، و مرۆڤ ناچەقێتە ناو لمەکەوە، بەڵام لەولاوە ئەم بارانە بوو بە بەڵا بۆ بێ‌باوەڕان چونکە زەوی‌یەکەی ژێر پێی ئەمانی بە شێوەیەك تەڕکرد کە هەمووی بووە قوڕاو و لیتاو و زۆنگاو و رۆشتنی ئەمان و پەسپەکانیانی زۆر زەحمەت کرد و تا ناوەڕاستیان چووە قوڕاو و زۆنگاوەوە.

با بزانین ئەم رووبەڕوو بوونەوەیە چ ئاکامێکی لێکەوتەوە: کاتێك بێ‌باوەڕان چوونە ریزەوە بۆ رووبەڕوو بوونەوە، بینی‌یان کە ئەو موسوڵمانانەی دوێنێ زۆر کەمبوون لەبەر چاویان ئەمڕۆ زۆر زۆرتر دیارن و دوو هێندە بوونەتەوە: ﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَ أُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَ اللّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاء إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَّأُوْلِي الأَبْصَارِ﴾ آل عمران١٣، واتە: بۆ ئێوە نموونەیەکی زۆر باش هەیە لە دوو کۆمەڵەکەی کە لە جەنگی بەدردا رووبەڕوو بوونەوە، کۆمەڵێکیان لە پێناوی خوادا دەجەنگان و ئەوی تریان بێ‌باوەڕبوون کە ئەمان ئیماندارەکانیان بە دوو هێند دەبینی بەچاویان، دیارە هۆکاری ئەمەش بریتی بوو لەو فریشتانەی هاتنە خوارەوە بۆ یارمەتی ئیمانداران و لە سەرەتای جەنگەکەوە چوونە ریزەوە لەگەڵ موسوڵمانەکاندا، بێ‌گومان ئەم گۆڕانکاری‌یە هەر لە سەرەتاوە کاری لە لایەنی دەروونی بێ‌باوەڕان کرد، ئاکامی کۆتایی جەنگەکە بە دۆڕان و ژێرکەوتنی بێ‌باوەڕان کۆتایی هات (بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم جەنگە بڕوانە کتێبە باوەڕپێکراوەکانی ژیانی پێغەمبەر ﷺ).

ووتەی کۆتایی:

لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا چەندین ووتەی پڕ حیکمەت و سوود و دانایی هاتوون کە لە هەمان کاتدا پڕن لە موعجیزە، بە تایبەتی لە رووی زانستی‌یەوە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا ئیعجازە زانستی‌یە گەورە و سەرسوڕهێنەرەکەیان ئاشکرا بووە، ئاماژەدان بە بابەتێکی پزیشکیی ئاوا وورد لە رۆژگارێکی تاریکستان لەووی زانستی‌یەوە وەك سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ)، خۆی لە خۆی‌دا بۆمان دەسەلمێنێت بە شێوەیەك کە گومانی تێدا نامێنێت کە ئەم فەرموودانە دانراوی مرۆڤ نین، و دەبێت سەرچاوەکەیان هەر لەو کەسەوە بێت کە ئاگاداری هەموو نهێنی و ووردەکاری‌یەکانی لەشی مرۆڤە و هەموو

بوونەوەریشە بە گشتی، و بەقەدەر کێشی گەردیلەیەك و لەوەش بچووکتر لەو نهێنی نی یە ﴿أَلا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ الملك ١٤، ﴿أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاء مَاء فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ، أَمَّن جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ، أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاء الْأَرْضِ أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ، أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ، أَمَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاء وَالْأَرْضِ أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ، قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾ النمل ٥٩-٦٥.

پاك و بێگەردی بۆ تۆ خودایە کە ئاوا بۆ مرۆڤەکان دڵسۆزیت و حەز لە هیدایەتیان دەکەیت، بۆیە بەرنامەیەکت بۆ ناردوون کە لەگەڵ هەموو بنەماکانی ژیری و بیرکردنەوەی زانستی و راستی‌یە زانستی‌یەکاندا یەکدەگرێتەوە، و هەموویان بەڵگەن لەسەر راستیی و پیرۆزیی ئەم ئیسلامە شیرینە، دەی ئەی مرۆڤی دوور لە خودا کاتی ئەوە هاتووە کە بیرێك بکەیتەوە و ئەم هەلە بقۆزیتەوە، و بگەڕێیتەوە بۆ ئامێزی پڕ سۆز و میهرەبانی، چونکە هەر ئەوە کە بە هەموو شێوەیەك لە بەندەکانی دەبوورێت و دەرگای رەحمەتی هەمیشە کراوەیە: ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ الزمر٥٣.

سەرچاوەکان:

١-صحيح البخاري و مسلم.

٢-الرحيق المختوم (کتێبێکە دەربارەی ژیانی پێغەمبەر)/ دانراوی: صفي الرحمن المباركفوري.

٣-معجم لسان العرب/ أبوالفضل جمال الدين محمد بن منظور.

٤-الإعجاز العلمي في القرآن و السنة النبوية/ د.محمد كامل عبدالصمد.

٥-ئینتەرنێت: سایتەکانی: www.islamonline.net / www.science4islam.com /www.tasabeeh.com

6-Ganong Review of Medical Physiology-Apelton&Lange-USA.

ئیعجازی پزیشکی له فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی کلێنچکە (عجب الذنب)

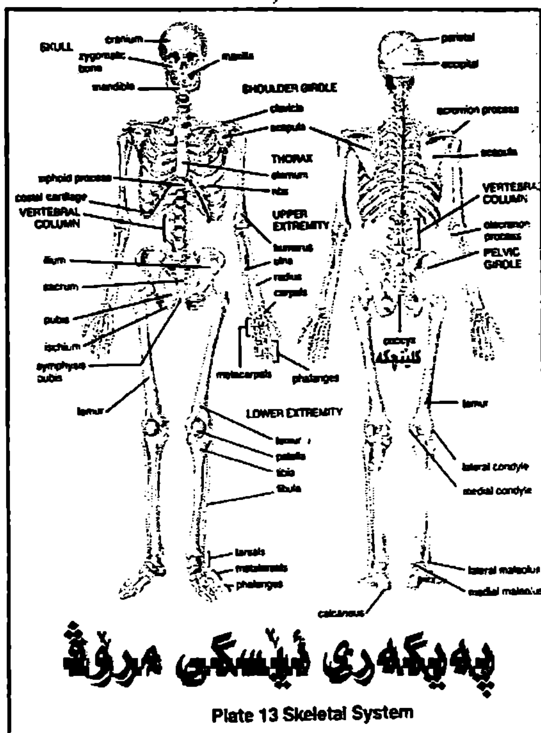
چەند فەموودەیەکی پێغەمبەر (ﷺ) باسیچەندین بابەتیان کردووە لە لەشی مرۆڤدا کە تەنها تازە لە رۆژگاری ئەمرۆدا راستی‌یەکانیان دۆزاونەتەوە، هەندێك لەو فەرموودانەی کە فەرموویەتی باسی شوێنێکی گرنگی لەشی مرۆڤی کردووە کە لەم دواییدا مەڵبەندە زانستی‌یەکان توێژینەوەیان لەسەر بڵاوکردووەتەوە کە راستی فەرموودەکانی خوای گەورە و پێغەمبەری مەزنمان ئەسەلمێن، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا بۆی روونکردووینەتەوە کە چەندین بەڵگەی روون و ئاشکرا لە لەشی خۆماندا و لە ئاسمان و زەوی‌دا هەیە، گەورەیی دەسەڵاتی پەروەردگارمان بۆ ئەسەلمێنن، و تاوەکو بۆمان روون ببێتەوە بە بەڵگەی زانستی کە ووتەکانی خوا و پێغەمبەر راستن، خوای گەورە دەفەرموێت: (سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) (فصلت:٥٣).

پێغەمبەر (ﷺ) لە چەند فەرموودەیەکدا باسی کلێنچکەی کردووە کە بەشێکی گرنگی لەشی مرۆڤە و بە بەردی بناغەی دروستبوونی کۆرپەلەی مرۆڤی داناوە، بەروونی باسی ئەوەی کردووە کە مرۆڤ لەمەوە دروست دەبێت، و فەرموویەتی هەموو ئێسکەکانی لەشی مرۆڤ لە خاکدا ئەڕزێ و ئەبێتەوە بە خۆڵ، جگە لە بەشێکی زۆر بچووك لە ئێسکی کلێنچکە کە بە ئەندازەی تۆوی خەرتەلە ئەبێت لەناو خاکەکەدا ناڕزێت و دەمێنێتەوە، و بە فەرمانی خوای گەورە جارێکی تر مرۆڤی لێوە زیندوو ئەکرێتەوە لە رۆژی دواییدا، واتە ئەو بەشە بچووکە لە کلێنچکە کە ناڕزێت بە تۆوی زیندوو بوونەوەی مرۆڤ دادەنرێت لە رۆژی دواییدا، ئەمەش دەقی فەرموودەکانی پێغەمبەرە (ﷺ) لەو بارەیەوە:

١-ئیمامی بوخاری لە فەرموودە راستەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە: عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: قال رسول الله (ﷺ): (مابين النفختين أربعون، قال: أربعون يوماً؟ قال أبو هريرة: أبيت، قال: أربعون شهراً؟ قال: أبيت، قال؟ أربعون سنة؟ قال أبيت (أي أن أبا هريرة أبي أن يحدد الأربعين هل هي يوماً أو شهراً او سنة)، قال: (أي أبو هريرة يرفعه إلى النبي (ﷺ): (ثُمَّ يُنْزِلُ الله من السماء ماءً فينبتون كما ينبت البقل، ليس من الإنسان شيء إلا يبلى إلا عظماً واحداً، و هو عجب الذنب، و منه يركب الخلق يوم القيامة) رواه البخاري، واتە: لە نێوان هەردوو فوو پیاکردنەکەدا چلە (کە دیاری نەکرد ٤٠رۆژە یان مانگە یان ساڵە)، پاشان خوای گەورە بارانێك دەبارێنێت کە لەشی مرۆڤەکانی لێوە دەڕوێنێتەوە وەکو

چۆن رووەك دەڕوێتەوە، هیچ شتێك نی‌یە لە لەشی مرۆڤ كە نەڕزێت و نەفەوتێت، تەنیا ئێسكێك نەبێت، كە ئەویش بەشێكی كلێنچكەیە، لەمەوە مرۆڤەكان دەڕوێنەوە و دروست دەكرێنەوە لە دوارۆژدا.

٢-ئیمامی موسلیم لە فەرموودە راستەكانی پێغەمبەر (ﷺ) وەك ئەو فەرموودەیەی سەرەوەی بۆ گێڕاوینەتەوە: عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: قال رسول الله (ﷺ): (كل ابن أدم يأكله التراب الا عجب الذنب، منه خلق ومنه يركب)، و في لفظ آخر: (وليس من الإنسان شيء إلاّ يبلى إلاّ عظماً واحداً هو عجب الذنب، و منه يركب الخلق يوم القيامة)، و في لفظ آخر لمسلم: (إن في الإنسان عظماً لا تأكله الأرض أبداً فيه يركب يوم القيامة، قالوا: أي عظم هو يا رسول الله؟ قال: عجب الذنب)، مانای فەرموودەكان: هەموو بەشێكی مرۆڤ زەوی دەیخوات و دەیرزێنێت تەنها بەشێكی ئێسكێك نەبێت كە هەرگیز زەوی ناتوانێت بیفەوتێنێت، لەم ئێسكەوە دروست بووە و هەر لەمیشەوە زیندوو دەبێتەوە، هاوەڵەكان پرسی‌یان ئەو ئێسكە كامەیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەشێكی كلێنچكەیە.

پەیكەری ئێسكی مرۆڤ

Plate 13 Skeletal System

٣-ئەبو داود لە سوننەكانیدا هەمان فەرموودەی گێڕاوەتەوە لە ئەبو هورەیرەوە بەم شێوەیە: (كل ابن آدم تأكُلُ الأرضُ إلا عجب الذنب منه خُلِقَ وفيه يُركَّب).

٤-ئیمامی (مالیك)یش لە كتێبەكەیدا (الموطأ) بە هەمان شێوەی پێشوو فەرموودەكەی گێڕاوەتەوە.

٥-ئیمامی (النَّسائي، إبن ماجة و إمام احمد)یش هەمان فەرموودەیان لە چەند شوێنێكی كتێبەكانیاندا گێڕاوەتەوە.

٦-ئیمامی (إبن حِبّان)یش هەمان فەرموودەی گێڕاوەتەوە لە چەند

شوێنێکدا لە ئەبو هورەیرەوە، تەنها یەك فەرموودەیان نەبێت کە لە (ابي سعید الخدري)وە گێڕاوی‌یەتەوە: کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (یأکل التراب کل شيء من الإنسان إلا عجب ذنبه، قیل: و ما هو یا رسول الله؟ قال: مثل حبة خردل منه ینشأ)، واتە: زەوی هەموو شتێکی مرۆڤ دەخوات تەنها بەشێکی کلێنچکە نەبێت، هاوەڵەکان پرسی‌یان: ئەو بەشە چی‌یە ئەی پێغەمبەری خودا؟ ئەویش فەرمووی: بەقەدەر دەنکە خەرتەلەیەك دەبێت کە مرۆڤی لێوەی دروست بووە.

ئەم فەرموودانە دوو ئاماژەی زانستیی زۆر نوێی تێدایە، یەکەمیان ئەوەیە کە کۆرپەلەی مرۆڤ لەکلێنچکەوە دروست دەبێت، دووەمیان بەرگە گرتنی ئەم بەشەیە بۆ گۆڕانکاری‌یەکانی ڕۆژگار، کە لە دوای ڕزانی هەموو لاشەی مرۆڤ بەشێك لەم هەر دەمێنێتەوە و لەدوا ڕۆژدا مرۆڤ لەم بەشەوە وەکو چەکەرەیەك زیندوو دەبێتەوە.

دەبا ئێستا لەژێر ڕۆشنایی نوێترین دۆزینەوە و تاقی کردنەوەی ڕۆژگاردا لەم فەرموودانە بکۆڵینەوە:

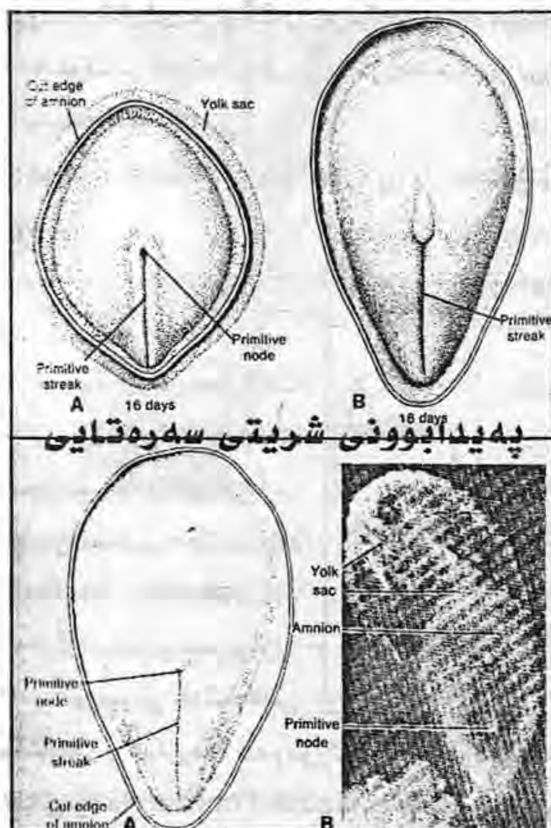
کلێنچکە لە زانستی کۆرپەلەزانی‌دا (شریتی یەکەم):

تازەترین توێژینەوەی زانستی کۆرپەلەزانی روونی کردووەتەوە کە کلێنچکە لە سەرەتادا بریتی‌یە لە شریتی سەرەتایی (**Primitive Streak**)، لەگەڵ دەرکەوتنی ئەم شریتی سەرەتایی‌یەی کۆرپەلە، چینەکانی لەش وئەندامەکانی کۆرپەلە و کۆئەندامی دەماری کۆرپەلەکە پێك دێنێت، دوایی ئەم شریتی سەرەتایی‌یە هیچ شوێنەوارێکی نامێنێت جگە لە جێماوەیەك کە پێی دەڵێن ئێسکی کلێنچکە (عظم العصعصي **Coccygeal Bone**).

پێکهاتنی شریتی سەرەتایی:

دوای ئەوەی ئەو تۆپەڵە خانەیە (**Blastula**)یەی لە هێلکەی پیتێنراوەوە دروست دەبێت دەگاتە منداڵدان، خۆی بە دیواری منداڵاندا هەڵدەواسێت و تیایدا جێگیر دەبێت، پاشان جیا دەبێتەوە بۆ دوو ریز بارستەخانە:

ا-بارستەخانەی دەرەکی: کە خانە داخۆرەکان یان خۆرە خانەکان (الخلایا الأکلة CytoTrophoblasts)ی تێدایە، کە هەڵدەستن بە کرۆژین و هەڵکۆڵینی دیواری منداڵدان، و کارێکی وا دەکەن کە تۆپەڵە خانەکەی لەسەر جێگیر ببێت، ئەم بارستە خانەیە رێگە ئەدات بە خۆراك کە بڕوات بۆ تۆپەڵە خانەکە (کۆرپەلەکە)، ئەویش لەوانەی لە چوار دەورێتی لە خوێن و دەردانەکان (إفرازات)ی رژێنەکانی منداڵانی دایکەکە.

پەیدابوونی شریتی سەرەتایی

ب-بارستەخانەی ناوەکی (کتلة خلایا الداخلیة): لەم بارستە ناوەکییەوەیە کە کۆرپەلەکە دروست دەبێت، ئەم بارستە ناوەکییە جارێکی تر دابەش دەبێت بۆ دوو پەڕەی تەنك لە خانە کە وەك ئاغەز وان:

١)دەرەکییەکەی پێی دەڵێن (ئیکتۆدێرم Ectoderm).

٢)ناوەکییەکەی پێی دەڵێن (ئیندۆدێرم Endoderm).

-چینی ئیندۆدێرمی ناوەکی لە هەشتەمین رۆژ دوای پیتاندنی هێلکەکە، لە منداڵاندا دەردەکەوێت، کەلێنێکی بچووك دەردەکەوێت لەسەرەوەی چینی ئیکتۆدێرمی دەرەکییەوە و ئەم بەشە دەبێتە پێکهێنەری سەرەتایی بۆشایی ئەمنیۆن (Amniotic Space)، سەری بۆشایی ئەمنیۆن پێکدێت لە خۆرە خانەکان (الخلایا الأکلة)، بەڵام بنکی بۆشایی ئەمنیۆن لە خانەکانی ئیکتۆدێرم پێکدێت.

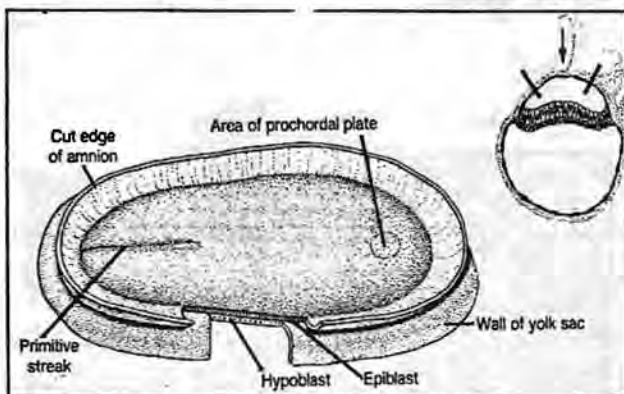
-لە نۆهەمین رۆژدا لە خانەکانی چینی ناوەکی (ئیندۆدێرم)ەوە شریتێك لە خانە درێژ دەبێتەوە و بە خانەکانی چینی میزۆدێرمی دەرەکییەوە دەنووسێ و دەبێتە پێکهێنەری توورەکەی زەردێنەی یەکەم (Primary Yolk Sac).

-له رۆژی سیانزەهەمیندا له خۆرە خانەکانی دەرەکی‌یەوە نووکەکان (نتوءات) پەیدا دەبن و گەشە دەکەن، کە پاشان بە نووکە نەرمەکانی پەردەی وێلاش ئەناسرێن (مخملات الغشاء المشيمي Chorionic Villi)، بەهۆی ئەو نووکانەوە توورەکەی کۆرپەلە بەمنداڵدانەوە خۆی جێگیر دەکات، دوایی لقی لێ دەبێتەوە وەکو لقی درەخت، هەروەها خانەکانی ئیندۆدێری ناوەکی گەشە دەکەن و دەبنە پێکهێنەری تورەکەی زەردێنەی دووەهەم کە زۆر لە تورەکەی زەردێنەی یەکەم بچوکترە.

-لە کۆتایی هەفتەی دووەمدا کۆرپەلەکە لە دوو خەپلەی بەیەک گەیشتوودا خۆی ئەبینێتەوە کە ئەمانەن:

١)خەپلەی دەرەکی (القرص الخارجي) یان (ئیکتۆدێرم): کە بنی (بۆشایی ئەمنیۆن) پێک دێنێت.

٢)خەپلەی ناوەکی (القرص الداخلي؛ یان (ئیندۆدێرم): کە سەری بۆشایی تورەکەی زەردێنە پێکدێنێت.

ئەم دوو خەپلەیە لە بەشی پێشەوایاندا بەیەکەوە ئەنووسین کە لە دوایی‌دا بە بەشی سەریی دەناسرێت (Cephalic Portion)، ئەمیش بەهۆی چڕبوون و ئەستوربوونی خانەکانی ئیندۆدێرم، هەروەها ئەم دوو خەپلە شێوە هێلکەیی‌یە دوایی لە ناوچەی کۆتایی (کلکی)یاندا (Caudal Portion) بەیەکەوە ئەنووسێن، و دەبنە پێکهێنەری پەرەکی کلکیی گۆشەیی لە ئایندەدا (Cloacal Plate).

-لە چواردەهەمین رۆژدا دوو خەپلەکە درێژ دەبنەوە هەتا شێوەیەکی هەرمێی وەرئەگرن، سەرە پانەکەی بەشی پێشەوەیەتی بەڵام بەشە کۆتایی‌یەکەی باریك دەبێتەوە، خانەکانی چینی ئیکتۆدێرم لە ناوچەی کۆتایی‌دا چالاك دەبن و دەبنە پێکهێنەری شریتی سەرەتایی (Primitive Streak) کە بۆ یەکەمجار لە پانزەهەمین رۆژی دوای پیتاندنی هێلکەکەدا دەردەکەوێت.

وێنەیەکی سەرەتایی کۆرپەلە
کەشوێنی شریتی سەرەتایی تێدا دیاری کراوە

دوای پێکهاتنی شریتی سەرەتایی دابەشبوونێکی خێرا لە خانەکانی ئەم شریتەدا ڕوودەدات، و گەشەکردنێکی زۆر بە پەلە ڕوو دەدات لە خانەکانی شریتەکەدا، ئەم خانە دروست بووانە بەلای ڕاست و چەپدا بڵاو دەبنەوە لە نێوان هەردوو چینی ئێندۆدێرمی ناوەکی و ئێکتۆدێرمی دەرەکی، کە دوایی ئەم خانانە دەبنە پێکهێنەری چینێکی نوێ لە کۆرپەلەکەدا، کە پێی دەوترێت چینی ناوەڕاست یان (میزۆدێرم **Mesoderm**).

-لە ئەنجامی پێکهاتنی شریتی سەرەتایی و زیادبوونی دابەشبوونە چالاکی‌یەکەی‌دا، خانەکانی کۆئەندامی دەماری لەشی کۆرپەلەکە و نۆتۆکۆرد (**Notochord**) پێکدێت، هەروەها پاش دروستبوونی چینی ناوەڕاست (میزۆدێرم)، ئەندامەکانی لەشی کۆرپەلەکە دەست دەکەن بە دروست بوون و گەشە کردن، ئەگەر بێتو ئەم شریتی سەرەتایی‌یە دروست نەبێت ئەوا ئەندامەکانی کۆرپەلەش دروست نابن و گەشە ناکەن، و هەگیز خەپلەی سەرەتایی کۆرپەلەکە ناچێتە قۆناغی دروست کردنی ئەندامەکانەوە.

لەبەر گرنگی ئەم شریتە سەرەتایی‌یە لیژنەی (وارنك)ی بەریتانی (کە تایبەتە بە پیتاندنی دەستکرد لە دەرەوەی منداڵان و قۆناغەکانی گەشەکردنی کۆرپەلە) کردوویەتی بە نیشانە و قۆناغی جیاکەرەوە، بۆ ئەنجامدانی تاقیکاری لەسەر ئەو کۆرپەلانەی مرۆڤ کە زیاد دەبن لە کاتی ئەنجامدانی پیتاندنی دەستکرد لە دەفری تاقیکردنەوەدا، پێش پەیدا بوونی ئەم شریتە لیژنەکە ڕێگا بە تاقی‌کردنەوە دەدات لەسەر کۆرپەلەی مرۆڤ، بەڵام پاش پەیدابوونی ئەم شریتە لیژنەکە هەموو جۆرە تاقیکاری‌یەکی لەسەر کۆرپەلەی مرۆڤ قەدەغە کردووە، چونکە دوای پەیدابوونی ئەم شریتە سەرەتای کۆئەندامی دەمار و سەرەتای ئەندامەکانی لەش وورده وورده دەست بە پەیدا بوون دەکەن.

له ئەنجامی پەیدابوونی ئەم شریتە و چالاکی‌یە زۆرەکانی‌یەوە، ئەم دروست کراو و پێکهاتووانەی خوارەوە پەیدا دەبن:

١-نۆتۆکۆرد (سەرەتای پەتکی پشت یان سەرەتای بڕبڕەی پشت): کە لە گرێی سەرەتایی یان گرێی هانسن (Primitive Node)ەوە درێژ دەبێتەوە بەرە و بەشی سەریی لە کۆرپەلەکەدا.

٢-دوای پێکهاتنی شریتی سەرەتایی، خەپلەی بازنەیی کۆرپەلەکە دەگۆڕێت بۆ شێوەی هەرمێیی کە دەتوانرێت هەردوو سەرەکەی لە یەك جیا بکرێتەوە، بەشە پانەکەی پێی دەووترێت بەشی سەری کورپەلەکە و بە بەشە باریکەکەی دەووترێت بەشی خواروی کۆرپەلەکە (بەشی کلکیی کۆرپەلە).

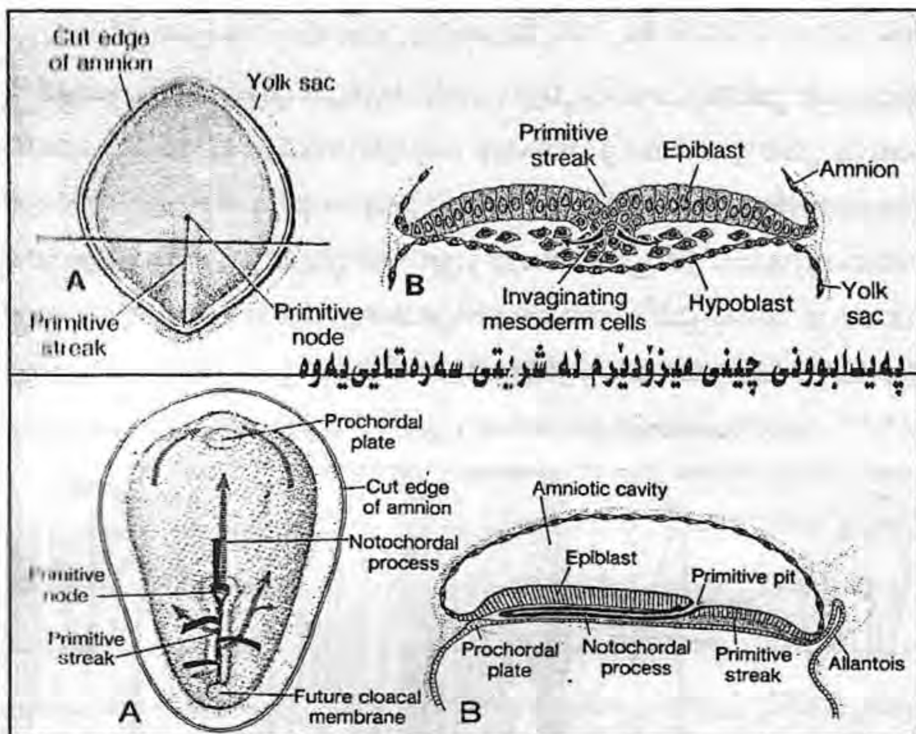
> زانستی پزیشکیی ئەمڕۆ تاقی کردنەوەی لەسەر کۆرپەلە قەدەغە کردووە لەگەڵ دروست بوونی سەرەتای کلێنچکە(عجب الذنب)دا چونکە ئەم کاتە بە سەرەتای راستەقینەی دروست بوونی کۆرپەلە دادەنرێت.

٣-سەرەتای کۆئەندامی دەمار لە چینی دەرەکی (ئیکتۆدێرم)ەوە دەردەکەوێت لە کۆتایی هەفتەی سێیەمدا (٢٠-٢١رۆژ)، ئەم چینە وردە وردە و بەدوای یەکدا ئەم دروست کراوانەی کۆئەندامی دەمار دروست دەکات:

پەڕەی دەماریی (الصفیحة العصبیة Neural Plate)، ئەم پەڕەیە لوول دەخوات بۆ دروست کردنی لوولپێچی دەماریی (الإلتفاف العصبي Neural Folds)، ئەم لوولپێچەش لەملاولاوە یەکدەگرێت بۆ دروست کردنی بۆری دەماریی (الأنبوبة العصبیة Neural Tube) کە دوو سەری دانەخراوی هەیە، لەرۆژی ٢٥دا کونی سەرەوە دادەخرێت و لەرۆژی ٢٧دا کونی خوارەوە دادەخرێت، لەم کۆئەندامە سەرەتایی‌یەوە درکەپەتك (النخاع الشوكي) و مێشك (واتە کۆئەندامی دەماری مرۆڤ) دروست دەبێت، لەو کاتەی ئەم بۆری دەماری‌یە دادەخرێت پەڕەی بیستن (الصفیحة السمعیة Otic Placode) و پەڕەی هاوێنەی بینین (الصفیحة العدسیة Lens Placode) دروست دەبن.

٤-چینی میزۆدێرم لە شریتی یەکەم دروست دەبێت، و چڕدەبێتەوە بەدەوری تەوەری کورپەلەکەدا، و بارستە لەشی‌یەکان (الكتل البدنیة Somites) دروست دەکات، کە

ئەمانیش دوایی بڕبڕەی پشت و ماسولکەکان دروست دەکەن، هەروەها سەرەتای هەر چوار پەلەکە (دوو دەست و دوو قاچ) لەم چینەوە چەکەرە دەکات و دەردەچێت، هەر ئەم چینی ناوەڕاستەشە کۆئەندامی ئێسك وماسولکەی لێوە دروست دەبێت.

پەیدابوونی چینی میزۆدێرم لە شریتی سەرەتاییەوە

چینی ناوەڕاست (میزۆدێرم) دابەش دەبێت بۆ سێ بەش، بەپێی دووریی لە سەنتەری کۆرپەلەکەوە، واتە لەناوەوە بۆ دەرەوە:

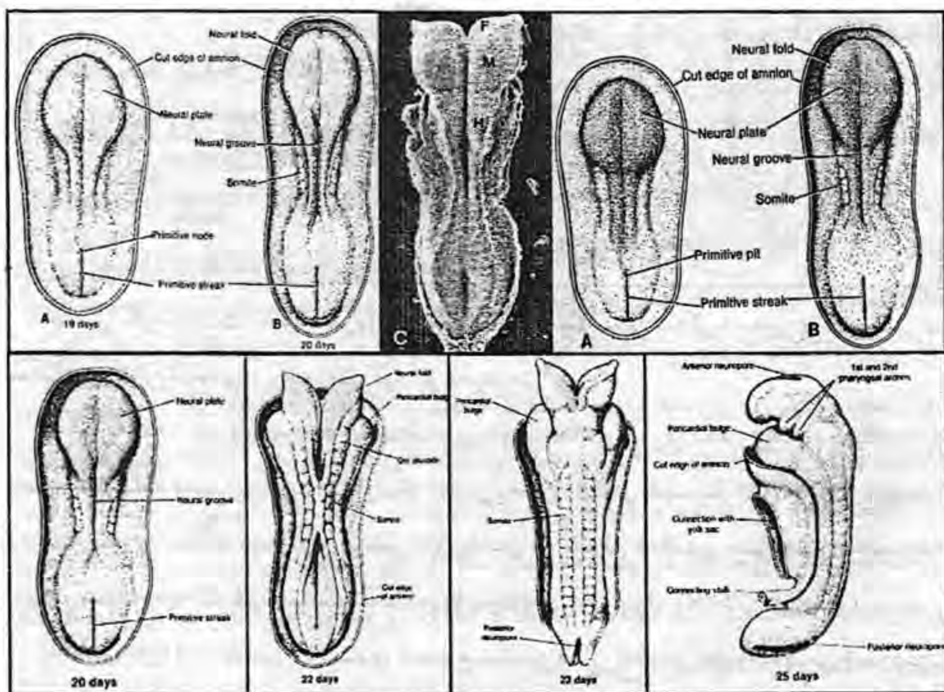
بەشی یەکەم: ئەو بەشەیە کە لە سەنتەری کۆرپەلەکە و بۆری دەماری‌یەوە نزیکە، لەم بەشەوە تۆپەڵە لەشی‌یەکان یان بارستە لەشی‌یەکان (الكتل البدنية Somites) دروست دەبێت، ئەم بارستانە دیارترین بەشی کۆرپەلەن لە نێوان هەفتەی سێیەم و پێنجەمدا، لەم بارستانەوەیە کە کۆئەندامی ئێسك و ماسولکە و هەر چوار پەلەکان دروست دەبێت.

بەشی دووەم: بەشی ناوەندی ئەم چینەیە یان بەشی میزۆدێرمی ناوەنجی (Intermediate Mesoderm)، بە فەرمانی خودا لەم بەشەوە ئەمانە دروست دەبێت: ناوپۆشی داپۆشەری ناوسك یان پریتۆن (Peritoneum)، رووپۆشی

داپۆشـەری سـی‌یەکان و دیـواری سـنگ یـان پلـوورا (Pleura)، پـەردە و رووپۆشـی داپۆشەری دڵ (Pericardium).

بەشی سێیەم: لەم بەشەوە بۆری‌یەکانی خوێن، دڵ، ماسولکەکانی کۆئەندامی هەرس دروست دەبن.

کەواتە دروست بوونی شریتی سەرەتایی بریتی‌یە لە سەرەتایەکی جیابوونەوەی شانەکانی کۆرپەلە بۆ دروست کردنی چینە جیاجیاکان و ئەندامەکانی لەشی کۆرپەلەکە، لەڕاستیدا ئەوەی دەناسرێت بە قۆناغی دروست بوونی ئەندامەکان (Organization) تەنها دوای پەیدا بوونی شریتی سەرەتایی و بارستە لەشی‌یەکان دەست پێدەکات، کە لە سەرەتای هەفتەی٤ تا کۆتایی هەفتەی٨ دەخایەنێت، بە شێوەیەك کە کۆرپەلەکە لە کۆتایی ئەم ماوەیەدا هەموو کۆئەندامە سەرەکی‌یەکان و ئەندامەکانی تێدا دروست بووە، و تەنها وردەکاری‌یەکانیان و گەورە بوون و گەشەکردنی ئەم ئەندامانە ماوە.

گەشەکردنی کۆئەندامی دەمار لە شریتی سەرەتایی‌یەوە

سەرەنجامی شریتی سەرەتایی:

وەك باسمان کرد شریتی سەرەتایی گرنگییەکی گەورەی هەیە، چونکە چالاکییە یەکجار زۆرەکانی دەبێتە هۆی دروست بوونی کۆئەندامی دەمار و چینی ناوەڕاست، کە ئەمیش زۆربەی کۆئەندامەکانی لەشی کۆرپەلەکەی لێوە دروست دەبێت، پاش دروست بوونی ئەو ئەندامانەی باسمان کرد لێیەوە و تەواو بوونی کاری ئەم شریتە، لە هەفتەی چوارەمدا، سەرەنجام ئەم شریتە دەست دەکات بەپووکانەوە، و تەنها لە کۆتایی بڕبڕەی پشتی کۆرپەلەکە و پاشان منداڵە لەدایك بووەکەدا دەمێنێتەوە، و لە ئێسکی کلێنچکەدا شوێنەوارێك دروست دەکات کە بەچاو نابینرێت، پێغەمبەر (ﷺ) ئامارەی بۆ ئەوە داوە کە هەموو لەشی مرۆڤ پاش مردن شیدەبێتەوە و دەڕزێت و نامێنێت، تەنها بەشێکی کەمی ئەم کلێنچکەیە نەبێت کە بەچاو نابینرێت (واتە: عجب الذنب)، هەر کاتێك پەروەردگار ویستی لێبێت لەڕۆژی دواییدا بارانێك دەبارێنێت، کە لەشی مرۆڤەکانی لەو بەشە کەمەی کە نافەوتێت لە ناوچەی ئێسکی کلێنچکە دەڕوێنێتەوە وەك رووەك.

ئەمەی باسکرا ئیعجازی یەکەمی فەرموودەکەیە کە ئامارە بە دروست بوونی مرۆڤ دەدات لەم (عجب الذنب)ەوە، لێرەوە دەگەینە ئیعجازی دووەمی فەرموودەکە کە ئەویش مانەوەی بەشێکی ئەم کلێنچکەیەیە، و بەرگە گرتنی ئەم بەشەیە بۆ گۆڕانکارییەکانی رۆژگار، و نەفەوتان و نەڕزانێتی پاش مردنی مرۆڤەکە و شیبوونەوە و خواردنی لاشەکەی لەلایەن زەوییەوە.

لەشی مرۆڤ هەمووی دەڕزێت و دەفەوتێت تەنیا بەشێکی کلێنچکە (عجب الذنب) نەبێت:

هەمان ئەو فەرموودانەی سەرەوەن کە باسی نەفەوتانی ئەم بەشەی لەشی مرۆڤ دەکەن، بە تایبەتی فەرموودەکانی:

-﴿إن في الإنسان عظماً لا تأكله الأرض أبداً فيه يركب يوم القيامة، قالوا: أي عظم هو يا رسول الله؟ قال: عجب الذنب﴾ رواه مسلم، واتە: هەموو بەشێکی مرۆڤ زەوی دەیخوات و دەیڕزێنێت تەنها بەشێکی ئێسکێك نەبێت کە هەرگیز زەوی ناتوانێت بیفەوتێنێت، لەم

ئێسکەوە دروست بووە و هەر لەمیشەوە زیندوو دەبێتەوە هاوەڵەکان پرسی‌یان ئەو ئێسکە کامەیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەشێکی کلێنچکەیە.

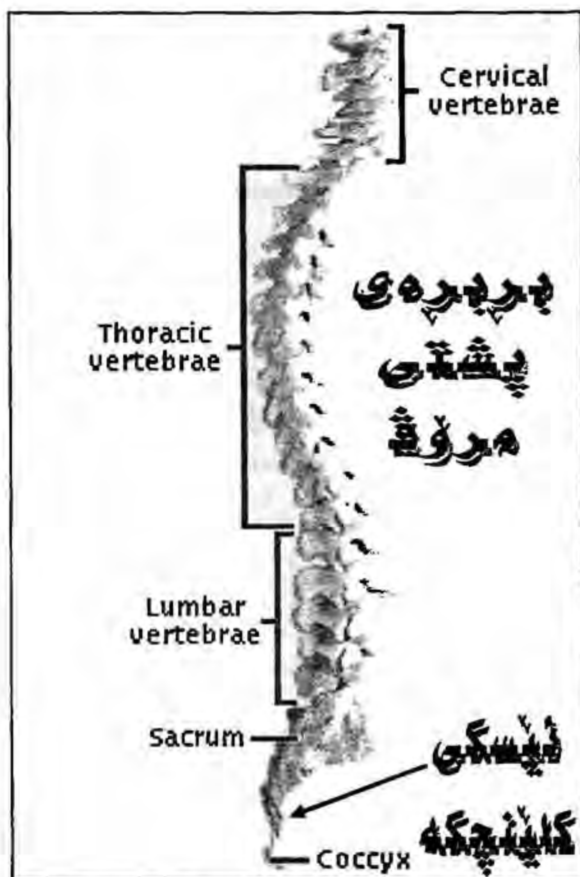
-﴿یأکل التراب کل شيء من الإنسان إلا عجب ذنبه، قیل: وما هو یا رسول الله؟ قال: مثـل حبة خردل منه ینشـأ﴾ رواه ابـن حِبّان، واتـە: زەوی هـەموو شتێکی مـرۆڤ دەخوات تـەنها بەشێکی کلێنچکە نـەبێت، پرسیان: ئـەو بەشـە چی‌یە ئـەی پێغەمبـەری خـودا، ئـەویش فەرمووی: بەقەدەر دەنکە خەرتەلەیەك دەبێت کە مرۆڤی لێوەی دروست بووە.

وەك باسمان کرد لە رووی زانستی‌یەوە سەلماوە کە مرۆڤ لـە شریتی سـەرەتایی‌یەوە دروست دەبێت و ئەم شریتە دوایی دەپووکێتەوە تەنها بەشێکی کەمی نەبێت لە کۆتـایی برپڕەی پشتدا (ئێسکی کلێنچکە-عظم العصعصي)دا دەمێنێتـەوە، کاتێك مـرۆڤ دەمرێـت هەموو لەشی دەڕزێت و دەفەوتێت تەنها ئەم بەشە بچووکەی نـەبێت، کە بەرگەی هـەموو بـارودۆخێکی ناهـەموار دەگرێـت و دەمێنێتـەوە، و دەبێتـە تـۆو و چـەکەرەی زینـدوو بوونەوەی مرۆڤ لە رۆژی دوایی‌دا.

بۆ سەلماندنی ئەم راستی‌یە ئەو تاقی کردنەوانە دەکەین بە بەڵگە کە هەندێك لە زانایانی وولاتی (چین) پێ‌ی هەستان لەم ساڵانەی دوایی‌دا، کە بۆیان سەلما هەرگیز ناتوانرێت ئەم ئێسکە (کلێنچکە یان عجب الذنب) بە تەواوەتی بفەوتێنرێت، لە رووی کیمیایی‌یەوە هەوڵیاندا بیفەوتێنن بە تواندنەوەی لە بەهێزترین ماددەی ترشدا (الأحماض Acids) بەڵام بینی‌یان کە هەر خانەی زیندووی تێدا دەمێنێت و بە تەواوەتی ناتوێتەوە، هەروەها وویستیان لە رووی فیزیایی‌یەوە خانەکان و پێکهاتووەکانی بفەوتێنن ئەویش بە سووتاندنی لە بەهێزترین فڕندا، و پاشان هاڕین و پان کردنەوەی بە بەهێزترین ئامێر لەو بوارەدا، لەکۆتایی‌دا خستنە بەری ئەم ئێسکە بۆ بەردەم ماددەیەکی ناووکی تیشکدەر و چەندین جۆر تیشکی ناووکی زیان بەخش کە هەموو ماددەیەکی زیندوو دەفەوتێنێت و دەمرێنێت، بەڵام سەرەنجام دوای هەموو ئەم کردارانە و هەوڵانە نەیانتوانی بە تەواوەتی هەموو ئەم ئێسکە بفەوتێنن و بینی‌یان کە هێشتا هەر خانەی تێدا دەمێنێت و مەحاڵە بتوانرێت ئەم ئێسکە بە تەواوەتی بفەوتێنرێت.

لێرەدا ئەگەر بچینەوە سەر فەرموودەکانی قورئان و سوننەت و چۆنێتی زیندوو بوونەوە لەرۆژی دوایی‌دا بە ئاشکرا ئەم بابەتەمان بۆ روون دەکەنەوە، ئەم بەشەی

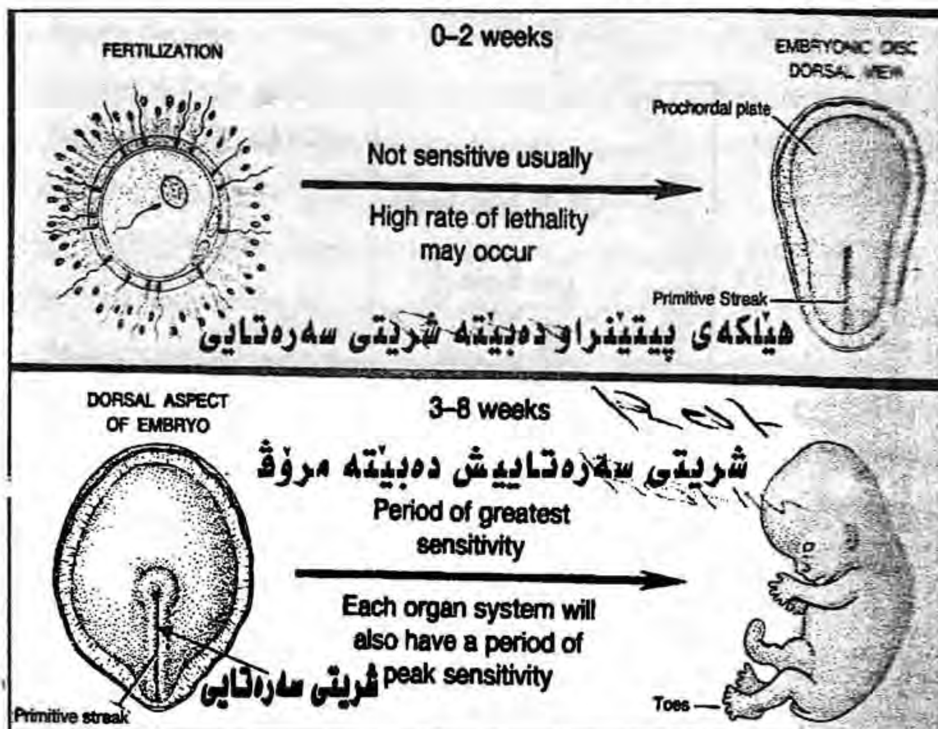
کلێنچکه (عجب الذنب)ە که نافەوتێت و تۆوی زیندوو بوونەوەیە، لەوانەیە له ناخی زەوی‌دا بێت یان لەژێر بینایەکی ۱۰۰نهۆمی‌دا بێت یان نەهەنگێك ئەم مرۆڤەی خوارد بێت، و له ناخی دەریادا ئەم بەشه گیرسا بێتەوە، یان هەر شوێنێکی تر.

خوای گەورە بۆمان باس دەکات که بوومەلەرزەیەکی زۆر مەزن روو دەدات له رۆژی دوایی‌دا و دەبێته هۆی هێنانه دەرەوەی ئەم بەشانەی مرۆڤه- کان لەناو زەوی‌یەوە ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا، وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾ الزلزلة١-٢، واته: کاتێك دێت که زەوی بوومەلەرزە ترسناکەکەی بەسەردا دێت، ئەم بوومەلەرزەیە دەبێته هۆی هێنانه دەرەوەی قورسایی‌یەکانی ناخی زەوی (موفەسیرەکان یەکێك له ماناکانی ئەو قورسایی‌یانەی دێنه دەرەوە به هاتنه دەرەوەی (عجب الذنب)ی مرۆڤەکانیان لێك داوەتەوە).

کاتێك ئەم تۆوانەی مرۆڤەکان دێنه سەر رووی زەوی، دوایی خوای گەورە بارانێك دەبارێنێت که له کتێبی (شرح العقيدة الطحاوية)دا هاتووە که وەك مەنی پیاو وایە، و دەبێته هۆی رواندنی ئەم بەشانه و دەرهاتنیان له زەوی‌یەوە وەك چۆن تۆوی درەخت له زەوی‌یەوە سەر دەردێنێت و دەڕوێت، خوای گەورە دەفەرموێت:﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ﴾ الروم١٩، واته: پەروەردگارتان ئەو خودایەیە که زیندوو له مردووەوە دەردێنێت، و مردوو له زیندووەوە دەردێنێت، و

زەوی پاش مردنی زیندوو دەکاتەوە و رووەکی لێدەردێنێت، ئێوەش بە هەمان شێوە زیندوو دەکرێنەوە، و لە زەوی‌یەوە دەردەهێنرێن.

لاشەی مرۆڤەکان دەڕوێنەوە لە (عجب الذنب)ەوە هەروەک چۆن یەکەم جاریش لە سکی دایکی‌دا لەمەوە دروست بووە، بۆ دووەم جاریش هەر لەم بەشەوە لە زەوی‌یەوە دەردەهێنرێت، هەر کاتێك لاشەکان رووانەوە، گیان(ڕۆح)ەکانیش بەڕەلا دەکرێن و دێنەوە بۆ ناو لاشەکانیان، ئەمەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾ التكوير٧، واتە: ڕۆژێك دێت کە لاشەکان جووت دەخرێنەوە لەگەڵ ڕۆحەکانیاندا، ﴿فَإِذَا هُم قِيَامٌ يَنظُرُونَ﴾ الزمر٦٨، واتە: پاشان مرۆڤەکان زیندوو دەکرێنەوە و هەڵدەستنەوە و بەچاوی خۆیان دەیبینن، لێرەدا مرۆڤی بێباوەڕ هیچی بۆ نامێنێتەوە و دان بەو راستی‌یەدا دەنێت و دەڵێت، ﴿قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ﴾ يس٥٢، واتە: تیاچوون بۆ ئێمە ئەوە کێ‌یە ئێمەی ئاوا لە گۆڕەکانمان دەرهێنا و زیندووی کردینەوە، بەڕاستی ئەمە ئەوەیە کە پەروەردگار بەڵێنی پێدابین و پەیامبەرەکان راستیان ووت. ئەمە پەشیمان بوونەوەیەکە لە کاتێکدا کە پەشیمان بوونەوە هیچ سوودێکی نی‌یە.

کورتەی باس:

بەڕاستی ئەم فەرموودانەی پێغەمبەر (ﷺ) موعجیزەیەکی گەورەن کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا ڕاستییەکانیان دۆزراونەتەوە، لێرەدا پرسیارێك دێتە مێشکمانەوە کە ئایا بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لە پێش ١٤٠٠ساڵ باسی بابەتێکی زانستی ئاوەها دەکات کە لەلای هیچ کەسێك و هیچ زانستێکی ئەو ڕۆژگارەدا نەناسرا بوو؟ باشە دەبێت ئەم پێغەمبەرە لە کوێوە ئەم ڕاستییە زانستییەی هێنا بێت؟ مەگەر ئەم پێغەمبەرە بە وەحی لە لایەن خودای دروست کەر و زانا بە هەموو نهێنییەکانی بوونەوەرەوە ئەمەی بۆ هاتبێت.

بۆ وەڵامی پرسیارەکەی سەرووتریش دەڵێین: خودای زانا بە هەموو ڕووداوەکان تا ڕۆژی دوایی بەم زانینە فراوانەی خۆی دەیزانی کە ڕۆژێك دێت مرۆڤەکان دەگەنە نهێنییەکانی زانستی کۆرپەلەزانیو و بۆیان ڕوون دەبێتەوە کە مرۆڤ لەم شریتی سەرەتاییەوە (کلێنچکە)وە دروست دەبێت، هەر ئەمیشە کە هانی خانەکانی لەش دەدات بۆ دروستکردنی ئەندامەکانی لەش و پسپۆڕ کردنیان بەکارەکانیانەوە، و خۆیشی دەبێتە هۆی دروست کردنی زوربەی ئەندامەکانی لەش، هەروەها پەروەردگاریش دەیزانی کە مرۆڤەکان دەگەنە ئەو ڕاستییەش کە بەشێکی ئەم کلێنچکەیە هەرگیز نافەوتێت و دەمێنێتەوە (لەڕۆژی دواییشدا مرۆڤەکانی لێوە زیندوو دەبێتەوە)، هەر بۆیە ئەم نیگایەی ناردووە بۆ پێغەمبەر و بە ئیلهام خستوویەتییە دڵی پیرۆزییەوە بۆ ئەوەی لە فەرموودەکانیدا ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون بکاتەوە، و ئەم بابەتە ببێتە بەڵگەیەك لەسەر ڕاستیی پێغەمبەرایەتی محمد (ﷺ)، و ڕاستیی وەرگرتنی فەرموودەکانی لە پەروەردگاری باڵا دەستەوە، هەروەها بۆ سەلماندنی گونجاویی ئەم پەیامەیە بۆ هەموو سەردەم و ڕۆژگارێك تا ڕۆژی دوایی و یەکگرتنەوەی ڕاستییە زانستییە سەلمێنراوەکانی ئەمڕۆ لەگەڵ فەرموودەکانی قورئان و سوننەتی پیرۆز (و صدق رسول الله (ﷺ))، هەتاوەکو زانستی مرۆڤەکانیش بەرەو پێش بچێت بەڵگەی زیاتر دەدۆزرێتەوە لەسەر ئیعجازی قورئان و سوننەتی پیرۆز.

سەرچاوەكان:

١-صحيح البخاري.

٢-صحيح مسلم بشرح الإمام النووي.

٣-گۆڤاری (الإعجاز): ژمارە١ی صەفری ١٤١٦/ یۆلیۆی ١٩٩٥، گۆڤارێكی وەرزییە دەردەچێت لە لایەن: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

٤-برنامج (الشريعة والحياة) لقناة الجزيرة: مقابلة مع الشيخ عبدالمجيد الزنداني بتاريخ: ٢٠٠٤/٢/٢٤.

٥-ئینتەرنێت، سایتی: IslamOnline.net.

6-Langman's Medical Embryology–fifth edition-T.W.Sadler.

ناوچەوان و کاری ناوچەوانە پڵ لە مێشکدا

{لێکۆڵینەوەیەکی ئیعجازیی سوورەتی (العلق)}

له قورئاندا پێشەسەر یان ناوچەوان (الناصیة) کە بریتی‌یە لە بەشی پێشەوەی کەللەی سەر، باس کراوە لە دوو ئایەتی سوورەتی (العلق)دا، ئایەتی یەکەم ناوچەوانی مرۆڤی بەستووەتەوە بە کۆنترۆڵی بڕیار دەرکردن لە مرۆڤدا، کە دەفەرموێت: ﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ العلق١٥، واتە: ئەگەر ئەو بێباوەڕەی (کە ئیماندارانی لە پەرستنی خودا پەشیمان دەکردەوە) واز لەو کارەی نەهێنێت ئەوا ئێمە بەهۆی ناوچەوانی‌یەوە سزای دەدەین، ئایەتی دووەم وەسفی ناوچەوان خۆی کردووە بەوەی کە درۆزن و تاوانبارە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾ العلق١٦، واتە: ناوچەوانەکەی درۆزن و تاوانبارە، لە ئایەتێکی سوورەتێکی تری قورئاندا پەروەردگار وەسفی ناوچەوانی بەوە کردووە کە شوێنی سەرکردایەتی کردنی هەموو ئەندامەکان و کارەکانی لەشی مرۆڤە و بەڕێوەبەریانە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَ رَبِّكُم مَّا مِن دَآبَّةٍ إِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ هود٥٦، واتە: من پشت بە پەروەردگاری خۆم و ئێوەش دەبەستم، هەموو گیانەوەرێك ناوچەوانی لە ژێر جڵەوی خودایە و بە فەرمانی ئەو دەڕوات بەڕێوە، ئەو خودایەی کە خاوەنی ڕێی ڕاستە.

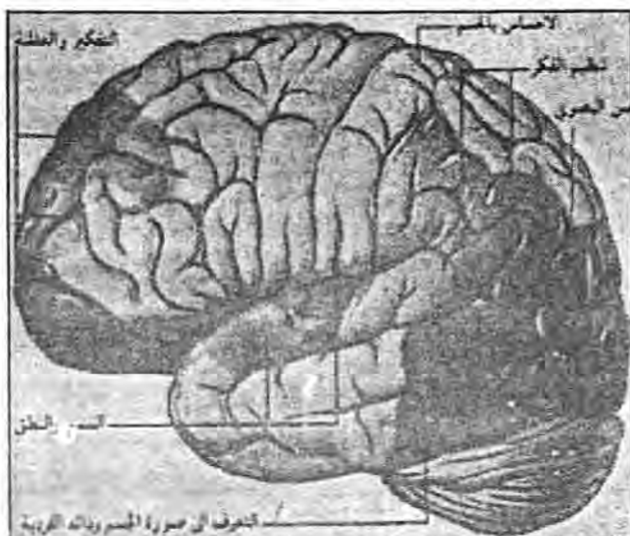
ڕاڤە (تەفسیری) ئایەتەکان:

دوای گەڕانەوە بۆ ووتەی موفەسیرە بە ناوبانگەکانی قورئان، بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ئەم ئایەتە پیرۆزانە ئاماژە بەم ڕاستی‌یانە دەدەن:

١- وەسف کردنی ناوچەوان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بە درۆکردن و هەڵەکردن، مانای (نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ) وەك لە (زاد المسیر في علم التفسیر)ی (إبن الجوزي)دا هاتووە: کاذبةٌ في قَولِها خاطِئَةٌ في عَمَلِها، واتە: درۆزنە لە ووتەکانی‌دا و تاوانبارە لە کردەوەکانی‌دا، لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە توانای کۆنترۆڵ کردنی ووتەکان بەوەی کە ڕاست یان درۆ بڵێین، و توانای کۆنترۆڵ کردنی کردەوەکان بەوەی کە ڕاست یان هەڵە بجووڵێینەوە، بریتی‌یە لە وەسفێکی بەردەوام بۆ ناوچەوانی مرۆڤ.

ئەم وەسفانە کە بۆ ناوچەوان هاتووە (کە بریتی‌یە لە بەشی پێشەوەی سەر) بە مانا پەتی‌یەکەی وەرناگیرێت کە بریتی بێت لە بەشی پێشەوەی ئێسکی کەللەی سەر، چونکە لەدوای گەڕانەوە بۆ زانستی توێکاری لەشی مرۆڤ دەبینین کە بەشی پێشەوەی سەری مرۆڤ پێك هاتووە لە ئێسکێك کە بەشێکە لە ئێسکەکانی کەللەی سەر و پێی دەووترێت ناوچەوانە ئێسك (العظم الجبهي Frontal bone) کە ئەم ئێسکە بەشێك یان پلێکی

مێشکی پاراستووە و شاردووەتەوە کە پێی دەووترێت ناوچەوانەپل (الفص الجبهي Frontal Lobe)*، لێرەوە دەتوانین بڵێین کە ناوچەوان وەك چۆن بە ئێسکی پێشەوەی کەللەی سەر دەووترێت بە هەمان شێوە بەو بەشەی مێشکیش دەووترێت کە دەکەوێتە

پشتی‌یەوە و هەر ئەم بەشەی مێشکیشە کە دەتوانرێت ئەو وەسفانەی پێشتر باسمان کرد بدرێتە پاڵی بە شێوەیەکی تەواو، لەمەوە بەروونی دەگەینە مانا ئاشکراکەی ئایەتەکان بەبێ ئەوەی لە یاسا راستەکانی راڤە ولێکدانەوە دەرچین و بە ئاشکرا بۆمان دەردەکەوێت کە ئایەتەکان مەبەستیان لە ناوچەوانە پلی مێشکی مرۆڤە، کە کۆنترۆڵی هەموو کاردکان و چالاکی‌یەکانی لەش دەکات.

لە قورئانی پیرۆزدا لە زۆر شوێندا ئەم مانا خواستنە (مەجازە) بەکارهاتووە، وەك ئەو ئایەتانەی سەرەوە ناوێك یان دەستەواژەیەك بەکارهێنراوە و وەسفێکی دراوەتەپاڵ کە مەبەستی سەرەکی ئەم نی‌یە لەو وەسفەدا، ئەوەتا خوای گەورە لە سوورەتی (یوسف)دا دەفەرموێت: ﴿وَ اسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَ الْعِيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا (٨٢)﴾، واتە: پرسیار بکە لەو دێیەی کە تێیدا بووین و لەو کاروانەی لەگەڵی‌دا هاتین، ئاشکرایە کە ئەم پرسیارە لە خانووەکانی دێکە و لە ووشترەکانی کاروانەکە ناکرێت، بەڵکو لەو کەسانە دەکرێت کە لە دێکەدان و لەگەڵ کاروانەکەدان.

هەر بەم شێوەیە مەبەست لە ناوچەوان (ناصية) لەو ئایەتانەی سەرەوەدا، و لەو فەرموودەیەی پێغەمبەردا (ﷺ) کە کاتێك لە خودا دەپاڕایەوە دەیفەرموو: ﴿ناصِيَتِي بِيَدِكَ﴾

---

* مێشکی مرۆڤ (وەك زانستی توێکاری بۆمان باس دەکات) لە شەش بەش پێك دێت کە بەهەریەکێکیان دەووترێت (پل)، کە ئەمانەن: پلی پێشەوە یان ناوچەوانەپل، پلی دواوە، چوار پل (دوو جووت)ی لاتەنیشت لەملاو لاوە.

واتە: ئەی پەروەردگار ناوچەوانی مل لەژێر دەستەڵاتی تۆدایە، مەبەست لەو ناوچەوانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی خوادایە و کۆنترۆڵ و ڕێنومایی گیاندارەکان دەکات (لە سەروو هەموویانەوە مرۆڤ)، دەبێت ئەو بەشەی مێشك بێت کە دەکەوێتە دواوەی ئێسکەکەوە، چونکە سیستمی تایبەت بە بەڕێوەبردن و کۆنترۆڵ کردنی هەموو ئەندامەکان و چالاکی‌یەکانی زیندەوەرەکان بریتی‌یە لە مێشك و کۆئەندامی دەمار، لە سەرەنجامی ئەم لێکدانەوانەوە دەگەینە ئەو ڕاستی‌یەی کە فەرموودەکانی سەرەوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە کە ئەو ناوچەوانەی کە بەشی پێشەوەی مێشك لەخۆ دەگرێت شوێنی سەرکردایەتی کردن و کۆنترۆڵ و تەوجیهکردنی هەڵس وکەوت و کردەوەکانی مرۆڤە.

٢-ئازادی و سەربەخۆیی لە هەڵبژاردندا بۆ مرۆڤ دابین کراوە، و بەستراوەتەوە بە ناوچەوانی مرۆڤەوە، واتە بە ناوچەوانە پلی مێشکەوە، مرۆڤ تەنیا دروستکراو و زیندەوەرێکە کە دەتوانێت کۆنترۆڵی هەڵس و کەوتی خۆی بکات بەپێی بنەماکانی هەڵسەنگاندنی هەڵس وکەوت لە ووتە و کردارەکانیدا، وەك: ڕاستگۆیی و درۆکردن، ڕاست و هەڵە، بۆیە خودا دەفەرموێت: (لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ) واتە: ئەگەر واز نەهێنێت لەوەی دەیڵێت و دەیکات، ئەوا ئێمە لە ناوچەوانی‌یەوە بە شێوەیەکی زۆر توند رایدەکێشین و سزای دەدەین، لەوانەیە ئەمە هەڕەشە بێت بە لێکردنەوە یان پەڕاندنی ناوچەوان، چونکە (سفع) بریتی‌یە لە راکێشان بە هێزێکی زۆر.

ڕاڤەی ئایەتەکان لە رووی زانستی‌یەوە:

ئەوەی کە باسمان کرد بریتی بوو لەو ڕاستی‌یانەی لە لێکدانەوەی دەقەکانەوە وەریدەگرین، با بزانین زانستی نوێ دەربارەی ناوچەوانی مرۆڤ و ئاژەڵ چی دەڵێت؟

زانستی نوێی ئەمڕۆ زۆر ڕاستیی دەربارەی ناوچەوانە پل و مێشکی مرۆڤ دەرخستووە، دەتوانین لەم خاڵانەدا باسیان بکەین:

١-مێشك (دماغ)ی مرۆڤ گەورەترینە: لە رووی توێکاری‌یەوە مێشکی مرۆڤ گەورەترین قەبارە و کێشی هەیە لە مەملەکەتی ئاژەڵدا بە بەراورد لەگەڵ کێشی لەشی‌دا.

٢-بەشی پێشەوە (ناوچەوانە پل)ی مێشك گەورەترین بەشە: وەك باسکرا مێشکی مرۆڤ لە ٦پل پێکدێت (بڕوانە وێنەی ١)، هەروەك لە وێنەکەوە دەبینین و ئیشارەت کراوە ناوچەوانە پل گەورەترین بەشی مێشکە.

٣-توێکڵی مێشك بریتی‌یە لە زۆرترین قەبارە یان بارستەی دەماغ: دەماغ یان کۆئەندامی دەماری مرۆڤ، زۆرترین بەشی بریتی‌یە لە مێشك (المخ **Cerebrum**)، مێشکیش زۆرترین بەشی پێکهاتووە لە توێکڵکەی دەرەوەی (قشرة المخ **Cerebral Cortex**)، زۆرترین بەشی توێکڵی

شكل (١) يوضح الفصوص الرئيسية بالدماغ – لاحظ حجم الفص الجبهي مقارنة بالفصوص الأخرى

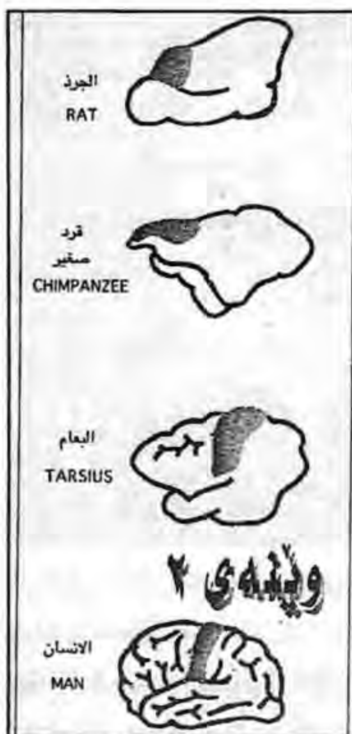
مێشکیش دەکەوێتە ناوچەی ناوچەوانە پلەوە، و بە تایبەتی ناوچەکانی: پێش ناوچەی جووڵە (المنطقة قبل الحركية **Premotor Area**) و ناوچەی جووڵەی یارمەتیدەر (المنطقة الحركية الإضافية **Supplementary Motor Area**).

٤-توێکڵی مێشکی مرۆڤ زۆر گەورەتر و فراوانترە لەچاو ئاژەڵدا: مێشکی مرۆڤ زۆر جیاوازە لە مێشکی ئاژەڵ لە رووی شکڵەوە، دەبینین کە رووبەری توێکڵی مێشکی مرۆڤ زۆر فراوانترە بە تایبەتی لەناوچەی پێشەوەدا و قەبارەشی گەورەترە، لە زوربەی ئاژەڵەکاندا ناوچەی پێشەوەی مێشك (واتە ناوچەوانەپل) زۆری لە توێکڵی بۆنکردن پێك هاتووە، کە لە مرۆڤدا بۆنکردن بەشێکی زۆر کەم پێك دێنێت، ئەگەر بەراوردی بکەین لەگەڵ بەشە گەورەکانی تری ناوچەوانەپل (بڕوانە وێنەی ٢).

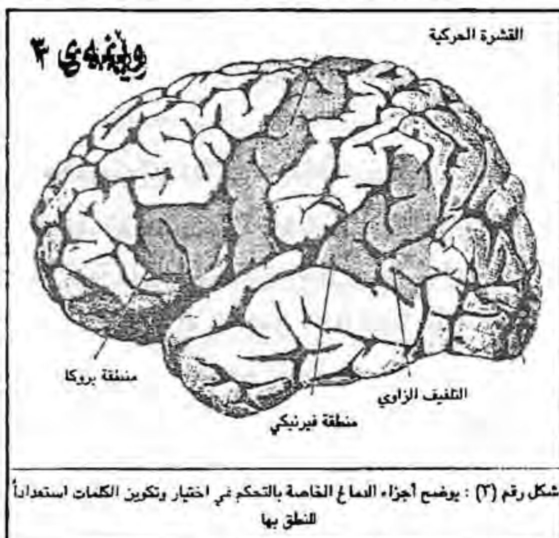
٥-ئەو بەشەی مێشك کە کۆنترۆڵی کردارە خۆڕسکەکان دەکات لە ئاژەڵدا زۆر گەورەترە لە هی مرۆڤ: کردارە خۆڕسکەکان (الأعمال الغريزية) زوربەی چالاکی‌یەکانی ئاژەڵ پێك دێنێت، بۆیە دەبینرێت کە ئەو بەشەی مێشك کە کۆنترۆڵی ئەم کردارە خۆڕسك و وەڵامدانەوانە (الأفعال الإنعكاسية **Reflexes**) دەکات کە بریتی‌یە لە ناوچەی (**Limbic Cortex**)ی مێشك، زۆرترین بەشی مێشکیان پێك دێنێت، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە کۆنترۆڵی کردارەکان لە لای ئاژەڵەکان بەهۆی کردارە خۆڕسك و وەڵامدانەوەکانەوە دەبێت، بە پێچەوانەی مرۆڤەوە کە کردارەکان و هەڵس وکەوتی لەژێر کۆنترۆڵی ئاگاداری و وویستی خۆیەتی، و لەلایەن رووبەرێکی فراوانی توێکڵی مێشکەوە بەڕێوە دەبرێت.

٦-کرداری دروست کردنی ووتەکان دەکەوێتە ناوچەوانە پلەوە: کۆنترۆڵی هەڵبژاردن و دروست کردنی ووشەکان و ئامادە کردنیان بۆ ووتن لە وێنەی ژمارە (٣)دا دەردەکەوێت، کە دەبینین سەرەتا لە ناوچەی گرێی گۆشەیی مێشکەوە ووشەکان هەڵدەبژێردرێن، پاشان کرداری دروستکردنی ووشە یان دەستەواژە ووتراوەکان لە ناوچەی برووکا (Broca's area) لە مێشکدا دەبێت، کە ئەم بەشە دەکەوێتە ناوچەوانە پلەوە لە پێشەوەی بەشی خوارووی توێکڵی جووڵەی مێشك (القشرة الحركية Primary Motor Cortex)، لەم توێکڵەی مێشکەوە (کە ئەمیش هەر دەکەوێتە ناوچەوانە پلەوە) کۆنترۆڵی هەموو جووڵەیەکی لەش دەکرێت و فەرمانیان بۆ دەردەکرێت، فەرمان لێرەوە دەردچێت بۆ ئەندامەکانی قسەکردن بۆ ئەوەی ئەو ووشانەی هەڵبژێردراون بووترێن.

ئەمە بۆمان روون دەکاتەوە کە کلیلی کۆنترۆڵ

لە زوربەی ئاژەڵەکاندا توێکڵی مێشکیان زوربەی بۆ بۆنکردنە، بروانە جیاوازی مێشکی مرۆڤ و هەندێك ئاژەڵی تر

شكل رقم (٣) : يوضح أجزاء الدماغ الخاصة بالتحكم في اختيار وتكوين الكلمات استعداداً للنطق بها

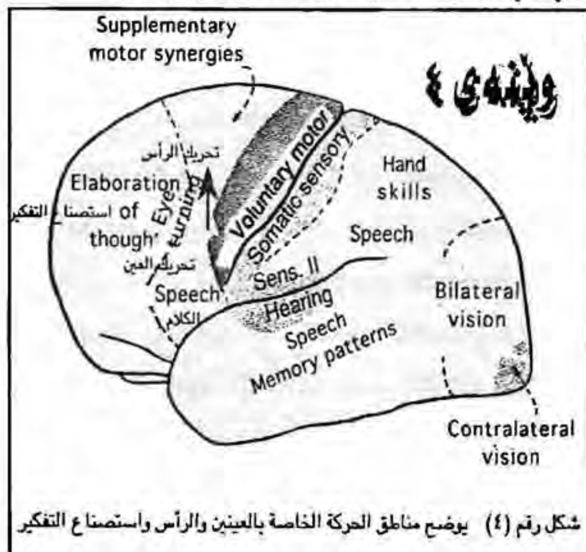
کردنی ووتەکانمان دەکەوێتە ناوچەوانە پلی مێشکەوە، هەروەها بۆشمان روون دەکاتەوە کە مەرج نییە هەموو ووشەیەك کە دێت بە مێشکماندا ئێمە بیڵێین، هەر بۆیە مرۆڤ بەرپرسیارە و لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێت لەسەر ووشەکانی کە بە زمانی دەیڵێت، چونکە دەتوانێت

کۆنترۆڵی ووتەکانی و ئەندامەکانی قسەکردنی بکات، (لەسەروو هەموویانەوە زمان)، هەر بۆیە پێغەمبەری پێشەوامان (ﷺ) لە فەرموودەیەکیدا ئاماژەی بۆ ئەم راستییە داوە کە کاتێك ئامۆژگاری هاوەڵێکی دەکرد، زمانی خۆی گرت و پێی فەرموو: ﴿ أَمْسِكْ عَلَيْكَ هــذا ...﴾ الحديث، واتە: زمانی خۆت بگرە لەبەر ئەوەی بەرپرسیاری لەسەر ووتەکانت.

٧-کۆنترۆڵ و ئاراستە کردنی خۆویست بۆ گێڕانی سەر بۆ سەیرکردن بە ئاراستەیەکی دیاری کراو دەکەوێتە ناوچەوانە پلەوە: هەر لە ناوچەوانە پلدا ناوچەیەك هەیە هەیە کە هاوشێوەی (ناوچەی برووکا)یە و تایبەتە بە جوولاندنی چاوەکان، و لەسەروو ئەمیشەوە ناوچەیەکی تر هەیە کە سەر دەجوولێنێت بەشێوەیەکی بازنەیی، هەردوو ئەم ناوچەیە بە یەکەوە هەڵدەستن بە ئاراستەکردن و تەرکیز کردنی بینین بە لایەکی دیاری کراودا بە شێوەیەکی خۆویست، ئەم دوو ناوچەیەن کە ناوچەی توێکڵی بینین ئاگادار دەکەن بۆ وەرگێڕانی سەر بەلایەکی دیاری کراودا، و تەرکیز کردنی بینین لەسەری، کەواتە لەمەوە بۆمان دەرکەوت کە ئاراستەکردنی خۆویستانەی بینین بۆ شتێکی دیاری کراو دەکەوێتە ناوچەی ناوچەوانە پلەوە، ئەمەش یەکدەگرێتەوە لەگەڵ ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) ئاماژەی پێداوە لەو فەرموودەیەی کە باسی تاوانباریی سەیرکردن و روانینە ئافرەتی بێگانە دەکات، کاتێك کە بە ئیمامی عەلی (رەزای خوای لێبێت)ی فەرموو: ﴿يا علي لا تَتْبعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ فإنَّما لكَ الأولَى و ليسَتْ لكَ الآخِرَةَ﴾ رواه الترمذي و قال حديث حسن، واتە: ئەی عەلی کاتێك بە رێکەوت چاوت بە ئافرەتێکی نامەحرەم کەوت، جارێکی تر سەیری مەکەرەوە، چونکە یەکەم جارت لەسەر نانووسرێت بەڵام دووەم جار تاوانێکە لەسەرت، هەروەها لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: ﴿النَّظْرَةُ الأُولَى لَكَ و الآخِرَةُ عَلَيكَ﴾ رواه الطحاوي و هو حديث حسن، واتە: بینینی یەکەم بۆ تۆیە و بینینی دووەم لەسەرتە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە بینینی یەکەم بەدەست خۆت نییە کە چاوت دەچێتە سەر شتێك، بینینەوەی ئەو شتەیە بۆ جاری دووەم کە لە سەرت دەنووسرێت، چونکە ئەم جارە بە ویستی خۆتە و خۆت ئاراستەی چاوەکانت کردووە.

٨-کۆنترۆڵ کردنی خۆویستانەی جووڵەی هەموو پارچەکانی لەش دەکەوێتە ناوچەوانە پلەوە: توێژینەوەکان سەلماندوویانە کە هەردوو ناوچەی: توێکڵی جووڵە (القشرة الحركية Primary Motor Cortex) و ناوچەی پێش ناوچەی جووڵە (المنطقة قبل الحركية Premotor Area) لە مێشکدا بریتین لە دەست پێکەری جووڵە لە لەشدا، و پرۆگرامە

تایبەتی‌یەکان لەو بوارەدا هەڵدەگرن و خەزن دەکەن، پلان دانان بۆ هەستان بە جووڵەیەکی تایبەت لێرەوە دەبێت، ئەویش بە ئاراستە کردنی کۆمەڵێك لە ماسولکەکان بۆ ئەوەی بە کارێکی خۆویست هەستن، لێرەوە ئەوە تێدەگەین کە هەروەك قسەکردن و هەڵبژاردنی ووشەکان و جووڵاندنی سەر و چاو، هەر توێکڵی ناوچەوانەپلە، کە پسپۆڕە بە کۆنترۆڵ کردنی خۆویستانە و کردن یان نەکردنی جووڵەیەکی دیاری کراو، کە پێویست دەکات هەندێك یان هەموو پارچەکانی لەش بە هۆیەوە بجووڵێنرێت.

شكل رقم (٤) يوضح مناطق الحركة الخاصة بالعينين والرأس واستصناع التفكير

٩-هاوئاهەنگی لە نێوان کرداری قسەکردن و جووڵەی لەش دەکەوێتە (ناوچەوانە پلەوە): لەبەر ئەوەی ناوچەوانە پڕ ناوچەی جووڵەی یارمەتیدەر (المنطقة الحركية الإضافية Supplementary Motor Area) و ناوچەی جووڵەی سەرەتایی (المنطقة الحركية الأولية)ی تێدایە، ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەو هاوسەنگی‌یەی کە لە نێوان ناوچەی (برووکا)ی کۆنترۆڵکەری قسەکردن، و ناوچەکانی کۆنترۆڵ کردنی جووڵەی سەر و چاوەکان، و ناوچەی کۆنترۆڵکەری هەموو جووڵەکانی تری لەشدا هەیە، ئەمە دەبێتە هۆی کۆنترۆڵ کردنی هەموو جووڵە خۆویستەکانی لەش، و لەهەمان کاتدا سەلمێنەری ئەو راستی‌یەیە کە هاوئاهەنگی لەنێوان کردارەکانی قسەکردن، و سەیرکردن و جووڵە جیاوازەکانی لەش، هەمووی دەکەوێتە ناوچەوانەپلەوە (وێنەی ٤).

١٠-توێکڵی مێشك لە ناوچەوانە پلدا کۆنترۆڵی هەموو هەڵس و کەوت و سلوکێکی مرۆڤ دەکات:
بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە دەبینین کە نەبوونی زۆربەی توێکڵی مێشك لە ناوچەوانەپلدا و بچووکی ئەم ناوچەیە لە ئاژەڵدا، رەنگدانەوەکەی دەرکەوتووە لە هەڵس و کەوتی ئاژەڵاندا، بینراوە کە هەستی بۆنکردن دەبێتە هۆی جووڵاندنی راستەوخۆی هەڵس و کەوتی سێکسی، و هەڵس وکەوتی خۆراکیی، و جووڵەکانی تر تێیاندا.

بەڵام سەبارەت بە مرۆڤ دەبێت چەندین بۆچوون و ئیعتیباری تایبەتی هەبێت کە لەگەڵ ئەو زانیاری‌یانە و کارە غەریزی‌یانەی کە لە توێکڵی مێشکدا هەڵگیراون یەکبخرێن بۆ ئەوەی سەرەنجام ببنە هۆی جووڵاندنی هەڵس وکەوتی سێکسی یان خۆراکی یان هەر هەڵس وکەوتێکی تر لەگەڵ ئەو جووڵانەی لەم کاتانەدا روودەدەن، وەك: جووڵەی دەستەکان یان قاچەکان، یان جووڵەی چاوەکان بۆ بینین، و زمان بۆ قسەکردن، کەواتە لێرەوە دەگەینە ئەوەی کە هەڵبژاردنی هەستان بە کارێك یان هەڵنەستان پێی دەکەوێتە ناوچەکانی جووڵە خۆویستەکان لە ناوچەوانەپلدا کە خاوەنی زۆرترین رووبەری توێکڵی مێشکی مرۆڤە (هەروەك ئاماژەمان پێ‌ی‌دا).

لە نێوان هەڵس و کەوتی خۆڕسك (السلوك الغريزي) و هەڵس و کەوتی وەرگیراو (السلوك المكتسب)دا:

دەتوانین بە چەند زاراوەیەك کە دەگونجێت لەگەڵ سەردەمی کۆمپیوتەردا، وەسفی هەڵس وکەوتی خۆڕسك بەو بەرنامە ناوخۆیی‌یانەی کۆمپیوتەر دابنێین، کە خۆی لێ‌پێك هاتووە، و چەند ئاگادار کەرەوەیەکی تایبەت دەیجووڵێنێت، هەڵس وکەوتی وەرگیراویش ئەو بەرنامە کۆمپیوتەری‌یە دەرەکی‌یانەن کە لەسەر کۆمپیوتەرەکە بە بەردەوامی دا دەبەزێنرێن.

هەڵس و کەوتی غەریزی بە ئاشکرا لە هەڵس و کەوت و کردارەکانی ئاژەڵدا دەردەکەوێت، کە بۆ نموونە (هەروەك پێشتر باسکرا) هەستی بۆنکردن دەبێتە هۆی جووڵاندنی راستەوخۆی هەڵس وکەوتی سێکسی و هەڵس وکەوتی خۆراکیی، و هەروەها چالاکی‌یە جووڵەیی‌یەکانی پەیوەست پێ‌یانەوە، بەڵگەش لەسەر ئەمە گەورەیی قەبارەی توێکڵی مێشکە لە ناوچەی (Limbic Cortex) لە هەموو ئاژەڵەکاندا، کە ئەوە دەسەلمێنێت: کۆنترۆڵی کارە جووڵەیی‌یەکانی ئەندامەکانی لەشی ئاژەڵ زوربەی بە شێوەیەکی خۆڕسك و غەریزی، یان وەك وەڵامدانەوەی یەکسەری‌یانە دەبێت، هەروەها تاقی‌کردنەوەکان سەلماندوویانە کە پاڵنەری پشت کردارەکانی ئاژەڵ غەریزە یان فیطرەیە، کە وەك چەند زانیاری‌یەکی هەڵگیراو لەناوچەی (Limbic Cortex)دایە، و هەندێك کارتێکەری دەرەکی وەرگیراوە لەژینگەوە لەوانەیە کاری تێ‌بکات، نموونە بۆ ئەمەش ئەوەیە کە کاتێك هەندێك لە توێژەرەوان چەند مشکێکیان لە تاریکی‌یەکی تەواودا گەورە کرد هەر لە لەدایك بوونیانەوە، کاتێك کە یەکسەر خستیاننە بەر رووناکی توانای ئەم مشکانە بۆ جیاکردنەوە و ناسینەوەی تەنەکان بەهەمان ووردی و دیقەتی

ئەو مشکانە بوو کە هەر لە لەدایك بوونیانەوە لە رووناکی و لە بارێکی ئاسایی‌دا گەورە کرابوون، ئەمە لەبەر ئەوەیە کە زانیاری‌یە غەریزی‌یەکان هاندەری سەرەکی ئاراستەکەری هەڵس و کەوتی ئاژەڵە و وویستیان نی‌یە لە کارەکانیاندا.

سەبارەت بە هەڵس و کەوتە وەرگیراوەکانیش، ئەمانە ئەو هەڵس و کەوتانەن کە زانیاری‌یە وەرگیراوەکان لە دەوروبەرەر و ژینگەوە ئاراستەی دەکەن، ئەگەر سەیری توێکڵی مێشکی مرۆڤ بکەین، دەبینین ناوچەکانی بەستنەوەی بەشەکان و پلەکان (مناطق الربط Association Areas) لەبەرئەوەی کۆنترۆڵێکی گەورەیان هەیە، و هەڵدەستن بە بەکارهێنانی زانیاری‌یە هەستی‌یەکان، بۆیە رۆڵێکی گەورەیان هەیە و توانایەکی ئێجگار زۆر دەدەن بە مرۆڤ بۆ فێربوون، ئەوەتا مرۆڤ ئەندازەیەکی زۆر لە زانیاری وەردەگرێت لە تاقی‌کردنەوە هەڕەمەکی‌یەکانی ژیان، و هەروەها لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردنیش، کە ناوچەکانی: (بەیەکەوە بەستنەوەی پلەکانی تەنیشتەکان و دواوەوەی مێشك) لە لا زاڵەکەی مێشکدا (Categoric or Dominant hemisphere)* بەرپرسە لە پرۆسەی فێربوونی زمانەکان؛ لە رێی هەستەکانی بیستن و بینین، پاشان ئەم زانیاری‌یە وەرگیراوانە لە ووتە و هەموو پەیوەندی‌یە بینراوەکان لە رێی گۆشەی پێچاوپێچەوە (The Angular gyrus) و چەپکی (گوریزەی) شکاوەوە (Arcuate fasciculus) دەگوێزرێتەوە بۆ ناوچەی برووکا (کە هەڵدەستێت بە دروست کردنی ووشە ووتراوەکان) لە ناوچەوانە پلی مێشکدا، هەروەها وەڵامە ووتراوەکانیش دیسانەوە لە رێی گوریزەی شکاوە و لە ناوچەی ڤێرنیکی (Wernike's Area)وە کە بەرپرسە لە تێگەیشتنی زانیاری‌یە بیستراو و بینراوەکان دەگوێزرێنەوە، بۆ هەمان ناوچەی برووکا کە دەکەوێتە بەردەم توێکڵی جووڵەوە کە وەك باسمان کرد کۆنترۆڵی هەموو ئەندامەکانی قسەکردن دەکات (بڕوانە هەمان وێنەی ژمارە ٣).

ئێرەوە دەبینین کە هەموو زانیاری‌یە وەرگیراوەکان و تێگەیشتووەکان لە پرۆسەی فێربوونەوە، لە رێی بیستن و بینینەوە دەگوێزرێنەوە بۆ ناوچەی کۆنترۆڵکردنی کۆتایی ووتەکان و کردارەکان لە ناوچەوانە پلدا، ئەمەش بۆ ئەوەی بەکار بهێنرێن بۆ ووتنی ووتە و زاراوەی گونجاو و هەستان بە هەڵس وکەوتی گونجاو.

---

* مێشکی مرۆڤ لە دوو لای سەرەکی پێك دێت: لای راست یان نیوەی راست (Right hemisphere) و لای چەپ (Left hemisphere)، لەو کەسانەی کە لای چەپیان زیاتر بەکاردێنن (چەپلەرن) لای راستی مێشکیان زاڵە، لەو کەسانەشی کە لای راستیان زیاتر بەکاردێنن لای چەپی مێشکیان زاڵە.

ئەمانەی لە سەرەوە باسمان کرد بۆمان دەسەلمێنێت کە هەڵس و کەوتی مرۆیی وەك هەڵس و کەوتی ئاژەڵی نییە، کە تەنیا غەریزە پاڵنەری بێت بەڵکو زانیاری و پسپۆڕییە وەرگیراوەکان لە دەوروبەرەوە کۆنترۆڵ و ئاراستەیان دەکەن، هەر بۆیە هەڵس و کەوتی مرۆیی وەرگیراو رووبەرووی گۆڕان و گەشەکردن دەبێت، لەلایەکی ترەوە و بە پێچەوانەی هەڵس و کەوتی خۆرسکی ئاژەڵەوە مرۆڤ توانای دروست کردنی گۆڕانکاری هەیە لە هەڵس وکەوتیدا، لەسەر بنەمای تایبەتێتی لە هەڵبژاردنی زانیاری و دەست کەوتنی شارەزاییدا، و کۆنترۆڵکردنی هەڵس و کەوتەکانی بە پێی چەند بنەما و ئەساسێکی وەرگیراو، کە ئەگەر خێر بێت خێردەکات و ئەگەر شەڕ و خراپە بێت خراپە دەکات.

قورئانی پیرۆزیش ئەم راستییەی سەلماندووە و وەك یاسایەکی گشتی و سوننەتێکی بەردەوام باسی کردووە: ﴿إِنَّ اللَّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ الرعد١١، واتە: پەروەردگار هیچ کاتێك باری کۆمەڵێك ناگۆڕێت، تا سەرەتا خۆیان هەڵس وکەوتی خۆیان نەگۆڕن، هەروەها قورئان ئاماژەی بەوە داوە کە زانیارییە بیسترا و بینراو و هەست پێکراوەکان بەدڵ هەموویان دەچنە خانەی کۆنترۆڵ کردنی هەڵس وکەوتی مرۆڤ و بڕیاردانیدا، کە لە مانەوە بەرپرسیارێتی بەرامبەر بە کردارەکان دروست دەبێت: ﴿إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولـئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُولاً﴾ الإسراء ٣٦، واتە: بیستن و بینین و ناودڵی مرۆڤ هەموویان مرۆڤ لێیان بەرپرسیارە (چونکە دەبنە کارتێکەری هەڵس و کەوتی مرۆڤ و دروست کردنی بەرپرسیارێتی)، ئەمەش بە تەواوەتی یەك دەگرێتەوە لەگەڵ ئەو راستییانەی لەم بارەیەوە باس کران.

مرۆڤ لە دەوروبەر و ژینگەکەیەوە ئەو زانیارییانە وەردەگرێت کە دەبنە هۆی ئاراستە کردنی هەڵس و کەوت و کردەوەکانی، یان لە رێی بەرنامە پەروەردەییەکانی پشت بەستوو بە دین و رەووشت، کە دەبنە گەورە بوونی ئەو کەسە لەسەر هەڵس و کەوتێکی راست و کردەوەیەکی دروست لەسەر بنەما راستەکانی ئیسلام، و دامەزراندنی ئەو بەها بەرزانە، و رەووشتە باشانە لە توێکڵی مێشکیدا، کە هیچ پێچەوانەش نییە لەگەڵ ئەو زانیارییە فیطرییانەی لەسەری دروست بووە.

یان ئەوەیە زانیارییەکانی لە چەند سەرچاوەیەکەوە وەردەگرێت کە لە بەرنامەکانیدا هیچ حیسابێك بۆ لایەنی دینی و ئەخلاقی ناکات، لێرەوە تاك لەسەر بەگوێ کردن و شوێن کەوتنی ئارەزوو و غەریزەکانی گەورە دەبێت لەژێر ناونیشانی ئازادی تاکەکەسی،

زۆر جار ئەم مرۆڤە هەڵس و کەوتی خوار و خراپتر لە هەڵس و کەوتی ئاژەڵەکانیش دەنوێنێت، توێژینەوە زانستی‌یەکان ئەم راستی‌یەیان سەلماندووە، بینراوە ئەو کۆمەڵگایانەی کە پرۆگرامەکانی پەروەردە و فێرکردنیان لایەنی رۆحی پشتگوێ دەخەن و گرنگی بە بنەما ئاینی‌یە پێویستەکان نادەن بۆ ئاراستە کردن، و چاککردنی هەڵس وکەوتی مرۆڤ، تاکەکان لەم کۆمەڵگایەدا پێدەگەن کە غەرائیز و بنەما ماددی‌یەکان کۆنترۆڵ و ئاراستەی هەموو هەڵس و کەوتەکانی دەکەن بە پێچەوانەی فیطرەی (لەسەر چاکیی دروست بووی) ناو دەروونی‌یەوە و بنەما ئاینی‌یە هیدایەت دەرەکان.

مەفهومی هەڵس وکەوتی غەریزی و هەڵس وکەوتی وەرگیراو لە مرۆڤدا (وەك زانست و تاقی‌کردنەوە نوێ‌کان سەلماندوویانە) یەك دەگرێتەوە لەگەڵ فەرموودەکانی قورئان و سوننەت کە ئاماژەیان پێداوە لەم بارەیەوە لەپێش ١٤سەدە، چونکە خوای گەورە کە مرۆڤی دروست کرد تایبەتی کردووە بە بوونی ژیریی و عەقڵ و جیاکردنەوە، هەروەها لەگەڵ غەریزە ئاژەڵی‌یەکانی ناو پێکهاتەکەی برێك لە زانیاری بنچینەیی گرنگی داناوە لە مێشك و دەروونی‌دا کە ناوی ناوە فیطرە یان فیطرەی ئیمان، هەروەك دەفەرموێت: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاس عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّه ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ الروم٣٠، واتە: رووبکەرە ئەو دینە راستە (ئیسلامە)ی کە خودا فیطرەتێکە و مرۆڤەکانی لەسەر دروست کردووە، کەس ناتوانێت دەستکاری ئەم دروست کردن و دانانەی خودا بکات، ئەمەیە دینی راستی پەروەردگار کە زۆر کەس ئەم راستی‌یە نازانێت یان پشتگوێی دەخات، هەروەها پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: ﴿كُلُّ مَولُودٍ يُولَدُ على الفِطْرَةِ فَأَبَواهُ يُهَوِّدانِهِ أَو يُنَصِّرانِهِ أَو يُمَجِّسانِهِ ...﴾ رواه البخاري، واتە: هەموو منداڵێك لەسەر فیطرەتی خودا (کە ئیسلامە) لەدایك دەبێت، کە پاشان دایك و باوکین دەبنە هۆی ئەوەی ببێتە جوولەکە یان گاور یان ئاگر پەرست، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) لە دوعاکایەکیدا دەیفەرموو: ﴿أَصْبَحنا عَلى فِطْرَةِ الإِيمانِ ...﴾، واتە: رۆژمان کردەوە لەسەر فیطرەت کە ئیمانە بەخودا.

فیطرەت و ئیمان بریتین لە بەرنامەی ناوخۆی مێشکی مرۆڤ کە بناغەیەکی پتەو و دامەزراوە لە زانیاری لە دەروونی مرۆڤدا، کە هەموو کاتێك وا لە مرۆڤ دەکات ئامادەیی تێدابێت بۆ ئیمان و گوێڕایەڵی پەروەردگار، مەگەر زانیاری تر کە پێچەوانە و دژی ئەمن و لە دەوروبەرەوە وەردەگیرێن ببنە هۆی شاردنەوە و تەشویش خستنەسەری، ئەمەش ئەوەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئاماژەی پێداوە: ﴿... فَأَبَواهُ يُهَوِّدانِهِ أَو يُنَصِّرانِهِ أَو يُمَجِّسانِهِ﴾،

هەروەها لە فەرمووده‌یەکی قودسی‌دا ئاماژەی پێداوە کە خوای گەورە فەرموویەتی:﴿إِنّي خَلَقْتُ عِبادي حُنَفاءَ كُلَّهُم وَإِنَّهُم أَتَتْهُم الشياطين فَاجْتالَتْهُم عن دينِهِم و حرَّمَتْ عَلَيهِم ما أَحْلَلْتُ لَهُم وَ أَمَرَتْهُم أَنْ يُشْرِكوا بِي ما لَمْ أُنَزِّلْ بِهِ سُلْطانا ...﴾ رواه مسلم، فاجتالتهم: اي إستخفوهم فذهبوا بهم وازالوهم عما كانوا عليه وجالوا معهم في الباطل، واتە: من بەندەکانی خۆم هەمووی لەسەر فیطرەت و خواناسی دروست کردووە، شەیتانەکانن (هی جنۆکە و مرۆڤ) کە هاتن بۆیان و لەسەر دینی راست لایان بردن بۆ نارەوایی، و بۆیان حەرام کردن ئەو شتانەی من بۆم حەلاڵ کردبوون، و فەرمانیان پێکردن کە هاوەڵ بۆ خودا دابنێن.

لە لایەکی ترەوە ئەو ئامۆژکاری و یاسایانەی پەیامە ئاسمانی‌یەکان کە خوای گەورە بە پێغەمبەراندا بۆ مرۆڤەکانی ناردووە بریتین لە پرۆگرامە وەرگیراوەکان بۆ ئاراستەکردن و رێکخستنی هەڵس وکەوتی مرۆڤەکان، ئەمانەن کە تەکلیف و هەڵبژاردنیان لەسەرە و لێپرسینەوەیان لەبارەوە دەکرێت لە رۆژی دوایی‌دا: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاء اللّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَـكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَآ آتَاكُم فَاسْتَبِقُوا الخَيْرَاتِ إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ المائدة٤٨، واتە: بۆ هەموو یەکێك لە ئێوە بەرنامەیەك و پرۆگرامێکمان بۆ داناون، پەروەردگار دەیتوانی هەمووتانی بکردایە بە یەك کۆمەڵ و ئوممەت، بەلام ئەم جیاوازی‌یە بۆ تاقی‌کردنەوەی ئێوەیە و بەرپرسیارن لەسەری، دەی ئێوەش پێشبڕکێ بکەن لە چاکە کردندا، هەمووتان دەگەڕێنەوە بۆ لای خودا، کە پێتان دەڵێت و بۆتان روونده‌کاتەوە ئەو شتانەی کە جیاوازیتان تێ‌دا هەبوو.

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە ئەو نیگایەی کە گۆڕانکاری و دەستکاری بەسەردا نەهاتووە (کە قورئان و سوننەتە) بریتی‌یە لە بەرنامەیەکی وەرگیراو و پرۆگرامێکی کۆنترۆڵ کردن و بەڕێوەبردنی هەڵس وکەوتی مرۆڤە (ئەگەر تاك بن یان کۆمەڵ یان گەلان)، کە دەبێتە هۆی جێبەجێ کردنی سوود و بەرژەوەندی‌یەکانی ئێستا و داهاتوویان، ئەمەش یەك دەگرێتەوە لەگەڵ مەفهوومی ئایەتێکی تر کە دەفەرموێت: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾الاحزاب٧٢، واتە: ئێمە (ئەمانەت)مان بۆ ئاسمانەکان و زەوی و شاخەکان باس کرد، ئەوانیش رازی نەبوون هەڵیگرن و لێی ترسان، بەلام مرۆڤی هەڵیگرت کە بەڕاستی دروستکراوێکی ستەمکار و نەزانە، ووشەی (ئەمانەت) لێرەدا مانای بریتی‌یە لە رازی بوون بە وەرگرتنی تەکلیف و لێپرسینەوە لەسەر گوێڕایەڵیی خودا، لەسەر بنەمای ئازادی هەڵبژاردن کە لە

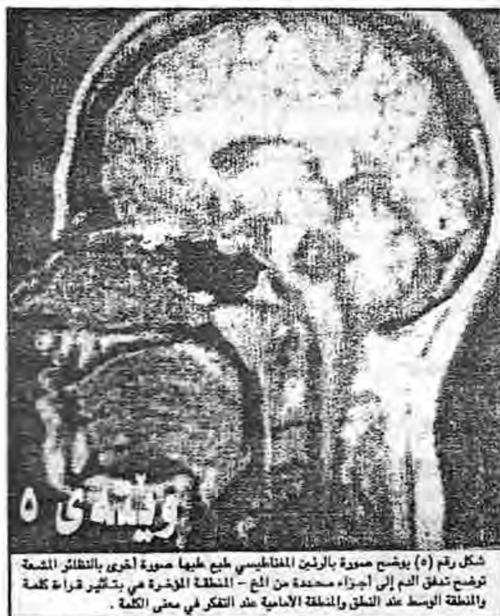
مێشك و دەروونی مرۆڤدایە، مرۆڤیش تەنها دروست کراوێکە کە خوای گەورە ئەم خاسیيەتەی پێداوە، کە بریتی‌یە لە توانای سەیرکردن و بیرکردنەوە و تێڕوانین و پاشان وەرگرتنی بڕیارێك و دواییش هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی دەربارەی هەموو کار و هەڵس وکەوتێکی کە خێر یان خراپە بێت، لەسەر بناغەیەك کە لە دەروونی ئەو مرۆڤەدا چەسپیوە و هەروەها بەرنامەیەکی تریش کە لە دەوروبەرەوە وەریگرتووە.

ئێمەی موسوڵمان کە خاوەنی یاساکانی ئاینی راستین لە بیروباوەڕ و رەوشت و بەهاکاندا و لەبەر ئەوەی کە سەرمایەیەکی گەورەمان هەیە لە پەروەردە و پوختەکردندا، کە بە هەمووی پرۆگرامێکی یەکتری تەواوکەرە، و شەریعەتەکانی هەموو پێغەمبەران بە یەکەوە کۆدەکاتەوە، و لەلایەن دروستکەری زانا و داناوە بۆ مرۆڤەکان نێردراوە، ئەم پرۆگرامە مرۆڤ رێنموونی دەکات بۆ باشترین رێگە لە ژیاندا، و هەڵس وکەوتی بەدانایی‌یەوە ئاراستە دەکات، سەرەنجام دەبێتە هۆی پاکردنەوەی غەریزەکانی و ئاوات و ئامانجەکانی دێنێتەدی، و دڵ ودەروونی پڕدەکات لە هێمنی و ئارامی، و دەیپارێزێت لە بێئومێدی و دڵەڕاوکێ و هەموو بەڵایەکی دەروونی و لاشەیی، هەربۆیە دەبێت ئێمەی موسوڵمان ئەم پرۆگرام و پەیمانە سلووکی‌یە گشتگیرە بۆ هەموو لایەنەکانی ژیان پێشکەش بە مرۆڤایەتی سەرگەردان بکەین، ئەویش لەرێی راست کردنەوە و بنچینە دانانەوە بۆ پرۆگرامەکانی پەروەردە و فێرکردن لەژێر سایە و رووناکی ئەم ئیسلامە پیرۆزەدا، ئەم پرۆگرامە راستانە دەبنە هۆی نەك تەنها پێشخستنی تواناکانی وەرگرتن و توانا دەروونی‌یەکان، بەڵکو رێنومایی مرۆڤیش دەکەن و یارمەتی دەدەن بۆ وەرگرتنی بڕیاری راست و چاك لە هەموو ووتە و هەڵس وکەوتێکی‌دا، بەم شێوەیەش ئەم ووتەیەی پەروەردگار دێننە دی: ﴿وَ اللّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾ الاحزاب٤.

بەڵگە زانستی‌یەکانی سەلمێنەری ئەم راستی‌یانە:

١-جیاکردنەوە یان فەوتانی ناوچەوانەپل دەبێتە هۆی تێکچوونی کەسێتی لە ووتە و کردارەکاندا: بەڵگە کرداری‌یەکان (الأدلة السريرة) سەلماندوویانە کە فەوتان یان جیاکردنەوەی ناوچەوانەپل (بەهۆی نەشتەرگەری یان رووداو و برینداری) وا لە نەخۆشەکە دەکات کە کۆنترۆڵی بەسەر هەڵس وکەوتە کۆمەڵایەتی‌یەکانی و توانای بەکارهێنانی ووشەدا نەمێنێت، هەروەها چەندین گۆڕانکاری گەورە لە جیاکردنەوەی کەسێتی‌یەکەی‌دا روودەدات، دەبینین کە توانای تەرکیز و گیانی دەست پێشخەری و خۆڕاگرتنی زۆر کەم دەبێتەوە، و توانای چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی نامێنێت کە

توانایەکی عەقڵی باشی بوێت، توانای نەخۆش بۆ بڕیاردان لەسەر ڕووداوەکانی ژیان کاری تێدەکرێت، و هەستکردن بە بەرپرسیارێتی بەرامبەر بە خۆی لەدەست دەدات، هەروەها چەندین گۆڕانکاری سۆزداری (عاطفي) ڕوودەدات، و نەخۆشەکە نیشانەی دڵخۆشی و کامەرانی و ڕازی بوون لەخۆی پیشان دەدات، و لە لایەکی تریشەوە شێوەی دەرەوە و کۆمەڵایەتی‌یانەی خۆی پشتگوێ دەخات، ئەمانەی لەسەرەوە باسمان کرد وەك بەڵگەیەکی بەهێز وەرگیراوە لەسەر کارەکانی توێکڵی مێشکی ناوچەوانەپل، و کۆنترۆڵ کردنی ئەم بۆ لایەنە زۆر ئاڵۆزەکانی هەڵس و کەوت و سلووکی مرۆڤ.

شكل رقم (٥) يوضح صورة بالرنين المغناطيسي طبع عليها صورة أخرى بالتظلير المشعة توضح تدفق الدم إلى أجزاء محددة من المخ - المنطقة المؤخرة هي بتأثير قراءة كلمة والمنطقة الوسط عند النطق والمنطقة الامامية عند التفكر في معنى الكلمة .

٢-پێوانە کردنی چوونی خوێن بۆ توێکڵی مێشك: لەم ساڵانەی دواییدا توانراوە کە پێوانەی چوونی خوێن بۆ توێکڵی مێشك و هەر بەشێکی تری بکرێت، ئەویش لەرێی مادده تیشك دەرەکان و ئامێری لەرەی موگناتیسی-یەوە (الرنين المغناطيسي یان MRI)، ئەم هۆکارانە بەکار هێنراون بۆ لێکۆڵینەوەی کارە بەرزەکانی مێشك (الوظائف العليا للدماغ)، بە تایبەتی لە بواری کارەکانی ئەو بەشانەی مێشك کە تایبەتن بە زمانەوە کە یەکێکن لە خاسی‌یەتەکانی مرۆڤ، لەم توێژینەوانەوە دەرکەوتووە کە: لە ناوچەوانەپلدا چوونی خوێن بۆ چەندین سەنتەر تێ‌دا زیاد دەکات لە کاتی: بیرکردنەوە لە مانای ووشەکان، لە کاتی ووتنیاندا، هەروەها بینراوە کە چالاکی لە ناوچەکانی بینین لە پلی پشتەوەی مێشکدا زیاد دەکات لەکاتی بینینی هەندێك پیت یان شێوەی ووشەیەك کە مانای نەبێت (بڕوانە وێنەی ژمارە ٥).

ئەنجام:

لەوانەی پێشەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە کۆنترۆڵ کردنی کردار و چالاکی‌یە خۆویستەکان دەکەوێتە ناوچەوانەپلەوە، ئەوەش زانراوە کە توێکڵی مێشك ئەو شوێنەیە

که کۆنترۆڵی هەموو کار و ئەرکە هەست پێکراوەکان یان کردارە خۆویستەکان دەکات، لێرەوە دەتوانین بە دڵنیایی‌یەوە بڵێین کە: توێکڵی مێشك لە ناوچەوانە پلدا بەرپرسە لە ناردنی بڕیارە جووڵەیی‌یە خۆویستەکان بۆ هەموو پارچەکانی لەش، کە لە نێویاندا جووڵەی زمان بۆ ووتە دروست کردن، جووڵەی سەر و چاوەکان بۆ تەرکیز کردنی بینین بە ئاراستەیەك یان تەنێکی دیاری کراودا، ئەمانە بە پشت بەستن بەو زانیاری‌یانەی پێشتر تێیدا چەسپیوە و هەڵگیراون.

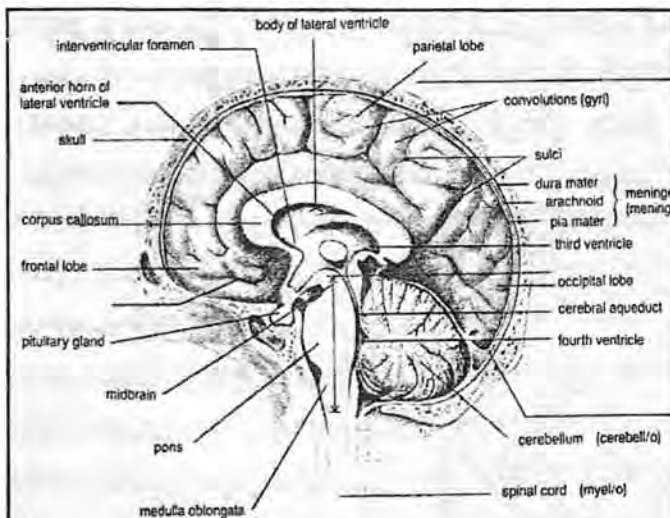

Plate 5A Section of Brain

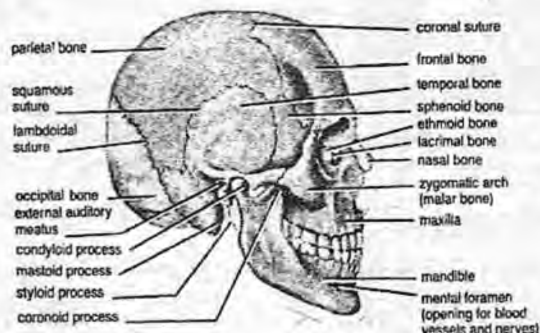

Plate 5B Lateral View of Cranium

ئەم زانیاری‌یانە بریتین لە سروشتێکی خودایی (فطرة إلاهية) یان سروشتێکی ئیمانی، و هەروەها بە پشت بەستن بەو زانیاری‌یانەش کە لە دەور و بەرەوە وەریدەگرێت بۆ ئاراستە کردن و کۆنترۆڵ کردنی کار و هەڵس وکەوتەکان، دەشتوانین بڵێین کە هەڵگرتنی ڕاسپاردەی خودایی (ئەمانەتی تەکلیف) یان ئازادی هەڵبژاردنی ووتەکان و کردەوەکان دەکەونە ناوچەوانە پلی مرۆڤەوە.

لایەنی ئیعجازی ئایەتەکان:

قورئانی پیرۆز ئاماژەی بەوە داوە کە سەرکردایەتی هەموو گیاندارانی سەر زەوی و شوێنی بەڕێوەبردنی کارەکانی و سەرپەرشتی جێبەجێ کردنیان دەکەوێتە بەشی پێشەوەی سەری یان ناوچەوانی‌یەوە، هەروەك لە ئایەتی: ﴿مَّا مِن دَآبَّةٍ إِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾دا هاتووە، هەروەها خوای گەورە وەسفی ناوچەوانی مرۆڤی بە درۆزن و هەڵەکەر کردووە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە هەر ئەم شوێنەیە کە سیفەتی راستگۆیی و راستیشی دەدرێتەپاڵ، ئەمەش وەسفێکی راستەقینەی ناوچەوانە بە بوونی سیفاتی سلووکی و هەڵس و کەوت تێ‌یدا: ﴿نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾.

لەم لێکۆڵینەوەیەوە بۆمان دەرکەوت کە ناوچەوانە پل کە دەکەوێتە ناو ئێسکی ناوچەوانی مرۆڤەوە، سەنتەرەکانی کۆنترۆڵ کردن و ئاراستە کردنی کار و چالاکی‌یە خۆویستەکان، و ووتن و هەڵبژاردنی قسەی تێدایە، لەگەڵ سەنتەری ئاراستەکردن و کۆکردنەوەی بینین بۆ ئاراستەیەکی دیاری کراویش، هەروەها رووبەری توێکڵی مێشکی ناوچەوانەپل بریتی‌یە لە گەورەترین رووبەر لە هەموو مێشکدا، کە رۆڵێکی سەرەکی و ئاشکرا دەبینێت لە کۆنترۆڵ کردنی خۆویستانەی کردارەکان، لەرێی ئەو زانیاری و پسپۆڕی‌یانەی کە تێیدا هەڵگیراوە، کە پاش وەرگرتنەوەیان بۆ سەنتەری بیرکردنەوە و ژیریی (کە سەلماوە ئەمیش هەر لە ناوچەوانە پلدایە و زانایان شوێنەکەیان دیاری کردووە) شی‌دەکرێنەوە و سوودیان لێوەردەگیرێت، لەمانەوە بە دڵنیایی‌یەوە دەتوانین بڵێین: قورئانی پیرۆز ئاماژەی بە رۆڵی ناوچەوانە پلی مێشکی داوە کە دەکەوێتە ناو ناوچەوانەوە (الناصية)، لە ئاراستە کردنی هەڵس وکەوتی مرۆڤ ، ئەویش بە کۆنترۆڵ کردنی ووتەکان و کردەوەکان لەرێی بوونی سەنتەرەکانی دروست کردنی ووتەکان، کۆنترۆڵکردنی جووڵەکانی قسەکردن و بینین، و هەموو کردارە خۆویستەکانی گشت پارچەکانی لەش، هەروەها بوونی رووبەرێکی فراوان لە توێکڵی مێشك لەم پلەدا بوار بە مرۆڤ دەدات کە زانیاری‌یەکان وەرگرێت و شی‌یان بکاتەوە، کە سەرەنجام پسپۆڕی‌یەکی زۆری پێ‌دەدەن لە هەڵبژاردنی ووتەکان و کردەوەکان، و ئاراستە کردنی هەڵس وکەوتی، ئەویش بە یارمەتی سەنتەری ژیری و لێکدانەوە لەم پلەدا، لێرەوە دەتوانین بڵێین کە توێکڵی ناوچەوانەپل (لەبەرئەوەی ئەم سەنتەر و توانایانەی تێدایە) بریتی‌یە لە ناوچەی

بەرپرس لە هەر کردارێکی ڕاست یان هەڵە و هەر ووتەیەکی ڕاست یان درۆ، ئەم دەرئەنجامەش یەك دەگرێتەوە لەگەڵ دەقەکانی قورئان و سوننەت کە بۆسەر محمد پێغەمبەر (ﷺ) هاتۆتە خوارەوە، کە زۆر بەروونی و ئاشکرا ئامارژەی کردووە بۆ ئەم کارانەی ناوچەوانەپلی مێشك کە دەکەوێتە دواوەی ئێسکی ناوچەوان یان (ناصية)، کە ئەمە نەزانراو بوو بۆ زانایان لەو سەردەمی پێغەمبەردا و ئەم ڕاستییانە تەنها لەدوای ناوەڕاستی سەدەی بیستەمەوە دۆزرانەوە، ئەویش دوای ئەو پێشکەوتنە گەورەیەی کە ئامێرە زانستییەکان بەخۆیانەوە بینییان و ئەو توێژینەوە زۆرانەی لەبواری زانستی کارئەندامزانی (فیسیۆلۆژی) و کارەکانی پلەکانی مێشك و ناوچەوانەپلدا بەتایبەتی کران، ئایا ئەمە بەڵگەیەکی تر نییە لەسەر ئەوەی کە محمد (ﷺ) پێغەمبەر و نێردراوی خودایە و ووتەکانی هەمووی نیگا و نوورێکە لەلایەن پەروەردگارەوە: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى، عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾ النجم٢-٥.

سەرچاوەکان:

١-تەفسیری (جامع البيان)/ دانراوی (محمد بن جرير الطبري)/ دار الفكر-بيروت.

٢-تەفسیری (الجامع لأحكام القرآن)/ دانراوی (محمد بن احمد القرطبي)/ دار إحياء التراث.

٣-گۆڤاری (الإعجاز)/ ژمارە٢-١٤١٧ك، ١٩٩٦ز/ دەرکراوی (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

4-Review of Medical Physiology \ William F. Ganong - eighthteenth Edition - 1997.

5-Guyton`s Textbook of Medical Physiology \ W.B.Saunders - 8th Edition - 1991.

چارەسەر بە ڕەشکە
لە نێوان
ئیعجازی سوننەت و
زانستی پزیشکیدا

سەرەتا:

چارەسەری نەخۆشی و گەڕان بەشوێن دەرمانی ناڕەحەتی‌یە جیاوازەکانی مرۆڤ یەکێکە لە کارە لەپێشەکانی ژیانی مرۆڤایەتی، و بەردەوام زانایان و پزیشکان هەوڵەکانیان لەم بوارەدا درێژە پێدەدەن و تەقەلاکان بەردەوامن و پێشکەوتنی زۆر باشیش لەم بوارەدا هاتووەتەدی، زوربەی نەخۆشی‌یە ناسراوەکان یان چارەسەری بۆ دۆزراوەتەوە یان لە میکانیزم و ڕێڕەوی تووشکردنی و سووڕی ژیانی تێگەیشتووین.

ئەم هەوڵانە لەخۆیاندا کارێکی پیرۆز و پێزانراوە، ئەگەر سەیری فەرمانەکانی خوا و پێغەمبەر(ﷺ) لەم بوارەدا بکەین دەبینین لە زۆرێك لە فەرموودەکانی قورئان و سوننەتدا ئاماژە بۆ چارەسەر کردنی نەخۆشی و گەڕان بەدوای دەرماندا هاتووە، و هانی موسوڵمانیان داوە کە پێشەنگ بن لەم بوارەدا، ئەوەتا پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیەکیدا دەفەرموێت: ﴿تَداوَوا عِبادَ اللهِ، فَإنَّ اللهَ لَم يَضَع داءً إلاّ وَضَعَ لَهُ دَواءً، غَيْرَ داءٍ واحِدٍ، الهَرَمِ﴾ رواه أحمد و أصحاب السنن، واتە: ئەی بەندەکانی خودا دەرمان بەکار بهێنن و خۆتان چارەسەر بکەن و بەدوای‌دا بگەڕێن، چونکە پەروەردگار هیچ دەردێکی دانەناوە کە دەرمانیشی بۆ دانەنابێت، تەنها یەك دەرد نەبێت کە ئەویش پیری‌یە، هەروەها پێغەمبەر خۆیشی دەرمانی بەکاردەهێنا بەتایبەتی لەنەخۆشی کۆتایی ژیانی‌دا، لە کتێبی (صفة الصفوة)ی (إبن الجوزي)دا هاتووە: عورووەی کوڕی زوبەیر لە عائیشەی خێزانی پێغەمبەری (ڕەزای خوای لێبێت) پرسی: من سەرم سوڕماوە لە زانیاری زۆری تۆ لە بواری پزیشکی و چارەسەردا؟! عائیشەش وتی: ئەی عورووە، پێغەمبەر (ﷺ) لە کۆتایی ژیانیدا نەخۆش بوو، وەفدی تیرە عەرەبی‌یەکانیش دەهاتن بۆ لای لە هەموو لایەکەوە و شێوازی چارەسەر و دەرمانی دەردەکەیان بۆ باس دەکرد، منیش گوێم لێدەگرتن و چارەسەرەکانم بۆ پێغەمبەر ئامادە دەکرد، زانیاری‌یەکانی من لەوێوەیە.

لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) باسی چەندین شت کراوە کە چارەسەری نەخۆشی تێدایە بۆ مرۆڤ، بە تایبەتی پێکهاتووە رووەکی‌یەکانی وەك: زەیتوون و ڕۆنەکەی، سیر و پیاز، ڕەشکە، سرکە ... هتد، هەروەها چارەسەر بە هەنگوین، چارەسەر بە میزی ووشتر، و چارەسەر بە کەڵەشاخ گرتن، ئەمانە هەمووی بەڵگەی گرنگی دانی پێغەمبەرە(ﷺ) بە دەرمان و چارەسەری نەخۆشی‌یەکانی مرۆڤ ، ئێمە لەم باسەماندا تیشك دەخەینە سەر هەندێك لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە رووەکێك دەکاتە

چارەسەری زۆرێك لە نەخۆشی‌یەكانی مرۆڤ ئەویش رووەكی رەشكەیە، كە لە زمانی عەرەبی‌دا بە (الحبة السوداء) یان (حبة البركة) ناسراوە، لەرێی نوێترین دۆزینەوەكان و توێژینەوە زانستی‌یەكان لەم بوارەدا دەیسەلمێنن كە ئەم فەرموودانە یەكێك لە باشترین هۆكاری چارەسەریان بۆ مرۆڤ باسكردووە و گرنگی گەورەی ئەم رووەكە روون دەكەینەوە لە بواری پزیشكی و دەرمانسازی‌یەوە (علم الصیدلة **Pharmacology**)، كە خۆی لەخۆی‌دا موعجیزەیەك و بەڵگەیەكی گەورەی پەیامبەرێتی‌یەتی لە لایەن خوداوە.

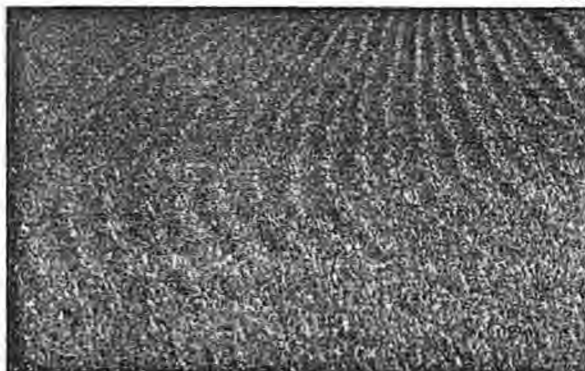
Drug Mode of Action
Certain drugs work by interacting with receptors, special sites on the surface of body cells. Drugs may bind to a specific receptor, possibly preventing naturally occurring chemicals from binding to the receptor. In so doing, if a drug enhances cell activity, it is called an *agonist*; if it blocks cell activity, it is called an *antagonist*.

دەقی فەرموودەكان:

-﴿عَلَیكم بِهذة الحَبَّة السَّوداء، فَإنَّ فیها شفاءً من كُلِّ داءٍ إلاّ السَّام﴾ رواه البخاري، و السَّام: الموت، و في روایة اخرى: ﴿إنَّ في الحَبَّة السوداء شفاءً من كُلِّ داء، إلاّ السَّام﴾ رواه البخاري و مسلم، واتە: ئێوە رەشكە بەكار بهێنن، لەبەر ئەوەی شیفای تێدایە بۆ هەموو نەخۆشی‌یەك، تەنها یەك شت نەبێت كە ئەویش مردنە.

-عن انس ابن مالك، انَّ النَّبيَّ (ﷺ): (كان إذا اشتكى تقَمَّحَ كَفّاً من شونیز، ویشربُ علیهِ ماءً و عسلاً) رواه الطبراني، تقمَّحَ: اي استفَّ، الشونیز: هو الحبة السوداء او (حبة البركة).
واتە: ئەنەسی كوڕی مالیك (كە هاوەڵێكی نزیكی پێغەمبەر بووە) دەڵێت: هەر كاتێك پێغەمبەر (ﷺ) نەخۆشی‌یەك یان شەكوایەكی هەبوایە بە لەپی دەستی هەندێك رەشكەی دەخوارد، پاشان هەندێك گیراوەی ئاو و هەنگوینی بەدوادا دەخواردەوە.

ئەمانە و چەندین فەرموودەی تر هەن کە باسی گرنگی ئەم رووەکە و دەنکەکەی دەکەن لە چارەسەر کردنی نەخۆشی‌یە جیاوازەکاندا، دەبا ئێستا لە رووی زانستی‌یەوە ئەم دەنکە و سوودەکانی باس بکەین:

رەشکە چی‌یە؟

بریتی‌یە لە رووەکێکی گیایی کە بۆ دەنکە تۆوەکانی یان گوڵەکەی دەڕوێنرێت، ناوی زانستی ئەو جۆرەی ئەم رووەکە کە لە بەکارهێنانە پزیشکی‌یەکاندا بەکاردێت، بریتی‌یە لە (Nigella Sativa)، لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) پێی دەووترا (الشونیز) کە لە ناوی (شەش هەنیز)ی فارسی‌یەوە وەرگیراوە، رەنگی دەنکەکانی رەشن و چەندین ناوی هەیە لە وڵاتە جیاوازەکاندا، ئەم رووەکە میسری‌یە کۆنەکان ناسیویانە و ناویان ناوبوو (شنقت) کە باسی سوودەکەیان کردووە بۆ نەخۆشی‌یەکانی سنگ و کۆکە، رۆن یان زەیتی رەشکە کە لە پێویستی‌یە پزیشکی‌یەکاندا بەکاردێت لە دەنك یان تۆوەکەی دەردەهێنرێت.

لە پێکهێنەرەکانی تۆوی رەشکە: ١،٥٪ی لە زەیتی بەهەڵمبوو پێك دێت کە ماددەی نیگیللۆن (Nigellon)ی تێدایە، ئەم ماددەیە کە کاریگەری‌یە پزیشکی‌یەکانی رەشکەی بۆ دەگەڕێتەوە، ٣٣٪ی لە زەیتی جێگیر پێك دێت، رۆن یان زەیتی رەشکەش هەمان پێکهاتەی هەیە کە پێك دێت لە:

١-زەیتی جێگیر (الزیت الثابت Fixed Oil): ئەو توێژینەوەیەی کە لە نەخۆشخانەی زانکۆی (کینگ King) لە لەندەن لە ساڵی ١٩٩٣دا کرا دەریخست کە ئەم زەیتە لە ٤جۆر ترشەڵۆکی چەوری تێر و ٤جۆری تر لە ترشەڵۆکی چەوری ناتێر پێك دێت.

٢-زەیتی بەهەڵم بوو (الزیت الطیَّار Volatile Oil): ئەم زەیتە پێکهاتەکەیەکی چالاکی تێدایە کە ناوی ثایمۆکوینۆنە (Thymoquinone) کە ٢٥٪ی ئەم زەیتە پێك دێنێت، و هەروەها بەرێژەیەکی کەمیش لە زەیتی جێگیردا هەیە، پێکهاتەیەکی گرنگی تریش کە لەمەوە نزیکە و لەم زەیتەدا هەیە ناوی نیگیللۆنە (Nigellon).

بەكارهێنانە پزیشكی‌یەكانی ڕەشكە و توێژینەوەكان لەو بوارەدا:

لە زۆرێك لە كتێبە پزیشكی‌یەكانی تایبەت بە خۆراك و تەندروستی‌دا باسی سوودەكانی بەكارهێنانی ڕەشكە كراوە، لەوانە: كتێبی بەناوبانگی (گیازانی نوێ) (Modern Herbal)، چاپی ١٩٩٢ كە دەڵێت: ڕۆمانی‌یەكان ڕەشكەیان ناسیوە و لە خواردنیاندا بەكاریان هێناوە، هەروەها لە فەرەنسا و هندستانیش بەكاردێت وەك ماددەیەكی ووریا كەرەوە و ئارەق كەرەوە، و باوەڕوایە كە ڕژاندنی شیری دایك زیاد دەكات، و هەروەها بۆ سك ئێشە و باش هەرس نەكردنی خۆراكیش بەكاردێت. هەروەها لە كتێبی (فەرهەنگی خۆراك و چارەسەر بە ڕووەك)ی د.احمد قدامة دەربارەی ڕەشكە دەڵێت: ڕەشكە وەك بەهارات بەكار دەهێنرێت، و هەرەوەها شیرینی لێدروست دەكرێت، كە وەك موقەوی و بۆ باداری باشە، هەروەها زەیتەكەی بە دڵۆپ دەكرێتە قاوەوە و مرۆڤ هێمن دەكات و بۆ كۆكە و نەخۆشی سنگ باشە، هەروەها د.فوزي طه قطب لە كتێبی (ڕووەكە پزیشكی‌یەكان)دا دەڵێت: زەیتی ڕەشكە بۆ كۆكە باشە و بە ئازار شكێنێكی بەهێزیش ناسراوە، و هەروەها لە چارەسەری تەنگەنەفەسی و كۆكە ڕەشە (السعال الديكي Whooping cough)دا بەكاردێت، ئەمانە بە گشتی چەند تێبینی‌یەك بوون لەسەر بەكارهێنانەكانی ڕەشكە لە نەخۆشی‌یە جیاوازەكاندا، ئێستا پێم خۆشە كە بە تایبەتی باسی بەكارهێنانەكانی ڕەشكە لە نەخۆشی سیستمە جیاوازەكانی لەشدا بكەین:

بەكارهێنانی ڕەشكە لە نەخۆشی‌یەكانی كۆئەندامی هەناسەداندا:

ڕەشكە و نەخۆشی تەنگەنەفەسی (الربو القصبي Asthma):

تەنگەنەفەسی یان ڕەبو بریتی‌یە لە نەخۆشی‌یەك كە تووشی بۆری‌یەكانی هەناسەدان دەبێت، لەنیشانە ناسراوەكانی ئەم نەخۆشی‌یە بریتی‌یە لە: تەنگەنەفەسی، كۆكە و خیزە (دەنگێكی مۆسیقی‌یە كە لەگەڵ هەناسەداندا دروست دەبێت)، نەخۆشی‌یەكی زۆر باوە، سەرژمێری‌یە تازەكان دەڵێن كە ٥٪ی پێگەیشتوان و ٥-١٠٪ی منداڵان لە جیهاندا ئەم نەخۆشی‌یەیان هەیە، لە هەموو تەمەنێكدا ڕوودەدات بەڵام زیاتر لە منداڵاندا، بینراوە كە زیاتر لە نیوەی حاڵەتی ڕەبو لە پێش تەمەنی ١٠ساڵیدا دەست پێ‌دەكەن، دوو جۆری سەرەكی هەیە:

١-تەنگەنەفەسی هەستیاریی(الربو التحسسيExtrinsic or Allergic Asthma):
زۆرجار نەخۆشەكە لە خێزانەكەیاندا كەسێكی نزیكی هەیە كە حاڵەتی هەستیاری هەبوو

بێت، وەك هەستیاری لووت و ڕێڕەوەی سەرەوەی هەناسەدان، یان هەستیاری پێست بە تایبەتی نەخۆشی ئیکزیما، ئەم جۆرە لە تەنگەنەفەسی بەزۆری لەو کەسانەدا ڕوودەدات کە لە سەرەتای تەمەنیاندان (منداڵ یان هەرزەکار).

٢-تەنگەنەفەسی خۆیی (الربو الذاتي Intrinsic Asthma): ئەم جۆرەیان تووشی ئەو کەسانە دەبێت کە لە تەمەنی سەروو ٤٠ساڵییەوەن و هۆکارێکی ئاشکرای نی‌یە.

میکانیزمی ڕوودانی تەنگەنەفەسی:

سەرەتا هەوا دەچێتە ناو بۆرییەکانی هەوا (القصبات Bronchi) پاشان بۆ بۆریچکەکانی هەوا (القصيبات Bronchioles) و دوایی بۆ توورەکەکانی هەوا یان سیکڵدانۆچکەکان (الحويصلات الهوائية Alveoli)، بۆریچکەکانی هەوا دیوارێکی ماسولکەیی‌یان هەیە، کە دەتوانێت بکشێت و تەسك ببێتەوە، ئەم بۆریچکانە لەو کەسانەی کە ڕەبویان هەیە هەستیار دەبێت بۆ زۆرێك لە کارتێکەرە فیزیایی و کیمیایی و ژینگەیی‌یەکان، وەك: تۆزی ناوماڵ، تووك یان پەڕی ئاژەڵ، هەڵاڵەی گوڵ یان خۆهیلاك کردن و ماندوویی زۆر و هۆکاری تریش، کاتێك ئەو کارتێکەرانە دەچنە بۆریچکەکانی هەواوە دەبنە هۆی دروست بوونی کارلێك لە دژیان لە دیواری بۆریچکەکاندا، و سەرەنجام دەبنە هۆکاری تەسك بوونەوەی بۆشایی (Lumen)ی ناو ئەم بۆریچکانە، و چوونە ناوەوە و هاتنەدەرەوەی هەوا بەناو ئەم بۆریچکانەدا زۆر زەحمەت دەبێت، و نەخۆشەکە هەناسەی توند (تەنگە نەفەس) دەبێت، ئەم باری تەنگە نەفەسی‌یە بە نۆرە (جار لەدوای جار) ڕوودەدات، واتە بەردەوام نی‌یە.

لەکاتی هەر نۆرەیەکی تەنگەنەفەسی‌دا هەناسەدان زۆر قورس و ناڕەحەت دەبێت، نەخۆشەکە زیاتر لە کاتی هەناسەدانەوەدا ناڕەحەت دەبێت وەك لە هەناسە وەرگرتن، لەکاتی هەناسەدانەوەدا دەنگێکی مۆسیقایی پەیدا دەبێت کە لە فیکە دەچێت و پێی دەووترێت خیزە (Wheeze)، هەروەها نەخۆشەکە کۆکەی دەبێت (کە لەوانەیە ووشك بێت یان بەڵغەمی لەگەڵدا بێت)، ئەرکی هەناسەدان قورس دەبێت و ماسولکەکانی تایبەت بە هەناسەدان و هاوپێچەکانیان ئەرکێکی زۆریان دەکەوێتە سەر، هەر بۆیە دەبینین لەو نەخۆشانەدا ماسولکەکانی سنگ وملیان زۆر گرژ دەبن و ئەو ئەرکە زیادەیە دەردەکەوێت لەبەر گرانی بردنی هەوا بۆ ناو سی‌یەکان بەهۆی تەسك بوونەوەی بۆرییەکانی هەوا، لە بارە هەرە گرانەکانی ڕەبودا نەخۆشەکە تووشی شینبوونەوەی پێست و لێوەکانی دەبێت

و لەوانەیە ئارامی لێبڕێت، ئەم تاوانەی تەنگەنەفەسی لەوانەیە چەند دەقیقەیەك بخایەنێت، لەوانەشە درێژببێتەوە بۆ چەند سەعاتێك یان چەند ڕۆژێك، پێویستە لە نۆرەکانی تەنگەنەفەسیدا نەخۆشەکە نیشانی پزیشك بدرێت و دەرمانی تایبەت بخوات، چونکە نەخۆشەکە تووشی هیلاکی و ماندوو بوونێکی زۆر بووە بەهۆی هەوڵەکانی بۆ وەرگرتنی هەوا، ئەگەر چارەسەری گونجاو و تەواو نەکرێت سەرەنجام لەوانەیە تووشی داڕووخان و شکست هێنانی کۆئەندامی هەناسەدان (عجز الجهاز التنفسي Respiratory Failure) ببێت و بمرێت.

Dust Mite
The dust mite is a microscopic insect that lives in human homes, where it feeds on the dust produced by human and animal skin. Dust mites are not harmful in themselves, but their droppings, which contain left-over digestive enzymes, are a significant cause of asthma and other allergic diseases.

House Dust
Even clean homes contain house dust, which is among the most common causes of allergies. A speck of dust like the one shown here—magnified more than 100 times—may contain fabric fibers, human and animal skin, food particles, bacteria, and microscopic insects called dust mites.

هۆکارە سەرەکییەکانی تەنگەنەفەسی: زۆر هۆکار هەیە کە دەبنە هۆی تەسك بوونەوەی دیواری بۆرییەکانی هەناسە (ئەم تەسك بوونەوەیە لە چەند شوێنێکی دیوارەکەدا دەبێت: ١-ماسولکەی دیوارەکە گرژ دەبێت. ٢-ناوپۆشی دیوارەکە دەئاوسێت. ٣-بۆشایی ناو دیوارەکە بە دەردراو (بەڵغەم Mucus Plug) دەگیرێت)، لەو هۆکارە سەرەکییەکانی تووش بوون بە تەنگەنەفەسی:

-هەندێك لە نەخۆشەکان هەستیارییان هەیە بۆ ماددەیەکی دیاری کراو، کاتێك دووچاری ئەم ماددانە دەبنەوە تووشی نۆرەی تەنگە نەفەسییەکە دەبن لەماوەی چەند دەقیقەیەکدا، لەو ماددانە: هەڵاڵەی گوڵەکان و هەندێك لە گیاکان (غبار الطلع و الحشائش Grass & Flower Pollens)، کەڕوو (فطريات Fungal Spores)، جۆرە مێروویەك کە لە ناو جێگە و دۆشەك و فەرش و ڕاخراوی ناوماڵدا دەژی و پێی دەووترێت (House Dust Mite) (بڕوانە وێنەی سەرەوە).

-هەندێك جۆر لە خواردەمەنی لەوانەیە ببنە هۆکاری تووشبوون بە نۆرەیەکی توندی تەنگەنەفەسی.

-دووچاربوون بە دووکەڵی جگەرە بە تایبەتی لەوانەی کە جگەرەکێش نین هۆکارێکی گرنگی تەنگە نەفەسی‌یە لە رۆژگاری ئەمرۆدا، هەروەها دووکەڵی کارگەکان و ئۆتۆمبێلەکانیش هەمان رۆڵی خراپ دەبینن.

-لەوانەیە تەنگەنەفەسی روویدات بەهۆی تووش بوون بە ڤایرۆسێك یان میکرۆبێکی زیانبەخش و نەخۆشکەوتنی بۆری‌یەکانی هەناسە یان سی‌یەکان بەهۆیانەوە.

-خۆهیلاك کردن و ماندوو بوونی زۆر و دووچاربوون بە هەژاندنە دەروونی‌یەکان لەوانەیە ببنە هۆی تووشبوونی ئەو کەسە بە نۆرەیەکی توندی تەنگە نەفەسی.

Pollen Grains
Pollen grains, shown here at more than 1000 times their actual size, are a common source of allergies. All trees, grasses, weeds, and flowering plants produce pollens, which can be carried in the wind for miles and are light enough to be easily inhaled. People with pollen allergies may be helped by staying indoors during the midday and afternoon—the times when pollen concentrations are highest.

چۆنێتی چارەسەر کردنی تەنگەنەفەسی:

ئەو تاوانە یان نۆرانەی تەنگەنەفەسی چارەسەر دەکرێن بە بەکارهێنانی دەرمانە فراوان کەرەکانی بۆری‌یەکانی هەناسە (موسعات القصبات **Bronchodilators**)، وەك ماددەکانی: سالبیوتامۆڵ (**Salbutamol or Ventolin**)، تێربیوتالین (**Terbutalin**) و (**Ipratropium Bromide**)، ئەم ماددانە بەزۆری بەشێوەی پرژدەر (بخاخ **Inhalors**) یان شلە بۆ ئامێری هەڵمدەر (**Nebulizer Solution**) هەن و نەخۆشەکە هەڵیان دەمژێت لەگەڵ هەناسەدا، و کاریگەریی راستەوخۆیان بۆ سەر بۆری‌یەکانی هەناسەدان هەیە، دەبنە هۆی خاوبوونەوەی ماسولکەکانی بۆری‌یەکانی هەناسەدان و فراوان بوونیان، لەوانەیە نەخۆشەکە پێویستی بە دەرمانی تریش ببێت وەك: ئاوێتەکانی ئەمینۆفیللین (**Aminophylline**) و ثیوفیللین (**Theophylline**)، یان ئاوێتەکانی کۆرتیزۆن (**Cortisone**) بۆ ماوەیەکی کورت.

پێویستە هۆکاری تووشکەر ئەگەر زانرا، یان نەخۆشەکە هەر یەکێیانی هەبوو بە تەواوەتی لا ببرێت و لێی دووربکەوێتەوە.

هەروەها چەند دەرمانێك هەیە کە بەکار دەهێنرێت بۆ چارەسەر یان خۆپاراستن لە نۆرەکانی تەنگەنەفەسی بەتایبەتی لە منداڵاندا، وەك (Sodium Cromoglycate)، ئەم دەرمانانەی تەنگەنەفەسی بەگشتی لەگەڵ سوودەکانیاندا لەوانەیە ببنە هۆی چەندین کاریگەری لاوەکی بۆ سەر نەخۆشەکە وەك: گیان لەرزین، دڵ پەلەپەلی و رێك لێنەدانی دڵ، سەرئێشە و شتی تریش، بەکارهێنانی کۆرتیزۆن بۆ ماوەیەکی زۆر لەوانەیە بەرزبوونی پەستانی خوێن، هەوکردنی گەدە و لاوازبوونی ئێسك دروست بکات.

رۆڵی رەشکە لە نەخۆشی تەنگەنەفەسی (رەبو)دا :

زانا و پزیشکی بەناوبانگ (إبن سینا) لە کتێبی (القانون في الطب)دا دەڵێت: (رەشکە دەرمانێکی باشە بۆ کۆکە و بۆ هەناسە توندی سوودی زۆرە)، د. محمد ناظم النسيمي لە کتێبی (الطب النبوي و العلم الحديث)دا دەڵێت: بینراوە لەناو نەخۆشەکانی رەبو لە ناوچەی دەوری دەریای سپی ناوەڕاست (کە رووەکی رەشکە زۆر بڵاوە)، زەیتی رەشکە زۆر دەخۆنەوە بۆ چارەسەری نەخۆشی‌یەکانی سنگ و کۆکە، بە تایبەتی لەلای خەڵکی عامیی وڵاتی میسر، لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆر کەس تامی زەیتەکەی بەدڵ نی‌یە و ماددەیکی هەژێنەرە بۆ ناوپۆشی کۆئەندامی هەرس، لەم دوایی‌یەدا تیمێکی پزیشکی لە میسر بە سەرۆکایەتی (د. محمد المحفوظ) و (د. محمد الدخاخني) توانی‌یان ماددەی چالاکی زەیتی رەشکە بە شێوەیەکی پوخت و بەبێ ماددە هەژێنەرەکان جیابکەنەوە و ناویان نا نیگیللۆن (Nigellone)، کە هیچ جۆرە زیانێکی لاوەکیشی نی‌یە، ئێستا ئەم ماددەیە لەلایەن (کۆمپانیانی میسر بۆ پێکهاتە پزیشکی‌یەکان) دروست کراوە بە شێوەی خەپلە (حەپ) و قەترە، هەردوو ئەم پزیشکە بە تاقی‌کردنەوە سەلماندیان کە نیگیللۆن ماددەیەکی رێگرە لە گرژبوونی ماسولکەکانی بۆری‌یەکانی هەوا و خاوکەرەوەیە بۆیان، هەربۆیە لە نەخۆشی رەبودا سوودێکی زۆر باشی هەیە و دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی تەنگە نەفەسی و نۆرەکانی رەبو، دەتوانرێت رەشکە بهاڕرێت و لەکاتی نۆرەکانی رەبودا کەوچکێکی بچووکی لێبخورێت، یان دەتوانرێت لەو نەخۆشانەی تەنگەنەفەسی‌یان هەیە بەیانیان یەك کەوچك لە رەشکەی هاڕراو بخۆن بۆ رێگرتن لە نۆرەکانی تەنگەنەفەسی.

رۆڵی ڕەشکە لە نەخۆشی هەستیارییدا (الحساسیة):

لە توێژینەوەیەك* کە لە پەیمانگای دەرمانسازی (فارماکۆلۆجی Pharmacology) لە زانکۆی (ئۆدێسە)ی وولاتی دانیمارك کرا بە سەرپەرشتی (د. ئافارتی) سەرۆکی بەشی هەستیاریی، ئەویش لەسەر کاریگەریی ماددەی چالاکی ڕەشکە کە (نیگیللۆن)ە، (د.ئافارتی) لە توێژینەوەکەیدا دووپاتی کردەوە کە زەیتی ڕەشکە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ڕژاندنی ئەو ماددانەی کە لەکاتی هەستیارىدا دەرژێنرێن بە تایبەتی ماددەی هیستامین (Histamine)، هەروەها لە توێژینەوەیەکی تردا کە (د. خمیس جمعة) مامۆستای فارماکۆلۆجی زانکۆی ئیسکەندەریە لە میسر پێی هەستا لەسەر هەندێك نەخۆشی ڕەبودا (کە ئەمیش جۆرێکە لە هەستیاری)، بینی باشبوونێکی بەرچاو ڕوودەدات لەکار و جووڵەی ناوپەنچك (الحجاب الحاجز Diaphragm)دا، و هەروەها فراوان بوونی بۆرییەکانی هەناسەدانی ئەو کەسانەی کە پوختەی ڕەشکەیان درایە، سەرەنجام تەنگەنەفەسییان کەم دەبووەوە و هەناسەدانیان زۆر باش دەبوو.

ڕەشکە و نەخۆشی هەڵامەت:

نەخۆشی هەڵامەت (الرشح Common Cold) بەهۆی چەند ڤایرۆسێکەوە (زیاتر لە ١٠٠جۆر) تووشی مرۆڤ دەبێت، کە دەبێتە هۆی هەوکردنی ڕێڕەوەکانی هەناسەدان، ئەم نەخۆشییە بەهۆی ئەو پرژانەی لە کاتی کۆکین و پژمیندا لە دەمی نەخۆشەکەوە دەگوێزرێتەوە، زۆرتر تووشی منداڵ دەبێت و بە تایبەتی لە وەرزی زستاندا، لە کتێبی (Advances in Internal Medicine)دا هاتووە: هەڵامەت گرفتێکی گەورەیە لە وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ساڵانە ئەمریکییەکان ٣٠ملیۆن جار سەردانی پزیشك دەکەن بەهۆیەوە، کە تێچوونی چارەسەرکردنیان دەگاتە زیاتر لە ١,٥ملیار دۆلار، و زیاتر لە ٥ملیار دۆلاریش زەرەر دەدەن بەهۆی دواکەوتنیان لە کار و چالاکییەکانیان.

نیشانەکانی هەڵامەت بریتین لە: سووربوونەوە و ئاوکردنی لووت، خووران لە قوڕگدا و کۆکە، پژمین، سەرئێشە و هیلاکی و ئازار لە هەموو لەشدا، دەرکەوتنی ئەم نیشانانە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگوێزرێت.

---

* ئەم توێژینەوەیە لە کۆنگرەی کۆمەڵەی میسری بۆ هەستیاری و بەرگری لە ساڵی ١٩٩٢دا پێشکەش کرا، ئەویش لە دانیشتنێکیدا لەسەر ڕەشکە و سوودەکانی.

سەبارەت بە چارەسەری هەلامەت خۆی لە ئیسراحەت و دژەهەستیاری‌یەکان و ڤیتامین Cدا دەبینێتەوە، لە گۆڤاری (Rocky Mountain News)ی ئەمریکی‌دا هاتووە: ئەگەر دەتەوێت چارەسەری هەلامەت بکەیت ئەوا لیمۆیەکی پارچەکراو بکوڵێنە لە ئاودا، و پاشان هەنگوینی بۆ زیادبکە و بەدرێژایی ئەو رۆژە لێی بخۆرەوە، هەروەها هەمان گۆڤار پێشنیاری ئەوە دەکات کە سیر بەکاربهێنین لەکاتی هەلامەتدا.

سەبارەت بە بەکارهێنانی رەشکە لە هەلامەتدا (د. الفاضل العبيد عمر) لە کتێبی (الحبة السوداء في الطب الشعبي)دا دەڵێت: بۆ چارەسەری هەلامەت و سەرمابوون زەیتی رەشکە (کەوچکێکی گەورە) دەکرێتە ناو ئاوێکی کوڵاوەوە و دەبێت نەخۆشەکە خاولی‌یەك بدات بەسەری‌دا و ئەو هەڵمە هەڵمژێت کە لە ئاوە کوڵاوەکەوە بەرز دەبێتەوە، ئەم کردارە باشتر وایە بەیانیان و ئێواران دووبارە بکرێتەوە تا چاك بوونەوە، هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و شوێن کەوتووەکانیان چارەسەری هەلامەتیان بە ڕەشکە دەکرد، زانا (ابن القيم الجوزية) لە کتێبی (الطب النبوي)دا دەڵێت: شونێز (رەشکە) شیفایە بۆ هەلامەت ئەگەر بێتو بکوترێت و بکرێتە تووره‌کەیەکەوە و بە بەردەوامی بۆن بکرێت، لە کتێبی (فتح الباري)دا هاتووە: (موستەغفیری) گێڕاوی‌یەتەوە لە هاوەڵێکی پێغەمبەرەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ئەم رەشکەیە شیفای تێدایە، لێیان پرسی: چۆنی لێبکەین؟ فەرمووی: هەندێك بهێنە و بیخەرە توورەکەیەکەوە و شەو بیخەرە ئاوەوە، بۆ بەیانی چەند قەترەیەك بکەرە لووتتەوە و بەردەوام ببە بۆ چەند رۆژێك.

رەشکە و نەخۆشی دەردەشا:

دەردەشا (النقرس أو داء الملوك Gout) نەخۆشی‌یەکە تووشی جومگەکان دەبێت، بە تایبەتی جومگەکانی پەنجەگەورەی پێ، و دەبێتە هۆی دروست کردنی ئازارێکی زۆر ناڕەحەت تێ‌ی‌دا، و لەوانەشە بەردی گورچیلە دروست بکات، هۆکاری دەردەشا بریتی‌یە لە زیادبوونی رێژەی ماددەی ترشی یۆریا (Uric Acid) لە خوێندا (لە حاڵەتی ئاسایی‌دا رێژەی ترشی یۆریا لە خوێندا نابێت لە ٧میللیگرام/ ١٠٠میللیلیتر زیاتر بێت)، ئەم ماددەیە لە تێکشکاندنی پرۆتینەوە دروست دەبێت و بە تایبەتی لەو کەسانەدا روودەدات کە گۆشت و پرۆتین زۆر دەخۆن.

سەبارەت بە نیشانەکانی ئەم نەخۆشی‌یە لە کتێبی (Clinical Medicine)دا هاتووە: دەردەشا لە خەڵکانی توێژی سەرەوەی کۆمەڵگادا روودەدات، و ٥٠٪ی

تووشبووەکان لەوانەن کە مودمینن لەسەر مەشروب خواردنەوە، نۆرەی ئازاری ئەم نەخۆشی‌یە لە سەعاتەکانی یەکەمی بەیانی‌دا دەست پێ‌دەکات بە ئازارێکی ئێجگار زۆر و ناڕەحەت لە پەنجە گەورەی پێ‌دا، لە هەندێك خەڵکی تردا لەوانەیە بە بەردی گورچیلە و نیشانەکانی خۆی دەربخات.

چارەسەری نۆرەی ئازاری دەردەشا بە دەرمانی ئیندۆمیثازین (Indomethacin) دەکرێت، بۆ خۆپاراستن لەو ئازارە، دەرمانی دابەزێنەری ترشی یۆریا لی خوێندا بەکاردێت وەك ئەلۆپیورینۆڵ (Allopurinol)، ئایا رۆڵی رەشکە چی‌یە لە چارەسەری ئەم نەخۆشی‌یەدا؟

بینراوە کە پێکهێنەرەکانی رەشکە دەبنە هۆی دابەزاندنی ترشی یۆریا لە خوێندا ئەویش بەهۆی یارمەتی دانی دەرکردنی ئەم ماددەیە لە گورچیلەوە بۆ ناو میز، لە توێژینەوەیەکدا کە (د. محمد الدخاخني) پێ‌ی هەستا و لە گۆڤاری (الطب الإسلامي)دا بڵاوی کردەوە هاتووە: کۆمەڵێك مشکی تاقی کردنەوەی هێنا و بۆ ماوەی چەند رۆژێك نان و شیری دەدانێ، ئەوەبوو میزی مشکەکان دوو دوو بۆ ماوەی ٢٤کاتژمێر کۆدەکرایەوە و رێژەی ترشی یۆریای تێدا دەپێورا، پاشان هەندێك لەو مشکانە بەهۆی دەرزی ٤گرام/کغم ماددەی ثایمۆکوینۆن (Thymoquinone)ی پوختی وەرگیراو لە رەشکەوە لێیان دەدرا، رۆژانە بۆ ماوەی ٥رۆژ، پاش پشکنینی میزی مشکە دەرزی لێدراوەکان، بینی کە ئەم وەرگیراوەی رەشکە بووەتە هۆی زیادکردنی دەردانی ترشی یۆریا لە میزی مشکەکاندا، لە لایەکی ترەوە بینراوە کە بەکارهێنانی رەشکە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ئازاری جومگەکان بەگشتی.

رەشکە و بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن:

بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن نەخۆشی‌یەکی زۆر باوە لە جیهاندا، بینراوە کە ٢٠٪ی خەڵکی لە نێوان ١٩-٧٤ساڵ پەستانی خوێنیان لە سەروو ٩٠/١٦٠ملم-جیوەدایە (پەستانی خوێنی مرۆڤێکی ئاسایی بەپێ‌ی تەمەن دەگۆڕێت بەڵام بەزۆری بریتی‌یە لە ٨٠/١٢٠ملم جیوە)، لەکۆنگرەی جیهانی دەرمانسازی ژمارە(٢٣) کە لە شاری (مونستر)ی ئەڵمانیا سازکرا چەندین توێژینەوە سازکرابوو، لەسەر کاریگەری‌یە پزیشکی‌یەکانی رەشکە، یەکێك لەو توێژینەوانە بەروونی باسی کاریگەری رەشکەی دەکرد لە دابەزاندنی پەستانی بەرزی خوێندا.

ڕەشکە و مەیینی خوێن:

لەلای خەڵکی سادە باوەڕوایە کە زەیت و ڕۆنی ڕەشکە دەبێتە هۆی وەستاندنی خوێنی بەربوونی لووت، و بەشێوەیەکی بڵاو لەم بارەدا بەکارهاتووە، لە توێژینەوەیەکدا کە تیمێکی پزیشکی میسری پێی هەستان سەبارەت بە کاریگەری وەرگیراوەکانی ڕەشکە لەسەر مەیینی خوێن لە دەرەوەی لەش لە کەروێشکدا، ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە ئەوەبوو کە هەندێك لە پێکهێنەرەکانی ڕەشکە دەبێتە هۆی یارمەتی دانی مەیینی خوێن، و خاوکردنەوەی کرداری لێك هەڵوەشانی تۆڕی فایبرینیی لە خوێندا (ماددەی فایبرین (Fibrin) ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە کرداری مەیینی خوێندا).

ڕەشکە و دەردانی ماددەی زراو:

ماددەی زەر یان زەرداو (الصفراء Bile) بریتی‌یە لەو گوشراوەی کە لە پلەکانی جگەردا دروست دەبێت و دەچێتە ناو توورەکەی زراوەوە (كيس الصفراء أو المرارة Gall bladder)، پاشان لەوێوە و بە کاریگەریی هۆرمۆنی (Cholecystokinin) دەرژێنرێتە ناو ریخۆڵەی دوانزەگرێ، پێکهاتەی گرنگی زەرداو بریتین لە ترشەلۆکە زراوی‌یەکان (الأحماض الصفراوية Bile Acids) کە لە جگەردا و لە ماددەی (کۆلیسترۆڵ)ەوە دروست دەبن، و چەندین کاری سوودبەخشیان هەیە، لەوانە: ئاسان کردنی دەرکردنی ماددەی کۆلیسترۆڵی زیانبەخش لە لەش، و شیکردنەوە و هەڵمژینی چەوری‌یەکان بۆ ناو لەش.

دروست بوونی بەردی زراو لە زەرداوەوە نەخۆشی‌یەکی باوە، لە توێژینەوەیەکدا کە (د.محمد الدخاخني) پێی هەستا لەسەر مشك، بینی کە پێکهاتەی (کاربۆنیلی و ثیوکینون) کە دوو پێکهاتەی سەرەکی ڕەشکەن، توانای زیادکردنی دەردانی زەرداویان هەیە لە کیسی زەرداوەوە، کە ئەمە پارێزەرێکە لە تووش بوون بە بەردی زراو، هەروەها بینراوە کە ئەو دوو ماددەیە دەبنە هۆی زیادکردنی ڕێژەی دەردانی زەرداو و ترشەلۆکە زراوی‌یەکانی تواوە لەناوی‌دا.

ڕەشکە و دەردانی شیر:

زۆر جار ئافرەتە شیردەرەکان سکاڵای ئەوە دەکەن کە شیرەکەیان بەرەو کەمبوونەوە دەچێت، بەهۆیەوە لەوانەیە هەندێك لەو شیردەرانە واز لە شیردنی منداڵەکانیان بهێنن،

یان پەنا بۆ هەندێك هۆكاری ناتەندروستی ببەن بۆ زیادكردنی شیرەكەیان، هەر لەكۆنەوە موسوڵمانان رەشكەیان وەك ماددەیەكی شیردەر یان شیر زیادكەر ناسیوە، ئەوەتا زانا (إبن القيم) دەڵێت: شونیز (رەشكە) ئەگەر بكرێتە ئاوەوە و بخورێتەوە بۆ چەند رۆژێك دەبێتە هۆی زیادكردنی دەردانی شیر، و هەروەها میز و خوێنی بێنوێژیش، با بزانین توێژینەوە زانستی‌یە نوێكان چی دەڵێن؟

(د. ئاگراوالا) و هاورێكانی لە كۆلیژی (شاه) لە شاری (جامناغار) لە هیندستان هەستان بەسازدانی توێژینەوەیەك لەسەر مشك بۆ زانینی كاریگەریی رەشكە لەسەر شیردان یەكسەر پاش منداڵبوون، ئەم مشكانە كران بە ٣گروپەوە: گروپێكیان لەسەر خواردنێكی ئاسایی دانران، گروپی دووەم خواردنێكیان درایە كە رەشكەی تێدابوو، گروپەكەی تر خۆراكەكەیان جۆرێك لە بەهاراتی تێكرا، ئەم تاقی‌كردنەوەیە ١٤رۆژی خایاند (لەبەرئەوەی بەچكەی مشك تەنها ٢٠رۆژ شیری دایكی دەخوات)، رادەی زیادبوونی كێشی بەچكە مشكە شیر خۆرەكان كرا بە پێوانە بۆ كاریگەری هەرسێ جۆری رژێمە خۆراكی‌یەكان، و دوای تەواو بوونی تاقی‌كردنەوەكە نموونە لە گوان و مەمكی دایكە مشكەكانیش وەرگیرا و لە تاقیگە پشكنینیان لەسەركرا، ئەنجامی توێژینەوەكە و تاقی‌كردنەوەكان بەم شێوەیە بوو:

١-كێشی هەموو بەچكەكان بەگشتی زیادی كردبوو، هیچ جیاوازی‌یەكی ئەوتۆ نەبوو لە نێوان كێشی ئەو بەچكانەی كە خواردنێكی ئاسایی‌یان پێدرابوو لەگەڵ ئەو بەچكانەی كە خواردنە بەهاراتاوی‌یەكەیان پێدرابوو، كەواتە ئەو جۆرە بەهاراتە هیچ جۆرە خاسی‌یەتێكی زیادكردنی شیری تێدا نی‌یە.

٢-جیاوازی‌یەكی بەرچاو هەبوو لە زیاد بوونی كێشی ئەو بەچكانەی كە رەشكەیان درابوویە لەچاو ئەو بەچكانەی خۆراكی ئاسایی‌یان پێدرابوو، كە ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە رەشكە كاریگەری‌یەكی بەهێزی زیادكەری شیر دەردانی هەیە.

٣-بە پشكنینی ئەو نموونانەی لە گوانی مشكە دایكەكان وەرگیرابوو بینرا كە خانەكانی مەمكی ئەو مشكانەی رەشكەیان پێدرابوو زۆر گەورەتر و پێگەیشتووتر بوون لەچاو ئەو مشكانەی خۆراكی ئاسایی‌یان پێدرابوو.

لەمانەوە توێژەرەوەكان گەیشتنە ئەو راستی‌یەی كە رەشكە كاریگەری‌یەكی بەهێزی هەیە لە زیادكردنی شیر دەردان لەلای دایكان و هەروەها دەبێتە هۆی باشتر كردنی

پێگەیشتنی خانەکانی مەمکیش، ئەمە دەبێتە هۆی یارمەتی دانی دایکی شیردەر بۆ ئەوەی بەردەوام بێت لە شیر پێدانی کۆرپەکەی، و لە کەمبوونی ڕێژەکەیشی نەترسێت ئەگەر بێتو ڕەشکە بەکاربێنێت، چونکە بەشێوەیەکی زانستی سەلماوە کە شیری دایک باشترین خۆراکە بۆ منداڵی ساوا و تازە پێگەیشتوو.

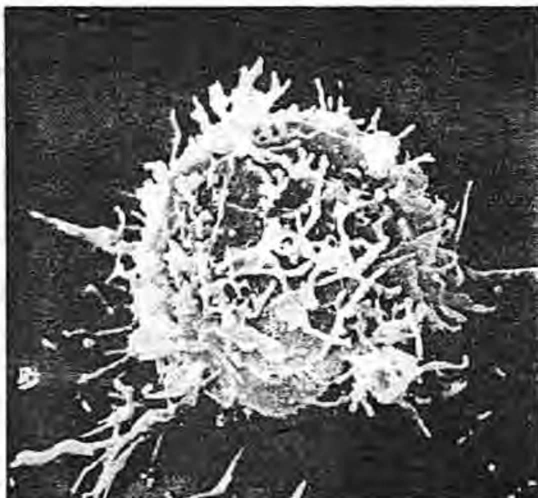
لەلایەکی ترەوە (د. افروز الحق) کە پزیشکێکی توێژەرەوەیە لەم بوارەدا دەڵێت: سەلماوە کە ڕەشکە توانای جنسی بەهێز دەکات، دەبێتە هۆی دواخستنی عادەی مانگانە لای ئافرەت و دەردانی شیری دایك زیاد دەکات، هەروەها توانای وەڵامدانەوە و کاردانەوە لای مرۆڤ زیاد دەکات، و بیریشی باشتر و چالاکتر دەکات.

ڕۆڵی ڕەشکە لە بەرگری لەشدا:

لە لەشی مرۆڤدا کۆئەندامێکی تایبەتی هەیە کە بەرگری لە مرۆڤ دەکات، وەك سوپایەکی تایبەت وایە لە دژی هەموو ماددەیەکی زیانبەخش و میکرۆب و خانە شێرپەنجەیی‌یەکان، ئەم سیستەمە لە چەندین خانەی تایبەتمەند پێك دێت، وەك: خانە لیمفی‌یەکانی جۆری (T) {کە ئەمانیش سێ جۆرن: خانەکانی (T)ی یارمەتیدەر یان (T-Helper Cells)، خانەکانی(T)ی کوژەر (T-Killer Cells) و خانەکانی(T)ی هێورکەرەوە(T-Suppressor Cells)}، و جۆری (B) {B-Lymphocytes} و خانە قووتدەرە گەورەکان (Macrophages)، جەنگ لە دژی ماددە زیانبەخشەکانی دەچنە ناو لەشەوە لە خانە قووتدەرەکانەوە دەست پێ‌دەکات، کاتێك چواردەوریان دەدەن و قووتیان دەدەن، و هەڵدەستن بە بانگکردنی خانەکانی یارمەتیدەر، و هەروەها ڕژاندنی ماددەی (Lymphokine Interleukine)، کە خانە کوژەرەکان چالاك دەکات (کە میکرۆبەکان دەکوژن)، و لە هەمان کاتدا کار دەکاتە سەر سەنتەرەکانی مێشك بۆ بەرز کردنەوەی پلەی گەرمی لەش و (تـا) ڕوودەدات، کە ئەمیش دەبێتە هۆی چالاکتر کردنی کۆئەندامی بەرگری، هەروەها خانەکانی (B) هەڵدەستن بە ڕژاندنی دژە تەنەکان بۆ لەناو بردنی ماددە زیان بەخشەکان و ئاسان کردنی قووتدان و پاك کردنەوەیان، بە هۆی کۆبوونەوەی ئەم هەموو سەربازانە لە مەیدانی جەنگەکەدا لەش دەتوانێت بەسەر زوربەی میکرۆبەکانی نەخۆشی‌دا سەرکەوێت و لەناویان بەرێت، لە کۆتایی‌دا خانە هێور کەرەوەکان ئیشارەت دەدەن بە هەموو خانەکانی تر کە جەنگ تەواو بووە و پێویستە هەموو خانەکان هێور ببنەوە و چالاکی‌یان خاو ببێتەوە، ئەگەر ئەم خانە هێورکەرەوانە

ژماره و چالاکی‌یان کەم بێتەوە، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە چالاکی لەناوبەری خانەکانی بەرگری بەردەوام لە زیاد بووندا دەبێت، و کاتێك دوژمنی دەرەکی نامێنێت کە لەناوی بەرن، ئەم خانانە هەڵدەستن بە هێرش کردنە سەر خانە ئاسایی‌یەکانی لەش، و زیان بە لەش خۆی دەگەیەنن، لێرەوە گرنگی گەورەی ئەم خانانەمان بۆ دەردەکەوێت.

لە توێژینەوەیەکدا کە هەردوو زانا: (د.احمد القاضي) و (د.اسامة قنديل) لـــە پەیمانگای (اکبـر) لە (فلۆریدا) لە ئەمریکا پێی هەستان لەسەر کاریگەریـــی رەشکە لەسەر کۆئەندامی بەرگری، ٢٧خۆبەخشیان هێنا و کران بە دوو گروپەوە، گروپی یەکەم ١گم رەشکەیـان دانـێ رۆژی ٢جـــار، گرووپـــی دووەم تـــەنها ماددەیـەکـی چالاك کـەریان دانێ، پاشان هەستـــان بە هەڵسەنگاندنی کاری کۆئەندامی بەرگری لە هەردوو گروپەکەدا، بینی‌یان لەو کەسانەی رەشکەیان درابوویە خانە لیمفاوی‌یە

T-Lymphocyte
Scanning electron micrograph of a normal T-lymphocyte. T-lymphocytes are specialized white blood cells that identify and destroy invading organisms such as bacteria and viruses. Some T-lymphocytes directly destroy invading organisms, whereas other T-lymphocytes regulate the immune system by directing immune responses.

یارمەتیدەرەکان و هێور کەرەوەکان بەرێژەی ٥٥٪ بەرزبوو بوونەوە، هەروەها خانە کوژەرەکان بەرێژەی ٣٠٪ بەرزبوو بوونەوە، کە زیاد بوونێکی بەرچاو دەردەخات.

هەروەها بەم نزیکانە هەردوو ئەم توێژەرەوەیە ئەنجامی توێژینەوەیەکی تریان بڵاوکردەوە لەسەر هەمان بابەت، هەستان بە هەڵبژاردنی ١٩ کەس (لە نێوان ١٢-٥٠ساڵ) کە تەندروست دیاربوون و بە هەڕەمەکی کردیانن بە دوو گروپەوە، بەهەمان شێوە گروپی یەکەم کە ١١کەس بوون ١گم رەشکەیان درایە رۆژی ٢جار، گروپی دووەم کە ٨کەس بوون تەنها ماددەیەکی چالاك کەریان درایە، ماوەی تاقی کردنەوەکە ٤هەفتە بوو، پاشان ئەم کەسانە پێوانی ژمارەی لیمفە خانەکانیان بۆ کرا، بینی‌یان لەو کەسانەی کە رەشکەیان درابوویە بە شێوەیەکی بەرچاو ژمارەی لیمفە خانەکانیان زیادی کردبوو بە تایبەتی خانە

کوژەرەکان، تەنانەت بینییان ژمارەی خانە هێور کەرەوەکان بەرێژەی ٧٢٪ زیادی کردبوو، کە دووبارە دەرەنجامێکی بەرچاوە.

لێرەوە توێژەرەوەکان گەیشتنە ئەم راستییانە:

١-خواردنی رەشکە لە رۆژێکدا ١گم دوو جار دەبێتە هۆی بەهێزکردنی کاری و چالاکییەکانی کۆئەندامی بەرگری مرۆڤ.

٢-لە لایەکی ترەوە لەوانەیە ئەم چالاك کەرە سروشتییە (رەشکە)، رۆڵێکی گرنگی هەبێت لە چارەسەر کردنی شێرپەنجە و نەخۆشی ئەیدز (AIDS)، و ئەو نەخۆشییانەی تر کە پەیوەندییان بە لاوازی بەرگری لەشەوە هەیە.

رەشکە و نەخۆشی شێرپەنجە (السرطان):

گۆڤاری بەناوبانگی (Cancer Letters) لە ساڵی ١٩٩٢دا توێژینەوەیەکی بڵاو کردەوە سەبارەت بە کاریگەریی رەشکە لەسەر وەرەمە شێرپەنجەییەکان، توێژەرەوەکان بینییان کە پێکهاتە وەرگیراوەکان لە رەشکە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی چالاکی خانە شێرپەنجەییەکانی پێست لە مشکدا، لێرەوە گەیشتنە ئەوەی کە رەشکە چالاکییەکی لاوازکەری هەیە بۆ شێرپەنجە، هەروەها لە توێژینەوەیەکی تر کە لە (میسر) کرا بینرا کە زەیتی رەشکە دەبێتە هۆی رێگرتن لە پەیدابوونی شێرپەنجەی پێست لە مشکدا بە رێژەی ٨٠٪، هەروەها لە پەیمانگای (اکبر)یش لە (فلۆریدا) توێژینەوەیەکی تر کرا و بینرا کە هاوڕاوەی رەشکە بووە هۆی کەمکردنەوەی قەبارەی وەرەمە سەرەتانییەکان، و زیادکردنی خانە لیمفییە یاریدەدەرەکان.

هەروەها زانراوە کە دەرمانەکانی دژی شێرپەنجە دەبنە هۆی چەندین کاریگەری لاوەکی زیانبەخش بۆ نەخۆشەکە، لەوانە کەم کردنەوەی ژمارەی خڕۆکە سپییەکانی خوێن و کەمخوێنی، (Cisplatin) یەکێکە لە دەرمانە دژە شێرپەنجە ناسراوەکان کە ئەم کاریگەرییە لاوەکییانەی هەیە، چەند توێژەرەوەیەك لە هیندستان ساڵی ١٩٩١ هەستان بە توێژینەوەیەك لەم بوارەدا و بینییان کە بەکارهێنانی پاڵفتەی رەشکە دەبێتە هۆی رێگرتن لە روودانی ئەم کاریگەرییە لاوەکییانەی (Cisplatin)، کە بووە هۆی بەرز کردنەوەی رێژەی خڕۆکە سپی و سوورەکانی خوێن (RBC & WBC).

Site	New Cases			Deaths		
	Total	Male	Female	Total	Male	Female
Melanoma of skin	47,700	27,300	20,400	7,700	4,800	2,900
Other skin*	9,200	6,800	2,400	1,900	1,200	700
Lung, larynx, and other respiratory	164,100	89,500	74,600	156,900	89,300	67,600
Breast	184,200	1,400	182,800	41,200	400	40,800
Oral and pharynx	30,200	20,200	10,000	7,800	5,100	2,700
Esophagus	12,300	9,200	3,100	12,100	9,200	2,900
Stomach	21,500	13,400	8,100	13,000	7,600	5,400
Small intestine	4,700	2,300	2,400	1,200	600	600
Colon, anus, and rectum	133,600	65,000	68,600	56,800	28,000	28,800
Liver, gallbladder, and bile passages	22,200	12,900	9,300	17,200	9,700	7,500
Pancreas	28,300	13,700	14,600	28,200	13,700	14,500
Other digestive	4,000	1,100	2,900	1,300	500	800
Bladder, kidney, and other urinary	86,700	58,600	28,100	24,600	15,700	8,900
Leukemia	30,800	16,900	13,900	21,700	12,100	9,600
Lymphoma	62,300	35,900	26,400	27,500	14,400	13,100
Bone and joint	2,500	1,500	1,000	1,400	800	600
Multiple myeloma	13,600	7,300	6,300	11,200	5,800	5,400
Endocrine system	20,200	5,600	14,600	2,100	1,000	1,100
Eye and orbit	2,200	1,200	1,000	200	100	100
Brain and nervous system	16,500	9,500	7,000	13,000	7,100	5,900
Ovary	23,100	--	23,100	14,000	--	14,000
Uterus	36,100	--	36,100	6,500	--	6,500
Cervix	12,800	--	12,800	4,600	--	4,600
Other female genital	5,500	--	5,500	1,400	--	1,400
Prostate	180,400	180,400	--	31,900	31,900	--
Testis	6,900	6,900	--	300	300	--
Other male genital	1,100	1,100	--	300	300	--
Other and unspecified sites	34,000	15,700	18,300	36,600	18,500	18,100
All sites	**1,220,100**	**619,700**	**600,400**	**552,200**	**284,100**	**268,100**

*Excludes an estimated 1 million cases of basal and squamous cell skin cancers

Source: American Cancer Society \ 2oo2.

سەرژمێری ساڵی ٢٠٠٢ی شێرپەنجە لە ئەمریکا (جۆرەکەی، ژمارەی مردووانی نێر و مێ پێوەی)

توێژینەوە نوێکان لەسەر کاریگەری ڕەشکە:

توێژینەوە نوێکان لەسەر ڕەشکە کاریگەریی دژە گەشەکردنی بەکتیریان دەرخستووە، بە تایبەتی بۆ بەکتریاکانی نەخۆشی لە جۆرەکانی: (**E. coli, Streptoco. Fecalis, Bacillus subtilis, Staphyll. Aureus, Proteus vulgaris & Pseudomonas**)، هەروەها کاریگەریی دژە کەپووش لە دژی جۆری (**Candida albicans**).

هەروەها دەرکەوتووە کە ڕەشکە بۆ خۆپاراستن لە هەوکردن و کلۆریی ددان سوودمەندە، هەروەها بەم نزیکانە لە توێژینەوەیەك لە (بەنگلادیش) کاریگەری زەیتە بە هەڵم بووەکەی ڕەشکە لەسەر میکرۆبە- کانی سکچوون لە جۆری کۆلێرا و شیگێلا (**Shigella**) دەرکەوت،

که له دەفری تاقی کردنەوەدا بووە هۆی لاوازکردنی زیادبوونیان و پووکانەوەیان.

بەم دواییانەش چەند کاریگەرییەکی گرنگی رەشکە دەرکەوت لە دابەزاندنی رێژەی شەکر لە خوێندا بە تایبەتی لەو کەسانەی کە نەخۆشی شەکرەیان هەیە، و لە لایەکی تریشەوە توێژینەوەیەکی تر کە لە زانکۆی (King) لە لەندەن کرا بینرا کە زەیتی رەشکە زۆر کاریگەر بووە لە دابەزاندنی دوو ماددەی بەرپرس لە ئازار و هەوکردن لە نەخۆشییە رۆماتیزمییەکاندا، کە ئەوانیش (Thromboxane B2, Leukotriene B4) بوون.

ئەمانە و چەندین توێژینەوەی نوێی تر کە لە لایەن زانا بەناوبانگەکانی بواری پزیشکی و دەرمانسازی لە هەموو جیهاندا ئەنجام دراون، بەڵگەن لەسەر پیرۆزیی و گرنگی ئەم رووەکە و تۆوەکەی کە زۆر جوانە ناونراوە بە تۆوی پیرۆز (حبة البركة).

پوختەی باس:

ئەمانەی لە سەرەوە باسکرا: گەورەیی و پیرۆزی ئەو فەرموودانە پێغەمبەرمان (ﷺ) بۆ روون دەکاتەوە کە سەبارەت بە رەشکە و سوودەکانی فەرموویەتی، کە ئەمەش سەلمێنەرێکی تری موعجیزەی زانستین لەو فەرموودە پیرۆزانەشدا، و لە رۆژگاری ئەمڕۆدا کەس ناتوانێت رەخنە لەو فەرموودانە بگرێت و هەموو راستییەکی زانستی نوێی ئەمرۆ پشتگیرییان دەکەن.

لە لایەکی ترەوە بابزانین کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: رەشکە شیفای تێدایە، ووشەی (شفاء)ی بە تەنیا هێناوە واتە (نکرة)یە، کە مەبەست پێی ئەوە نییە کە رەشکە تەنیا شیفایە، بەڵکو دەرمانی تر هەیە بۆ چارەسەری نەخۆشی کە هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) خۆی دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَ الدواء، وَ جَعَلَ لِكُلِّ داءٍ دَواءً فَلا تَداوَوْا بِالْمُحَرَّمِ﴾ رواه مسلم، واتە: خوای گەورە هەر ئەوە کە نەخۆشی و دەرمانیشی ناردووەتە خوارەوە، بۆ هەموو نەخۆشییەکیش دەرمانێکی بۆ داناوە، لەبەر ئەوە ئەی بەندەکانی خودا نەخۆشییەکانتان چارەسەر بکەن بەڵام بە شتی حەرام نەبێت، هەروەها لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێت: ﴿لِكُلِّ داءٍ دَواء، فَإِذا أَصابَ الدَّواءُ الدَّاءَ بَرِيءَ بِإِذْنِ اللهِ﴾ رواه مسلم، واتە: بۆ هەموو دەردێك دەرمان هەیە، هەر کاتێك دەرمانەکە بگات بە نەخۆشییەکە ئەوا بە ویستی پەروەردگار چاك دەبێتەوە، کەواتە موسوڵمان دەبێت بە دوای چارەسەری گونجاودا بگەڕێت بۆ نەخۆشییەکانی، بەڵام لە هەمان کاتدا ئامۆژگارییە خوداییەکانیش پشتگوێ نەخات.

له لایەکی ترەوە مەبەستی پێغەمبەر (ﷺ) له فەرموودەکەی: ﴿عَلَيكم بِهذة الحَبَّة السَّوداء، فَإنَّ فيها شفاءً من كُلِّ داءٍ...﴾ ئەوە نی‌یە کە رەشکە بۆ هەموو نەخۆشی‌یەك کە ناسراوە چارەسەرە، بەڵکو مانای ئەم فەرموودەیەیە گشتی‌یەکە کە مەبەست پیٚی شتێکی تایبەتی‌یە (العام الذي يراد به الخاص)، هەروەك موفەسیر و زاناکانی وەك: (الخطابي، إبن حجر، علي الطنطاوي، محمد علي الصابوني) بەم شێوەیە راڤەیان کردووە، ئەم شێوە گوفتارە لە قورئانیشدا نموونەی زۆرە، ئەوەتا پەروەردگار لە باسی لەناوبردنی قەومی (عاد)دا دەفەرموێت: ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا﴾، واتە: ئەو رەشەبایەی کە خوای گەورە ناردی‌یە سەر ئەو خەڵکە تاوانبارە هەموو شتێکی لەناودەبرد و تێك و پێکی دەشکان بە فەرمانی خودا، لێرەدا مەبەست لەو شتانەی کە لەناوبران بریتی بوون لە خانووەکان و مرۆڤەکان، بەڵام شاخەکان و رووبارەکان و خۆر و مانگ (کە ئەمانیش هەر شتن) لەناو نەبران و وەك خۆیان مانەوە، ئەمە نموونەیەکە لەو زاراوە گشتی‌یەی کە مەبەست پیٚی چەند شتێکی تایبەتی‌یە.

لێرەوە مانای راست و دروستی فەرموودەکە ئەوەیە کە رەشکە شیفا و چارەسەری تێدایە بۆ زۆرێك لە نەخۆشی (نەوەك هەموو نەخۆشی‌یەك بەرەهایی)، کە ئەمە رێگر نی‌یە لەوەی کە دەرمانی تری جۆراو جۆر بۆ چارەسەر بەکار بهێنین وەك پێغەمبەر (ﷺ) پیٚی راگەیاندووین.

هیوادارم توانیبێتم چەند شتێکی کەم لە دەریای موعجیزەکانی سوننەتی پیرۆزم روون کردبێتەوە و بەڵگەیەکم دابێت بە دەستەوە لەسەر راستی فەرموودەکانی قورئان و سوننەت بە گشتی، ئەمەش بەتایبەتی بۆ کەسانێکە کە بیر بکەنەوە و تێبگەن: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾.

سەرچاوەکان:

١-فتح الباري شرح صحيح البخاري/ لإبن حجر العسقلاني.

٢-صحيح مسلم بشرح الإمام النووي.

٣-الطب النبوي لإبن القيم.

٤-الشفاء بالحبة السوداء بين الإعجاز النبوي و الطب الحديث/ الدكتور حسان شمسي باشا/ الطبعة السادسة ١٩٩٩.

5-Davison's Principles & Practice of Medicine\ 19th Edition 2002/ Churchill Livingstone-UK.

(10)

موعجیزەی چارەسەرکردن به هەنگوین و ئەوەی لە سکی هەنگەوە دەردەچێت و چەند راستییەکی سەلمێنراو

وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ
ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا
شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

حتى النحل يشهد بالوحدانية

هاندەری ئەم لێکۆڵینەوەیە:

لە کاتی گەڕانمدا بەناو سەرچاوە پزیشکی‌یەکان بە زمانی ئینگلیزی و عەرەبی بۆ بابەتی پزیشکی سەبارەت بە هەنگوین و سوودەکانی لە چارەسەری نەخۆشی‌یە جیاوازەکاندا چەندین شتی سەرسوڕهێنەرم بینی، لەم گەشتەدا چەندین ئایەت و بەڵگەی سەرسوڕهێنەرم بینی لەسەر ئیعجازی زانستی قورئان و سوننەتی پیرۆز، لێکۆڵینەوەیەکم لە گۆڤاری پزیشکی بەریتانی‌دا (B.M.J.) بینی کە باسی ئەوە دەکات کە پێدانی هەنگوین بەو منداڵانەی تووشی سکچوون بوو بوون بووەهۆی زووتر چاك بوونەوەیان، لێرەدا ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرم (ﷺ) بیرکەوتەوە کە ئیمامی (بوخاری) گێڕاوی‌یەتەوە: کاتێك پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر و ووتی: براکەم تووشی سکچوون بووە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: هەنگوینی بدەرێ، ئەوە بوو سێ‌جار ئەم کەسە هاتەوە و ووتی براکەم چاك نەبوو، پێغەمبەر هەر پێ‌ی دەفەرموو: هەنگوینی بدەرێ، ئەودبوو لە چوارەم جاردا کە هەنگوینی دایە سکچوونەکەی چاك بوو.

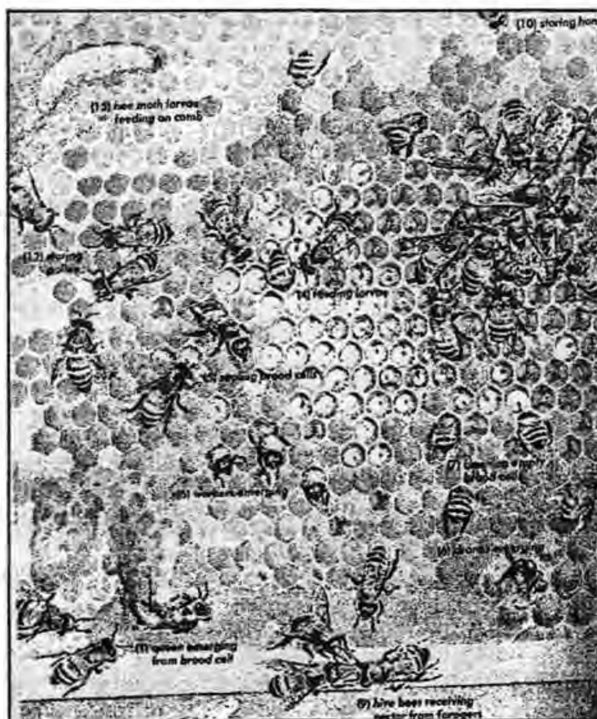

هەروەها توێژینەوەیەکی ترم بینی لە گۆڤاری نەشتەرگەری بەریتانی‌دا، سەبارەت بە بەکارهێنانی هەنگوین بۆ چارەسەر کردنی ئەو برین و هەوکردنانەی پێست کە بە دەرمانە دژە بەکتیری‌یە بەهێزەکان چارەسەری نەبوو، و هەنگوین بووە هۆی چاك بوونەوەیان بە تەواوەتی، لێرەشدا هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەر (عبدالله ی کوڕی عومەر)م بیر کەوتەوە کە هەر کاتێك تووشی برین یان هەوکردنی هەر شوێنێکی لەشی دەبوو هەنگوینی دەخستە سەری (وەك لە تەفسیری (القرطبی)دا هاتووە)، ئایا (عبدالله ی کوڕی عومەر) یەکێك نەبووە لە هاوەڵ و قوتابی‌یە دڵسۆزەکانی قوتابخانەی محمد (ﷺ)؟! هەروەها خوێندمەوە کە لە یەکێتی سۆڤێتی جاران و ئەورووپای رۆژهەڵاتدا چەندین نەخۆشخانەی تایبەت هەبووە کە

نەخۆش تیایاندا تەنها بە هەنگوین و بەرهەمەکانی تری هەنگ چارەسەر دەکران، بۆ ئەم نەخۆشخانانە ئەو کەسانە دەهاتن کە نەخۆشی‌یەکانیان بە دەرمانی پزیشکی چارەسەر نەدەکرا و زۆریان چارەسەر دەکران بەم پێکهاتووانە، لێرەدا ووتەی پەروەردگارم بیر کەوتەوە کە دەفەرموێت: ﴿يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾، واتە: لە سکی هەنگەوە شلەیەك دێتە دەرێ کە چەند جۆر و چەند رەنگێکە و ئەم شلەیە شیفا و چارەسەری بۆ خەڵکی تێدایە.

لێرەوە بیرم لەوە کردەوە کە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی نوێ سەبارەت بە هەنگوین و پێکهاتووەکانی تری هەنگوین و سوودەکانی لە بەکارهێنانە پزیشکی‌یەکاندا بڵاوبکەمەوە بە زمانی شیرینی کوردی بۆ ئەوەی هاونیشتمانانم لەم زانیاری‌یە بەسوودانە بێ‌بەش نەبن و لە لایەکی تریشەوە گەورەیی موعجیزەی قورئان و سوننەتیان لە بواری زانستی‌دا بۆ دەربکەوێت، لەم باسەدا پشتم بە سەرچاوە زانستی‌یە نوێ‌کان بەستووە لە بوارە پزیشکی‌یە جۆراوجۆرەکاندا.

کورتەیەکی مێژوویی:

مرۆڤ هەر لە کۆنەوە هەنگوینی ناسیوە و بەکاری هێناوە بۆ چارەسەری نەخۆشی، میسری‌یە کۆنەکان یەکەم کەسێك بوون کە باسی بەکارهێنانەکانی هەنگوینیان کردووە لە چارەسەردا، لە یەکەم کتێبێکی پزیشکی ناسراو لە مێژوودا کە بریتی‌یە لە پەرە نووسراوەکانی سەر قامیش و زەل (اوراق بردي بابيرس) کە لە ۲۰۰۰سال پێش زایینیدا پەیدا بووە باسی

هەنگوین کراوە لە چارەسەردا، هەروەها هەنگوین لە زیاتر لە ٥٠٠گیراوەی پزیشکیی ئەو سەردەمەدا بەکار هاتووە وەك لە کتێبی پزیشکی بەناوبانگی میسریی‌یە کۆنەکان (اوراق بردي سميث Smith Papyrus)دا هاتووە.

یۆنانی و رۆمانیی‌یەکانیش هەنگوینیان ناسیوە، (ارسطو طاليس)ی یۆنانی لە سەدەی چواری پێش زایینda لە سەر سوودەکانی نووسیوە، بلینی (Pliny) کە لە نێوان ٢٣-٧٩ی پێش زاین ژیاوە نووسیویەتی: (ئەگەر مرۆڤ بیەوێت تەمەنی درێژ بێت لە دونیادا و ژیانێکی تەندروست بژی ئەوا دەبێت هەموو رۆژێك هەنگوین بخوات)، هەروەها (ابو قراط)یش کە بە باوکی زانستی پزیشکی ناسراوە وەسفی هەنگوینی کردووە و بە دەرمانێکی گاریگەری داناوە بۆ برین و کێم دەردان، و باسی ئەوەشی کردووە کە بۆ چارەسەری نەخۆشیی‌یەکانی سنگ و پێست بەسوودە.

لە لای چینی و هیندیی‌یە کۆنەکانیش هەنگوین وەك چارەسەرێکی سروشتی بەکار هاتووە بە تایبەتی لە برینەکان و نەخۆشیی‌یە ئالۆزەکانی پێستدا و هەروەها بۆ چارەسەری تەنگەنەفەسی، تەنانەت هەنگوینیان ناو ناوە بە دەرمانی نەمریی (دواء الخلود)، تا ئێستاش هەنگوین رۆڵێکی گەورەی هەیە لە چارەسەرە میللیی‌یەکانی (الطب الشعبي) زوربەی وولاتانی دونیادا..

هەنگوین لە قورئاندا:

خوای گەورە وەسفی رووبارەکانی بەهەشتمان بۆ دەکات کە بۆ ئیمانداران ئامادە کراوە و دەفەرموێت: ﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِّن مَّاء غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهَارٌ مِن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهَارٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ وَ أَنْهَارٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى.....﴾ محمد١٥، واتە: نموونەی ئەو بەهەشتەی بۆ پارێزکاران ئامادە کراوە رووباری تێدا لە ئاوێکی بێخڵتە و خەوشی، و رووباری تێدایە لە شیرێك کە تامی نەگۆڕاوە و ناگۆڕێت، و لە شەرابێك کە لەزەت و خۆشی تێدایە بۆ ئەوانەی دەیخۆنەوە، هەروەها رووباری تێدایە لە هەنگوینی پاڵفتە کراو.

لە لایەکی ترەوە خوای پەروەردگار لە سوورەتی (النحل)دا باسی هەنگ و هەنگوینمان بۆ دەکات و دەفەرموێت: ﴿وَ أَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا يَعْرِشُونَ {٦٨} ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ {٦٩}﴾، واتە:

أسرار العسل

تتجلى في الطب الحديث

ما نال العسل حقه من اهتمام الباحثين الغربيين خلال العقود الماضية مثلما نال خلال السنتين الماضيتين؛ فقد نشرت عشرات الدراسات العلمية خلال العامين المنصرمين، ولا يكاد يمر أسبوع إلا وتجد دراسة علمية رصينة حول العسل نشرت في المجلات العالمية الموثقة.

فالله ـ سبحانه وتعالى ـ يقول في كتابه العزيز: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ سورة النحل ٦٨ ـ ٦٩. ووردت في السنة النبوية الشريفة عدة أحاديث تذكر فوائد العسل وتحدد أهميته في العلاج:

فعن ابن عباس ـ رضي الله عنهما ـ قال: قال المصطفى صلى الله عليه وسلم: (الشفاء في ثلاثة: شربة عسل، وشرطة محجم، وكيّة نار وأنهى أمتي عن الكيّ) رواه البخاري. وعن ابن مسعود ـ رضي الله عنه ـ قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (عليكم بالشفاءين: العسل والقرآن) رواه ابن ماجة والحاكم في صحيحه.

[فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ]

الإعجاز العلمي ـ العدد الخامس عشر ـ ربيع أول ١٤٢٤هـ

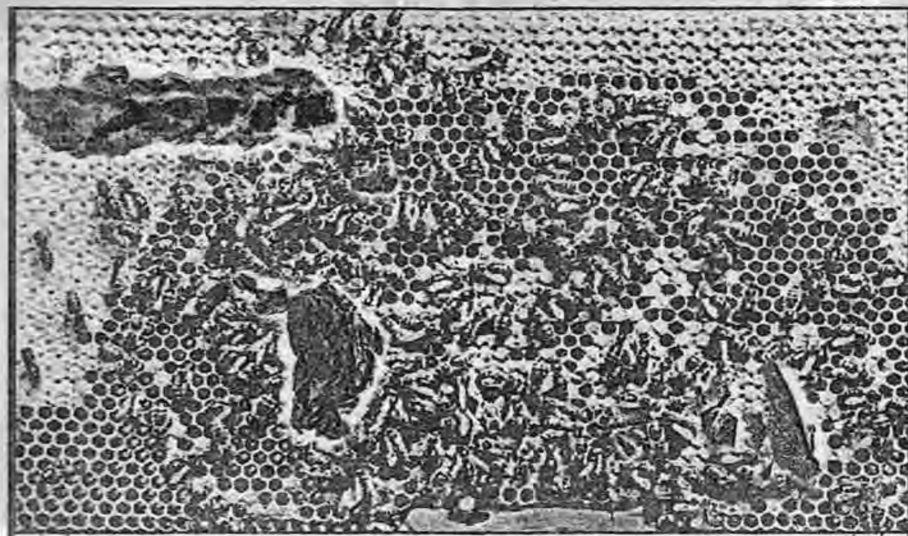
پەروەردگار هەنگی فێر کردووە کە شاخەکان و درەختەکان و شانەکان بکاتە خانوو و لانکە، پاشان فەرمانمان پێکرد کە لە هەموو میوە بخوات، و سوود وەرگرێت و ئەو ڕێگا ئاسانکراوانەی کە لەلایەن خوداوە بۆی دانراوە بگرێت، لە سکی هەنگەوە شلەیەك دێتە دەرێ کە چەند جۆر و چەند ڕەنگێکە، و ئەم شلەیە شیفا و چارەسەری بۆ خەڵکی تێدایە، بە ڕاستی ئەمە بەڵگەیەکە بۆ کەسانێك کە بیردەکەنەوە.

ووتەیموفەسیرەکانی قورئان:

-ئیمامی (الفخر الرازي) لە تەفسیرەکەیدا دەڵێت: مەبەست لێرەدا ئیلهامی خودایییە بۆ ئەم زیندەوەرە وورده کە بە چەند کارێك هەڵدەستێت کە بلیمەتەکانی مرۆڤیش بەرامبەری دەستەوسانن، لەوانە:

١-خانووی شەش پاڵوو (شەش لا)ی یەکسان دروست دەکات، کە هەموویان هاو قەبارە و یەکسان و هاوشێوەن، و مرۆڤە زیرەکەکان تەنها بەهۆی راستە و پرگالەوە دەتوانن دروستی بکەن.

٢-لە رووی ئەندازیارییەوە سەلماوە کە ئەگەر ئەو خانووانە بە شێوازی تر غەیری شەش پاڵوویی بنیات بنرێت، ئەوا لە نێوانیاندا بۆشایی قوتا و سوود وەرنەگیراو دەمایەوە، گەیشتنی ئەم زیندەوەرە لاوازە بەم دانایییە گەورەیە شتێکی زۆر سەرسوڕهێنەرە!.

٣-لەناو هەنگدا یەکێکیان تێدایە کە سەرۆکیانە و لەوانی تر گەورەترە، و فەرمانی بەسەر هەموویاندا دەڕوات و خزمەتی دەکەن.

٤-کاتێك ئەم سەرۆکە لە خانووەکەی دەردەچێت بۆ شوێنێکی تر، هەموویان لەگەڵی دەڕۆن و ئەگەر بیانەوێت بگەڕێنەوە چەندین جۆر دەنگ و مۆسیقا دروست دەکەن، تاوەکو دەیگەڕێننەوە بۆ خانووەکەی، کە ئەمەش شتێکی سەرسوڕهێنەرە.

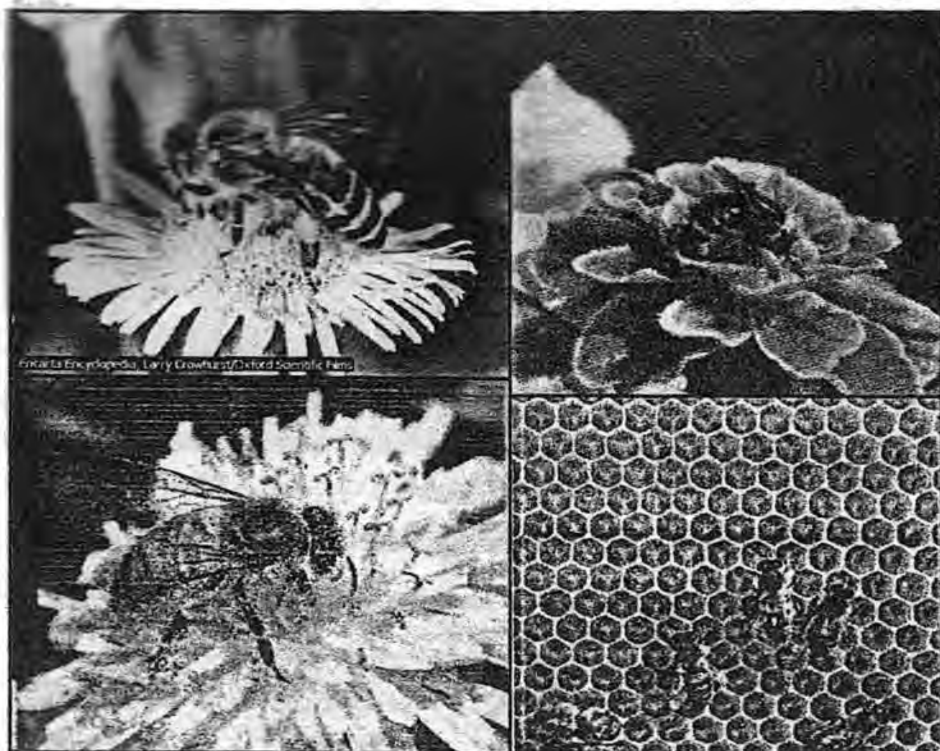
-ئیمامی (قورطوبی)یش لە تەفسیرەکەیدا (الجامع لأحکام القرآن)دا دەڵێت: (وحي) لێرەدا بەمانای ئیلهامە، لە گەورەیی دەسەڵاتی خودا لە ژیانی هەنگدا ئەوەیە کە خانووەکەی بە شێوازی شەش پاڵوو دروست دەکات، چونکە شێوەکانی سێ‌پاڵو تا دە پاڵوویی ئەگەر بخرێنە پاڵ یەك نێوانەکانیان بە تەواوەتی پڕنابێتەوە، و بۆشایی‌یان تێدەکەوێت، تەنیا شێوەی شەش پاڵوو نەبێت کە ئەگەر بخرێنە پاڵ یەك، یەك پارچەی تۆکمەی لێدەردەچێت.

Encarta Encyclopedia, G. I. Bernard/Oxford Scientific Films

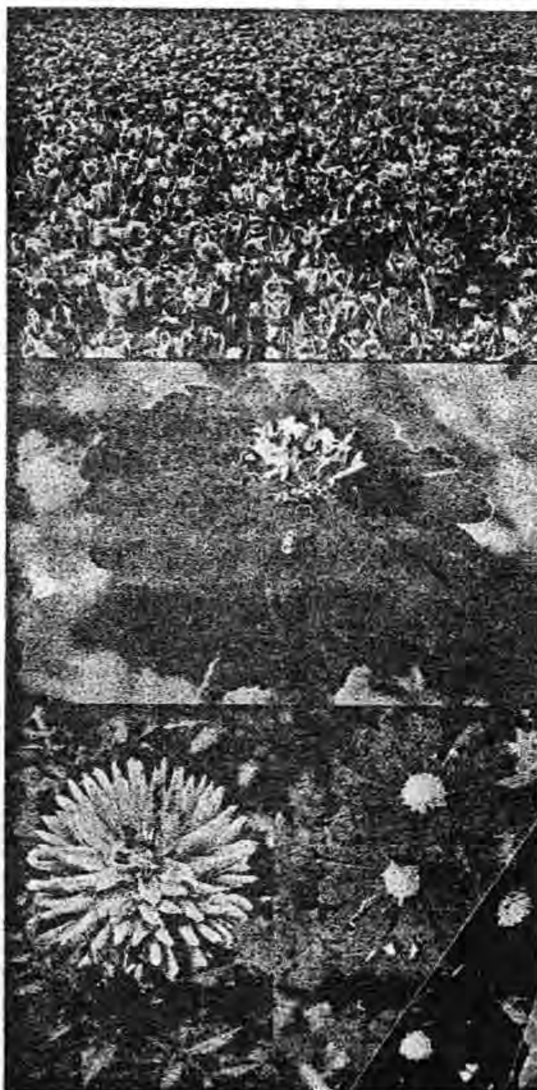
لێرەدا تێبینی ئەوە دەکەین کە ووتەی خودایی شێوازی (ئاخاوتن لەگەڵ مێینە)ی بەکار هێناوە (أَنِ اتَّخِذِي)، کە ئەمە ئاماژەیەکی ئیعجازیی گەورەیە و یەك دەگرێتەوە لەگەڵ ڕاستی‌یەکانی دونیای هەنگدا، چونکە زوربەی مێش هەنگەکان مێینە کارکەرەکانن و شاژنێکی مێینە سەرۆکایەتی‌یان دەکات، نێرینەکان زۆر کەمن و تەنها ڕۆڵیان بریتی‌یە لە پێشبڕکێ کردن لە پیتاندنی شاژندا و هەرکاتێك ئەوە ڕوویدا نێرینەکان دەمرن، هەروەها پرسیارێکی تر دێتە ئاراوە کە ئایا بۆ پیتی (ثم) بەکار هاتووە لە دەستەواژەی (ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ)، زانستی زمانەوانی بۆمان باس دەکات کە بەکار هێنانی پیتی (ثم) مانای خایاندنی ماوەیەك یان دواخستن دەگەیەنێت، با بزانین زانستی نوێ چ دیاردەیەکی دۆزیوەتەوە کە شایەتی بۆ ئیعجازی گەورەی قورئان دەدات.

کاتێك هەنگ لە شانەکەی دەچێتە دەرەوە بۆ بنیاتنانی شانەیەکی نوێ لەناو سکی‌دا بڕێکی زۆر لە هەنگوین هەڵدەگرێت بۆ ئەو گەشتە نەناسراوە، کاتێك خانووی نوێی

دەدۆزێتەوە، سەرەتا پشوو دەدات بۆ خاڵی کردنەوەی ئەو هەنگوینە، کە هەندێکی دەکات بە مۆم بۆ ئەوەی کە خانە شەش پاڵووەکانی لێدروست بکات و هەنگوینەکەی ناوسکی تێدا خاڵی بکاتەوە، و پاشان دەچێتە دەرەوە و ملی ڕێگا دەگرێت بۆ گەڕان بەدوای خۆراکدا، کەواتە ماوەیەك دەخایەنێت لە نێوان خانوو دروست کردن و دەرچوون بۆ گەڕان بەدوای خۆراکدا، ئەمەش نموونەیەکی تری ئیعجازی قورئانە لەم ئایەتەدا، هەروەها کە دەفەرموێت (مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ) واتە: لە هەموو میوەیەك بخۆ، دەبێت بۆچی یەکسەر نەیفەرموو بێت (ثم كلي من الثمرات)، واتە: پاشان لە میوەکان بخۆ، زانستی نوێی ناسینی هەنگ بۆمان باس دەکات کە هەنگ تەنیا لەو میوە شیرینانە دەخوات، کە دڕزیان بردووە لە گەیوی‌دا و میوە تاڵەکان ناخوات، کەواتە مەبەست لێرەدا لەو شتانەی دەیخوات دەبێت شتێك بێت کە هەموو میوە شیرین و تاڵەکان تێیدا بەشدار بن و هەیان بێت، کە ئەویش تەنیا شیلە و هەڵاڵەی گوڵەکانیانە نە هەموویان هەیانە، کەواتە مەبەست لە (مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ) بریتی‌یە لە شیلەی گوڵ کە هەموو میوەیەك هەیەتی.

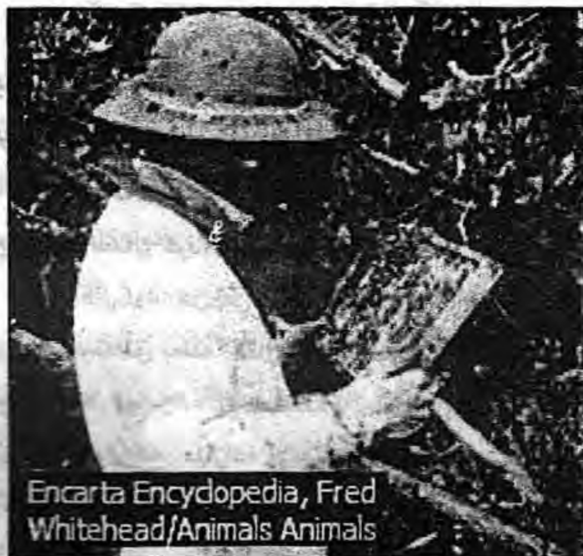
هەروەها لە ووردەکاری ئەم دەربڕینە قورئانی‌یە ئەوەیە کە پیتی (من) لە پێش (كُلِّ الثَّمَرَاتِ) هاتووە کە مەبەست پێی زوربەی میوەکانە نەك هەموویان بە ڕەهایی (للتبعيض)، چونکە دۆزراوەتەوە کە هەندێك میوە گوڵەکانیان ئەندامی نێرینەی نی‌یە و هەڵاڵە و تۆو دروست ناکات، وەك: مۆز و هەندێك جۆر میوەی تر کە وەك بازدان لە میوەکانی تر پەیدا بوون و تۆویان نی‌یە.

ئەم زانیاری‌یانەش لە سەردەمی نوێ و لــەم دوایی‌یانەدا نەبێت نەدۆزراوەتەوە، پاشــان دەفەرموێت (فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً) واتە ئەو ڕێگایانە بگرە کە پەروەردگار بۆی داناویت، لــە دۆزینەوەی ڕۆزیت و هەروەهــا لــە دروست کــردنی هەنگوین و بەرهەمەکانی تری هەنگ وەك: خواردنی شایانە، ژەهر، مۆم، مۆرمۆن و ئەنزایمەکان، کە لە شیلە و شیرینی گوڵەوە دروستیان دەکات.

لێرەدا پرسیارێکی تر دێتە مێشکمانەوە کە ئایا بۆ پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ﴾ واتە: لە سکی‌یەوە شلەیەك دەردەچێت، و بە ئاشکرا نەیفەرمووە کە هەنگوین ئەوەیە کە لە سکی هەنگەوە دەردەچێت؟ لەبەر ئەوەیە کە هەنگ بە تەنها هەنگوین دروست ناکات، بەڵکو لەهەمان کاتدا خواردنی شایانە (الغذاء الملكي)یش

دروست دەکات کە کرمۆکەکانی هەنگ و شاژنی دوارۆژ لەسەری دەژین، هەروەها ژەهری هەنگیش دروست دەکات کە لەگەڵ چزووەکەیدا دەیدات بە دوژمنەکانی‌یەوە، مۆمیش لە لەشی‌یەوە بە شلی دەردەچێت، بۆ دروست کردنی شانەکانی لە خانەی شەش پاڵوو کە کاتێك بەر هەوا دەکەوێت رەق دەبێت، هەروەها ماددەی (العکبر) کە کەتیرەیەکە لە درەختەکان کۆی دەکاتەوە، و پاشان دەیجوێت و دەیکات بە ماددەیەك کە شانەکانی پێ جێگیر دەکات، ئەمانە بێجگە لە هەڵاڵەی گوڵیش کە کۆی دەکاتەوە و لەسەری دەژی.

Encarta Encydopedia, Fred Whitehead/Animals Animals

لێرەوە ئیعجازێکی تری ئایەتەکە ئاشکرا دەبێت کە نەیفەرمووە بە تەنها هەنگوین لە سکی هەنگەوە دێتە دەرەوە، و هەر ئەوە کە شیفای تێدایە، چونکە لە سکی هەنگەوە چەندین ماددەی جیاوازی چارەسەرکەر دێتە دەرەوە، کە لە سەردەمی هاتنە خوارەوەی قورئان بۆ سەروەری پێغەمبەران نەزانراوە، تەنها لە سەدەی بیستەمدا ئەم بەها گرنگە چارەسەرکەرانەی هەموو ماددەکانی بەرهەمهاتووی سکی هەنگ زانراوە و دۆزراونەتەوە.

لە کۆتایی ئەم ئاماژانە بە لایەنە ئیعجازی‌یەکانی ئایەتەکە تێبینی ئەوە دەکەین کە خوای گەورە ووشەی (بطونها)ی بە کۆ هێناوە و ووشەی (شراب)ی بە تاك هێناوە، کە مەبەست پێی ئەوەیە کە هەر چەند هەنگەکان و سکەکانیان زۆرن بەڵام تەنیا یەك جۆر شلە لە هەموویانەوە دێتە دەرەوە، کە هاو پێکهاتەن و خوای پەروەردگار خاسی‌یەتی شیفا و رەحمەتی پێداوە بۆ خەڵکی.

هەنگوین لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (ﷺ):

لە سوننەتی پیرۆزدا چەندین فەرموودە هاتووە کە باسی گرنگی و سوودەکانی هەنگوین دەکات لە چارەسەردا، لەوانە:

-عن ابن مسعود (ﷺ) قال: قال رسول الله (ﷺ): ﴿عَلَيْكُم بِالشفاءَين العَسَلُ وَ القرآن﴾*، واته: ئێوه له کاتی نەخۆشی‌یەکانتاندا دوو چارەسەرەکە بەکاربهێنن کە هەنگوین و قورئانە.

-عن جابر بن عبد الله (ﷺ) قال: سمعت النبي (ﷺ) يقول: ﴿إن كانَ في شَيءٍ من أدْوِيَتِكُم -أو يَكُونُ فِي شَيءٍ مِن أدْوِيَتِكُم- خَيْرٌ، فَفي شَرْطَةِ مِحْجَمٍ أو شَرْبَةِ عَسَلٍ أو لَذْعَةٍ بِنارٍ تُوافِقُ الدّاءَ، وَ ما أحِبُّ أنْ أكْتَوِي﴾ رواه البخاري، و في رواية: ﴿الشِّفاءُ في ثلاثة: في شَرْطَةِ محْجم، أو شَرْبَةِ عسل، أو كَيَّةٍ بِنار، وَ أنْهى أُمَّتِي عَنِ الكَيِّ﴾ رواه البخاري، واته: ئەگەر لە هەر دەرمانێکی ئێوەدا خێر و چارەسەر هەبێت، ئەوا لە سێ شتدا دەبێت: کەڵەشاخ و خوێن گرتن، یان خواردنەوەی هەنگوین، یان داخ کردن و کەوی بە ئاگر، کە من خۆم حەزم لە داخ کردن نی‌یە، و بەرگری لە ئوممەتەکەم دەکەم کە داخ بکەن.

-هەروەها ئەو فەرموودەیەی پێشتر باسمان کرد، سەبارەت بەو کەسەی کە براکەی سکی دەچوو، و پرسیاری لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد: عن ابي سعيد الخدري (ﷺ) قال: جاء رجل الى رسول الله (ﷺ) فقال: إن اخي إستَطْلَقَ بَطْنُهُ؟ فقال: اسقِهِ عَسلا. فسقاه عسلا، ثم جاء فقال: يا رسول الله، سَقَيْتُهُ عَسلا فما زاده إلا استطلاقا! قالَ: (إذهب فاسقه عسلا). فذهب فسقاه، ثم جاء فقال: يا رسول الله، ما زاده إلا استطلاقا! فقال رسول الله (ﷺ): (صدق الله و كذب بطن اخيك! إذهب فاسقه عسلا). فذهب فسقاه فَبَرَأ. رواه البخاري و مسلم.

لەوانەیە کەسانێك هەبن کە بپرسن: ئێوە ئەی موسوڵمانان دەڵێن لە قورئاندا هاتووە کە هەنگوین شیفای تێدایە (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ)، ئێمەش دەزانین کە کە زۆرێك لە نەتەوە کۆنەکان وەك میسری‌یە کۆنەکان و یۆنانی‌یەکان و رۆمانی‌یەکان هەنگوینیان بەکار دەهێنا بۆ چارەسەر کردن، هەروەها باسی هەنگوین لە کتێبە ئاسمانی‌یەکانی تردا هاتووە، کەواتە رووی ئیعجاز لێرەدا چی‌یە؟

ئێمە دەڵێین: ئیعجازی ئایەتەکانی سوورەتی (النحل) تەنها لەوەدا نی‌یە کە دەڵێت هەنگوین شیفای تێدایە، بەڵکو ئیعجازەکە هەمووی لە سێ شتدا خۆی دەبینێتەوە:

---

* رواه ابن ماجة و الحاكم في صحيحه والخطيب و ابن عدي و البيهقي في شعب الإيمان، قال الهيثمي في الزوائد: إسناده صحيح، و قال الحاكم في المستدرك: إسناده صحيح على شرط الشيخين، و وافقه الذهبي على ذلك.

١-خوای گەورە بە ئاشکرا باسی هەنگوینی نەکردووە لە ئایەتەکەدا کە فەرموویەتی: ﴿يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ﴾، واتە: شلەیەك لە سکی دێتە دەرەوە، و نەیفەرمووە (یخرج عسل) واتە هەنگوین لە سکی دێتە دەرەوە، کە وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا کە جۆراوجۆرە ئەوەی لە سکی هەنگ دێتە دەرێ، و خوای گەورە بۆ مرۆڤی جێهێڵاوە کە لێکۆڵینەوە لەسەر ئەوانە بکات کە دێنە دەرێ، وەك ئەم پێکهاتووانە: هەنگوین و خواردنی شایانە... و کەتیرە (عیکبیر)... و مۆم... و ژەهری هەنگ. و توێژینەوە لەسەر سیفاتەکان و پێکهاتەکانیان بکات، ئەمەش قۆناغی ناسینە.

٢-لەمانەی لە سکی هەنگەوە دێنە دەرەوە بەگشتی شیفا و چارەسەر هەیە: لە هەنگویندا چارەسەر هەیە... لە خواردنی شایانەدا چارەسەر هەیە... لە عیکبیردا چارەسەر هەیە... لە مۆمەکەشدا شیفا هەیە... تەنانەت لە ژەهری هەنگیشدا چارەسەر هەیە، مرۆڤ چۆن دەتوانێت دڵنیا بێت لەوەی کە لەم ماددانەدا شیفا هەیە بەبێ ئەوەی کە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی وورد لەم بوارانەدا نەکات، بۆ ئەوەی سیفاتە شیفاییەکانی ئەم ماددانەی بۆ دەرکەوێت: کە ئایا ئەم ماددانە میکرۆبە کوشندەکان لەناو دەبەن؟ یان ماددەی بەهێزکەری بەرگری لەشی تێدایە؟ یان چاو و پێست و ددانەکان چارەسەر دەکەن... یان....؟ ئەمەش قۆناغی توێژینەوەی زانستییە لە تاقیگەکاندا.

٣-ووتەی پەروەردگار (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ): کە نەیفەرمووە شیفـــای تێدایە بۆ هەمـوو خەڵکی بەگشتی، بەڵکو بە ڕەهـایـی ئـــەم بـابەتەی هێڵاوەتـەوە بـۆ ئـــەوەی زانایـان توێژینـــەوە لەسـەر ئەو نەخۆشییانە بکەن کە خوای گەورە لەم ماددانەدا شیفای بۆ داناون، لەمەشدا هاندانی تێدایە بۆ مرۆڤەکان بۆ ئەوەی توێژینەوە بکەن، بە مەبەستی ناسینی ئەو کەسانەی کە نەخۆشییەکانیان بەم دەرمانانە چارەسەر دەکرێت.

کەواتە لەم سێ ووشەیەدا (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ) چەندین موعجیزەی جۆراوجۆر هەیە: ئاماژەی داوە بۆ ئەو ماددانەی کە لە سکی هەنگەوە دێنە دەرێ، پاشان دەفەرموێت: لەم ماددانەدا شیفا و چارەسەر هەیە، لە کۆتاییدا بۆ ئێمەی بەجێهێڵاوە کە بیدۆزینەوە کە ئایا هەر ماددەیەك چ کەسێك و چ نەخۆشییەکی پێچارەسەر دەکرێت.

لەم سێ ووشەیەدا خوای گەورە بناغەی توێژینەوەیەکی گرنگی زانستی لە بواری پزیشکی و دەرمانسازیدا دامەزراندووە، چونکە کاتێك زانایان وای دا دەنێن کە لە ماددەیەك یان رووەکێکی دیاری کراودا چارەسەر هەیە، سەرەتا لە پێکهاتن و خاسییەتەکانی دەکۆڵنەوە...... پاشان لە تاقیگەدا تاقیکردنەوەی لەسەر دەکەن، لەناو لوولەی تاقیگە و لەسەر ئاژەڵەکانی تاقیکردنەوە، بۆ ئەوەی خاسییەتە شیفاییەکانیان بۆ دەرکەوێت، ئەمە قۆناغی دووەمە، پاشان تاقیکردنەوەکان دەگوێزرێتەوە بۆ مرۆڤەکان و توێژینەوە لەسەر ئەو کەسانە دەکرێت کە لەوانەیە ئەم ماددەیە ببێتە چارەسەر بۆیان، لە کۆتاییدا پەروەردگار دەفەرموێت: (إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)، بە راستی ئەوەی کە تا ئێستاش باسمان کرد چەندین بەڵگەی ئاشکرای تێدایە لەسەر موعجیزەی قورئانی پیرۆز، بە تایبەتی بۆ کەسانی خاوەن عەقڵ و ژیریی.

لە نهێنییەکانی جیهانی هەنگ:

مێش هەنگ مێروویەکی بەسوود و گورج و گۆڵ و بێزیان، و پاك خۆر و خۆپارێزە لە پیسی، هەر بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی هەنگ دەفەرموێت: ﴿مثل المؤمن مثل النّحلة، لا تأكل إلا طيبا و لا تضع إلا طيبا﴾، واتە: نموونەی ئیماندار وەك هەنگ وایە، خواردنی پاك نەبێت نایخوات، و ئەوەشی کە دای دەنێت هەر پاکە، لە (دائرة المعارف البريطانية Encyclopedia Britannica)دا هاتووە: هەنگی هەنگوین (Honey Bee) جۆریان زۆرە، هەیانە لە ئەوروپادا دەژی و ناودەبرێت بە (Apis mellipera)، هەروەها هەیانە لە ئاسیادا دەژی و ناودەبرێت بە (A. florea)، ئەمانە جۆرە بچووکەکانن، جۆرە قەبارە گەورەکانی هەنگ ناویان(A. dorsata)ە ولە هیندستان و چین و ئەندەنووسیادا دەژین، هەموو جۆرەکانی هەنگ لە هێلانە یان لە شانەی هەنگ (Hives)دا دەژین، و سێ جۆر هەنگ لە شانەی هەنگدا هەیە:

١-کارکەرەکان (العاملات): کە بریتین لە مێینەی پێنەگەیشتوو (Undeveloped).

٢-شاژنەکان (الملكات Queens): کە قەبارەی لەشیان لە کارکەرەکان گەورەترە.
٣-نێرینەکان (الذكور Drones): کە لە کارکەرەکان گەورەترن و تەنها لە سەرەتای هاویندا هەن، شاژنەکان و کارکەرەکان بەوە جیادەکرێنەوە کە چزوویان (Stings) هەیە بەڵام نێرینەکان چزوویان نییە، شاژنی هەنگە کە بە تەنها هێلکە (گەرا) دادەنێت، ئەو هێلکۆکانەی شاژن کە بە تۆوی نێرینەکان دەپیتێنرێن گەشە دەکەن بۆ کارکەرەکان، بەڵام ئەو هێلکۆکانەی کە شاژن دایان دەنێت و نایانپیتێنێت گەشە دەکەن بۆ نێرینەکان.
هێلکۆکەکانی (گەراکانی) شاژن پاش ٣رۆژ دەترووکێن و کرمۆکە دروست دەکەن، لە سەرەتادا هەموو کرمۆکەکانی هەنگ خواردنی شایانە (الغذاء الملكي Royal Jelly)یان دەدرێتێ لە لایەن کارکەرەکانەوە، لە دوای ٣رۆژ تەنها دەدرێت بەو کرمۆکانەی کە دەبن بە شاژن، و ئەوانی تر تەنها هەنگوینیان دەدرێتێ، کاتێك کە چەند شاژنێکی نوێ گەشە دەکەن لە شانەی هەنگدا و دوایی دێنە دەرەوە، سەرەتا ناکۆکی و جەنگ لە نێوانیاندا روو دەدات و لە کۆتاییدا تەنها یەك دانەیاز ،ەمێنێتەوە، کە ئەمیش هێرش دەکاتە سەر شاژنە کۆنەکە و ناچاری دەکات کە شانەکە بەجێبهێڵێت لەگەڵ کۆمەڵێك لە کارکەرەکان، و دەڕۆن بۆ دروست کردنی شانەیەکی نوێ.

ئایا شاژن فەرمانڕەوایەتی شانەی هەنگ دەکات؟

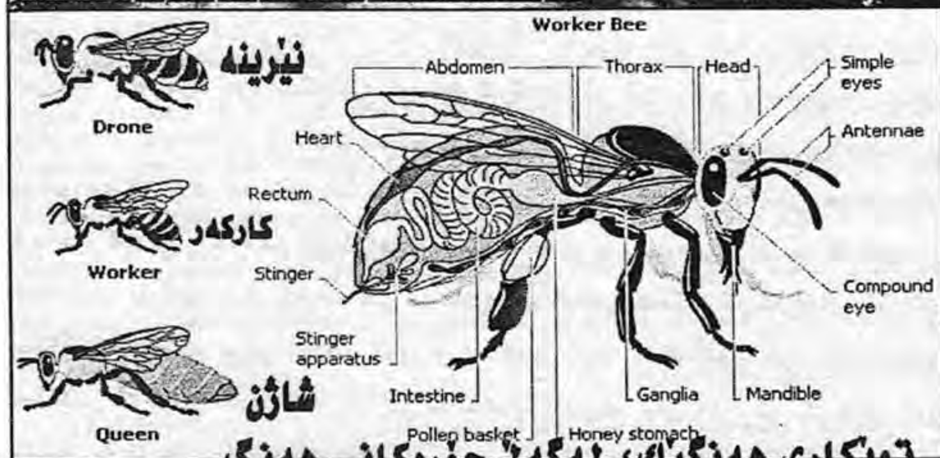
لە کتێبی سروشت ناسی (Reader's Digest Family Guide to Nature)دا هاتووە: لەگەڵ ئەوەی کە شاژن گرنگترین تاکی کۆمەڵگای هەنگە بەڵام لە راستیدا فەرمانڕەوایی شانەی هەنگ ناکات، بەڵکو تەنها چەند هۆرمۆنێك دەردەدات کە هەڵس و کەوتی هەنگەکان دیاری دەکات، ئەم هۆرمۆنانە لەرێی ئەو کارکەرانەوە کە لەشی شاژنەکە پاك دەکەنەوە دەگوێزرێتەوە بۆ کارکەرەکانی تر، کاری راستەقینەی شاژن بریتییە لە بەرهەمهێنان و دانانی هێلکەکان، چونکە شاژن تەنها مێینەی پێگەیشتووی شانەی هەنگە، و کارکەرەکان ئەندامەکانی زاووزێیان پێنەگەیشتووە، شاژن هەڵناستێت بە بەخێو کردنی و خواردن پێدانی بێچووەکانی، بەڵکو بە تەواوەتی پشت بە کارکەرەکان دەبەستێت بۆ ئەم کارە، کەواتە کێ فەرمانڕەوای شانەی هەنگە؟ کارکەرەکان خۆیانن، چونکە ئەمانن کە بڕیار دەدەن کەی و لە کوێ شیلە و هەڵاڵەی گوڵ کۆبکەنەوە، ئەمانیشن کە بڕیار دەدەن کەی شاژنی شانەکە بگۆڕدرێت، هەر ئەمانیشن کە کاتی کۆچ کردنیان بە کۆمەڵ دیاری دەکەن بە مەبەستی پێکەوەنانی شانەیەکی نوێ.

هێلکاری قوناغەکانی گەشەکردنی هەنگ

وێنەیەکی راستەقینەی کرمۆکەی هەنگ لە کاتی گەشەکردنی لەناو خانەکەی دا

توێکاری هەنگێک، لەگەڵ جۆرەکانی هەنگ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَ مَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَ لاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾ الانعام٣٨، واتە: هەموو زیندەوەرێکی زەوی و هەموو تەیرێك کە بە باڵ دەفەڕێت وەك ئێوە نەتەوە و ئوممەتن، لەم ئایەتەدا ئیعجازێکی گەورە هەیە چونکە زانایان تەنیا بەم دواییيانە گەیشتنە ئەم راستیيانە دەربارەی هەنگ.

سەبارەت بە نێرینەی هەنگ:

هەر لە کۆنەوە مرۆڤ بۆ نێرینەی هەنگی روانیوە وەك مێروویەکی تەممەڵ و بێکار، چونکە تەنیا کاری نێرینەکانی هەنگ ئەوەیە کە شاژن بپیتێنن، ئایا لە راستیدا بەو شێوەیە و بە ئەنقەست خۆی تەممەڵ دەکات و کارناکات؟ بەڵگە زانستییەکان ئاماژە بۆ غەیری ئەمە دەدەن، چونکە ئەمانە تەممەڵ نین بۆ ئیش کردن، بەڵکو پەروەردگار وای دروست کردووە کە ناتوانێت بە کاری کارکەرەکان هەڵسێت، لە پێکانیدا توورەکە نییە کە بتوانێت هەڵاڵەی تێدا کۆبکاتەوە و زمانی زۆر کورتە کە بەهۆیەوە ناتوانێت شیلەی گوڵ بمژێت، کەواتە لە راستیدا ئەو توانای ئەوەشی نییە کە خۆراك بۆ خۆی داین بکات، و داوای خواردن لە هاوەڵە کارکەرەکانی دەکات، کەواتە تەممەڵی لە سیفەتەکانی نییە، بەڵکو توانای جەستەیی نییە بۆ ئەوەی بە کارەکانی کارکەرەکان هەڵسێت، و خوای گەورە کارێکی گرنگی پێسپاردووە کە هەر کاتێك پێی هەستا نامێنێت و دەچێتە دونیای فەوتانەوە، ﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْأَلُونَ﴾ الانبياء٢٣، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿إعمَلوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِما خُلِقَ لَهُ﴾ رواه البخاري، واتە: هەمووتان ئیش بکەن، چونکە هەموو زیندەوەرێك بۆ ئەوەی بۆی دروستکراوە رێك کراوە و کاری بۆ ئاسان کراوە، تەنها چەند دانەیەك لە کۆی سەدان نێرینە دەتوانن کارەکەیان لەم ژیانەدا بە ئەنجام بگەیەنن کە بریتییە لە هەستان بە پیتاندنی هێلکەکان، بە مەبەستی بەردەوام بوونی نەوەی هەنگ و زیاد بوونیان، هەر کاتێکیش کە بە کرداری پیتاندنە هەڵسێت کارەکەی لەم ژیانەدا تەواو دەبێت و راستەوخۆ دەمرێت.

ئاهەنگی شایانە:

یەکەم کارێك کە شاژنی نوێ پێی هەڵدەستێت دوای لەناوبردنی هاوشێوەکانی بریتییە لە خۆ ئامادەکردن بۆ ئاهەنگی شایی شایانە، کاتێك کە یەکەم شاژن دوای تەواو بوونی گەشەکردنی لە خانەکەی دێتە دەرێ، یەکەم کارێك کە پێی هەڵدەستێت ئەوەیە

که دەگەڕێت بەسەر خانە شایانەکان کە شاژنی تری تێدایە و لە قۆناغی تەواو بوونی گەشە کردندان، و هەڵدەستێت بە کردنی چزووەکەی بە لەشیاندا و لەناویان دەبات، ئەگەر دوو شاژن بەیەکەوە و لەیەك کاتدا بێنە دەرەوە ئەوا شەڕ لە نێوانیاندا بەرپا دەبێت تاوەکو یەکێکیان ئەوی تر لەناو دەبات.

پاش هەفتەیەك لە خۆ ئامادەکردن قۆناغەکانی ئەم ئاهەنگە شایانەیە دەست پێ دەکات، سەرەتا شاژن لە شانەکە دەچێتە دەرەوە و لە چەند لایەکەوە بە دەوریدا دەسووڕێتەوە، بۆ ئەوەی پاش تەواو بوونی جووت بوون شانەکەی لێنەگۆڕێت و بە ئاسانی بگەڕێتەوە بۆ شانەکەی خۆی، پاشان هەڵدەستێت بە دروستکردنی چەند دەنگێکی دیاری کراو و بڵاوکردنەوەی بۆنێکی خۆشی تایبەتی بۆ راکێشانی سەرنجی نێرینەکان، کە ئەمانیش بە تەواوەتی کاریان تێدەکرێت و بە پەلە لە شانەکە دێنە دەرەوە و بەدوای شاژندا دەفڕن، شاژن بەهۆی باڵە بەهێزەکانییەوە وەکو تیر بە ئاسماندا دەفڕێت و نێرینەکانیش هەوڵدەدەن پێی بگەنەوە و چەند لە شاژن نزیك ببنەو ئەوەندە ئەویش فڕینەکەی خێراتر دەکات، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە دانە دانە نێرینەکان بکەونە خوارەوە و نەتوانن پێی بگەنەوە، لە کۆتاییدا شاژن فڕینی زۆر خێراتر دەکات و تا بەرزیی چەند بتوانێت سەر دەکەوێت، تاوەکو ئەو نێرینەیەی کە لە هەموو ئەوانی تر بەهێزتر و بەتواناترە دەتوانێت پێی بگاتەوە و لەگەڵ شاژنەکەدا جووت دەبێت، ئەم مەراسیمە شاهانەیە پاش ١٥-٢٥دەقیقە لە دەست پێکردنی تەواو دەبێت.

پاش ئەم گەشتە بووکە شاهانەکە دەگەڕێتەوە و میراتی زاوا شەهیدەکەی لەگەڵ خۆی دەهێنێتەوە کە نیشانەی سەرکەوتنی کرداری پیتاندنەکەیە، چونکە ئەندامی زاووزێی نێرینەکە لە لەشی دەبێتەوە لەگەڵ بەشێکی ناوسکیدا، و دوایی ئەم مێرووە بەسەزمانە تامردن خوێنی لێدەڕوات، شاژنی بێوەژن دەگەڕێتەوە بۆ شانەکەی و کارکەرەکان هەڵدەستن بە پاك کردنەوەی لەو شتانەی لە سەفەرەکەیدا پێوەی نووساوە و خۆشی و شادی هەموو مەملەکەت دەگرێتەوە، کارکەرەکان هەڵدەستن بە ئامادەکردنی خانەی مۆمی شەش پاڵوویی نوێ و چاك کردنەوەی خانە کۆنەکان، بە مەبەستی ئامادەکردنیان بۆ دانانی هێلکۆکەی نوێ تیایاندا، شاژنیش -کە لەوپەڕی دڵخۆشی و چالاکیدایە- دەست دەکات بە دانانی ژمارەیەکی ئێجگار زۆر لە هێلکۆکە، کە رۆژانە ١٥٠٠ بۆ ٢٠٠٠هێلکۆکە دادەنێت بۆ ماوەی زیاد لە ٣مانگ، زانایان وای دادەنێن کە شاژن نزیکەی

۲۰۰ تا ۲۵۰هەزار هێلکە لە یەك وەرزدا دادەنێت، کاتێکیش دەمرێت لەدوای خۆی نزیکەی ۱ملیۆن هێلکۆکە جێدەهێڵێت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە ئاراوە: بۆچی دەبێت بۆ هەر شاییەکی شایانە نزیکەی ۲۰۰نێرینە ئامادە بکرێت؟ ئایا یەك دانە یان چەند دانەیەك بەس نییە؟ بوونی ئەو ژمارە زۆرەی نێرینەکان زۆر پێویستە بۆ مانەوەی شانەی هەنگ، چونکە یەکێك لەو نێرینانە دەبێتە باوکی هەموو ئەندامەکانی شانەی هەنگەکە بۆ ماوەی ٤-٥ساڵی داهاتوو، ئەگەر ئەم نێرینەیە لاواز بێت و سیفاتی بۆماوەیی باش و بەهێزی نەبێت ئەوا دەبێتە هۆی لەناو چوونی ئەو مەملەکەتە، کەواتە ئەم ژمارە زۆرەی نێرینەکان بۆ ئەوەیە کە نێرینەیەکی بەهێز و خاوەنی سیفاتی باش مسۆگەر بکرێت بۆ ئەوەی لەگەڵ شاژندا جووت ببێت، هەروەها هۆکارێکی تری ئەم ژمارە زۆرە ئەوەیە کە شاژن لە کاتی فڕینیدا بەم نێرینانە دەورە بدرێت و لە مەترسی بەدوور بێت، هۆکارێکی تری فڕینی شاژن بۆ ئەو بەرزییە، زۆرە ئەوەیە کە ئەندامی زاووزێی نێرینە بە هۆی پەستانی هەواوە ئامادە دەبێت بۆ جووت بوون، ئەمەش بەهۆی فڕینی زۆرەوە دێتە دی، کەواتە فڕین بۆ ئەو بەرزییانە نێرینەکان ئامادە دەکات بۆ جووت بوون، لە کۆتاییدا ئایا نابێت ئەو جووت بوونە رووبدات بەبێ ئەوەی نێرینەکە بمرێت؟ لەبەرئەوەیە کاتێك کە شاژن دەگەڕێتەوە بۆ لای کارکەرەکان و ئەندامی زاووزێی نێرینەکەی پێوە دەبینن، دڵنیا دەبن لەوەی کە جووت بوون رووی‌داوە، ئەگەر کارکەرەکان ئەم نیشانە ئاشکرایە نەبینن، ئەوا وا دەزانن کە جووت بوونەکە شکستی هێناوە و خۆیان ئامادە دەکەن بۆ ئاهەنگێکی شاهانەی تر.

هەنگ بانگەشە دەکات بۆ ئیمانداریی:

نووسەری بەناوبانگ (مۆریس ماترلینك) لە کتێبی (ژیانی هەنگ Life of Bee)دا وەسفی ئەو هێزە رۆحییە شارراوەیەمان بۆ دەکات کە کاری هەموو ئەندامانی شانەی هەنگ رێك دەخات و دەڵێت:

(کارکەرەکان بە کاری خۆیان هەڵدەستن هەریەکە و بە پێی تەمەن و رۆڵی خۆی، دایەنەکان و بەخێوکەرەکان ئاگاداری و سۆز و گەرمی بە کرمۆکەکان دەبەخشن، هاوەڵەکانی شاژن هەمیشە لەگەڵیدان و لەخزمەتیدان، کارگەری تایبەتی هەڵدەستن بە هەوا گۆڕکێی شانەکە و پاراستنی پلەی گەرمییەکەی، کارکەرە ئەندازیارەکان خانە شەش پاڵووەکان دروست دەکەن، کارکەری تر هەڵدەستن بە گەشتی دۆزینەوەی

شوێنەکانی شیلە و هەڵاڵەی گوڵ، کیمیازانی تایبەت لە پێگەیشتن و پاراستنی هەنگوینە هەڵگیراوەکە دڵنیا دەبن، کارکەری تر خانەکان پڕدەکەن لە هەنگوین و دایدەخەن، پاك کەرەوەی تایبەت پارێزگاری پاك و خاوێنی شەقام و شوێنە گشتی‌یەکانی ناو شانەکە دەکەن، مردوو نێژەکان لاشەی کارکەر و نێرینە مردووەکان دەشارنەوە، پاسەوانانی دەرگای شانەکە چاودێری ئەوانە دەکەن کە دێنە ژوورەوە و دەچنە دەرەوە و بێگانەکان و هەر کەسێك کە بیەوێت ئاسایشی ناو شانەکە تێك بدات دەکەنە دەرەوە)، ئایا کێیە کە هەموو ئەمانەی فێرکرد؟ کێیە کە ئیلهامی پێدان بۆ ئەوەی بەم رۆڵانەیان هەستن؟ بێگومان ئەو کەسە پەروەردگاری بالادەستە کە دەفەرموێت: ﴿وَ مَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَ لاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾.

زانای بەناوبانگ (کریس موریسۆن) کە سەرۆکی ئەکادیمیای زانستی نیویۆرك بووە، لە کتێبی {(الإنسان لا يقوم وحده) يان (العلم يدعو للأيمان)}دا دەڵێت:

(کارکەرەکانی هەنگ هەڵدەستن بە دروست کردنی خانەی شەش پاڵوویی جۆراوجۆر لە قەبارەدا بۆ پێگەیاندنی کرمۆکەکان، خانە بچووکەکان بۆ کارکەرەکان دادەنێت، لەو گەورەتر بۆ نێرینەکان دادەنێت، ژووری تایبەت بۆ شاژنی سکپڕ دادەنێن، هەنگی

شاژنیش هێلکۆکەی نەپیتێنراو لەو خانانەی بۆ نێرینەکان دانراوە دادەنێت، هێلکۆکەی پیتێنراویش دەخاتە ئەو خانانەوە کە بۆ کارکەرەکان و شاژنەکانی دوارۆژ دیاری کراوە، پاشان کارکەرەکانیش بەوپەڕی سۆزەوە هەنگوین و هەڵاڵەی جووراو دەدەن بە کرمۆکە سەرەتاییەکان، کە پاش ماوەیەك بۆیان ناجوون و هەنگوین و هەڵاڵەیان ڕاستەوخۆ پێدەدرێت، ئەو مێینانەی بەم شێوەیە خۆراکیان دەدرێتێ لە دواییدا کارکەری نوێ و بەهێزی شانەی هەنگیان لێدەردەچێت.

لەلایەکی ترەوە ئەو مێینانەی کە لە خانە شاهانەکاندا دانراون بۆ ئەمان خواردنی تایبەتی و جووراو بەردەوام دەبێت و ئەمانەی کە ئاوا بە تایبەتی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت گەشە دەکەن بۆ شاژنی هەنگ، ئەمانن کە بە تەنیا دەتوانن هێلکە دابنێن، ئەم کرداری بەردەوام بوونی بەرهەمهێنانە پێویستی بە خواردن و خانەی تایبەت هەیە و لەهەمان کاتدا شوێنەواری سەرسوڕهێنەری گۆڕینی خۆراك دەردەخات، بەردەوام بوونی ئەم کرداری بەرهەمهێنانە پێویستی بە چاوەڕوانی و جیاکردنەوە و خۆراکی تایبەتی هەیە، ئەم گۆڕانکارییانەش بە تایبەتی بەسەر ژیان لە کۆمەڵگادا دەچەسپێت، و زۆر گرنگ و سەرەکییە بۆ بەردەوام بوونی، و شتێکی بەڵگە نەویستیشە کە ئەم زانیاری و شارەزاییە پێویستانە دەبێت دوای پەیدا بوونی کۆمەڵگاکە بەدەست هاتبێت، لێرەوە هەنگ پێش مرۆڤی داوەتەوە لە زانینی کاریگەریی خۆراك لەسەر گەشە کردن لە بارو دۆخێکی دیاری کراودا).

پاش ئەوەی کە زانا (مۆریسۆن) لە کتێبەکەیدا چەند نموونەیەکی تری ژیانی زیندەوەران باس دەکات، دەڵێت: (بێگومان دەبێت دروست کەرێك ڕێنموویی کرد بن بۆ هەموو ئەم کارە سەرسوڕهێنەرانە).

هەربۆیە زانا (ماترلینك)یش لە کتێبەکەیدا دەڵێت: (ئەگەر کەسێك لە جیهانێکی تری دەرەوەی زەوییەوە بێتە خوارەوە بۆ سەر زەوی و پرسیار بکات لە تەواوترین و ناوازەترین شتێك کە لە ژیاندا بەدەست هاتبێت و دروست کرابێت، ئێمە ناتوانین جگە لە شانەی سادەی هەنگ شتی تری پیشان بدەین، ئەویش لەبەر ووردی و تەواوی لەهەموو ڕوویەکەوە).

ئەو شلەمەنی‌یانەی لە سکی هەنگەوە دەردەچێت و گرنگی‌یان لە رووی پزیشکی و دەرمانسازی‌یەوە:

١-هەنگوین:

پێکهاتەی هەنگوین:

پێکهاتەی هەنگوین لە چەندین ماددەی سوود بەخشە، لەوانە: شەکر، ئاو، ترشە ئەمینی‌یەکان، ڤیتامینەکان، کانزاکان و ئەنزیمەکان، با ئێستا بچینە سەر باس کردنی ئەم پێکهاتانە بە درێژی:

١-شەکر: شەکرەکان (Sugars) جۆرێکن لە کاربۆهیدرات و٢بەشی سەرەکی‌یان هەیە: شەکری تاك (Mono Saccharides) کە ١جۆر شەکری تێدایە، شەکری دووانی (جووت Disaccharides) کە ٢جۆر شەکری تێدایە، ئەو شەکرە سادەیەی کە ئێمە بەکاری دێنین بۆ شیرین کردن لە ژیانی رۆژانەماندا شەکرێکی دووانی‌یە، و ناودەبرێت بە سوکەرۆز (Sucrose)، شەکرەکان بەگشتی لە رووی پێکهاتەی بنچینەیی‌یانەوە دوو جۆری سەرەکی پێك دێن، کە هەردووکیان شەکری تاکن: شەکری ترێ یان گلوکۆز (Glucose)، و شەکری میوە یان فرەکتۆز (Fructose).

شەکری هەنگوین لە هەردوو جۆری گلوکۆز و فرەکتۆز پێك دێت، هەردووکیان ٧٦,٤٪ی هەنگوین پێك دێنن، شەکری دووانی جۆری (سوکەرۆز)یش ١٪ی پێك هاتەی هەنگوین پێك دێنێت.

٢-ئاو: ١٦-٢٠٪ی هەنگوین پێك دێنێت، بوونی ئاو لە هەنگویندا بەم رێژەیە گرنگی‌یەکی زۆری هەیە، چونکە ئەگەر رێژەی

ئاو لە هەنگوینندا لە ٢٠٪ زیاتر بووایە دەبووە هۆی تەخەمموری (بۆگەن کردنی) هەنگوینەکە و تێکچوونی، چونکە هەنگوین ماددەی خومرە (خمائر Yeasts)ی زۆری تێدایە کە زۆر حەزیان لە شەکرە.

٣-کانزاکان: رێژەی کانزاکان لە هەنگویندا دەگۆڕێت لە ٠,٠٤٪ لە هەنگوینی رەنگ کاڵ، و ٠,٢٪ لە هەنگوینی تۆخدا، لەم خشتەیەی خوارەوەدا نرخی خۆراکی و بڕی هەر ماددەیەك و کانزایەك لە ١٠٠گرام هەنگویندا روون کراوەتەوە:

ماددە	بڕەکەی	ماددە	بڕەکەی
کاربۆهیدرات	٧٦,٤ گرام	مەگنیسیۆم	٢ میللیگرام
ئاو	٢٣ گرام	فۆسفۆر	١٧ میللیگرام
پرۆتین	٠,٥ گرام	ئاسن	٠,٤ میللیگرام
چەوری	٠	مس	٠,٠٥ میللیگرام
بڕی ووزە (السعرات الحراریە)	٢٨٨ کیلۆ کالۆری	گۆگرد	١ میللیگرام
صۆدیۆم	١١ میللیگرام	کلۆر	١٨ میللیگرام
پۆتاسیۆم	٥ میللیگرام	رایبۆفلاڤین (ڤیتامین B2)	٠,٠٥ میللیگرام
کالیسیۆم	٥ میللیگرام	ترشی نیکۆتینی	٠,٢ میللیگرام

٤-پرۆتینەکان: هەنگوین چەندین جۆر ترشی ئەمینی تێدایە، هەموویان بێجگە لە ترشی (پرۆلین) لە شیلەی گوڵەکانەوە وەرگیراون، پرۆلین هەنگ خۆی زیادی دەکات بۆ هەنگوینەکە لە کاتی دروست کردنیدا، هەنگوین ٠,٥٪ی لە پرۆتینەکان پێك دێت.

٥-ئەنزیمەکان (Enzymes): لە هەنگویندا چەندین جۆر ئەنزیم هەیە، لەوانە: ئەنزیمی ئینڤێرتەیز (Invertase) کە لە هەموو ئەنزیمەکانی تر زۆرترە لە هەنگویندا و هەڵدەستێت بە تێکشکاندنی شەکری دووانی بۆ شەکری تاکی (گلوکۆز و فرەکتۆز)، ئەنزیمی گلوکۆز ئۆکسیدەیز (Glucose Oxidase) کە گلوکۆز دەگۆڕێت بۆ ترشی گلوکۆنیك (Gluconic Acid) کـە لـەمیشەوە ماددەی (Hydrogen Peroxide) پەیدا دەبێت کە سیفەتی دژە میکرۆبی بەهێزی هەیە، ئەنزیمی دایەستەیز (Diastase)

ئەمیش هەڵدەستێت بە تێکشکاندنی شەکرە ئاڵۆزەکان (نیشاستەکان) بۆ شەکری بچووکتر و ئاسانتر، ئەنزیمی کەتەلەیز (Catalase) ئەم هەڵدەستێت بە گۆڕینی ماددەی (Hydrogen Peroxide) بۆ ئۆکسجین و ئاو.

٦-ڤیتامینەکان: هەنگوین چەندین جۆر ڤیتامینی تێدایە وەك (A, B, K) کە ڕێژەیان زۆر کەمە، جۆری ڤیتامینەکان بە پێی جۆری هەنگوینەکە و سەرچاوەی گوڵەکەی دەگۆڕێت، هەندێك جۆری هەنگوین ڕێژەیەکی زۆر لە ڤیتامین (C) تێدیە.

بەکارهێنانە پزیشکی‌یەکانی هەنگوین:

کاریگەریی هەنگوین لەسەر میکرۆب و کەڕووەکان:

زۆرێك لە توێژینەوە تاقیگەیی‌یەکان کاریگەریی دژە میکرۆبی (Antimicrobial) هەنگوینیان دەرخستووە، سەلماوە کە هەنگوین لەناوبەری بەکتریایە بە هەردوو جۆری گرام پۆزەتیڤ (Gram +ve) و گرام نێگەتیڤەوە (Gram -ve)، زۆر لێکدانەوە کراوە بۆ ئەم کاریگەریی‌یەی هەنگوین لەوانە:

١-هەنگوین دەبێتە هۆی بەرزکردنەوەی پەستانی ئۆزمۆلی (Osmotic Pressure) لەسەر رووی برینەکە، کە ئەمە دەبێتە هۆی رێگرتنی گەشەکردنی میکرۆب و لاواز کردنی چالاکی‌یەکەی.

٢-هەنگوین ناوەندێکی ترشی هەیە (ph: 3.5) کە رۆڵی هەیە لە کاریگەریی‌یە دژە میکرۆبی‌یەکەیدا.

٣-فاکتەری سێیەم بریتی‌یە لە ماددەی (Inhibin) کە بریتی‌یە لە پیرۆکسیدی هایدرۆجین (Hydrogen Peroxide) و دژە میکرۆبە.

ئەم سێ فاکتەرە نەك بەتەنها گەشەکردنی میکرۆب لاواز دەکەن بەڵکو لە هەمان کاتدا دەبنە هۆی تێکشکاندنی ئەو ژەهرانەی (Toxins) کە هەندێك میکرۆب دروستی دەکەن، لە لێکۆڵینەوەیەکی تاقیگەیی‌دا

هەنگوین بەراورد کرا لەگەڵ چەند دژە میکرۆب و بەکتریایەکی بەهێزی وەك ستـرێپتـۆمـایسین (Streptomycin)، و دژە کەڕووی بەهێـزی وەك نیستـاتین (Nystatin)، بینراوە کە کاریگەریی دژە میکرۆبی هەنگوین لەم ماددانە بەهێزتر بووە، لەو بەکتریایانەی کە ئەم تاقیکردنەوەیان لەسەر کرا بەکتریاکانی: (,E. coli, Proteus Klebsiella, Salmonella, Shigella) بوون.

لەگەڵ ئەوانەی باسمان کرد هێشتا بە تەواوەتی فاکتەرەکانی ئەم کاریگەرییە دژە میکرۆبی‌یەی هەنگوین بە تەواوەتی نەدۆزراونەتەوە، و چەندین نهێنی تر ماوە کە هێشتا پەردەی لەسەر لانەدراوە، و وەك نهێنی‌یەکی خودایی سەرسوڕهێنەر ماوەتەوە.

کاریگەریی هەنگوین لەسەر کەڕووەکان:

هەندێك جۆر کەڕوو نەخۆشی لە مرۆڤدا دروست دەکەن کە بەناوبانگترینیان کەڕووی (Candida)یە، کە چەندین شوێنی لەشی مرۆڤ تووش دەکات بە تایبەتی لۆچەکانی پێست، دەبێتە هۆی سووتانەوە ـ خوران و سووربوونەوە لە شوێنی تووش بوودا، ئەم کەڕووە بە زۆریی تووشی ئەو کەسانە دەبێت کە نەخۆشی شەکرە یان ئایدز یان شێرپەنجەیان هەیە، هەروەها تووشی ئافرەتی دووگیانیش دەبێت، چەندین جۆر دەرمانی دژە کەڕووی کاریگەر هەیە لەوانە: نیستاتین (Nystatin) و مایکۆنازۆڵ (Miconazole)، لەم دواییانەدا تاقیکردنەوەیەك سازکرا بۆ زانینی کاریگەری هەنگوین لەسەر ئەم جۆرە کەڕووە، ئەم توێژینەوەیە لەسەر ٧٢ئافرەت سازکرا، بینرا کە دەرمانە دژە کەڕووەکان زۆر کاریگەرن لەسەر ئەم جۆرە کەڕووە، بەڵام هەندێك گرووپی ئەم کەڕووە توانی‌یان بەرگری لە کاریگەریی ئەم دەرمانانە بکەن، لێرەدا توێژەرەوەکان هەنگوینیان بەکار هێنا و بینی‌یان کە دەتوانێت هەموو گرووپەکانی ئەم جۆرە کەڕووە لەناو بەرێت، بە تایبەتی ئەوانەی کە بەرگەی دەرمانە دژە کەڕووەکانیان دەگرت، لەمەوە توێژەرەوەکان کاریگەریی دژە کەڕووی بەهێزی هەنگوینیان بۆ دەرکەوت، بەڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) راستی فەرمووە: ﴿عَلَيْكُم بِالشِّفاءَيْنِ العَسَلُ وَ القرآن﴾.

هەنگوین و هەوکردنی گەدە و ریخۆڵەکان:

گۆڤاری پزیشکی بریتانی (B.M.J.) توێژینەوەیەکی بڵاو کردەوە سەبارەت بە بەکارهێنانی هەنگوین بۆ چارەسەری هەوکردنی گەدە و ریخۆڵە و سکچوون لە منداڵاندا،

لەسەر ١٦٩منداڵ سازدرابوو کە سکچوونیان هەبوو و تەمەنیان لە نێوان ٨رۆژ–١١ساڵ بوو، کران بە ٢گرووپەوە، گرووپی یەکەم چارەسەری ئاسایی سکچوونیان درایە کە شلەمەنی و گیراوەی کانزاکانە و شەکری (گلوکۆز)یشی تێدایە، گرووپی دووەم هەمان شلەمەنی و گیراوەیان درایە بەڵام لە جیاتی شەکری گلوکۆز ٥٠میللیلیتر هەنگوینی پاڵفتەیان درایە، لەئەنجامی ئەم توێژینەوە لێکۆڵەرەوەکان گەیشتنە ئەم ئەنجامانە:

١–هەنگوین دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ماوەی سکچوون لەو نەخۆشانەی تووشی هەوکردنی گەدە و ریخۆڵەکان بوون، بە تایبەتی ئەوانەی بەهۆی بەکتریای سالمۆنێللا (Salmonella) و شیگێللا (Shigella) و (E. coli)وە تووشی مرۆۆ دەبێت.

٢–ئەم کاریگەرییەی هەنگوین دەگەڕێتەوە بۆ سیفەتە دژە میکرۆبییەکەی و ماددەکانی ناوی وەك پێشتر باس کرا.

٣–پێویستی ئەو منداڵانەی کە هەنگوینیان درا بوویە بۆ دەرمانی دژە میکرۆب، کەمتر بوو لەو منداڵانەی کە هەنگوینیان نەدرابوویە.

٤–دەتوانرێت هەنگوین بەکار بهێنرێت لە گیراوەی دژە سکچوونەکاندا لەبری شەکری گلوکۆز، کە زۆر کاریگەر تر و سوود بەخش تریشە.

٥–ئەو شەکری فرەکتۆزەی کە لە هەنگویندایە دەبێتە هۆی زیاتر مژینەوەی ئاو لە ریخۆڵەکانەوە بەبێ زیاد کردنی مژینەوەی صۆدیۆم لەو کەسانەی کە هەنگوینیا درایە، کە ئەمە کاریگەرییەکی زۆر بەسوودە و منداڵەکە دەپارێزێت لە کاریگەری خراپی صۆدیۆمی زیادە لە خوێن و لەشیدا.

٦–ئەم توێژینەوەیە سەلماندی کە پێدانی هەنگوین دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ماوەی سکچوون بەهۆی هەوکردنە میکرۆبییەکانەوە.

٧–بەکارهێنانی هەنگوین زۆر سەلامەت و بێزیانە، و هەستیاریش دروست ناکات، و لە هەموو کۆمەڵگایەکدا هەیە، ئەگەر بەو شێوەیەی کە باس کرا بەکاربهێنرێت زۆر بەسوود و کاریگەرە لە چارەسەری سکچووندا.

لێرەدا بەرامبەر بەو ئامۆژگارییەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) کە بەو کەسەی ووت کە براکەی سکی دەچوو کە برۆ هەنگوینی بدەرێ، تەنها دەتوانین ئەوەندە بڵێین کە سوێند بێ بە پەروەردگاری بوونەوەر کە ئەمە نیگا و وەحی ئاسمانییە و ووتەی بەشەر نییە.

له توێژینەوەیەکی تردا کە (د.سالم نەجم) پێی هەستا، ٥٣ نەخۆش هێنران کە تەمەنیان لەنێوان ٣١-٥٥ساڵدا بوو و هەموویان دووچاری سکچوونی درێژخایەن بوو بوون، لەگەڵ ئازاری سك کە چەندین مانگ و ساڵ بەردەوام بوو، لەم نەخۆشانەدا سەلما بوو کە هۆکاری سکچوونەکەیان میکرۆبی یان ئۆرگانی نییە، هەموو جۆرە دەرمانێکی دژە سکچوونیان درابوویە و سوودی نەبوو، ئەم نەخۆشانە بەوە ئامۆژگاری کران کە رۆژانە بەیانیان و ئێواران پێش نان خواردن ٣کەوچکی گەورە هەنگوین بخۆن، بۆ ماوەی ٣هەفتە، ئەنجامی ئەم توێژینەوەیە زۆر دڵخۆشکەر بوو بۆ نەخۆشەکان، کە بینرا زیاتر لە ٨٣٪ی ئەو نەخۆشانە یان بەتەواوی چاك بوونەوە یان نیشانە و توندی سکچوونەکەیان بە تەواوەتی کەمی کرد.

کاریگەریی هەنگوین لەسەر برین و هەوکردنەکانی:

لێکۆڵەرەوەکان باسی ئەوە دەکەن کە سەربازە رووسییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەمدا هەنگوینیان بەکار دەهێنا بۆ چارەسەری برینەکانیان، پزیشکێکی نەشتەرگەری بەریتانی بەناوی (کاڤانا) هەنگوینی بەکاردەهێنا دوای کردارە نەشتەرگەرییەکانی، و بینی دەبێتە هۆی چاك بوونەوەی تەواوی برینی نەشتەرگەرییەکە، تەنانەت بە پشکنینی تاقیگەییش هیچ جۆرە بەکتریایەکی لەو برینانەدا نەدەدۆزییەوە، بە هەمان شێوە زانا (ألبرت شویتزر) کە هەڵگری بڕوانامەی (نۆبڵ)ە، دوای نەشتەرگەرییەکانی هەنگوینی بەکار دەهێنا بۆ سارێژ بوونەوەی برینی نەشتەرگەرییەکە.

لە گۆڤارە پزیشکییە جیهانییەکاندا وەك: (**Lancet**)ی بریتانی و (**JAMA**)ی ئەمریکی چەندین توێژینەوەی تێدایە لەسەر کاریگەری هەنگوین بۆ چارەسەر کردنی برینەکانی کەوتنی زۆر لەسەر جێگا (**Bed Sores**) کە لەو نەخۆشانەدا روودەدات کە ناتوانن لەسەر جێگا هەستن بۆ ماوەیەکی زور، بەهۆی بێهێزی یان ئیفلیجی.

بینرا کە هەنگوین دەبێتە هۆی خێرا کردنی چاك بوونەوەی ئەو برینانە، چەند ساڵێك لەمەوبەر توێژینەوەیەك کرا لەسەر کاریگەریی هەنگوین بۆ چاکردنەوەی ئەو برینانەی لە مشکدا دروست دەکران، ئەم توێژینەوەیە لە گۆڤاری ئەمریکی نەخۆشییە نووژداریيەکان (The American Journal of Surgery)دا بڵاو کرایەوە، بینرا کە چاك بوونەوەی ئەو برینانەی کە هەنگوینیان دەخرایە سەر زووتر و بە شێوەیەکی باشتر دەبوو، لێرەوە گرنگی هەنگوین بۆ چاك بوونەوەی برینەکان بە ئاشکرا دەرکەوت، هەر لەم توێژینەوەیەدا توێژەرەوەکان خاسیيەتێکی گرنگی ناوازەی هەنگوینیان بۆ دەرکەوت کە وەك ئاماژەمان پێدا رێدەگرێت لە گەشە کردنی میکرۆب و دژی هەردوو میکرۆبی جۆری (Gram +ve) و (Gram -ve) کاردەکات.

گۆڤاری نەشتەرگەری بریتانی توێژینەوەیەکی بڵاوکردەوە کە تێیدا هەنگوینی سروشتی بەکار هێنرا بۆ چارەسەری برینی هەو کردووی ٥٩نەخۆش بەهۆی چەندین هۆکاری جۆراوجۆرەوە، کە چاك بوونەوەیان شکستی هێنابوو بە پاك کەرەوەکان و دژە میکرۆبەکان، کە بۆ ماوەی نێوان ١مانگ تا ٢ساڵ بۆ برینەکانیان بەکار هاتبوو، رۆژانە و بۆ ماوەی ١هەفتە هەنگوینی پاڵفتەی دروست نەکراو (Unprocessed) دەخرایە سەر برینەکانیان، پاشان نموونە لە برینەکانیان وەرگیرا و نێردرا بۆ پشکنینی تاقیگەیی مایکرۆبایۆلۆجی، پێش بەکارهێنانی هەنگوین لە کاتی چاندنی نموونەی وەرگیراو لە برینەکانیان و پشکنینیان چەندین جۆر بەکتریای نەخۆشی قورس دەردەچوون وەك (Pseudomonas, E. coli, Staphylococcus)، بەڵام پاش بەکارهێنانی هەنگوین بۆ ١هەفتە هیچ جۆرە بەکتریایەك لە نموونە وەرگیراوەکانەوە دەرنەدەچوو، و بەتەواوی پاك بوو بووەوە، برینەکان وورده وورده ووشکیان دەکرد و ئاوساوی دەوروبەریان نەدەما، دەتووانرا ووشکییەکان و شانە فەوتاوەکان بە ئاسانی لە برینەکە بکرێتەوە، لێکۆڵەرەوەکان گرنگترین خاسییەتەکانی هەنگوینیان بۆ برین بۆ دەرکەوت کە ئەمانەیە:

١-نەهێشتنی بۆنی ناخۆشی برینە هەوکردووەکان.

٢-پاك کردنەوەی برینەکە بەهۆی کارێکی کیمیایی و ئەنزیمییەوە.

٣-مژینەوە و نەهێشتنی ئاوساوی دەوروبەری برینەکە.

٤-لەناوبردنی میکرۆبە زیانبەخشەکان.

٥-یارمەتی دانی دروست بوونەوەی شانەی بەستەر و شانەی سارێژکەر لە برینەکەدا.

٦-باشتر كردنى خۆراك پێدانى شوێنى برينەكە، ئەم توێژينەوەيە گەورەترين توێژينەوەيە لەسەر كاريگەريى سارێژكەرەوەى هەنگوين بۆ برينەكان.

لە گۆڤارى كۆليژى پزيشكى بريتانيشدا بابەتێك بڵاوكرايەوە لەسەر نەشتەرگەرى لە وڵاتى (كينيا)دا، كە تێيدا هاتبوو كە لەو وڵاتە هەنگوين زۆر بڵاو و سەركەوتووانە بەكاردێت بۆ چارەسەرى برينە هەوكردووەكان و پيس بوو بە ميكرۆب.

ميكانيزمى ئەم كارەى هەنگوين:

دكتۆر (بون) نووسينێكى لە گۆڤارى لانسێت (Lancet)ى بريتانى بەناوبانگدا بڵاوكردەوە سەبارەت بە ميكانيزمى بەسوودى هەنگوين لە چارەسەرى برينەكاندا، كە تێ‌ىدا هاتووە: ئەم كارەى هەنگوين بەهۆى چەند فاكتەرێكەوەيە، لەوانە:

١-شەكرى ميوە (فرەكتۆز) كە لە هەنگويندايە خاسى‌يەتێكى لاوازكەر و دژى هەيە بۆ گەشەكردنى ميكرۆبەكان.

٢-ترشيى هەنگوين (Low PH of 3.5) دەوروبەرێكى نەگونجاو دروست دەكات بۆ گەشەكردنى ميكرۆب، كە ئەم سيفەتە لە شەكرى ئاسايى‌دا نى‌يە.

٣-هەنگوين خاسى‌يەتێكى ووشك كەرەوەى هەيە بۆ شانەكان، و ئاوى ناو شانەى هەوكردوو بە خێرايى دەمژێت و ووشكى دەكاتەوە.

پاشان نووسەر دەڵێت: (هەنگوين زۆر لە شەكر و ماددە خواردەمەنى‌يەكانى تر سوودى زياترە بۆ چارەسەرى برينەكان، منيش وەك نووژدارێك كە لە وڵاتە تازە پێگەيشتووەكاندا كارم كردووە، بينيومە و هەستم كردووە كە سەر كەوتنى شيرين (Sweet Success) بەهۆى بەكارهێنانى هەنگوينەوە هيچ ماددەيەكى تر نايگاتێت).

زانا (بريگمان)يش چەند ميكانيزمێكى ترى باس كردووە كە كارى يارمەتيدەر و سارێژكەرى هەنگوين روون دەكاتەوە بۆ برينەكان، لەو ميكانيزمانە:

١-هەنگوينى پوخت ئەنزيمى وەك (Catalase)ى تێدايە كە لەوانەيە رۆڵى هەبێت لە سارێژ بوونەوەى بريندا.

٢-هەنگوين ماددەيەكى تێدايە كە بە (Inhibin) ناودەبرێت واتە (رێگر) كە رێ لە گەشەكردنى ميكرۆب دەگرێت و دژە ميكرۆبە.

٣-هەنگوين سەرچاوەيەكى زۆر باشى ووزەيە بۆ شانەكان، كە ئەمە يارمەتى سارێژ بوونەوەى برينەكان دەدات.

(بریگمان) له کۆتایی نووسینەکەیدا دەڵێت: (پێویستە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی زیاتر بکرێت لەسەر ئەم ماددە بێژەهر (Nontoxic) و هەستیاری دروست نەکەرە (Non Allergic)ی کە زۆر بە ئاسانی دەست دەکەوێت (هەنگوین)، و پێویستە بکرێت بە بەشێك لە چارەسەرە تەندروستی‌یە پزیشکی‌یەکان).

کاریگەریی هەنگوین لەسەر نەخۆشی رەبوو و هەوکردنی هەستیاریی لووت:

نەخۆشی کـا (Hay Fever) یان هەوکردنی هەستیاری لووت، هەستیاری‌یەکە لە لووت و قورگ و چاودا روودەدات، لە ئەنجامی زیاد بوونی هەستیاری (حەساسیەت)ی ئەو کەسە بە کـا یان بە هەلاڵەی گوڵ (Pollen)، خوران و سووربوونەوە لە لووت و چاو و قورگدا روودەدات و نەخۆشەکە بە بەردەوامی دەپژمێت، لەوانەیە هەناسە توندی و خیزەی لەگەڵدا بێت ئەگەر ئەو کەسە (رەبوو)ی هەستیاریی هەبێت، سەبارەت بە چارەسەری ئەم نەخۆشی‌یە بە هەنگوین (د.لۆری کرۆفت) لە زانکۆی مانچێستەر لە بریتانیا دەڵێت: (بەکار هێنانی هەنگوین بۆ چارەسەری هەوکردنی هەستیاری مێژوویەکی پڕ سەر کەوتنی هەیە، لەگەڵ ئەوەدا کە هۆکاری سەرەکی تووش بوون بەم نەخۆشی‌یە بریتی‌یە لە هەستیاریی بۆ هەلاڵەی گوڵ، بەلام لەهەمان کاتدا هەنگوینیش کە چارەسەرە بۆ ئەم نەخۆشی‌یە هەر لەو شیلە و هەلاڵەی گوڵەیە کە هەنگ دروستی دەکات، ئەویش بەهۆی ئەو کارگە زیندووەی کە لە سکی هەنگدا هەڵدەستێت بە گۆڕینی ئەم هۆکاری نەخۆشی‌یە بۆ چارەسەر، بینراوە کە هەنگوینی پاڵفتە رێدەگرێت لە تووش بوون بەو نۆرانەی هەستیاریی و بەرگری بۆ نەخۆشەکان دروست دەکات لە دژی هەلاڵەی گوڵ.

(د. جارفیس) لە کتێبی (الطب الشعبي)دا پێشنیاری پێدانی ١کەوچك لە هەنگوین دەکات رۆژی ٣جار بەو کەسانەی هەستیاری‌یان هەیە، ٤مانگ پێش ئەو وەرزەی تێیدا نەخۆشەکە خراپ دەبێت، ئەم رەچەتەیە بووە هۆی چارەسەری تەواوی چەندین کەس لەو نەخۆشانە، هۆکاری ئەم چارەسەرە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەلاڵەی گوڵانەی لە هەنگویندایە کە دەبێتە هۆی دروست کردنی بەرگری لە لەشی نەخۆشەکەدا، چونکە ئەو هەلاڵانەی هەنگوینەکە بەشێوەیەك چارەسەر کراوە کە زەرەر بە لەشی ئەو کەسە نەگەیەنێت و لەشی ئەو کەسە بتوانێت بەهۆی ئەمەوە جۆرێك لە بەرگری بەرامبەر هەموو جۆرە هەلاڵە بڵاوبووەکانی گوڵەکان دروست بکات)، بەڕاستی وەرگێڕانێکی سەرسوڕهێنەرە لە هۆکاری نەخۆشی‌یەوە بۆ چارەسەر!!.

بەکارهێنانی هەنگوین لە ڕەبوودا (Asthma):

هەر لە کۆنەوە هەنگوین لە چارەسەری نەخۆشی تەنگەنەفەسیدا بەکار هاتووە، بە تایبەتی لای هیندییە کۆنەکان، (جۆن هیل) لە کتێبەکەیدا (سوودەکانی هەنگوین) کە بەر لە نزیکەی ٢٥٠ساڵ چاپی کردووە (١٧٥٩ز)، پێشنیاری بەکارهێنانی هەنگوینی کردووە لە چارەسەری تەنگە نەفەسیدا.

(د.کرۆفت) لە کتێبەکەیدا (هەنگوین و تەندروستی) دەڵێت: (لە راستیدا هەنگوین زۆر سوود بەخشە لە چارەسەری نەخۆشی هەستیاریی تردا، بە تایبەتی نەخۆشەکانی ڕەبوو کە زۆر سوود دەبینن لە بەکارهێنانی هەنگویندا، میکانیزمی ئەم سوودەی هەنگوین دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ماددەیەك تێیدا بەناوی (براسینۆلید Brassinolide) کە لە پێکهاتندا لە ماددەی بیکلۆمیثازۆن (Beclomethasone) دەچێت، کە جۆرێکە لە کۆرتیزۆن یان کۆرتیکۆستیرۆید (Corticosteroids)، کە لە چارەسەری ڕەبوودا بەکاردێت، هەروەها زانایان توانییان ماددەیەکی تر بدۆزنەوە لە هەڵاڵەی گوڵ و هەنگویندا بە ناوی (فلافنۆید)، کە لە پێکهاتەکەیدا لە دەرمانی کرۆمۆکلایگەیت (Cromoglycate) دەچێت کە ماددەیەکە دەدرێت بە نەخۆشی ڕەبو بۆ پاراستنی لە نۆرەکانی تەنگەنەفەسی، کەواتە نەك بە تەنیا بۆ چارەسەری ڕەبو بەکاردێت بەڵکو بۆ خۆپاراستن لە نۆرەکانی تەنگەنەفەسیش بەکاردێت)، (د.کرۆفت) لە ووتەکانیدا بەردەوام دەبێت و دەڵێت: (چارەسەر بە هەنگوین پێویستی بە بەکار هێنانی بڕێکی کەمە لە هەنگوین ڕۆژانە و بۆ ماوەیەکی زۆر، با بشزانین کە هەنگوین بۆ چارەسەری تاوە توندەکانی تەنگەنەفەسی لە نەخۆشی ڕەبودا بەکارنایەت، بەڵکو مرۆڤ دەپارێزێت لە تووش بوون بەو نۆرانە، ئەویش بە بەکارهێنانی بەردەوام، لەوانەیە لێکدانەوەیەکی تر هەبێت بۆ کاریگەریی هەنگوین لە ڕەبودا، ئەویش بەهۆی بوونی رێژەیەکی کەم لە ژەهری هەنگ لەناو هەنگویندا، ئەم ژەهرە کارکەرەکانی هەنگ توێژاڵێکی کەمی لێدەکەن بەسەر ئەو خانانەی کە پڕیان دەکەن لە هەنگوین و پاشان دایان دەپۆشن، ئەویش بە مەبەستی هێشتنەوەی هەنگوینەکە بە تازەیی و پاڵفتەیی و پاراستنی لە خراپ بوون).

سەبارەت بە ژەهری هەنگ (د.کرۆفت) دەڵێت: (توێژینەوە نوێکان دەربارەی ژەهری هەنگ دەریان خستووە کە ماددەیەکی زۆر ئاڵۆزە، لەم گیراوەیەدا زانایان ماددەیەکی دژی هەوکردن و ئیلتیهاب (Anti-Inflammatory)یان دۆزیوەتەوە، کە لەگەڵ هەڵاڵەی

گوڵدا کارلێك دەكات، و لەرێی ریخۆڵەکانەوە دەمژرێت و دەچێتە سووڕی خوێنەوە، و لەوێدا کارە دژە هەوکردنەکەی بەجێدەگەیەنێت، بەڵگەی بەهێزیش هەیە کە کاریگەریی هەنگوین بۆ چارەسەری هەستیاریی (حەساسیەت) و تەنگەنەفەسی بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ئەو مادده گرنگانە.

لە کۆتاییدا (د.کرۆفت) ئەم رایانە کورت دەکاتەوە و دەڵێت: بۆ ئەوەی هەنگوین کاریگەر بێت بۆ چارەسەری نەخۆشییە هەستیارییەکان پێویستە سێ بنەما بێتەدی:

١-دەبێت هەنگوینەکە پوخت (صافی) بێت و نابێت دووچاری گەرمیی و دروست کردنی کارگ-یی بووبێتەوە.

٢-دەبێت هەنگوینەکە رێژەیەکی بەرز لە هەڵاڵەی گوڵی تێدابێت، واتە نابێت هەنگوینەکە پاڵفتە کرابێت (Not Filtered) بەهۆی ئامێری پاڵفتە کردنەوە.

٣-دەبێت هەنگوین بەرێژەیەکی کەم، بەرێك وپێکی وبەردەوام بخورێت بۆ ماوەیەکی زۆر.

لە کتێبی دەرمانخانەی خواردەمەنیدا (The Food Pharmacy)ی نووسەری بەناوبانگی ئەمریکی (جین کاربەر)دا، ئەمانە هاتووە: (د.وان) کە مامۆستای زانکۆی (هیلدبێرگ)ە لە ئەمریکا، توێژینەوەیەکی لەسەر کاریگەریی هەڵاڵەی گوڵ بۆ چارەسەری نەخۆشییە هەستیارییەکان و رەبوو لە منداڵاندا ئەنجام دا، و بۆی دەرکەوت ئەو منداڵانەی گیراوەی هەڵاڵەکەیان دەدرێتێ زۆر باریان باشتر بوو، و نیشانەی نەخۆشییەکەیان کەمتر بوو بەرێژەی ٨٤٪ لەچاو ئەوانەی پێیان نەدرا، لێرەوە توێژەرەوەکان وایان لێکدایەوە کە هەڵاڵەی گوڵ هەرس نابێت، و بە ساغی لە ریخۆڵەکانەوە دەچێتە سووڕی خوێنەوە، و ئەم ماددەیە کرداری نەهێشتنی هەستیاری (Desensitization) لە خوێندا ئەنجام دەدات، خواردنی هەنگوینێك کە هەڵاڵەی تێدا بێت هەمان کاری نەهێشتنی حەساسیەت بە ئەنجام دەگەیەنێت، بەتایبەتی لەو کەسانەدا کە هەستیاریی و رەبویان هەیە.

هەروەها لە چەند توێژینەوەیەکی نوێی ترەوە دەرکەوت کە هەردوو کانزای (مس و مەگنیزیۆم) کە لە هەندێك جۆری هەنگوینی سروشتیدا ڕێژەیان زۆرە، دەبنە هۆی باشترکردنی نیشانەکانی هەستیاری و تەنگەنەفەسی درێژخایەن بە تایبەتی لە منداڵاندا.

هەنگوین و هەوکردنەکانی بۆشایی ناودەم و لووت:

هەنگوین چووەتە ناو پێکهاتەی زۆرێك لە خەپلەکانی مژین (Lozenges)، کە لە هەوکردنەکانی قوڕگ و قوڕقوڕاگەدا بەکاردێت، لە زۆرێك لە دەرمانخانەکاندا ئەم پێکهاتانە هەیە، کە لە لیمۆ و هەنگوین پێکهاتووە، لە گۆڤاری نەخۆشییەکانی قوڕگ و گوێ و لووت (Oto-Rino-Laryngology)دا هاتووە: لە توێژینەوەیەکی نوێدا کە (د.بۆنیسکۆ)ی رووسی پێی هەستا لەسەر ٢٤٣٧ نەخۆشی هەوکردنەکانی لووت و قوڕگ و قوڕقوڕاگە و گیرفانە هەواییەکان (الجيوب الأنفية)، ئەم نەخۆشانە چەندین دەرمانی جۆراوجۆریان پێدرابوو بەڵام سوودی نەبوو، چارەسەری دەرەکییان بۆ کرا بە هەندێك لە دروستکراوەکانی هەنگ بەم شێوەیە:

١-هەڵمژینی دەنکە ووردەکانی عیکبیر (Propolis) بەهۆی پرژێنەرێکی ئاساییەوە، ئەم دەنکانە پێیان دەووترێت (Propopeliarth, Proporhinol).

٢-چەورکردنی دەرەکی بەهۆی ئەو پێکهاتانەوە.

٣-غەرغەرە کردن لە قوڕگدا بە گیراوەیەکی تایبەتی وەرگیراو لە گوڵەوە.

ئەم نەخۆشانە چارەسەرێکی گشتییان درایە لەم شتانە: هەنگوین، شەرابی عیکبیر، دەنکە هەڵاڵە و خواردنی شایانە، ئەم تیمە پزیشکییە گەیشتنە ئەنجامێکی بەرچاو و زۆر گرنگ، کە ئەم چارەسەرە بووە هۆی چاك بوونەوە یان باش بوونی باری تەندروستی ٩٧٪ی نەخۆشەکان.

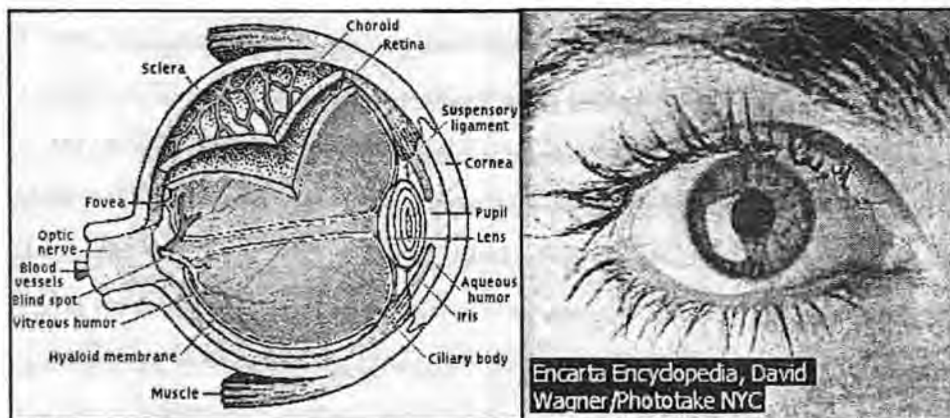
هەنگوین و نەخۆشییەکانی پێست:

پێشتر باسمان کە چەندێك هەنگوین بەسوودە بۆ چارەسەر کردنی برینەکانی جێگا (Bed Sores)، (د.محمد نزار الدقر) لە کتێبی (العسل فيه شفاء للناس)دا دەڵێت: لە بینینەکانمەوە دەتوانم بڵێم کە هەنگوین بێگومان کاریگەرییەکی زۆر باشی هەیە بۆ چاك بوونەوە، و پاشان سارێژ بوونەوەی هەموو جۆرە کێم کردنێکی پێست و لەناوبردنی هەوکردنەکانی هاوڕێ لەگەڵ نەخۆشییەکانی پێستدا، هەر بۆیە ئێمە بە گرنگی دەزانین کە هەنگوین وەك چارەسەرێکی بەتەنها بەکاربهێنرێت، یان بخرێتە ناو پێکهاتەی ئەو

مەرهەم و کرێمانەی بەکاردێت بۆ چارەسەر کردنی نەخۆشی‌یە پێستی‌یە درێژ خایەنەکان و ئەو هەوکردنە کێمی‌یانەی لەگەڵی‌دا رووددەن، هەروەها وەك داپۆشەر و باندجێك بۆ سارێژ کردنەوەی برینەکانی نەشتەرکاری بە تایبەتی ئەو برینانەی کە پیس بوون.

(د. رۆمانینکۆ) لە گۆڤار ناسراوی (نەخۆشی‌یەکانی پێست و کۆئەندامی زاووزێ)دا نووسینێکی بڵاوکردەوە، کە تێیدا دەڵێت: بەکارهێنانی هەنگوینی پوخت و سروشتی بۆ ماوەی ٢٤-٤٨سەعات کاریگەریی زۆر سوودمەندی هەبوو لە چارەسەری بلَق و دوومەڵی پێست، و هەوکردنی میکرۆبی پێست، و هەوکردنی رژێنەکانی عارەق، هەروەها بۆ باری سووتانی پێست و کێم کردنە بلقی‌یەکان (**Trophic Ulcer**)، لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا هەنگوین یارمەتی پاك راگرتنی برینەکە، و زوو چاکبوونەوەی داوە.

هەروەها هەنگوین بۆ پاراستنی نەرم و نیانی پێست، و نەمانی چرچ و لۆچی، و جوان راگرتنی پێستی دەم وچاو بەکار دەهێنرێت، (د.گرینوود) لە نووسینێکدا لە گۆڤاری (**Lancet**)دا دەڵێت: کاریگەریی دژە میکرۆبی هەنگوین دەگەرێتەوە بۆ بوونی ماددەی (پیرۆکسیدی هایدرۆجین) کە بەهۆی ئەنزیمەکانی ناو هەنگوینەوە دەردەچێت و هەروەها بۆ ماددەی دژە میکرۆبی وەرگیراو لە هەندێك جۆری گوڵەوە.

Encarta Encyclopedia, David Wagner/Phototake NYC

بەکارهێنانی هەنگوین لە نەخۆشی‌یەکانی چاودا:

توێژەرەوەکان کاریگەری‌یەکی زۆر باشیان دەست کەوت لە کاتی بەکارهێنانی هەنگوین، بەشێوەی چەوری و مەرهەم بۆ حاڵەتەکانی هەوکردنی پێڵووەکان، و سپێنە و رەشێنەی چاو، و هەوکردنە میکرۆبی‌یەکانی تری چاو، (د.یوبریتش) ی رووسی لە کتێبەکەی‌دا (چارەسەر بە هەنگوینی مێش هەنگ) دەڵێت: لە کاتی بەکارهێنانی هەنگوین

بۆ چارەسەری هەوکردنی ڕەشێنەی چاو (إلتهاب القرنية) ئەنجامی زۆر باشمان دەست کەوت، و لێرەوە ئامۆژگاریمان کرد بە بەکارهێنانی مەرهەمەکانی هەنگوین بۆ نەخۆشییە جیاوازەکانی ڕەشێنەی چاو.

له توێژینەوەیەکی تردا کە پرۆفیسۆر (ماکسیمینکۆ)ی ڕووسی پێی هەستا لەسەر کاریگەری هەنگوین بۆ چارەسەر کردنی سووتانی ڕەشێنە، و سپێنەی چاوی ٢٦نەخۆش بەهۆی ماددەی کیمیایی یان ئاگر، ئەم نەخۆشانە مەرهەمی هەنگوینیان بۆ بەکار هێنرا، ١٥کەسیان لەماوەی ١٠ڕۆژدا بە تەواوی چاك بوونەوە، ٦نەخۆش لەماوەی ٤هەفتەدا، ٥نەخۆش لەماوەی ٢مانگدا، واتە هەموو سووتاوییەکان چاك بوونەوە و تەنانەت ڕاددەی بینینیشیان زۆر بەرەو باشتر ڕۆیشت.

کاریگەریی تری بەسوودی هەنگوین:

هەنگوین دەبێتە هۆی زیادکردنی ژمارەی خڕۆکە سوورەکانی خوێن (RBC) و ماددەی هیمۆگلۆبین (Hemoglobin) کە ئەمانە دەبنە هۆی باشتر گەیاندنی خۆراك و ئۆکسجین بۆ شانەکانی لەش، هەنگوین ڤیتامین (K)ی تێدایە کە یارمەتی مەیینی خوێن و ڕاگرتنی خوێن بەربوون دەدات، هەروەها بینراوە کە هەنگوین خواردنێکی گەشێنەرەوەیە بۆ ماسولکەکانی دڵ.

هەنگوین سوودمەندە بۆ گەدە و قەبزی کەم دەکاتەوە، هەروەها لە توێژینەوەیەکدا لەسەر مشك دەرکەوت کە هەنگوین کاریگەرییەکی لاوازکەر و لەناوبەری هەیە بۆ بەکتریای (Helicobacter pylori) کە ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە دروست کردنی هەوکردنی گەدە (قرحة المعدة Gastritis & Gastric Ulcers)، هەر دوو (د. عادل قنديل) و (د.أسماء منير) هەستان بە توێژینەوەیەك کە تێیدا ژمارەیەك مشکیان بەکار هێنا و تووشی ژەهراوی بوونی جگەریان کردن و کردنیان بە ٢گرووپەوە، گرووپێکیان وەك چارەسەر هەنگوینیان دانێ بۆ ماوەی ١٥ڕۆژ، گرووپەکەی تر ماددەی جۆراو جۆر یان هیچیان نەدانێ، بینییان هەموو ئەو مشکانەی هەنگوینیان نەدرابوویە لە ماوەی ٢هەفتەدا مردن، بەڵام ئەوانەی تر کە هەنگوینیان درایە ٩٠٪یان چاك بوونەوە، لەگەڵ ئاسایی بوونەوەی کاری جگەریان، لێرەوە ئەم کاریگەرییە زۆرباشەی خواردنی هەنگوین لەسەر جگەریان گێڕایەوە بۆ ئەمانە: ١-چاك بوونی حاڵەتی دابەزینی شەکر لە خوێندا. ٢-پڕبوونەوەی هەڵگیراوی جگەر لە ماددەی گلایکۆجین. ٣-ئاگادار کردنەوەی خانەکانی جگەر بۆ زاڵ بوون بەسەر نیشتنی چەوری لە جگەردا.

هەنگوین چوونی خوێن بۆ گورچیلەکان باشتر دەکات، هەروەها دەبێتە هۆی فراوان کردنی بۆری میز، کە ئەگەر لەگەڵ زەیتی زەیتوون و شەربەتی لیمۆدا بەکاربێت زۆر بەسوودە بۆ فرێدانی بەردی گورچیلەکان، هەروەها وەك ماددەیەکی میز دەردەر (مدرر) بەکاردێت لە کاتی سست بوونی گورچیلەکاندا، لە لایەکی ترەوە لە توێژینەوەیەکدا لە وڵاتی (میصر) هەنگوین بەکار هێنرا بۆ ٥٠ نەخۆشی تووش بوو بە هەوکردنی میزەڵدان بەهۆی نەخۆشی (بەلهارزیا)وە، رۆژانە کەوچکێك هەنگوینیان لە رێی دەمەوە درایە هەروەها لە رێی سۆندەی میزەوە کرایە ناو میزەڵدانیشانەوە بۆ ماوەی ٢مانگ، بینرا کە ٥٦٪ی نەخۆشەکان چاك بوونەوە، و نیشانەکانی نەخۆشی‌یەکە وەك بوونی خوێن لە میزەکەیاندا بەتەواوەتی نەما، و توێژەرەوەکان باوەڕیان وایە کە ئەگەر بۆ ماوەی زیاتر لە ٢مانگ بەردەوام بوونایە ئاکامی زۆر باشتریان بەدەست دەهێنا، هەروەها بینراوە کە پێدانی یەك کەوچك هەنگوین پێش نووستن بە منداڵان و بەتەمەنا چوواندا دەبێتە هۆی کەمکردنەوە یان نەمانی دیاردەی میز رانەگرتن و تەڕکردنی جێگە بەشەو لەناویاندا.

بینراوە کە خواردنی هەنگوین دەبێتە هۆی هێمن کردنەوەی مێشك و نەهێشتنی سەرئێشە، هەروەها بۆ حاڵەتی روودانی فێ (صرع) زۆر بەسوودە، هەروەها تێکەڵ کردنی هەنگوین لەگەڵ سرکەی سێو زۆر سوودمەندە بۆ خەوزڕان (الأرق) ئەگەر پێش نوستن بخورێت، بەڵام نووسەری بەناوبانگ (باربارە گارتلاند)ی ئەمریکی لە کتێبی سیحری هەنگوین (The Magic of Honey)دا ئامۆژگاری ئەو کەسانە دەکات کە خەوزڕانیان هەیە بەوەی لە رۆژدا چەند جارێك هەنگوین بخۆن، و پێش نوستن هەنگوین لەگەڵ نەعناع و گوڵی لیمۆدا بکوڵێنن و بیخۆن.

لە کۆتاییدا تێبینی کاریگەری زۆر بەسوودی هەنگوین کراوە بۆ کەمکردنەوەی نیشانەکانی سەرەتای سکپڕی لە ئافرەتانی دووگیاندا بە رێژەی ٨٥٪، هەروەها ئەگەر ئافرەتان لەکاتی منداڵ بووندا بیخۆن ئازاری منداڵ بوون کەم دەکاتەوە، هەروەها بۆ حاڵەتی هەوکردنەکانی کۆئەندامی زاووزێی مێینە زۆر بەسوودە.

هەنگوین و تەمەن درێژی:

لەناو خەڵکیدا باوەڕێکی وا بڵاوە کە ئەو کەسانەی هەنگ بەخێو دەکەن تەمەنیان لە خەڵکی ئاسایی درێژترە، لە پەیمانگایەکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا توێژینەوەیەکی سەرژمێری کرا لەسەر ٥٨٠کەسی بەخێوکەری هەنگ کە لە نێوان ساڵەکانی ١٩٥٠-١٩٧٨ مردبوون، بۆ دیاری کردنی هۆکاری مردنیان و بەراورد کران لەگەڵ خەڵکانی تر لەهەمان تەمەندا، ئەم توێژینەوەیە دەری خست کە رێژەی شێرپەنجە لە بەخێوکەرەکانی هەنگدا زۆر کەمتر بوو، پزیشکە رووسی‌یەکان چەندین کتێبیان سەبارەت بە چارەسەر بە هەنگوین

نووسیوه، لەوانە هەردوو نووسەر (زوباریف) و (یوبوریتش) سەبارەت بە خاسییەتە چارەسەرییەکانی هەنگوین نووسیویانە، ئەم دوو نووسەرە لە کتێبەکانیاندا چیرۆکی چەندین کەسیان باس کردووە کە زیاتر لە ١٠٠ساڵ ژیاون و تەنیا یەك سیفەتی هاوبەش لە نێوانیاندا هەبووە ئەویش خواردنی هەنگوین بووە رۆژانە.

لە مێژوودا چەندین کەسی بەناوبانگ هەبووە کە زیاتر لە ١٠٠ساڵ ژیاون و هەموویان رۆژانە هەنگوینیان دەخوارد، لەوانە زانای بیرکاری (فیساغۆرس) کە ٩٠ساڵ ژیاوە و خواردنی بریتی بووە لە نان و هەنگوین، هەروەها (ئەپۆلۆنیۆس) کە ١٠٠ساڵ زیاتر ژیاوە و ئەویش هەر نان و هەنگوینی دەخوارد، هەروەها باوکی زانستی پزیشکی (أبو قراط) کە زیاتر لە ١٠٨ساڵ ژیاوە، رۆژانە هەنگوینی دەخوارد، بەهەمان شێوە شاعیری یۆنانی بەناوبانگ (أناکریۆن) زیاتر لە ١١٥ساڵ ژیاوە و کاتێك (یۆلیۆس قەیسەر)ی رۆمی لێی پرسی لە هۆکاری تەمەن درێژی و تەندروستی باشی، ئەویش وەڵامی دایەوە: هەنگوین دەخۆم و زەیتی زەیتوون دەدەم لە گیانم.

(د.لۆرەنس گیلبەرت) لە زانکۆی تەکساس لە ئەمریکا توێژینەوەیەکی سازدا و لە گۆڤاری ئەکادیمیای زانستی نیشتمانی ئەمریکیدا بڵاوی کردەوە، توێژینەوەکەی لەسەر پەپوولە سازدا، لەگەڵ ئەوەشدا کە هەنگوینی بەکارنەهێنا بەڵام گیراوەیەکی تێکەڵاوی لە هەڵاڵە و شیلەی گوڵی بەکار هێنا کە هاوشێوەی پێکهاتە سەرەتاییەکانی هەنگوینە، (د.گیلبەرت) بینی ئەو جۆرە پەپوولانە کە لە باری ئاساییدا بۆ چەند هەفتەیەك دەژین تەمەنیان درێژ بوو بۆ چەند مانگێك (زۆرترینیان ٦مانگ)، کاتێك ئەو گیراوەیەیان بە رێك وپێکی دەدرایە، هەروەها بینرا ئەمانە تا ماوەی ٥مانگ چەندین جار گەرایان دانا کە خۆی لە باری ئاساییدا ئەم پەپوولانە تەنها ١جار گەرا دادەنێن لەسەرەتای ژیانیاندا، کەواتە ئەو گیراوەیە لەهەمان کاتدا بووە هۆی زیاتر کردن و بەهێز کردنی ژیانی جنسییان، کەواتە خواردنی گیراوەکە (بە هەمان شێوەش هەنگوین) بووە هۆی درێژتر کردنی تەمەنی پەپوولەکان، لەگەڵ زیاد بوونی زاووزێ و گەرا دانانیان، ئەمە نموونەیەکە لە زیندەوەراندا، پێویست دەکات لە مرۆڤیشدا چەندین تاقی کردنەوەی لەو جۆرە بکرێت، تاوەکو بڕیاری کۆتایی بدەین کە هەنگوین مرۆڤ تەمەن درێژ دەکات.

لە کۆتایی ئەم باسەماندا سەبارەت بە سوودە پزیشکییەکانی هەنگوین ووتەی کۆمەڵەی (Safe Food)ی بریتانی دێنین، لە کتێبەکەیاندا کە لە ساڵی ١٩٩٠دا دەرچووە، دەڵێن: (کۆمەڵەکەمان زۆر بە باش و بەسوودی دەزانێت کە منداڵان ماوە نا ماوەیەك بڕێکی کەم لە هەنگوینی سروشتییان بدرێتێ، لەبەر ئەوەی هەنگوین پێویستە بۆ ژیانێکی باشتر بۆیان و بریتییە لە بەرهەمی چەند کارگەیەکی بەها گەورە و سەرسوڕهێنەر لە سکی هەنگدا).

٢-خواردنی شاىانه (الغذاء الملكي Royal Jelly):

ئەم بەرهەمەی سکی هەنگ سەرنجی زانایانی بۆ چەندین سەدە ڕاکێشاوە، خواردنی شاىانە ئەو ماددە گرنگەیە کە دەبێتە هۆی پێگەیاندنی شاژنی مەزنی شانەی هەنگ کە هەزاران هەنگی تر بەرهەم دێنێت، لە فەرهەنگی بریتانیدا هاتووە: خواردنی شاىانە (هەروەها پێی دەووترێت شیری هەنگ) ماددەیەکی خۆراکیی، چڕی، ڕەنگ سپییە دەدرێت بە کرمۆکەکانی هەنگ، لە چەند ڕژێنێنێکی تایبەتەوە لە مێشکی کارکەرەکانی هەنگەوە دەردەدرێت، کرمۆکە نێرینەکان و کارکەرەکان تا ٣ڕۆژ ئەم خۆراکەیان دەدرێتێ، بەڵام ئەو کرمۆکەیەی کە دەبێت بە شاژنی داهاتوو لە هەموو قۆناغی کرمۆکەدا ئەم خواردنەی دەدرێتێ، خواردنی شاىانە ئاو و پرۆتین و شەکر و زۆر کانزای دەگمەن و ڤیتامینی تێدایە، هەروەها دەوڵەمەندە بە ترشی پانتۆثینیك (جۆرێکە لە ڤیتامین B) کە زۆر پێویستە بۆ کرداری تێکشکاندنی شەکر و چەورییەکان و ڤیتامین (B6) یان (پایرۆکسیدین Pyroxidine)ی تێدایە کە زۆر گرنگە بۆ کرداری تێکشکاندنی ترشە ئەمینییەکان.

لەناو شانەی هەنگدا ٤٠٠٠٠ تا ٦٠٠٠٠ کارکەر هەیە و لەسەری هەموویاندا ئەو ڕژێنە تایبەتییانە هەیە کە ماددەی خواردنی شاىانە دەردەدات، کرمۆکە کە لە هێلکۆکەکە دەجووقێت کێشی ٠,١٥میللیگرام دەبێت، لەپاش ٥ڕۆژ و بەهۆی خواردنی شاىانەوە کێشی کرمۆکەی شاژن ٢هەزار جار زیاد دەکات! لە کاتێکدا کێشی کرمۆکەی کارکەرەکان تەنها بە نیوەی ئەوە زیاد دەکات، لەپاش ١٦ڕۆژ کێشی شاژن دەگاتە باری ئاسایی و ئامادە دەبێت بۆ زاووزێ، لە کاتێکدا کارکەرەکان پاش ٢١ڕۆژ پێدەگەن و ناشتوانن زاووزێ بکەن و نەزۆکن و قەبارەشیان بچووکە، شاژن ڕۆژانە ٢هەزار هێلکۆکە زیاتر دادەنێت کە ئەمە تەنها دەستکەوتی شاژن نییە بەڵکو بۆ ماوەی ٤-٥ساڵیش دەژی لەکاتێکدا کارکەرەکان ناتوانن زیاتر لە ٤٥ڕۆژ بژین، کەواتە دەبێت خواردنی شاىانە ڕۆڵێکی گەورەی هەبێت کە ئاوا سیفەتی بەرز بە شاژنی هەنگ دەبەخشێت.

پێکهاتەی خواردنی شاىانە:

لەم ماددانە پێك دێت: ئاو ٦٦٪ ، شەکر ١٤٪ ، پرۆتین ١٣٪ ، چەوری ٥٪ ، ئەو ٢٪ی کە دەمێنێتەوە پێکهاتووە لە ڕێژەیەکی زۆر لە ڤیتامینەکان و کانزاکان و هەندێك کاریگەریی هۆرمۆنی و کاریگەریی لەناوبەری میکرۆب، بڕێکیش لە ئەسیتایل کۆلین (Acetyl Cholin) کە بۆ گواستنەوە دەمارییەکان لە مرۆڤدا گرنگە، و ئینۆسیتۆل

(Inositol) که هه‌ڵده‌ستێت به تواندنه‌وه‌ی چه‌وری له جگه‌ردا و دابه‌زاندنی رێژه‌ی کۆلیسترۆڵ له خوێندا، شه‌کر له‌ناو خواردنی شاهانه‌دا له: گلوکۆز و فره‌کتۆز و سوکه‌رۆز پێك دێت، ئه‌م ماددانه هه‌موو به پێکهاته‌یه‌کی چوونیه‌ك ناوازه کۆبوونه‌ته‌وه بۆ ئه‌وه‌ی گه‌شه‌ی له‌ش زیاد بکات به‌بێ به‌فیڕۆدان، چه‌وریش رێژه‌که‌ی زۆر که‌مه که له‌گه‌ڵ ئامۆژگاری‌یه پزیشکی‌یه‌کاندا ده‌ڕوات، خواردنی شاهانه ده‌وڵه‌مه‌نده به کۆمه‌ڵه‌ی ڤیتامین (B) که گرنگترینیان: (B1) که به ثایامین ناوده‌برێت، (B2) که به رایبۆفلاڤین ناوده‌برێت و نایاسین و ترشی پانتۆثینیك و بایۆتین، هه‌روه‌ها ڤیتامین (B6) و ترشی فۆلیك (Folic Acid) و ڤیتامین (B12) که ئه‌م دووانه‌ی کۆتایی گرنگن بۆ خۆپاراستن له که‌م خوێنی، له‌گه‌ڵ ئه‌م بڕه زۆره‌ی ڤیتامین (B) به‌ڵام ڤیتامینه‌کانی تری وه‌ك (A) و (C) و (D) و (E) به‌ڕێژه‌یه‌کی که‌متر له خواردنی شاهانه‌دا هه‌ن، هه‌روه‌ها کانزاکانی: کالیسیۆم، مس، ئاسن، پۆتاسیۆم، فۆسفۆر، سیلیکۆن و گۆگرد له خواردنی شاهانه‌دا هه‌یه.

سووده‌کانی خواردنی شاهانه:

پرۆفیسۆر (وینته‌ر گریفیث) له زانکۆی (ئه‌ریزۆنا) له ئه‌مریکا له کتێبه‌که‌ی (الڤیتامین الحیوي)دا ده‌ڵێت: سووده‌کانی خواردنی شاهانه له‌مانه‌دا خۆی ده‌بینێته‌وه: ١-ته‌مه‌ن درێژده‌کات. ٢-چاره‌سه‌ری نه‌خۆشی‌یه رۆماتیزمی‌یه‌کانی جومگه‌کان به تایبه‌تی نه‌خۆشی(Rheumatoid Arthritis). ٣-خۆپاراستن له تووش بوون به شێرپه‌نجه‌ی خوێن. ٤-مادده‌ی دژه میکرۆبی تێدایه.

له چه‌ند توێژینه‌وه‌یه‌کی نوێ‌دا بۆ زانینی کاریگه‌ریی خواردنی شاهانه له‌سه‌ر گه‌شه کردن، کاتێك ئه‌م مادده‌یه درا به چه‌ند مشکێکی تاقی کردنه‌وه بینرا که ده‌بێته هۆی زیاتر کردنی گه‌شه کردنیان و زووتر پێگه‌یشتنیان له‌ڕووی جنسی‌یه‌وه به‌هه‌مان شێوه‌ی کاریگه‌ریی ئه‌م مادده‌یه له‌سه‌ر شانژنی هه‌نگ، توێژه‌ره‌وه‌کان بینی‌یان که کاریگه‌ریی خواردنی شاهانه هاوشێوه‌ی هه‌ردوو هۆرمۆنی (ئیسترادیۆڵ Estradiol) له مێینه‌دا و (تیستۆستیرۆن Testosterone) له نێرینه‌دا که ده‌بنه هۆی زووتر گه‌شه کردنی جنسی له نێر و مێ‌دا.

خواردنی شاهانه وه‌ك به‌هێزکه‌رێك:

به‌کارهێنانی خواردنی شاهانه وه‌ك مادده‌یه‌کی به‌هێزکه‌ر کارێکی باوه، بینراوه که ئه‌م مادده‌یه ده‌بێته هۆی چالاك کردنی مێشك و دڵ و جگه‌ر، که توانای وه‌رگرتنی ئۆکسجین

له لایەن ئەم ئۆرگانانەوە زیاد دەكات، هەروەها توێژەرەوەكان توانییان لە هەنگەوە ماددەیەكی هاوشێوەی هۆرمۆنی (تیستۆستیرۆن Testosterone) لە خواردنی شایانە جیابكەنەوە.

بەكارهێنانی لە نەخۆشییەكانی چاودا:

خواردنی شایانە وەك مەرهەمێك بە رێژەی ١٪ رۆژانە ٣-٤جار بەكارهێنرا بۆ حاڵەتی سووتاوی رەشێنەی چاو و بینرا كە كاریگەرییەكی سارێژكەری زۆر باشی هەیە، هەروەها ئەم ماددەیە بە تێكەڵاوی لەگەڵ (لیثومایسین Lithomycine) بەكارهێنرا بۆ هەوكردنەكانی پێڵو و بەشەكانی چاو و بینرا زۆر بەسوودە.

لە نەخۆشییە دەمارییەكاندا:

(د. ئاگامۆنۆف)ی رووسی لە گۆڤاری (نەخۆشییە دەماری و دەروونییەكان)دا بابەتێكی بڵاوكردەوە كە تێیدا هاتووە: توێژینەوەكان دەریان خستووە كە خواردنی شایانە خاسییەتێكی دژی گرژبوون و تەشەنوج و بەهێزكەری بۆ كۆئەندامی بەرگری هەیە، بۆ حاڵەتەكانی ئازارە دەمارییەكان و بێهێزی جنسی و رەقبوونی خوێنبەرەكانی مێشك بەسوودە، توێژینەوەیەكی تر دەریخست كە دەبێتە هۆی چالاك كردنی زاكیرە و بیرهاتنەوە و یارمەتی مرۆڤ دەدات بۆ سەركەوتن لە خوێندندا، لە توێژینەوەیەكی تر كە لە وولاتی (بولگاریا) سازدرا بینرا كە ئەو بە تەمەنانەی هەنگوین و خواردنی شایانەیان دەدرێتێ چالاكتر دەبن و بەگشتی باری تەندروستییان باشتربوو.

كاریگەری تر:

چەند توێژینەوەیەكی تر دەریانخست كە خواردنی شایانە زۆر بەسوودە لە هەندێك حاڵەتی تەنگەنەفەسی (رەبو) و سنگە كوژێ (الذبحة الصدرية)، هەروەها بینرا كە رێژەی كۆلیسترۆڵ لە خوێنی ئەو كەسانەی خواردنی شایانەیان بەكارهێنا زۆر كەمتر بوو وەك لە خەڵكی ئاسایی.

٣-عیكبیر (العكْبِر Propolis):

ماددەیەكی كەتیرەیی بۆن خۆشە و هەنگ وەك ماددەیەكی یەكخەر بۆ پڕكردنەوەی بۆشایی نێوان خانەكانی بەكاری دێنێت، هەر لە كۆنەوە وەك چارەسەرێك لە لایەن میسرییە كۆنەكان و یۆنانییەكان بەكارهاتووە، ابو قراط (٤٦٠-٣٧٧ پێش زایین) وەك مەرهەمێك بۆ چارەسەری برین بەكاری هێناوە و هەروەها وەك ماددەیەكی دژی هەوكردن و لە چارەسەری هەڵامەت و ئازاری جومگەكاندا بەكارهاتووە، كاتێك منداڵیش لەدایك

دەبوو پاش برینی پەتی ناووکی کەمێك لەم ماددەیە دەخرایە سەر پاشماوەی ناوکەپەتکەکە، لە سەرەتای سەدەی بیستەم و لە کاتی جەنگی بوێر (Boer War) لە نێوان ساڵەکانی (١٨٩٩-١٩٠٢ز) عیکبیر وەك مەرهەمێك بۆ برینەکانی جەنگ بەکار هێنراوە.

عیکبیر چی‌یە:

ووشە لاتینی‌یەکەی (Propolis) لە دوو بەش پێك دێت: (Pro) بە مانای لەبەردەم یان لەپێش دێت، (polis) بەمانای شار دێت، کەواتە ماددەیەکە کە هەنگ بۆ بەهێزکردنی شارەکەی (شانەی هەنگ) بەکاری دێنێت، لە فەرهەنگی زمانەوانی (ئۆکسفۆرد)دا هاتووە: عیکبیر ماددەیەکی لینجی مۆمی‌یە و هەنگ لە خونچەی دار و توێکڵەکانی‌یەوە کۆی دەکاتەوە و خانە شەش پاڵووەکانی هەنگوینی پێ‌جێگیر دەکات، کەواتە کەتیرە یان سیکۆتینی هەنگە (صمغ النحل Bee Glue)، هەروەها وەك ماددەیەکی چیمەنتۆیی بەکاری دێنێت بۆ گرتنی دەرگای شانەکە و ڕێگرتن لە هاتنە ناوەوەی بێگانە، ئەوەی سەرسوڕهێنەرە ئەوەیە کە هەر کاتێك دوژمنێك بێتە ناو شانەکەوە ئەوا هەنگ دوای ئەوەی دەیکوژن بە چزوو و ژەهرەکانیان بەم ماددەیە چواردەوری دەدەن و مۆمیای دەکەن، هەنك بە درێژایی ساڵ ئەم ماددەیە کۆناکاتەوە و تەنیا ڕۆژە خۆرەتاوەکانی هاوین هەڵدەبژێرێت بۆ هەستان بەم کارە، کە لەم کاتەدا نەرمە و ئاسان کۆدەکرێتەوە.

هەنگ مێروویەکی زۆر پاکە و پاك و خاوێنی شانەکەی لە میکرۆب دەپارێزێت، پرۆفیسۆری فەرەنسی (شوفان) لێکۆڵینەوەی لەسەر گەشەکردنی میکرۆب کرد لەسەر ئاژەڵان و بە تەنیا شانەی هەنگ خاڵی بوو لە کێڵگە میکرۆبی‌یەکان، و دەڵێت لە عیکبیردا ماددەیەکی دژە میکرۆب هەیە و هەنگ بەکاری دەهێنێت وەك ماددەیەکی دژە میکرۆب (Disinfectant) لەگەڵ کاری چەسپاندنەکەی‌دا، شانەی هەنگ زۆر خاوێنە لە میکرۆب بە بەراورد لەگەڵ زۆرێك لە نەخۆشخانەکاندا، لەگەڵ ئەوەشدا کە زیاتر لە ٥٠٠٠٠هەنگی تێدا دەژی.

پێکهاتەکەی:

لەم ماددانە پێك دێت: ماددەیەکی کەتیرەیی لینج و بۆن خۆش بە ڕێژەی ٥٠-٥٥٪ ، مۆمی هەنگ بە ڕێژەی ٣٠٪ ، چەند زەیتێکی بنچینەیی بە ڕێژەی١٠-١٥٪ ، هەڵاڵەی گوڵ بە ڕێژەی ٥٪ ، ماددەی فلاڤۆنۆید (Flavonoid) کاریگەرترین بەشی عیکبیرە، دەبێت

ئاگاداری ئەوەش بین کە لە نێوان ٢٠٠٠کەسدا یەکێکیان هەستیاریی (حەساسی‌یەت)ی هەیە بۆ ئەم ماددەیە و نابێت ە هیچ جۆرێك بۆیان بەکاربێت.

سوودە پزیشکی‌یەکانی عیکبیر:

١-دژە میکرۆب و کەڕووە: لە یەکێتی سۆڤێتی جاراندا چەندین توێژینەوە کراوە لەسەر ئەم ماددەیە و دەرکەوتووە کە کاریگەری‌یەکی بەرچاوی هەیە لەسەر میکرۆبی نەخۆشی‌یەکانی وەك: میکرۆبی سیل (تدرن) (Mycobacterium Tuberculosis)، میکرۆبەکانی (Streptococci & Proteus)، لە توێژینەوەیەکی تردا کە لەسەر ٣٩جۆری بەکتریا و ٣٩جۆری کەڕوو کران کە زۆر باون لە دروست کردنی نەخۆشی لە مرۆڤدا، دەرکەوت کە (عیکبیر) زۆر کاریگەرە لەسەر ٢٥جۆری بەکتریاکان و ٢٠جۆری کەڕووەکان، (د.هاڤستین) باوەڕی وایە کە عیکبیر کاریگەری‌یە دژە میکرۆبی‌یەکەی هیچ کەمتر نی‌یە لە دەرمانە دژە میکرۆبەکانی وەك: تێتراسایکلین و پەنسلین و ستریپتۆمایسین، لە توێژینەوەیەکی تر کە هەر لە یەکێتی سۆڤێتی جاراندا سازدرا ئەم ماددەیە درا بە چەند بەرازێکی تاقی کردنەوە و پاشان ئەم بەرازانە میکرۆبی وەناق (Corynebacterium Diphtheriae) و چەند بەرازێکی تریش بە دەرزی کرایە لەشیانەوە، بینی‌یان ئەوانەی عیکبیرەکەیان درابوویە هیچ جۆرە نیشانەیەکی نەخۆشی‌یەکەیان تێدا دەرنەکەوتبوو، بەڵام ئەوانەی تر کە میکرۆبەکە کرابوویە لەشی‌یانەوە و عیکبیریان نەدرابوویە هەموویان مردن.

٢-سیستمی بەرگری لەش بەهێز دەکات: بەرگری لەش بەرامبەر بە هەڵامەت و ئینفلوەنزا و هەوکردنی ئاڵووەکان و هەوکردنی میزەڵدان زیاد دەکات، هەروەها خانە بەرگری‌یەکانی لەش بەتایبەتی خانە قووتدەرەکان (Phagocytes) بەهێزتر دەکات بۆ قووتدان و لەناو بردنی ڤایرۆس و بەکتریاکان.

٣-ئازار شکێنە: هاوشێوەی (ئەسپرین Aspirin)ە بۆ ئازار شکاندن، یەکێك لە نەخۆشی‌یە باوەکان بریتی‌یە لە هەوکردنی قوڕگ (Sore Throat) کە ئازار و ناڕەحەتی زۆر لە قوڕگدا دروست دەکات، لە توێژینەوەیەکدا کە (د. ئاگارد Aagaard) لە دانیمارك لەسەر ١٦٠٠٠ کەس پێ‌ی هەستا، بینی کە بەکارهێنانی عیکبیر لە ٩٧٪ی نەخۆشەکاندا کاریگەر بوو بۆ چارەسەر کردن و ئازار شکاندن.

٤-نەخۆشییەکانی دەم و ددان: کاریگەرییەکی سرکەری مەوزیعی هەیە لەسەر پێست و پەردە داپۆشەرەکان، و پرۆسەی نوێ بوونەوەیان خێراتر دەکات، لەگەڵ رووەکی (الصبار Aloe) بۆ چارەسەری هەوکردنەکانی ناودەم و ددانەکان بەکارهێنرا و زۆر کاریگەر بوو، هەروەها بینرا کە عیکبیر بەسوودە بۆ چارەسەری کلۆریی ددانەکان (Dental Decay)، و ئەگەر وەك مەعجونی ددان بەکاربێت پارێزەرە بۆ ددانەکان، هەروەها بۆ چارەسەری هەوکردنی زمان بەکاردەهێنرێت.

٥-عیکبیر لە نەخۆشییەکانی چاودا: یارمەتی نوێبوونەوە پەردەی سووتاوی چاو دەدات و بۆ هەوکردنەکانی چاویش بەسوودە ئەگەر وەك قەترەیەك بەکاربهێنرێت.

٦-ئازاری جومگەکان و ئەزێتی وەرزشیی: لە توێژینەوەیەك لە نەمسا دەرکەوت کە بەکارهێنانی ئەم ماددەیە وەك مەرهەمێك دەبێتە هۆی باش بوونی هەوکردنی جومگەکان و هەروەها چەند وەرزشکارێك کە تووشی برینی جۆراو جۆر بوو بوون بەهۆی وەرزشەوە، مەرهەمی عیکبیر درا لەو شوێنانە بۆ ماوەی ٥رۆژ، بینرا لە ماوەی ٣رۆژدا بە تەواوەتی ئازاریان نەما و زوربەیان پاش ٥رۆژەکە دەستیان بە راهێنان کردەوە.

٧-چارەسەری برینی گەدە: لە توێژینەوەیەك لەسەر ١٢٦نەخۆشی قورحەی گەدە و دوانزەگرێدا، ئەم نەخۆشانە رۆژانە و بۆ ماوەی ٢١-٢٨رۆژ ٥٠-٦٠قەترەیان لە گیراوەی عیکبیر لەناو شیردا درایە رۆژی ٣جار، لە ئەنجامدا بینرا کە ٧٥٪ی نەخۆشەکان بە تەواوەتی چاکبوو بوونەوە.

٨-نەخۆشییەکانی پێست: لە زۆر نەخۆشی پێستدا بە سەرکەوتوویی بەکاردێت، وەك: زیبکە (حب الشباب Acne)، بالووکە (Warts)، ئیکزیما (Eczema)، دڕکە و مێکوتە (Shingles) کە (د.فیکس)ی نەمساوی دەڵێت: بەکارهێنانی گیراوەی عیکبیر (Melbrosia Propolis Tincture) لەم نەخۆشییەدا بووە هۆی نەمانی ٨٠٪ی ئەم حاڵەتانە، هەروەها لە سووتان و هەوکردنە بەکتیری و کەڕوویی‌یەکان.

٤-دەنکە هەڵاڵە (حبوب الطَلع أو حبوب اللقاح Pollen):

لە فەرهەنگی زانیاری بریتانیدا هاتووە: هەڵاڵەی گوڵ لە ئەندامە نێرینەکانی گوڵدا دروست دەبن و بە هۆکاری جیاواز (با، ئاو، مێروو...هتد) دەگوێزرێنەوە بۆ ئەندامە مێینەکانی گوڵ، لە فەرهەنگی زانستی (Everyman Encyclopedia)دا هاتووە:

بریتین له پێکهاتەی نێرینەی رووەکە گوڵدارەکان و بە داپۆشەرێکی دژە گەنین داپۆشراوە و جۆرەکان و شێوەیان جیاوازە، و تەنانەت ئەگەر تەمەنی ١ملیۆن ساڵ بێت دەتوانین رووەکە سەرچاوەکەی بدۆزینەوە، لە قامووسی (ئۆکسفۆرد)دا هاتووە: ووشەی هەڵاڵە (Pollen) کە ووشەیەکی لاتینیيە و بۆ یەکەم جار ساڵی ١٧٥١ی زایینیدا بەکارهاتووە، کاتێك زانای سویدی (کارڵ لیینە Linne) بۆ یەکەم جار وەسفی کرد، ئەگەر کەمتر لە ٣٠٠ساڵ بێت کە زانستی مرۆڤ باسی هەڵاڵە (Pollen)ی کردبێت، با بزانین کە قورئانی پیرۆز پێش ١٤٠٠ساڵ لەمەوبەر ووشەی هەڵاڵە (الطلع)ی هێناوە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُواْ إِلِى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾الأنعام٩٩، واتە: خوای گەورەیە کە لە ئاسمانەوە ئاوێکی ناردووەتە خوارەوە، کە بەهۆیەوە هەموو رووەکێکی پێ دەردێنێت و لەم رووەکانەوە ماددەیەکی سەوز پەیدا دەبێت کە هەموو جۆرە دەنکێك دروست دەکات، هەروەها لە دارخورماوە کە لە هەڵاڵەکەیەوە بۆڵی خورما پەیدا دەبێت..... تاد، بەڕاستی سەرسوڕهێنەرە و پێش هەموو زانستێکی داوەتەوە.

هەروەها لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ {١٤٢} إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ {١٤٣} فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ {١٤٤} وَمَآ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ {١٤٥} أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ {١٤٦} فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ {١٤٧} وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ {١٤٨}﴾الشعراء، إبن عباس دەڵێت: ئەمانە تەمەن درێژبوون بەشێوەیەك کە بینا لەگەڵ تەمەنیاندا نەدەما و دەرنەدەچوو، هەر بۆیە (صالح) پێغەمبەر ئاگاداری کردنەوە کە رۆژێك دەبێت ئێوەش بمرن و تیابچن، لە یاد خستنەوەی ئەو نیعمەتانەش کە خودا پێی داون دەفەرموێت: ئێمە چەندین باخات و سەرچاوەی ئاومان پێداون، هەروەها رووەك و دارخورمامان پێداون کە خورما و هەڵاڵەکەی زۆر ئاسانە بۆ خواردن و هەرس کردن، ئاشکرایە کە بەیەکەوە بەستنی تەمەن درێژی و خواردنی خورما و هەڵاڵەکەی، یەکێك لە مەبەستەکان پێی ئەوەیە کە خواردنی ئەو ماددانە بووە هۆی تەمەن درێژییان.

پێکهاتەی دەنکە هەڵاڵە:

هەموو ١٠٠گرامێك لە هەڵاڵە ئەمانەی تێدایە: ئاو ٢٤,٣گم، پرۆتین ٢٤,١گم، شەکر ٢٢,٨گم، نیشاستە ١,٨گم، چەوری ٤,٩گم، ریشاڵ ٩,٣گم، ماددەی تر ٣,٢گم، هەڵاڵە چەندین کانزای تێدایە، لەوانە: پۆتاسیۆم، صۆدیۆم، کالیسیۆم، مەگنیسیۆم، ئەلەمنیۆم، ئاسن، زینك، مەنگەنیز، مس، قورقوشم، سیلیکۆن، فۆسفۆر، کلۆر و سیلینیۆم، ئەم ئەنزیمانەشی تێدایە: ئەمیلەیز، کاتەلەیز، دەیاستەیز و فۆسفاتەیز و هیتر.

سوودەکانی دەنکە هەڵاڵە:

لە گۆڤاری پزیشکی بریتانیدا توێژینەوەیەك لەسەر کۆمەڵە کەسێك لە وڵاتی دانیمارك سازدرا کە هەموویان لەسەروو تەمەنی ٩٠ساڵییەوە بوون، ئەم کەسانە لە چەند شتێکدا هاوبەش بوون گرنگترینیان جگەرە نەکێشانیان و خواردنی برێکی زۆر لە هەنگوینی سروشتی دەوڵەمەند بە دەنکە هەڵاڵە بوو.لە توێژینەوەیەکی تر لە فەرەنسا گرنگی هەڵاڵە دەرکەوت بۆ چارەسەری کەسانی ماندوو لەرووی عەقڵی و جەستەیییەوە لەگەڵ نەمانی ئارەزوویان بۆ خواردن، ٨٤٪ی ئەو کەسانەی تاقیکردنەوەیان لەسەر کرا ماندووبوونیان چاك بوو و ئارەزووی خواردنیان بۆ گەڕایەوە، هەروەها بۆ بەهێزکردنی توانای جنسیش بینراوە کە زۆر سوودمەندە، لەو ئافرەتانەی کە دەچنە تەمەنی بێئومێدییەوە (سن اليأس) کە لە نێوان ٤٥-٥٠ساڵیدایە، بینراوە کە بەکارهێنانی گولاجێك کە ئەم ماددەیەی تێدایە بووە هۆی کەمکردنەوەی ناڕەحەتییەکانی چوونەناو ئەم قۆناغەی ژیانەوە.

هەروەك پێشتریش باسکرا بەکارهێنانی هەڵاڵە دەبێتە هۆی کەکردنەوەی ئەگەری تووشبوون بە نخۆشییە هەستیارییەکان و رەبو ئەویش لەرێی راهێنانی لەش (Desensitization) بەو ماددانەی کە دەبنە هۆی تووشبوون بەم نەخۆشییانە، لەو کەسانەی کە بەهۆی شێرپەنجەوە چارەسەری تیشکییان بۆ بەکاردێت چەندین ناڕەحەتییان بۆ دروست دەبێت وەك: ڕشانەوەی بەردەوام، ئازاری ناوسك و نەمانی ئارەزوو بۆ خواردن، بینرا کە ئەگەر گیراوەیەکیان بدرێتێ لە خواردنی شایانە و هەڵاڵە دەبێتە هۆی چاك بوون و کەم بوونەوەی ئەم نیشانە ناخۆشانە.

هەوکردنی پرۆستات یەکێکە لە نەخۆشییە زۆر ناڕەحەتەکان کە تووشی پیاو دەبێت، لە دوو توێژینەوە لە وڵاتی (سوید) و (ئەڵمانیا) لە کاتی بەکارهێنانی هەڵاڵە یان

هەنگوینێك كە هەڵاڵەی زۆری تێدایە بۆ ئەم نەخۆشانە بینرا كە دەبێتە هۆی زۆر باشتر بوونی نیشانەكانی نەخۆشی‌یەكە تێیاندا لە رێژەیەكی بەرچاوی نەخۆشەكاندا، لە كۆتایی‌دا بابزانین كە ئێستا هەڵاڵە لە زۆرێك دروستكراوەكانی خۆجوان كردن و مەرهەمەكانی پاراستن لە تیشكی خۆر بەكاردێت، هەروەها لە مەرهەمەكانی برین و سووتاوی و ووشك بوونەوەی پێستدا بەكاردێت.

٥-ژەهری هەنگ (Bee Venom):

لە فەرهەنگی زانستی بریتانی‌دا هاتووە: لە كاتی پێوەدانی هەنگ بە شتێكەوە چزووەكەی لە لەشی جیادەبێتەوە كە كیسێكی پڕی لە ژەهری لەگەڵدایە و بە ماسولكە دەرە دراوە، كە بۆ ماوەی چەند دەقیقەیەك ئەو ژەهرە دەكەنە لەشی پێوەدراوەكەوە و كاریگەری ژەهرەكە بەهێز دەكات، لە كاتی پێوەداندا ئازارێكی زۆر لەو شوێنەدا پەیدا دەبێت كە ١-٢دەقیقە دەخایەنێت، پاشان سوور بوونەوە ڕوودەدات بۆ چەند سانتیمەترێك، دوایی لە ڕۆژی دواتردا ئاوسان ڕوودەدات.

ژەهری هەنگ لە چارەسەری نەخۆشی‌دا:

كاریگەریی دەرمانیی ژەهری هەنگ دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ترشی ئەمینی تێیدا، لەگەڵ چەند پێكهاتەیەكی چالاكی وەك: میلیتین (Mellitin)، ئاپامین (Apamine)، فۆسفۆلایپەیز (Phospholipase)، هایالۆڕۆنیدەیز (Hyaluronidase) و هیستامین (Histamine) و هی تری وەك: (Adolapin, Dopamine, Nor epinephrine, Serotonin, Mast cell Degredating Protein)، ئەم ماددانە كاریگەری‌یەكی هێمن كەرەوەیان هەیە بۆ كۆئەندامی دەماری مرۆڤ و بەرگری گشتی لەش لە بەرامبەر نەخۆشی بەهێز دەكات، هەروەها بۆ ئازارەكانی پیشت بە تایبەتی لە بڕبڕەكانی خوارەوەدا و بۆ هەوكردنی ئێسك و كرکڕاگە و نەخۆشی‌یە ڕۆماتیزمی‌یەكان زۆر بەسوودە، بۆ هەوكردنی ڕەشێنەی چاو و ئیلتیهابەكانی تری چاو بەسوودە ئەگەر بەژێر پێست بە دەرزی لێبدرێت، هەروەها ئەو ماددانەی لەسەرەوە باسمان كرد كە لە ژەهری هەنگدایە بینراوە كە بۆ چارەسەری هەندێك نەخۆشی پێست بەسوودە، بە تایبەتی لە كاتی كێم كردنی ئەژنۆكان و نەخۆشی دەردەماسی (داء الصدف) و هەندێك هەوكردنی پێستدا پێدانی یەك لەدوای یەكی هەنگ بەكار دەهێنرێت و زۆر بەسوودە.

٦-مۆمی هەنگ (شمع النحل Bee Wax):

ئەم ماددەیە لە بەشی خوارەوەی سکی کارکەرەکانی هەنگەوە دروست دەبێت، کە کارکەرەکان هەڵدەستن بە کۆکردنەوە و بەرەو دەمیان دەیبەن و دەیجوون بۆ ئەوەی نەرم ببێتەوە و بتوانرێت خانەی شەش پاڵوویی لێدروست بکرێت، ئەم ماددەیە لە رووی پزیشکی‌یەوە سوودی زۆرە کە دەبێت توێژینەوەی دوور و درێژی تری لەسەر بکرێت، لەو سوودانە:

١-وەك ماددەیەکی پرژێنراو (بخاخ) بەکار دێت بۆ چارەسەری هەستیاریی زۆری لە رادده بەدەری بۆری‌یەکانی هەناسەدان.

٢-وەك مەرهەم بۆ هەندێك نەخۆشی پێست و سووتاوی و مایەسیری بەسوودە.

٣-وەك ماددەیەکی دژە بەکتریا و دژە تێکچوون و تەخەمموری خواردەمەنی.

٤-لەگەڵ زەیتی نەعنا بەکاردێت بۆ کەم کردنەوەی ئازارەکانی لەش و لەگەڵ زەیتی زەیتوون بۆ رێگرتن لە گرژ بوونی درێژخایەنی ماسولکەکانی لەش بەکاردێت.

پوختە:

دەبێت کەسێکی نەخوێندەوار کە لەسەدەی حەوتەمی زایینی‌دا ژیا بێت لە کوێوە ئەم فەرموودانە و کتێبە راستگۆ و ووتە شیرینەی هێنابێت؟ مرۆڤی ژیر و خاوەن عەقڵ دان بەوەدا دەنێت کە ئەمانە لە سەروو توانای مرۆڤی ئەو سەردەمەوەیە و دەبێت لەلایەن کەسێکەوە هاتبێت کە ئاگاداری وورد و درشت و هەموو نهێنی‌یەکان بێت، کە بێگومان پەروەردگاری بوونەوەرە.

لەلایەکی ترەوە دەبێت مرۆڤی موسوڵمان هەمیشە خەریکی زانست بێت و پێویستە بەرەو پێشی بدات، چونکە موسوڵمانە کە خاوەنی بەرنامەیەکی ناوازەی وەهایە کە هەردەم و هەمیشە مرۆڤ هاندەدات بۆ چوونە سەر رێگای زانستی راستەقینە و دۆزینەوە زانستی‌یەکان.

لە کۆتایی ووتەکانمدا هەر ئەوەندە دەڵێم کە قورئانی پیرۆز فەرموویەتی: ﴿ذلك لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَو أَلْقى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهيدٌ﴾، ﴿لَقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾ق٢٢، رەحمەت لەو کەسەش بێت کە بە زمانی شیرینی کوردیمان ووتوویەتی: (ئەو کەسە کەسە ئەلفێکی بەسە).

سەرچاوەکان:

١-تەفسیری (الجامع لأحكام القرآن)/ دانراوی ئیمامی (قرطبي).

٢-تفسير القرآن العظيم/ دانراوی ئیمامی (إبن كثير).

٣-تفسير الإمام الفخر الرازي/ طبعة دار الفكر.

٤-فتح الباري شرح صحيح البخاري/ الإمام إبن حجر العسقلاني.

٥-فەرهەنگی (لسان العرب)/ دانراوی: إبن منظور.

٦-الطب النبوي/ لإبن القيم الجوزية.

٧-معجزة الإستشفاء بالعسل و الغذاء الملكي (حقائق و براهين)/ د. حسّان شمسي باشا/ الطبعة الخامسة-١٩٩٤.

٨-الطب محراب للإيمان/ د.خالص جلبي كنجو.

٩-الطب في ظلال القرآن و السنة/ كلية الطب/ الموصل-١٩٩٩.

١٠-گۆڤاری (الإعجاز العلمي)/ ژمارەکانی: ١٥، ١٦-١٤٢٤ك/ ٢٠٠٣ز/ دەرکراوی: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة).

11-Davison's Principles & Practice of Medicine\ 19th Edition 2002\ Churchill Livingstone-UK.

12-Honey or Sugar in Treatment of Infected Wounds\ Lancet-1982.

13-Encyclopedia Britannica\ 2003.

ووتەی کۆتایی

خوێنەرانی خۆشەویست....

پاش ئەم گەشتە پڕ بەرەکەتە لەناو گوڵزاری فەرموودە شیرینەکانی قورئان و سوننەتی پیرۆز، هیوادارم توانیبێتم کە کەمێک لە گەورەیی موعجیزەکەی، و ناوازەیی ووتە شیرینەکانیانم بۆ ئێوەی خۆشەویست روون کردبێتەوە.

پێم خۆشە لە کۆتایی ووتەکانمدا ئەوە دووبارە بکەمەوە کە مەبەست لەم نووسینانە بریتی‌یە لە دەرخستنی هەندێك لە رووەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، و ئەم کتێبە کتێبێکی مەنهەجی نی‌یە لەو لقە زانستی و پزیشکی‌یانەی باسم کردوون، پڕوپاگەندەی ئەوەش ناکەم کە شارەزایی تەواوم لە هەموو بوارێکی پزیشکی‌دا هەیە، بەڵکو ئەوەی باس کراوە کورتەیەکە و روون کەرەوەیە بۆ بابەتە ئاماژە پێدراوەکان، هیوام وایە کە لە داهاتوودا کەسانی پسپۆڕ لە هەر لقێکی زانستی و پزیشکی‌دا بتوانن لەم بابەتانە بکۆڵنەوە بەدرێژی و ئەو راستی‌یانەی ئاماژەیان پێدراوە بۆ میللەتی کوردی موسوسڵمان بە شێوەیەکی فراوانتر و قووڵتر روون بکەنەوە.

دیارە هەموو کارێك و هەموو هەوڵێك لەم بوارەدا بریتی‌یە لە کۆششێکی بە نرخ بۆ خاوەنەکەی، و دان پێدانانێکی ئاشکرا بە راستی و گەورەیی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا کە دوو سەرچاوەکەی ئایینە پیرۆزەکەمانن، با بشزانین تەنانەت ئەگەر ئێمە وەك موسوڵمانیش بەم کارە هەڵنەستین ئەوا خوای گەورە کەسانی تر دەرەخسێنێت بۆ ئەوەی بەهۆیانەوە ئەم لایەنە گەورەیە و بەڵگە ئاشکرایانە دەربخەن، کە وەك لەم کتێبەدا بینیمان زوربەی توێژەرەوەکان بریتین بوون لە زانایانی رۆژئاوا و بێگانە بە ئیسلام، کە لەکاتی کارەکانیاندا بە هیچ شێوەیەك ئاگایان لە دەقەکانی قورئان و سوننەت نەبووە، بەڵام کارەکانیان بووە هۆی بەڵگەیەك و دەرخەرێك بۆ راستی‌یەکانی قورئان و سوننەت.

ئێمە لە (ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا) دووبارە بەڵێن بە خوێنەرانی بەڕێز و قوتابیانی قوتابخانەکەی پێغەمبەر (ﷺ) دەدەین کە بەردەوام بین لەم کارە پیرۆزەدا، و تەنها مەبەستمان بریتی بێت لە دەرخستن و روون کردنەوەی ئەم لایەنە

مەزنەی ئیعجازی قورئان و سوننەتی پیرۆز، بە یارمەتی پەروەردگاریش بەردەوامی دەدەین بەم زنجیرە کتێبە کە هەوڵێکی گرنگە لەو بوارەدا.

لەخوای گەورە داواکارین کە ئەم کارانەمان بە پەرستش و عیبادەت بۆ بنووسێت و بەهۆی ئەم کتێبەوە سوودێك بگەیەنرێت بە خوێنەرەکەی.

داوا لە خوێنەرانی بەڕێزیش دەکەین لە هەموو کەم و کورتی‌یەکی ببورن و لە دوعای خێریان بێبەشمان نەکەن.

و السلام علیکم و رحمة الله و برکاته

نووسەر

پێڕستی بابەتەکان

کورتەیەك دەربارەی ناوەند و چالاکی‌یەکانی

ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، ناوەندێکی زانستی سەربەخۆیە، هەوڵدەدات بۆ دەرخستن و بڵاوکردنەوەی ڕووەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، لە ساڵی ٢٠٠٠دا دامەزراوە، لە بەرواری ٢٠٠١/٥/٥دا لە لایەن وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە مۆڵەتی کارکردنی پێدراوە، بارەگای گشتی ناوەند لە ناو شاری سلێمانی‌دایە.

دروشمی ناوەند:

ئایەتی: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ...﴾فصلت(٥٣)

سەربوردێکی خێرای مێژووی ناوەند:

خاوەنی یەکەمین بیرۆکەی دروستکردنی ئەم ناوەندە بەڕێز (د.کاوە فرج سعدون)ە، کە بە هاوکاری بەڕێز ئەندازیار خالید حسن علی بیریان لەوە کردەوە کە مەڵبەندێك بۆ ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا لە کوردستاندا دروست بکرێت، بە هاوشێوەی چەند کۆمەڵەیەکی تر کە لە جیهانی ئیسلامی‌دا هەن و گرنگی بەم بوارە دەدەن.

بۆ ئەم مەبەستە چەند بەڕێزێکی تر لە پسپۆڕانی بواری زانستیە جیا جیاکاندا ئاگادار کرانەوە، و یەکەم دانیشتن لە ڕۆژی پێنج شەممە بەرواری ١٩٩٨/٩/٢٤ بەرامبەر بە (٣ی جماد الثاني ١٤١٩هـ) سازکرا، بۆ قسە و باس کردن، ئەوەبوو بڕیاری دامەزراندنی (مەڵبەندی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەت لە کوردستان) درا. کە ئەم بەڕێزانەی خوارەوە بریتی بوون لە دەستەی دامەزراندنی یەکەمی مەڵبەندەکە:

١-د. کاوە فەرەج سەعدون.

٢- ئەندازیار نەوزاد علاء الدين.

٣-ئەندازیار خالید حەسەن علی.

٤-د. سەرتیپ عیززەت قادر.

٥-ئەندازیار دارا محمد ئەحمد.

٦-م. ئەمیر محمد فەقێ فەرەج.

٧-م.عبدالرحمن غەفوور.

٨-م. دانا فاضل.

٩-ئەندازیار سەرکەوت عەلی.

١٠-ئەندازیار شاهۆ ڕەشید.

١١-م. سیروان ئەحمەد.

پاشـان لـە دانیشـتنێکی تـری دەسـتەی دامەزراندنـدا لێکۆڵینـەوە لەسـەر پـەیڕەو و پرۆگرامی مەڵبەندەکە کرا، و دەستەی بەڕێوەبردنی مەڵبەند دیاری کران.

پاشان بڕیاردرا کە مەڵبەندەکە فراوانتر بکرێت بۆ هـەموو ئاستە ڕۆشنبیری‌یەکان، و هەموو ئەو بەڕێزانەی کە توانایان هەیە لەم بوارەدا بانگهێشت بکرێن.

سـەرەنجامی پەیوەندی‌یـەکان بریتـی بـوو لـە کۆبونـەوەی کۆمـەڵێك کەسانی زانسـتیی بەڕێز لە هـەموو بوارەکانـدا، بە مەبەستی دامەزراندنەوە و داڕشتنەوەی مەڵبەندەکە، لـە ڕۆژی ٢٤/٥/٢٠٠٠دا دانیشـتنی ئـەم دەسـتە فراوانـە سـازکرا و بڕیـاردرا بـە دامەزرانـدنی (ناوەندی کوردستان بۆ ئیعجازی زانستی لـە قورئـان و سـوننەتدا) و پـەیڕەو و پرۆگرامـی نوێی ناوەند پەسەندکرا، و ئەم ڕۆژەش دانرا بە ڕۆژی دامەزراندن بۆ ناوەندەکە.

لـەم دانیشـتنە فراوانـەدا ئـەم مامۆسـتا بەڕێزانـە ئامـادەبوون: (محمـد عومـەر عبـدالعزیز، نەشئـەت غـەفوور سـەعید، فاروق ڕەسوڵ یـەحیا، شـەماڵ عبـدالرحمن موفتی، د. دیـاری ئەحمـەد ئیسـماعیل، د. محمـد طـاهیر، د. کـاوە فـەرەج سـعدون، جـەلال حەمـە صـالح بۆسکانی، مەریوان ئەحمەد ڕەشید، د. فائق حەمەسەعید، عادل شاسواری، د. دارا گوڵ حامـد، ئەنـدازیار خالیـد حەسـەن عـەلی، ئـەردەڵان صـاڵح عـەزیز، جـەمال محمـد ئـەمین، بەختیار عبدالله، محمد ئەحمەد، ئەندازیار فوئاد جەلال، ئەندازیار نەوزاد علاء الدین).

پاشـان هـەوڵ درا بـۆ وەرگرتنـی ڕەسمی‌یـەت بـۆ ناوەندەکـەمان، بـۆ ئـەم مەبەسـتە داواکاری دامەزرانـدن لـە (١٢/٢/٢٠٠١) دا پێشـکەش کرا بۆ وەزارەتـی نـاوخۆ، دواتـر لـە ڕۆژی ١٨/٣ بـۆ وەزارەتـی ڕۆشـنبیری، و سـەرەنجامی کارەکـان لـە ڕۆژی ٥/٥/٢٠٠١ دا لەلایـەن وەزارەتـی نـاوخۆی حکومـەتی هـەرێمی کوردسـتان بـەپێی یاسـای کۆمەڵـەکان ڕەسمیەت بە ناوەندەکەمان بەخشرا، بەپێی فەرمانی وەزاری ژمارە ٢٤٢٠/١٨.

لە ڕۆژی ١/٦/٢٠٠١ دا دانیشـتنی دەسـتەی دامەزرانـدنی ناوەند سـازدرا بەمەبەسـتی هەڵبژاردنی دەستەی باڵای ناوەند و ئەم بەڕێزانە بوون بەدەستەی باڵای ناوەند:

١) محمد عومەر عبدالعزیز.

٢) نەشئەت غەفوور سەعید.

٣) فاروق رەسولْ یەحیا.

٤) شەمالْ عبدالرحمن موفتی.

٥) د. دیاری ئەحمەد ئیسماعیل.

٦) د. محمد طاهیر.

٧) جەلال حەمە صالْح بۆسکانی.

٨) د. کاوە فەرەج سەعدون.

٩) خالید حەسەن عەلی.

١٠) نەوزاد علاء الدین.

١١) مەریوان ئەحمەد رەشید.

١٢) عادل شاسواری.

١٣) د. دارا گولْ حامد.

١٤) ئەردەلاْن صالْح عەزیز.

١٥) جەمال محمد ئەمین.

١٦) بەختیار عبدالله.

١٧) محمد ئەحمد سەعید

ئامانجەکانی ناوەند:

١-خزمەت کردنی بانگەوازی ئیسلام لە کوردستاندا لە بواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

٢-زیدە ئاشناکردنی رۆشنبیران و زانستخوازان بە ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

٣-بلاْوکردنەوەی بابەت و لێکۆلْینەوە لە بواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

٤-پەیوەندی کردن بەهەر دەزگایەك یان دامەزراوەیەك یان کەسایەتی‌یەك کە گرنگی دەدات بەم بوارە بە مەبەستی هاوکاری کردن.

٥-هاندانی لێکۆلْینەوە و نووسین لە بواری ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا و هاوکاری کردنی ئارەزوومەندان لەم بوارەدا.

٦-هەوڵدان بۆ دەرخستنی رۆڵی زانا موسوڵمانەکان لە بواری ئیعجاز و پەرەپێدانی زانستی‌دا.

هۆکارەکانی ناوەند:

١-پەیداکردنی سەرچاوەی جۆراوجۆر لە بوارەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، و پێکەوەنانی پەرتوکخانەیەکی بینراو و بیستراو و خوێنراوە.

٢-سازدانی کۆڕ و سیمینار و ڕێپۆرتاژ و بەرنامەی رادیۆیی و تەلەفزیۆنی بۆ ڕوونکردنەوەی بابەتەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

٣-بڵاوکردنەوەی پەڕتوك و نامیلکە و شریت.

٤-دەرکردنی بڵاوکراوە (وەك گۆڤار و ڕۆژنامە)، کە گرنگی بدات بە بوارەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا.

٥-کردنەوەی خولی جۆراوجۆر بۆ زانستەکانی قورئان و سوننەت.

٦-سوود وەرگرتن و سوود گەیاندن لەڕێی تەکنەلۆجیای گەیاندن لە جیهاندا.

٧-بەشداری کردن لە کۆڕ و کۆنگرە زانستییەکانی ناوخۆ و جیهاندا، و بەدەمەوە چوونی بانگهێشتەکان.

٨-سازدان و بەشداری کردن لە وەرزی ڕۆشنبیری دا.

٩-بەکارهێنانی کەناڵە جۆراوجۆرەکانی ڕاگەیاندن.

لە چالاکییەکانی ناوەند:

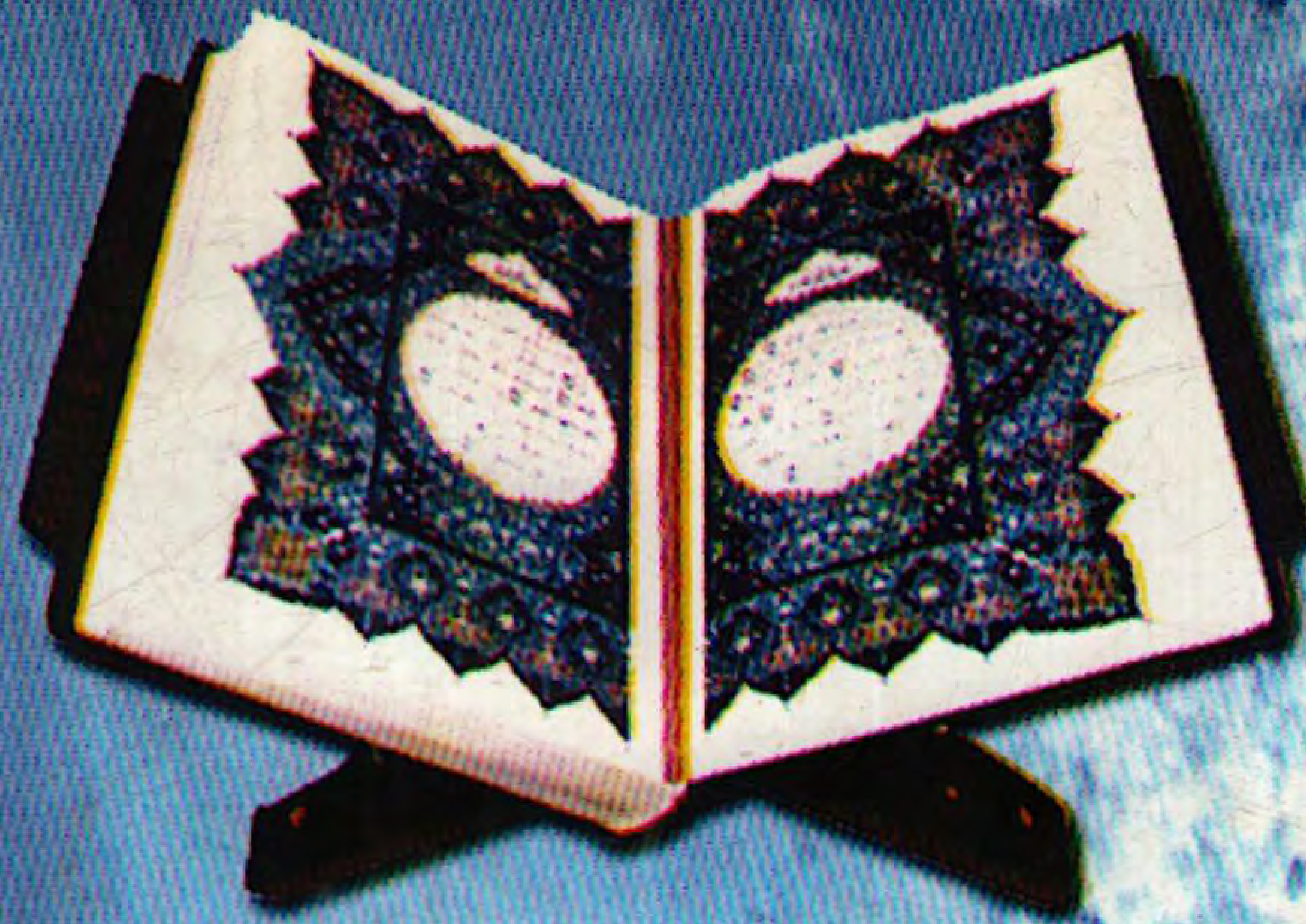
١-سازدانی چەند کۆڕێکی گشتی بۆ ڕۆشنبیران و زانست دۆستانی شارەکەمان لە لایەن کەسانی پسپۆڕی ناوەندەکەمان لەبوارەکانی: پزیشکی، گەردوونزانی، جیۆلۆجی، فیزیا، ژمارەیی و بیرکاری، ڕەوانبێژی و مێژوویی... و پەخش کردنیان لەڕێی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە، هەروەها ئامادەکردنیان لەسەر شریتی ڤیدیۆ و (CD) بۆ سوودی زیاتر.

٢-سازدانی کۆڕی ناوخۆیی مانگانە بۆ ئەندامانی ناوەند، لە بوارە جیاوازەکانی ئیعجازدا و دۆکیومێنت کردنیان.

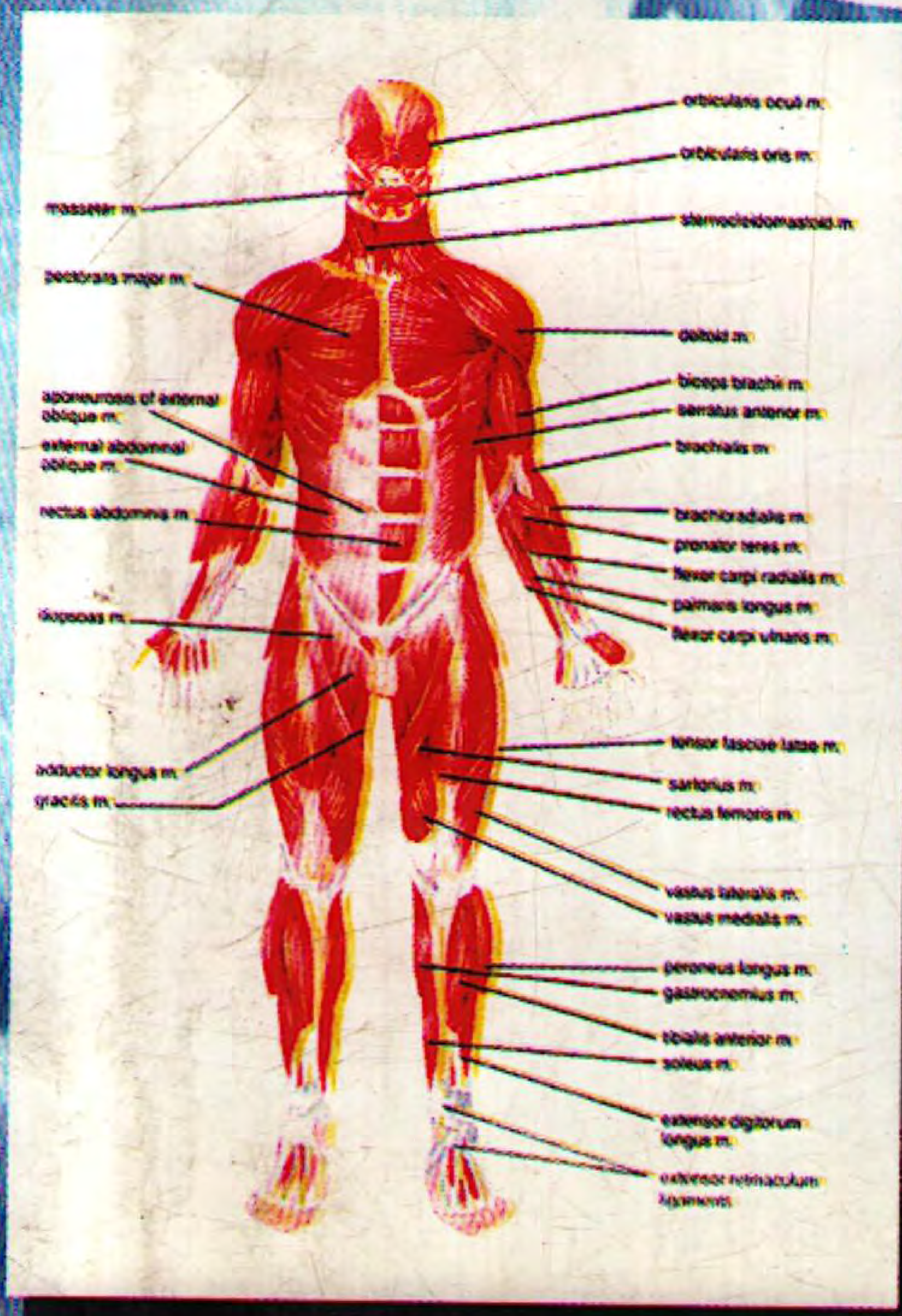
٣-تۆمار کردنی زنجیرە بابەتی ئیعجازیی بۆ مانگی ڕەمەزانی پیرۆز (٣٠زنجیرە)، لەلایەن ئەندامانی ناوەندەوە بە مەبەستی پەخش کردنی لە هۆکارەکانی ڕاگەیاندنەوە (ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن)، هەروەها ئامادەکردنیان لەسەر شریتی ڤیدیۆ و (CD) و بڵاوکردنەوەیان.

٤-ئامادە و پێش کەش کردنی بەرنامەیەکی ڕادیۆیی تایبەت بە ناوەند بە ناوی (هەیڤ) لە ڕادیۆی (یەکگرتوو)ەوە، کە بۆ ماوەی دوو ساڵە بەردەوامە لەسەر پەخش کردن.

٥-ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی سایتێکی ئینتەرنێتی تایبەت بە ناوەندەوە.
٦-دروست کردن و ڕێك خستنی کتێبخانەیەکی خوێنراو و بینراو بیستراو بۆ ناوەند لە نووسینگەی سەرەکی ناوەنددا.
٧-دەرکردنی گۆڤارێکی تایبەت بە بابەتەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا لەژێر ناوی (هەیڤ)، کە یەکەم گۆڤاری پسپۆڕە لەو بوارەدا لە کتێبخانەی کوردیدا، تا ئێستا ٦ ژمارەی لێدەرچووە کە ژمارە (١) دوو چاپی لێدەرچووە، و لە ژمارە پێنجەوە بەشێکی بە زمانی عەرەبی بۆ زیاد کراوە.
٨-دەست کردن بە درکردنی زنجیرەیەك کتێبی تایبەت بە بوارەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، کە ئەم کتێبەی بەردەستت ژمارە یەکە لەم زنجیرەیەدا.

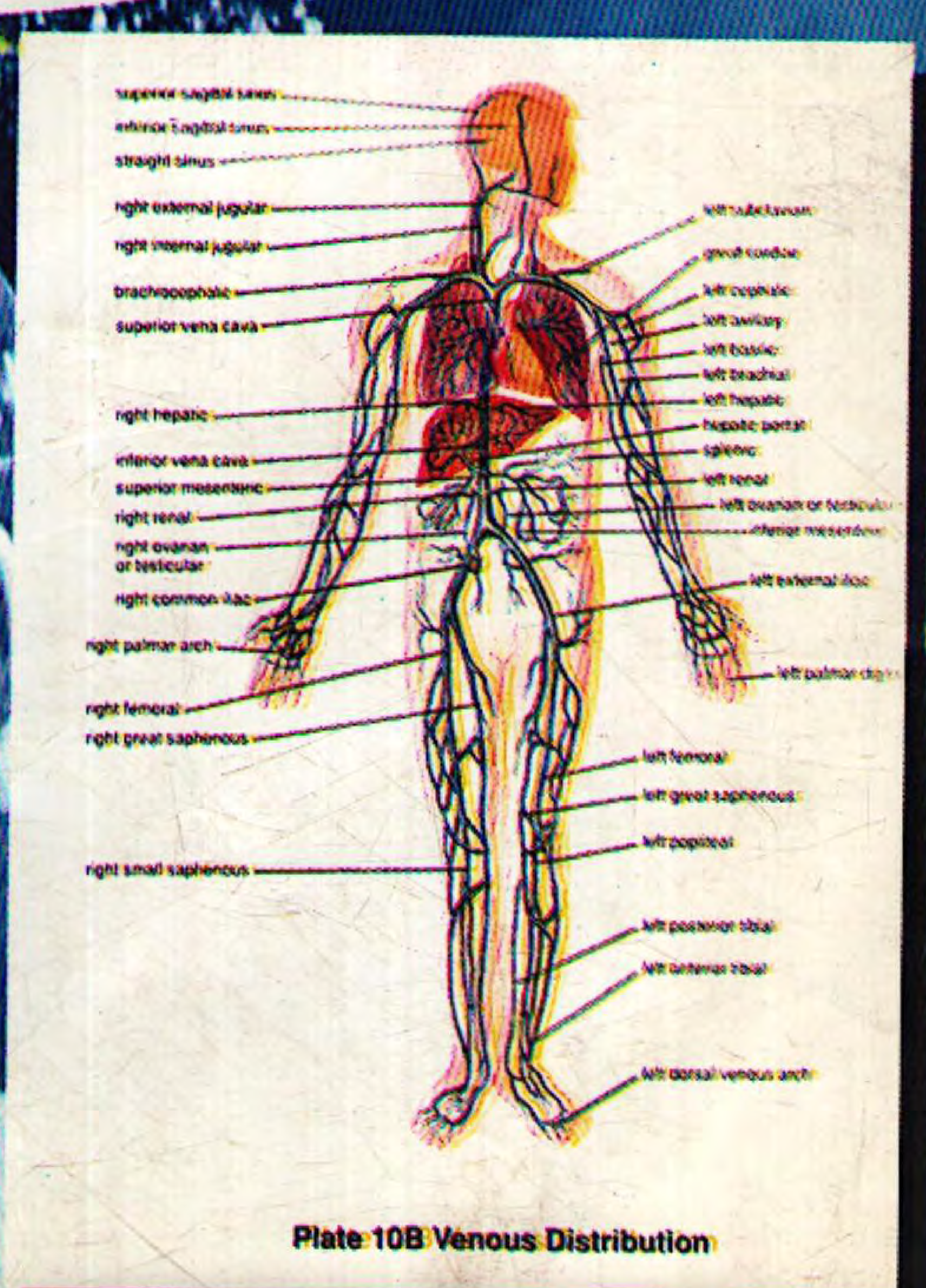

Plate 10B Venous Distribution

چاپەمەنی سیما

ژمارەی سپاردنی (٢٢٨) ی ٢٠٠٥ی دراوەتێ